

KYRKOR

i Karlstads stift
Del II

Inventerade **2002-2005**
Kil, Kristinehamn, Munkfors, Storfors,
Sunne, Säffle, Torsby, Årjäng, Degerfors
och Karlskogas kommuner

Svenska kyrkan
KARLSTADS STIFT
VÄRMLANDS MUSEUM
www.varmlandsmuseum.se

KYRKOR

i Karlstads stift

Del II

Inventerade 2002-2005
Kil, Kristinehamn, Munkfors, Storfors,
Sunne, Säffle, Torsby, Årjäng, Degerfors
och Karlskoga

Utgiven av

Värmlands Museum och Karlstads stift

ISBN 91-85 224-72-3

ISSN 0284-3722

Värmlands Museums skriftserie nr. 33

Värmlands Museum

Sandgrundsudden, Karlstad

054 - 14 31 00

www.varmlandsmuseum.se

Inventerare/författare

Maria Linder, Lena Thor, Erika Hedenskog, Värmlands Museum (del I-II)

Lars Bergström, Västra Götalandsregionen, Västarvet (del III)

Foto

Värmlands Museum (del I-II), Västra Götalandsregionen, Västarvet (del III)

Redaktör

Maud Forsberg, Värmlands Museum

Bearbetning av text:

Maud Forsberg, Carina Johansson, Mattias Libeck, Värmlands Museum

Formgivning/layout

Anne-Marie Haakana, Värmlands Museum

Omslagsbild

Chamotterelief av konstnären Otte Sköld.

Detalj från ljuset kapell i Kristinehamn.

INNEHÅLL

4 **FÖRORD**

5 **INLEDNING**

KILS KOMMUN

- 6 Boda
- 9 Frykerud
- 12 Närhetens kyrka
- 15 Stora Kil

KRISTINEHAMNS KOMMUN

- 18 Björneborg
- 21 Kristinehamn
- 24 Ljusets kapell
- 27 Rudskoga
- 30 Visnum
- 33 Visnums-Kil
- 36 Ölme
- 39 Österviks kapell

MUNKFORS KOMMUN

- 42 Munkfors
- 45 Ransäter

STORFORS KOMMUN

- 48 Bjurtjärn
- 51 Lundsberg
- 54 Lungsund
- 57 Storfors

SUNNE KOMMUN

- 60 Gräsmark
- 63 Lysvik
- 66 Sunne
- 69 Västra Ämtervik
- 72 Östra Ämtervik

SÄFFLE KOMMUN

- 75 Botilsäter
- 78 Bro
- 81 By
- 84 Eskilsäter
- 87 Gillberga
- 90 Huggenäs
- 93 Kila
- 96 Långserud
- 99 Millesvik
- 102 Svanskog
- 105 Säffle

6-17

- 108 Södra Ny
- 111 Tveta
- 114 Ölsrud

TORSBY KOMMUN

- 117 Dalby
- 120 Fryksände
- 123 Lekvattnet
- 126 Norra Finnskoga
- 129 Norra Ny
- 132 Nyskoga
- 135 Siris kapell
- 138 Södra Finnskoga
- 141 Vitsand
- 144 Östmark

18-41

42-47

ÅRJÄNGS KOMMUN

- 147 Blomskog
- 150 Holmedal
- 153 Karlanda
- 156 Silbodol
- 159 Sillerud
- 162 Trankil
- 165 Töcksmark
- 168 Västra Fågelvik
- 171 Östervallskog

48-59

60-74

ÖREBRO LÄN

DEGERFORS KOMMUN

- 174 Degerfors
- 177 Nysund

75-116

KARLSKOGA KOMMUN

- 180 Karlbergskyrkan
- 183 Karlsdals kapell
- 186 Karlskoga
- 189 Lunedskyrkan
- 192 Söderkyrkan
- 195 Tavlans kapell
- 198 Österledskyrkan

201 **KÄLLFÖRTECKNING**

117-146

147-173

174-179

180-200

FÖRORD

Som smycken ligger de Värmländska och Dalsländska kyrkorna utspridda i landskapet. De har genom århundradena givit identitet åt land och stad, de är bärare av en bygds kollektiva historia, de vittnar om tron på Guds närvaro överallt. Varje epok har lämnat kvar sin tids kulturlager. De äldsta spåren i de nuvarande kyrkobyggnaderna går tillbaka till 1100-talet. Men vi vet att det finns traditioner om kyrkor och kapell dessförinnan. Kyrkorummet har varit ett av de främsta redskapen för människors livstydning. Nästan varje människa i vårt land har en personlig relation till den mycket speciella byggnad som en kyrka är.

Genom statens kyrkoantikvariska ersättning har det blivit möjligt att på ett sakkunnigt sätt inventera och karakterisera landets alla kyrkomiljöer. I Karlstads stift - landskapen Värmland och Dalsland - gjordes detta under åren 2002-2005 av Värmlands Museum och Regionmuseum Västra Götaland (numera en del av Västarvet) på uppdrag av Karlstads stift. Resultatet finns tillgängligt på Riksantikvarieämbetets hemsida på Internet och är ett ovärderligt hjälpmedel för dem som har kyrkorummet som sin arbetsplats och för dem som arbetar med förnyelse av gudstjänstliv och kyrkorum.

Det har bedömts som angeläget att materialet också finns sammanfattat i tryckt form så att det blir lättare att ta del av samt ger möjlighet till regional överblick. Därför föreligger nu denna sammanfattning i tre delar (två för Värmland och en för Dalsland) i förhoppning om att den skall vara en kunskapskälla samt till hjälp och vägledning i församlingsarbetet och i vården av kyrkorna.

Ett varmt tack riktas till Värmlands Museum och Regionmuseum Västra Götaland för ett passionerat arbete med inventeringen och karakteriseringen av stiftets kyrkor.

Inge Bredin
Stiftskaplan i Karlstads stift

INLEDNING

Värmlands Museum och Regionmuseum Västra Götaland (numera en del av Västarvet) fick av Karlstads stift förtroendet att genomföra en inventering av kyrkorna i stiftet. Syftet med inventeringen var dels att få ett jämförbart material över stiftets alla kyrkor, dels att genomföra en kulturhistorisk karakterisering av dem. Materialet fördes in i Bebyggelseregistret www.bebyggelseregistret.raa.se. Detta är en databas som administreras av Riksantikvarieämbetet och målet är att den ska innehålla information om landets kulturhistoriskt intressanta byggnader.

Eftersom stiftet omfattar tre län har arbetet delats upp i flera etapper och olika geografiska områden. De som genomförde inventeringarna var:

Maria Linder och Lena Thor, Värmlands Museum. De arbetade 2002-2004 med inventering av sockenkyrkor och kapell i Värmland som är skyddade enligt 4 kap KML (Kulturminneslagen). Även skyddade kyrkor och kapell i Örebro län som tillhör Karlstads stift inventerades.

Lars Bergström, Regionmuseum Västra Götaland, Vänersborg. Han arbetade under 2002-2004 med inventering av kyrkor och kapell i Dalsland.

Erika Hedenskog, anställd på Värmlands Museum för att under 2005 inventera kyrkor och kapell som inte är skyddade enligt 4 kap KML. Hon inventerade Värmland och den del av stiftet som tillhör Örebro län.

Arbetet med kyrkorna började med arkivstudier och genomgång av befintligt skriftligt material. En materialgenomgång hos ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm) gjordes, liksom en genomgång av socken- och kyrkobeskrivningar, kulturmiljöprogram och tidigare gjorda inventeringar av t ex kyrkogårdar och prästgårdar. Litteraturförteckningar och arkivhänvisningar finns längst bak i denna sammanställning, liksom i Bebyggelseregistret.

Vid fältarbetet, som följde arkivstudierna gjordes noteringar om kyrkomiljön, kyrkans exteriör och interiör. Inventarieförteckningarna gick igenom i de fall de fanns tillgängliga. Alla kyrkor och kapell fotograferades med analoga kameror och diafilm som också framkallades digitalt. Detta innebär att det finns ett modernt och rikligt bildmaterial på våra kyrkor och kapell.

Parallellt med inventeringen genomfördes också en karakterisering av kyrkorna med utgångspunkt i Riksantikvarieämbetets skrift *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor*. Sedan en karakterisering gjorts av respektive inventerare presenterades karakteriseringstexterna för en referensgrupp bestående av representanter från stiftet, länsstyrelserna och läns museerna i de berörda länen. Efter eventuella justeringar sändes texterna ut till respektive församling för genomläsning och "godkännande". Karakteriseringarna är inte ändrade i denna sammanställning, däremot har vissa beskrivningar omarbetats på grund av utrymmesskäl. Det fullständiga inventeringsmaterialet med mer utförliga beskrivningar och fler fotografier finns under respektive kyrka/kapell i Bebyggelseregistret.

Inventerarna fick mycket god hjälp av vaktmästare, förtroendevalda och andra personer med stor kunskap om de olika kyrkorna och kapellen i stiftet. Till dessa sänder vi vårt varmaste tack!

Lena Thor
Antikvarie/inventerare

Maud Forsberg
Antikvarie/redaktör

BODA KYRKA

Kils kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Boda, den östligaste socknen i Jösse härad, ligger i Kils kommun. Socknen, som har kuperad odlingsbygd, omgiven av skogsmarker, koloniserades under medeltiden. Området hörde från början till den stora socknen Brunskog. Med stigande invånarantal och långa avstånd önskade de som bodde längst bort från kyrkan uppföra ännu en kyrka, något som beviljades av Drottningen i januari år 1616. År 1621 blev Boda annexförsamling till Brunskogs pastorat, och var så fram till 1992 då församlingen överfördes till Stora Kils pastorat. Då nordvästra stambanan drogs genom socknen 1871 flyttades socknens centrum från kyrkplatsen cirka två kilometer ner till det som kom att bli socknens enda tätort; Högboda stationssamhälle. Här ligger också den gamla prästgården, som numera är i privat ägo.

Boda kyrkplats ligger några kilometer norr om stationsområdet i ett brukat jordbrukslandskap, på en höjdsträckning ovanför den lilla sjön Kyrktjärn. Till anläggningen hör, förutom kyrka och omgivande kyrkogård, också ett putsat bårhus från 1940-talet samt en timrad sockenstuga från 1848. Den faluröda byggnaden som har sadeltak täckt med skiffer, tillbyggdes med garage och personalutrymmen 1956-57. Dessutom finns vid kyrkogårdens norra del en ekonomibyggnad från 1972.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogårdens äldsta del ligger söder om kyrkan och togs i bruk i samband med kyrkobygget. Den första dokumenterade utvidgningen skedde söderut 1860. Den följdes av tre utvidgningar mot norr 1921, 1952 och 1970. Kyrkogården hägnades vid slutet av 1600-talet med en balk av timmer som 1765 ersattes med en stenmur. Gränsen mellan två äldre delar norr om kyrkan är synliga genom en bevarad mur från 1830-talet och en rad lindar. Den stora allmanningen nordost om kyrkan har sedan 1940 tagits i bruk för nya begravingar. Något särskilt urngravsområde har inte iordningställts. I samband med en omläggning av kyrkogården på 1950-talet borttogs ett stort antal grusgravar, gravramar och järnstaket.

Kyrkogårdens huvuddel är belägen norr om kyrkan på en något kuperad mark, som sluttar ned mot öster och norr. Gångarna närmast kyrkan är asfalterade liksom gångarna på den senaste utvidgningen. På detta senare område förekommer även plattgångar mellan gravkvarteren. I övrigt är gångarna på kyrkogården grusbeklagda. Ett sjuttioal grusgravar ligger i ett stråk nordväst och söder om kyrkan. Partiet med grusade gravar och grusade gångar ger ett mycket ålderdomligt intryck. De äldsta gravvårdarna är två smidda järnkors från mitten av 1700-talet, som förvaras i vapenhuset.

Kyrkan som i sin nuvarande form stod färdig 1740, har ett murat rektangulärt långhus, tresidigt avslutat kor i öster och torn med tornhuv i väster. Sakristian är vidbyggd på korets norra vägg. Kyrkans murar är utvändigt putsade och avfärgade i vitt och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar. Ingång finns i väster samt mitt på långhusets sydsida. Det mot öster valmade sadeltaket samt tornhuvén har skiffertäckning. Långhuset har en slätputsad, grå sockel. Träfönstren är brunmålade och försedda med färgat glas. Mot söder finns en rektangulär, brunmålade port av trä med ett småspröjsat rundbågeformat överljus försett med blyspröjs och antikfärgat glas. En träinklädd takfot löper längs hela långhuset. Det fyrkantiga, relativt låga tornet, har en segmentformad portal i väster med en brunmålade rundbågeformad dörr. Gavelspetsar mot väster är av trä och klädda med brunmålade locklistpanel. Två små rektangulära fönster finns på tornets västfasad. Mellan dessa anges året 1674 med svarta järnsiffror. Under takfoten finns, åt de fyra väderstrecken, två stycken rundbågeformade öppningar för ljudluckor. Tornet har svartmålade ankarjärn samt en inklädd och tjärad takfot. Tornet avslutas med ett tälttak som kröns av en förgylld tupp på pinne med två klot. Sakristian vilar på en källare och är försedd med en vit slätputs och ett valmat sadeltak lagt med skiffer. En stentrappa och en rundbågeformad port finns i sydost och ett rundbågeformat fönster mot nordost.

Kyrkorummet utgörs av en relativt litet skepp med förhöjt

tresidigt avslutat kor i öster. Slutna bänkar fördelas på tre kvarter och ansluter mot ytterväggar och bak mot västvägg. Golv i långhus och kor utgörs av skifferhällar. De vitputsade väggarna följer murens ojämnheter och i bänkkvarteren är de klädda med en gråmålad skiva. Fönsteröppningarna är rundbågade och har gråmålad träbågar som är blyspröjsade och försedda med färgat antikglas. Mot söder finns mellan fönstren en rektangulär dubbeldörr med tre speglar per dörrblad. Taket utgörs av ett högt tunnvalvstak klätt med vitmålad slätpanel. Mellan vägg och tak finns en snedställd profilerad taklist som är målad med grön bottenfärg och dekorerad med blom- och bladslingor i blått. Den övre, profilerade delen är blå. I taket finns tre takrosetter med blå botten och förgyllda strålar. I dessa hänger tre ljuskronor av mässing, två i mittgången och en i koret. I taket finns fyra tvådelade dragjärn som är vitmålade. Bänkarna som ansluter mot ytterväggarna är mot mittgången försedda med dörrar och mot kor och korsgång med bänkskrank. Invändigt är de målade i grått. Dörrarna har ramverk som mot mittgången är försedda med svarta stora gångjärn. Ramverket är blått, en gulgrå list och en gröngrå fyllning. I kyrkorummets norra fönster hänger glasskulpturer.

Koret är förhöjt ett steg och lagt med skiffer. Altartavla från 1709, är troligen tillverkad i Mariestad av bildhuggare Börje Löfman, och målad av en mästare Lars Märting. Den är indelad i två avdelningar med en sockel av framskjutna kolonnbasar som flankerar en svart tavla som tidigare troligen haft en text. Centralmotivet utgörs av en snidad Kristus på korset flankerad av Maria och Johannes. De står mot en målad bakgrund med en stad som motiv. På var sida finns två ljusa, vridna kolonner dekorerade med bladverk. De fyra evangelisterna finns också på denna nivå. I den övre delen stöder två stora voluter en tavla, mot vilken Kristus avtecknar sig. Hela uppsättningen kröns av Guds Lamm med korsstav och segerfana. Ovanför altartavlan finns i taket en målning med geometriskt mönster i form av en kompassnål. Ett gråmålat altare från 1936, står på ett upphöjt parti av skiffer med två steg på var sida om altarringen. Altarringen har formen av en rektangel med mot kyrkorummet avfasade hörn. Denna har ett blått ramverk och marmorerade fyllningar i grått och blått samt en svart överliggare och stoppat knäfall klätt med brunt skinn. På korets norra sida finns en predikstol från 1600-talets början. Korgen och baldakinen är dekorerade med ornamentik i plattskärning. Den femsidiga korgen har raka sidor med marmoreringar i blått och grått som är dekorerade med två rektangulära fält. De övre har bildframställningar med ram i förgylld plattskärning mot en svart botten. Den korta branta trappan till korgen har helsida mot koret med marmorerat ramverk och motivmålade fyllningar. Den ståtliga baldakinen är i två våningar varav den övre är öppen och liknar en lanternin. Under baldakinen hänger en duva.

På korets södra sida, finns en dopfont från 1945 i grön kolmårdsmarmor med rund odekorerad cuppa och en hög fyrsidig fot dekorerad med motiven "Bebådelsen", "Jungfru Maria med Jesusbarnet", "Den gode herden" och "Låt barnen komma till mig". Funten är tillverkad av skulptören Aron Sandberg, Stockholm efter ritning av arkitekt Paul Boberg. På södra sidan om altaret står en äldre dopfont från 1804 i trä. Den har en fyrkantig fot, runt skaft, rund cuppa och lock. Dopfunten som är i mörkt trä har en skuren dekor som efterliknar den äldre altarringen.

Läktaren i väster bärs upp av fyra kolonner. Dessa har en grov marmorering i grönt och blått. Läktarbarriären har barockform med utspringande mittparti med växlande konkava och konvexa former. Barriären är uppbyggd med en grön sockel, har gröna fyllningar och gula lister. Fälten delas av blåmarmorerade kolonetter liknande pelarna som lyfter läktaren. Barriären avslutas upptill av en grön överliggare. Gradängerna är kvar liksom några äldre gråmålade bänkar med rektangulära gavlar. Den befintliga orgeln är tillverkad 1966 av A Magnussons orgelbyggeri, Göteborg. Orgelfasaden är ritad av arkitekt Bertil Palm, Karlstad, 1966. Orgelfasaden, som nästan når till taket har ett modernt uttryck med blåmålad fasad, kromade pipor och en skuren detalj mitt på mittstycket som efterliknar plattskärningsteknik.

Byggnadshistorik

Den första kyrkan i Boda byggdes år 1616 av trä. Denna blev snart för liten och man önskade då uppföra en ny och större kyrka av sten. För att man under byggnadstiden inte skulle behöva vara utan gudstjänstlokal, byggdes den nya kyrkan omkring den gamla. Den nuvarande kyrkans långhus uppfördes mellan åren 1671-74. Den gamla klockstapeln behölls ännu några årtionden. Bänkinredning bestående av elva fasta bänkar på var sida om mittgången tillkom i slutet av 1600-talet. Mellan åren 1732-34 byggdes kyrkan till i väster och tornet av sten uppfördes. Arbetet utfördes av murarmästare Jonas Lind från Karlstad. Den befintliga planformen härrör från 1740 då sakristia med välvad stenkällare under, tillfogades i nordost. Ett nytt golv lades i kyrkorummet 1765 och ny bänkinredning insattes 1770-1775. Det högt slagna innertaket gjordes år 1788. År 1797 ersattes takstickorna av skiffer.

Efter livliga diskussioner under 1860-talet om en eventuell nybyggnad beslutades istället att den gamla kyrkan skulle renoveras. Detta skedde mellan åren 1886-98. Bland annat lades nytt trägolv, nya bänkar sattes in och kyrkan fick nya dörrar och ny altarring. Kyrkorummet målades i vitt och guld. Ny värmeugn insattes.

En genomgripande restaurering skedde 1936 efter program av arkitekt Paul Boberg, Växjö, samt konservator

Sven Dalén, Stockholm. Arbetet syftade till att återställa en mer tidsenlig interiör och innebar bland annat att nytt golv av skiffer inlades i hela kyrkan och att korgolvet höjdes. Nya slutna bänkar av samma utseende som före 1886 sattes in och den gamla altarringen återinsattes. De gamla färgerna på altarpupsats, predikstol och läktarbarriär togs fram. Torngrunden förstärktes, vapenhus och sakristia gjordes om, elektriskt ljus installerades och nya dörrar och portar insattes. Kyrkan återinvigdes den 13 december 1936.

År 1990 genomfördes exteriöra arbeten som bland annat innebar omläggning av skiffertak, lagning och avfärgning av fasader, plåtarbeten samt ommålning av fönster, dörrar och luckor. År 2007 putsades fasaden om och avfärgades. Skiffertaket lagades och rengjordes.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTISK OCH BEDÖMNING

BODA STENKYRKA har växt fram i etapper från 1671 och dess nuvarande exteriör utgör ett bra exempel på en enklare barockkyrka av sten. Exteriören präglas av det tresidigt avslutade koret, det branta skifferklädda sadeltaket och det kraftiga och relativt låga tornet med huv. Kyrkorummet har en ljus och rymlig karaktär med sparsmakad inredning. Till dess originalinventarier hör predikstol med ovanlig tvåvånig baldakin i plattskärningsteknik från 1600-talets början samt västläktare och altarpupsats i provinsial barock från början av 1700-talet. Dagens interiör präglas av en genomgripande restaurering 1936 vilken syftade till att så långt möjligt framhäva kyrkans äldre stilkaraktär. Den modernt utformade orgelfasaden från 1966 är kyrkorummets senaste tillskott.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans välbevarade exteriör är en bra representant för barockens stenkyrkobyggnader
- kyrkans utformning är ett resultat av en successiv tillkomst och inrymmer flera tidsskikt
- 1930-talets restaurering ger kyrkorummet en helhetskaraktär och har kulturhistoriskt intresse genom sin tids syn på bevarandeideologi och gestaltning i äldre kyrkorum
- den tvåvånga baldakinen från 1600-talet i plattskärningsteknik saknar motsvarighet i stiftet
- bänkinredningen ansluter i väster mot yttermuren
- sammanhängande områden med grusade gravar och gångar med grus ger ett ålderdomligt intryck

FRYKERUDS KYRKA Kils kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Frykeruds socken utgörs av småkuperade odlings- och dalgångsbygder, skilda av mera höglänta skogsmarker. På Glänneklätten finns en fornborg och vid Prästbol, norr om socknens tätort Fagerås finns en ödekyrkogård efter socknens äldsta kyrka. Vid medeltiden var Frykerud annexförsamling till Stora Kil. Den äldsta skriftligt belagda bebyggelsen växte fram i socknens södra delar där också kyrkan var belägen fram till 1797. Efter att storåkersbygden kring Torpsjön, Prämsjön och Aplungen alltmer uppodlats och bebyggts kom socknens centrala delar emellertid att förskjutas norrut. Med avsikt att här uppföra en ny sockenkyrka inköpte församlingen 1780 Västra Glänne gård, väster om Aplungen. Efter ritningar av byggmästare Johan Westman byggdes kyrkan 1795-99 i putsad sten och försågs med lanterninpytt torn i väster. I det öppna odlingslandskapet söder om kyrkan, finns idag några större gårdar varav herrgården är från samma tid som kyrkan, Slängom från 1840 och nuvarande prästgården från 1917. De är alla timrade panelade mangårdsbyggnader som med tillhörande ekonomibyggnader av olika slag utgör tidstypiska och välbevarade representanter för äldre tiders byggnadsskick.

Kyrkomiljön ligger på en höjd väster om sjön Aplungen, och är väl synlig från väg 45, med dragning öster om samma sjö. Kyrkoanläggningen består, förutom kyrka och kyrkogård, av en timrad och rödpanelad sockenstuga från mitten av 1800-talet, ett putsat bårhus från 1951, en panelad administrativ byggnad med garage från ca 1985 samt en faluröd bod.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades i samband med kyrkobygget och har därefter utvidgats tre gånger. Begravningsplatsen ligger på en höjd med marken något sluttande ned mot nordväst. En stödmur omger platsen förutom i väster. Kyrkogården gränsar mot åkermark, väg och sjö. Den första utökningen gjordes med ett område väster om kyrkan 1826. År 1924 togs mark norrut i bruk och 1955 gjordes den tredje utvidgningen med ett område längs hela kyrkogårdens västra sida. I kyrkogårdens nordöstra hörn ligger en allmänning, som delvis har använts till nya gravar. Norr om kyrkan ligger ett urngravsområde. Vid en renovering av kyrkogården 1966-67 togs huvuddelen av grusgravarna bort. Lind är det vanligast förekommande trädslaget på kyrkogården. Måbärshäckar avgränsar gravkvarteren, som i övrigt domineras av gräsytor. Huvudgångarna är asfalterade men även mindre plattgångar förekommer. Av de återstående tioalet grusgravar finns de flesta på utvidgningen

från 1826 väster om kyrkan. På samma område finns även två gravar med gräs inom stenramar och två familjegravar med järnkätting. Kyrkogårdens äldsta gravvård är den längst i söder resta stenen över urmakaren Jonas Jonsson och hans maka Anna Svensdotter, döda 1839 respektive 1835. På området närmast kyrkan i norr står några äldre gravvårdar, bland dem två smidda järnkors. Öster härom vid muren har en rad äldre gravstenar ställts upp. 2002 tillkom en minneslund.

Kyrkan av sten i klassicerande stil uppfördes 1795-99 och består av långhus med tresidigt avslutat korparti, torn i väster och en sakristia utbyggd på östra gaveln, bakom koret. Ytterväggarna är av natursten, ca 1,2 meter tjocka och vitputsade med spritputs. Väggarna genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med bågar målade i gråblå kulör. Runt fönstren finns släta band. Utmed takfoten löper en i puts utförd profilerad taklist. I fasaden är ankarslut synliga. Taket över långhuset är brutet, valmat och belagt med rektangulärt skiffer med några dekorband av rundhugget skiffer. Huvudentré sker via tornet i väster. Entrén är handkappsanpassad med en ramp av sten. Porten är brun i rundbågig portal. Ovan dörren sitter ett litet rektangulärt fönster. Entré finns också mitt på södra långsidan med rundbågiga bruna pardörrar. Ovanför sitter ett stort runt fönster. Dörr finns även mitt på norra fasaden.

Tornet är kvadratisk med lanternin, krönt av en svängd huv avslutad med kors på en glob. Det har rundbågiga fönsteröppningar i norr och söder. Över det södra sitter en minnestavla med följande inskription "År 1796 Konung Gustaf Adolphus regeringstid Då Länets hövding var Nils Nilsson Silverskiöld och Stiftets biskop Doktor Herman Schröderheim Byggs denna kyrka av Johan Westman". Tornet har ljudluckor i alla väderstreck med rundbågig form och brunmålade luckor av liggande panel. Tornet har tak av skiffer och på den vilar en vitmålad, plåtinklädd lanternin i nyklassicistisk stil med vita rundbågiga fönster. Sakristian i öster har skiffertak samt fönster i norr och söder samt dörr i söder.

Kyrkorummet består av ett ganska stort och brett långhus med tresidigt avslutat, knappt förhöjt korparti i öster och välvt trätak. En i öster placerad sakristia nås via dörr bakom altaruppsatsen. Ingång sker via vapenhus i tornet. Kyrkorummet har ett nylagt såpskurat trägolv. Taket är relativt flackt välvt, av smal vitmålad panel i kyrkans längdriktning. Taket avslutas med en profilerad taklist målade i tonade blå, grå och röda kulörer. Väggarna är putsade och avfärgade med blå bröstning och gultonat övre väggparti. De genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med gråmålade bågar och innanfönster. Fönsternischerna är relativt djupa och har dekormåleri i en förenklad jugendstil.

Västläktare, uppburen av blåmålade räfflade träpelare, har en rak barriär med räfflade avskiljare som delar av den i tre sektioner med sammanlagt tio fyllningar med förgylld dekor. Hela barriären är annars målade blå. Mitt på läktaren står orgeln med nyklassicistisk fasad från 1865. Den är målade i samma blå kulör som läktaren och har förgylld dekor. På läktarens norra sida finns bänkinredningen kvar och synes vara ursprunglig medan bänkar på den södra sidan borttagits. Under läktaren finns inbyggnader med avfasade väggar mot ytterväggarna. De är utförda med stående, vitmålad panel och har dörrar i de avfasade partierna med fyllningar, målade blå. Under läktaren finns inbyggnader för toalett och samlingsrum. Bänkarna bildar fyra kvarter med sidogångar efter väggarna. Mot mittgångarna har de dörrar. Dörrarna och kvarterens skrank har speglar med blå marmorering medan ramverk och insidor är målade i en ljusgrå kulör. Framme mot koret är två bänkrader förkortade. Altaruppsats och predikstol är i nyklassicistisk stil. Korets, fönsternischernas och kortakets dekormåleri som tillkom 1932, ger rummet en särprägel. Måleriet är på väggar och i fönsternischer utfört i kalkteknik, så kallad "Al Secco"-metod, av artisten Yngve Lundström. Dekoren är i fönsternischer i jugendstil och i koret i "teatralisk" imitationsdekor. Koret skapar genom sin varmt röda färgsättning en kontrast till det i övriga rummet färgsatt i dominerande blåa kulörer.

I koret är väggarna ovan en blå bröstning marmorerade i en rödbrun färgton i fält åtskilda av målade pilastrar i grått. Taket är dekorerat med motivet av en stiliserad sol i kupolcentrum och en därifrån utgående drapering i paraplyform. Vid takfoten står i paraplyfalten en stiliserad lilja. Två fönster med glasmålningar framställer de fyra evangelisterna och är tillverkade 1931 efter förlaga av Yngve Lundström. I koret finns även två psalmnummertavlor på svarvade och med blad dekorerade pelare. Tavlorna har svarta pannåer med guldrum. Under fönstren i koret står kyrkvärdsbänkar, målade lika som kyrkorummets bänkar. Här finns även klocka, flygel, ambo och fyra stolar. En stor altaruppsats i nyklassicistisk stil har sitt ursprung från 1860. I ljusgrått ramverk med förgylld dekor med blå mittnisch framträder ett fristående kors behängt med skynke. Vid korsets bas vilar ett lamm med segerfana. I uppsatsens överstycke strålar en triangel med texten IHS. Mot altaruppsatsen står ett svängt altare i trä målat i engelskt rött med dekormåleri. Altaruppsatsen binds ihop av en rund altarring med svarvade dockor målade i gråblå färgton. Överliggare och knäfall är klätt med röd textil.

Predikstol i nyklassicistisk stil har oktagonal korg med rak trappdel, skrank och ett ljudtak som avslutas med ett kors. Mellan korgen och ljudtaket hänger ett snidat blåmålat draperi och en förgylld strålande sol. Ljudta-

ket har på undersidan ett dekormåleri, likt ett paraply. Predikstolen är målad vit med blåa lister och förgyllda detaljer. Som pendang till predikstolen står i söder en korogel, svagt marmorerad i blått med röda inslag. Dopfunten av täljsten dateras 1200-tal. Den är placerad i norra mittgången vid en dopbonad komponerad av Ethel Halvarsson-Andersson. I den motsvarande södra mittgången står kyrkans ljusbärare.

Byggnadshistorik

Föregångaren till Frykeruds nuvarande kyrka låg på en höjd i hemmanet Prästbol, Fagerås, ca 7 kilometer sydöst om den nuvarande kyrkplatsen. Den gamla kyrkan, som revs 1797, skall ha byggts om på 1400-talet. En bevarad dopfunt daterad till 1200-talet indikerar en äldre sockenkyrka, redan i tidig medeltid. Som resultat av att socknens centralpunkt kommit att förskjutas mot nordväst uppfördes en ny kyrka i Västra Glänne, vid sjön Aplungen 1795-99. Kyrkan invigdes av biskop Olof Bjurbäck 1820. Kyrkan kan till sin arkitektur hänföras till den klassiska tiden kring sekelskiftet 1800 och har också fram till början av 1930-talet haft tidstypisk invändig färgsättning i vitt och guld.

På 1860-talet utfördes en stor renovering varvid bl a altaruppsättningen tillkom och en orgel av orgelbyggaren Zetterkvist från Örebro. Strax efter 1930 gjordes en radikal förändring av interiören med ny färgsättning och dekormåleri i fönster och kor. Glasmålningar tillkom och bänkar reducerades genom att avkortas på längden så att sidogångar erhöles. Måleriet utfördes av artisten Yngve Lundström, känd från många andra värmländska kyrkoarbeten vid denna tid.

1941-41 ombyggdes orgeln av Olof Hammarberg. 1953 genomgick kyrkan en genomgripande restaurering med nytt golv av tegel, ny placering av dopfunt, passage efter väggarna för bekvämare in- och utpassering i kyrkbänkar mm. Arbetsbeskrivningar utfördes av arkitekt Gunnar Henriksson, Karlstad.

Kyrkans kororgel tillkom 1981, vilket medförde att några bänkar flyttades bort. 1988 renoverades skiffertaket och några år senare, 1993, skedde på nytt en exteriör upprustning med skiffertaksrenovering, putslagning och målningsarbete. Samtidigt startade en interiör renovering under ledning av Sverker Andersson, K-Konsult. Tak, väggar, bänkinredning, fönster och dörrar om målades och omfattande konservatorsarbeten utfördes av konservator Urban Ullenius. Läktarunderbyggnader tillkom. Efter det har värmeanläggningen kompletterats och marken runt kyrkan dränerats.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

FRYKERUDS klassicerande **STENKYRKA** byggd 1795-99 och placerad mitt i socknens storåkersbygd vid sjön Aplungen, ligger synlig och utgör en viktig del i det hävdade odlingslandskapet. Kyrkans exteriör är oförändrad och typisk för byggnadstiden med vitputsade murar genombrutna av rundbågiga fönsteröppningar, västtorn med lanternin och ett stort brutet och valmat skiffertäckt tak. Kyrkorummet karakteriseras av ett stort och relativt brett långhus under ett välvt trätak och har genom en stor dominerande altaruppsats, predikstol och läktare med orgel en nyklassicistisk prägel. Efter ny färgsättning på 1930-talet blandas klassicismen med jugendinslag och "teatralisk" imitationsmåleri i koret, taket och fönsternischer. Dekormåleriet är utfört av konstnären Yngve Lundström, känd från många andra värmländska kyrkoarbeten vid denna tid. Moderna tillägg har anpassats till helhetskaraktären.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan, med dess oförändrade exteriör, är en god representant för det värmländska stenkyrkobyggandet vid slutet av 1700-talet
- interiörens nyklassicistiska inredning i form av altaruppsats, altarring, predikstol, läktare och orgel
- 1930-talets konstnärliga tillägg med imitationsmåleri i koret och jugendinfluerat måleri i tak och fönsternischer utförda av konstnären Yngve Lundström visar tidens regionala stilsmaak

NÄRHETENS KYRKA Kils kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Stora Kils socken är medeltida och hette ursprungligen Kihlen, men fick 1886 namnet Stora Kil. Socknen omfattar ett gammalt centrum med stora gårdar kring sjön Norra Hyn, bygden kring Nedre Fryken samt nedre delen av Mellan-Fryken. Området i söder är öppet med mestadels flack jordbruksbygd och strandbygder medan kuperad skogsmark dominerar de norra delarna.

Transportleden från Klarälven över Hyn och Frykensjöarna till norra Värmland var betydelsefull redan under förhistorisk tid. De gravfält som finns kring Frykens södra ände tyder på att det funnits en omfattande historisk bosättning. Detta område bildade också centrum i det Frikuhärad som bestod av Frykeruds, Stora Kils, Nors och Segerstads socknar. Frikuhärad är omskrivet i yngre Västgötalagen. Vid både Prästbol, öster om Fagerås, och Apertin fanns kyrkor redan på 1200-talet. I slutet av 1300-talet splittrades Frikuhärad.

Kyrkan ägde stora markområden i Stora Kil under medeltiden. När Karlstad vid 1600-talets mitt blev säte för superintendenten, togs Kils rangpastorat till prebende för honom. Under nära trehundra år kom superintendenten och biskopen i Karlstad därför även

att vara kyrkoherde i Stora Kils pastorat. Flera biskopar valde också att bo här permanent.

Stora Kils första kyrka förlades i nära anslutning till de förhistoriska järnåldersgravfälten vid gårdarna Apertin och Illberg. Flera århundradens kyrkor låg här på frälsegodsets mark med utblick mot biskopsgården vid Ekenäs. Först 1850, i samband med att en ny sockenkyrka byggdes, valdes den för socknen nu mer centralt belägna platsen vid Tollestad. I dominerande läge på den nordsydliga åsen byggdes en stenkyrka med lanterninpytt torn. Vid en brand 1929 eldhärjades byggnaden svårt, men utifrån bevarat murverk ritade arkitekt Elis Kjellin nuvarande kyrkobyggnad som stod färdig 1932. På den gamla kyrkplatsen finns idag familjerna Bromans och Löwenhielms gravkor från slutet av 1600-talet.

Efter järnvägens framdragning genom socknen under 1800-talets andra hälft, växte samhället Kil upp fyra kilometer söder om kyrkan. Från 1948 hyrde församlingen lokal centralt i Kils samhälle, och färdigställde sedan 1979 Närhetens kyrka med församlingslokaler efter Rolf Berghs ritningar. Närhetens kyrka är belägen mitt i Kils samhälle, något kvarter söder om järnvägsstationen. Byggnadskomplexet är placerat i korsningen Långgatan – Vattugatan. Kvarteren norr om kyrkobygg-

naden är bebyggda på 1990-talet med bostäder och servicehus. I öster gränsar kyrkans tomt mot större flerfamiljshus och i söder och väster mot blandad vil-labebyggelse. Väster om kyrkan finns en avriven tomt som används som parkering.

Kyrkoanläggningen består förutom kyrkan av omfattande församlingslokaler som är sammanbyggda med kyrkobyggnaden, en fristående klockstapel, en kontorsbyggnad och en mindre förrådsbyggnad. Klockstapeln är utförd i betong med ljudskärmar i brunmålat trä. Dess övre del tar upp kyrkans konkava takform och kröns av ett kors i rostfritt stål.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten består i väster och söder av gräsmattor som omgärdas av ett lågt trästaket. Utmed Vattugatan finns en flaggstång, en björk och äppelträd. På innergården finns i anslutning till köket en uteplats, längre bort en mindre lekplats och vid den fristående kontorsbyggnaden en fruktträdgård. Mot söder avgränsar häckar kyrkotomten mot intilliggande villakvarter. I öster finns en asfalterad gård kantad med rabatter. I anslutning till gården finns en mindre garagebyggnad som används som förråd. Marken vid entréerna och utmed fasaden mot Långgatan är belagd med cementplattor. Ytan utmed gatan har möblerats med små, runda planteringar och gatuhörnet pryds av en fristående klockstapel.

Kyrkan är en del av ett allaktivitetscentrum, som bl a inrymmer sporthall. Kyrkans placering i byggnadskomplexet är tydligt markerad. Kyrkorummets rektangulära form är synlig i exteriören, med kor och en vidbyggd sakristia mot väst och en omfattande församlingsdel med sporthall i öster. Över exteriörens murar av rött fasadtegel, med en stor rund fönsteröppning i vardera gavelröstet, reser sig branta konkava takfall i aluminium, vilket ger kyrkan formen av ett tält.

Kyrkan vilar på en låg gråmålad sockel av betong. I gav-larna sitter stora runda fönster med korsposter i röd aluminium. Kyrkporten är utförd i brunbetsat trä omgärdad av ett glasparti i röd aluminium. Yttertaket är täckt med rostfri, bandtäckt plåt och takfoten har markerats genom att takplåten fortsätter över den. Församlingsdelen har en lägre byggnadskropp, även det i rött tegel. Dess platta papptak har kraftig takfot klädd med aluminiumplåt. Burspråken mot Långgatan är utförda i brunlaserat trä med rött plåttak. Över entrén finns ett bågformat skärmtak och intill entrén med brun aluminiumdörr sitter två röda fönsterbågar. Över bollhallen vilar ett sadeltak som är belagt med papp. Sporthallens gavlar är klädda med gul träpanel och utmed östra fasaden löper ett fönsterband under takfoten.

1979 års byggnadsanläggning är sammanbyggd med ett äldre församlingshem. Det är en vinkelställd byggnad

med gråmålad betongsockel, fasader klädda med ljusgul lockpanel, röda fönsteromfattningar och tak belagt med bruna betongpannor.

Kyrkoanläggningen har två entréer från gatan, en kyrkentré i hörnet av Långgatan-Vattugatan och en entré till övriga lokalgrupper förlagd längre österut på Långgatan. Vid kyrkporten finns en ingjuten sten från gamla kyrkan i Apertin med inskription från 1 Kor 3:11; ”Ty en annan grund kan ingen lägga, än den som är lagd, nämligen Jesus Kristus”.

Kyrkorummet är rektangulärt och kröns av ett tälttak. Golvet är belagt med rödbrun klinker i olika nyanser. Den östra väggen utgörs delvis av de vita block som kan tas bort mot den anslutande församlingssalen. Kyrksalens tak är klätt med gles, vitmålad granpanel. Takkonstruktionen är öppen med synliga, tvärgående limträbalkar. Tältet är en symbol hämtad från Gamla Testamentet och dess tältkyrka, Tabernaklet. Kyrkorummet har gråslammade väggar och i vardera gaveln sitter stora rosettfönster med färgat glas. De långsmala fönstren vid dopfunten har rödmålade fönsterbågar i aluminium. Kyrkorummets dörrar är utförda i lackad fura och har en indelning av speglar som bildar ett ruttmönster. Pardörren mot vapenhuset har handtag i mässing med form av franska liljor som omvirats med läderband.

Koret är placerat utmed rummets långsida i väster och det något framskjutna altaret är placerat på ett podium kantat av en knäfallsbänkar som bildar altarring. Altartavlan utgörs av en rumshög textiltriptyk av Ethel Halvarsson, utförd i röllakansväv i gråtoner. Det centrala motivet föreställer Jesu instiftan av nattvarden. Övriga scener är hämtade från timmarna i Getsemane örtagård och Jesu bönekamp. Längst upp finns motiv av en kyrktupp, en törnekrona och tre kors på en gravkulle. Kyrkans altare, altarring, ambo och bänkar är utförda i lackat trä. Genom sin sparsmakade form underordnar sig inventarierna den framträdande altartavlan. Då altaret är placerat utmed rummets långsida och något framskjutet blir processionsvägen kort och dessutom kan mässan firas versus populum. Kyrkorummet är möblerat med lösa bänkar i lackad furu med lila tygsits. Bänkarnas gavlar tar upp innertakets konkava form. Bänkarna är placerade i två kvarter och har även placerats utmed rummets kortväggar. Lampetter i mässing är fästade på kyrkväggarna samt på var sida om de tvärgående limträbalkarna. Mellan mässingsarmaturerna har ljushållare i metall placerats för levande ljus. På väggen bakom varje ljushållare finns ett cirkelformat, slätputsat parti färgat i vitt och orange.

Till vänster om altaret står dopfunten som är uppmurad av klinker. De tunna skivorna bildar ett grafiskt mönster. Över dopfunten hänger en mässingskrona.

I långväggen vid dopfunten finns två stora långsmala fönsteröppningar, som sprider ljus över dopfunten och ger kontakt med miljön utanför. Kyrkorummets glasmosaikfönster är utformade av konstnär Tomas Nordbäck, Helsingborg. Psalmerna 417 "Gud gav i skaporden, dig människa ditt höga kall" samt 169 "Fädernas kyrka i Sveriges land" av biskop J A Eklund (kyrkoherde i Kil 1909-1921) var utgångspunkten för fönstrens motiv. Genomgående tema i fönstren är människan som Guds medarbetare. Rosettfönstret mot norr har en övervägande blå nyans och här finns symboler som triangeln (treenigheten) och törnekronan. I fönstret mot söder syns fabrikskorstenar, atomkärnan, sädesax, kunskapens bok, fiskarna i havet och korset som seger-symbolen i mitten.

Orgeln är placerad vid rummets kortsida mot norr, intill entrén vid vapenhuset. Orgeln har en fasad av lackad furu och har tio stämmor, två manualer och pedal. Den är tillverkad av Hans Heinrich orgelbyggeri, Finland, 1979 och har beteckningen OPUS 114. Intill orgeln står en svart flygel.

Vid sidan om koret ligger en kombinerad sakristia och bönerum. I anslutning till kyrkorummet ligger församlingssalen och foajén. I byggnaden inryms även pastorsexpedition, kontor och en korridor som leder bort till den andra entrén med kapprum och trappa ner till källaren som rymmer omklädningsrum, sporthall, hobbyrum mm.

Byggnadshistorik

I takt med att stationssamhället Kil växte fram och expanderade hamnade Stora Kils kyrka i Tollestad utanför det centrum där större delen av bygdens befolkning numera vistades mest. En mer lättillgänglig kyrka efterfrågades. 1948 hyrde därför Stora Kils församling en lokal i gamla spisbrödsfabriken på Storgatan, som kunde användas för olika former av församlingsarbete. Diskussionen om byggandet av en kyrka i Kils samhälle fortsatte. Redan 1951 togs en ritning till kyrka, församlingshem och pastorsexpedition fram. Förslaget kom från arkitektfirman Havstad-Lindell i Karlstad och kyrkobyggnaden var tänkt att placeras i parken framför Folkets hus. Förslaget förverkligades aldrig. 1958 införskaffades en tomt för att ett församlingshem skulle kunna byggas. Församlingshemmet som kom att kallas Kyrkans Gård kunde invigas först 1970 och byggdes sedan till 1975. Kyrkobyggnaden lät fortfarande vänta på sig. Vid slutet av 1970-talet hade kyrkorådet låtit tre arkitektfirmor tävla om uppgiften att rita kyrkan i Kil. Det var Rolf Bergh, Stockholm, Skarnark AB med Janne Feldt och Jacob van der Brink, Karlstad och Tingvalla arkitektkontor AB med arkitekterna B. Säfströmer och Olle Dahlén, Karlstad. Rolf Berghs förslag antogs och byggandet av kyrkan kunde påbörjas den 25 juli 1978. Kyrkan, församlingshemmet och bollhallen var en stor tillbyggnad av Kyrkans Gård, där kyrkorum-

met var placerat i anläggningens sydvästra del. Kyrkan invigdes den 26 augusti 1979.

Rolf Bergh är en av Sveriges mest kända och produktiva kyrkoarkitekter under efterkrigstid. Närhetens kyrka är ett av hans senare verk och hans enda kyrkobyggnad i Värmland. Rolf Bergh är känd för sitt arbete med liturgisk förnyelse och i hans byggnader är altaret ofta centralt placerat. Arkitekturen är ofta inspirerad av Orienten vilket även är tydligt i Närhetens kyrkas form.

För att utsmycka kyrkorummet och församlingslokaler hämtades äldre inventarier från bl a kyrkvinden i Stora Kils kyrka. Den predikstol som vid kyrkans invigning fanns i kyrkorummet hade gamla detaljer som var hämtade från predikstolen från gamla kyrkan på Aper-tin.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

NÄRHETENS KYRKA, belägen mitt i Kils samhälle, är en god representant för de mångfunktionella småkyrkorna och har en för stiftet unik sammanbyggnad med en sporthall. Byggnaden är uppförd 1979 efter ritning av Rolf Bergh, en av tidens mest anlitade kyrkoarkitekter. Kyrkan får särdrag genom sitt dominerande tälttak och sina stora runda gavelfönster med glasmosaiker. Arkitekten har i takets form inspirerats av Gamla Testamentet och dess tältkyrka, Tabernaklet. Takets konkava form återkommer i bl a klockstapelns och kyrkbänkarnas form. Ethel Halvarssons textila altartavla i gråtoner är en av de mer framträdande inventarierna.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i användning och förvaltning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkobyggnaden med integrerade församlingslokaler och fristående klockstapel är ett välbevarat exempel på en välkänd kyrkoarkitekts verk och det sena 1970-talets kyrkobyggande
- kyrkan har i såväl helhet som detaljer kulturhistoriska karaktärsdrag som bör beaktas
- altartavlan skapad av konstnärinnan Ethel Halvarsson
- kyrkorummets glasmosaikfönster

STORA KILS KYRKA

Kils kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Stora Kils medeltida socken hette ursprungligen Kihlen, men fick 1886 namnet Stora Kil. Socknen omfattar ett gammalt centrum med stora gårdar kring sjön Norra Hyn, bygden kring sjön Nedre Fryken samt nedre delen av Mellan-Fryken. Området i söder består mestadels av flack jordbruksbygd och strandbygder, medan kuperad skogsmark dominerar de norra delarna. Här fanns betydelsefulla transportleder redan under förhistorisk tid. De gravfält som finns kring Frykens södra ände tyder på att det funnits en omfattande historisk bosättning. Området bildade centrum i det Frikuhärad som bestod av Frykeruds, Stora Kils, Nors och Segerstads socknar och som är omskrivet i yngre Västgötalagen. Vid både Prästbol, öster om Fagerås, och Apertin fanns kyrkor redan på 1200-talet.

Kyrkan ägde under medeltiden stora markområden i Stora Kil. När Karlstad vid 1600-talets mitt blev säte för superintendenten, togs Kils rangpastorat till prebende för honom. Under nära trehundra år kom superintendenten och biskopen i Karlstad därför även att vara kyrkoherde i Stora Kils pastorat. Flera biskopar valde också att bo permanent här.

Efter järnvägens framdragning genom socknen växte

samhället Kil upp fyra kilometer söder om kyrkan. 1948 hyrde församlingen lokal centralt i Kils samhälle, och färdigställde sedan 1979 Närhetens kyrka med församlingslokaler efter Rolf Berghs ritningar.

Stora Kils första kyrka uppfördes i nära anslutning till de förhistoriska järnåldersgravfälten vid gårdarna Apertin och Illberg. Flera århundraden låg kyrkan här på frälsegodsets mark med utblick mot biskopsgården vid Ekenäs. Först 1850, i samband med att ny sockenkyrka byggdes, valdes den för socknen då mer centralt belägna platsen vid Tollestad. I dominerande läge på den nordsydliga åsen byggdes en stenkyrka med lanterninprytt torn. Vid en brand 1929 eldhärjades byggnaden svårt men utifrån bevarat murverk ritade arkitekt Elis Kjellin den nuvarande kyrkobyggnaden som stod färdig 1932. På den gamla kyrkplatsen finns idag familjerna Bromans och Löwenhielms gravkor från slutet av 1600-talet. Kyrkoanläggningen består förutom kyrka och kyrkogård av ett vitputsat begravningskapell uppfört 1974, kallat Marie minne efter biskopinnan Maria Bjurbäck, samt en garage- och förrådsbyggnad från ungefär samma tid. Utanför kyrkogården, strax väster om kyrkan, uppfördes 1934 ett församlingshem av tegel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården består av två separata delar. Den äldsta begravningsplatsen ligger runt kyrkan och togs i bruk samtidigt som kyrkan. Ett låglänt område österut tillfördes 1895. Då behov av utökning uppstod 1922 förldades den till ett område utmed landsvägen i sydväst, åtskilt från tidigare gravområde. Denna del utvidgades 1963 med en stor areal både i söder och öster. I nordöstra hörnet av den nya kyrkogårdsdelen byggdes 1970 ett kapell, kallat Marie minne efter en donator i trakten. Tre allmänningar ligger på 1922 års utvidgning. Från 1965 används de till familjegravar men har en tämligen välbevarad ursprunglig karaktär. Hela kyrkogården gränsar i väster och norr mot väg och bebyggelse, i öster och söder mot skog och åkermark. Marken runt kyrkan ligger i plan med kyrkan, medan området österut ligger på en lägre, terrasserad nivå. Kyrkogården är rektangulär, har västöstlig sträckning och omgärdas med stenvmur i väster och norr, och med granhäck i söder och öster. Kyrkogårdens nya del i sydväst ligger något lägre, är svagt välvd och sluttar mot öster. Den har nordöstlig sträckning mot kapellet och kyrkan, är omgärdad med stenvmur i nordost och nordväst och med ribishäck i sydväst och öster. Markytan domineras av gräs. Kyrkogårdens alla huvudgångar är asfalterade. På den senaste utvidgningen förekommer dessutom plattgångar. Ett femtontal grusgravar finns spridda runt kyrkan, av vilka fyra är hägnade med järnkätting. På området sydöst om kyrkan finns ett stort antal relativt moderna liggande gravvårdar.

Kyrkan, med klassicerande drag, består av ett resligt västtorn, ett rektangulärt långhus som i öster avdelas till smalare halvrunnt koravslut samt sakristia och dopkapell. Ingång sker i väster via tornets bottenvåning samt mitt på långhusets nord- och sydsida. Kyrkans murar är vitputsade och genombruts av rundbågiga muröppningar med solbänkar av kalksten och djupt sittande fönster med gråmålade bågar. Fönsteröppningarna vid koret är inte lika höga som de resterande på långhuset. Fasaden är putsad, kvastad, och avfärgad i en svagt gul nyans med vita släta band runt fönstren. Sockeln är putsad och under taket löper en profilerad putsad taklist. Kyrkans sadeltak med rundning över koret är täckt med glimmerskiffer av rektangulär typ. En skorsten finns vid taknocken i öster och på det södra takfallet mot koret finns ett takfönster. Dörrarna till sakristian och källaren är panelklädda och gråmålade.

Västtornet är kvadratisk, och resligt med två övre rundbågiga ljudluckor som har kopparklädda luckor i vardera väderstreck. Runda fönster sitter mot söder, väster och norr. Ankarslut är synliga i fasaden. Tornet avslutas mot spiran med en tandsnittsbård. Spiran är hög, kopparklädd med små hörntoureller och förgyllda kulor. (Detta påminner om spiran på Karlstads domkyrka.) Spiran kröns av ett förgyllt kors på glob.

Urtavlor finns i varje väderstreck. Portalen i väster har en klassicistisk omfattning med pilastrar som bär upp en arkitrav. Portbladen är i ek. Över dörren är uppsatt en minnestavla med texten "Efter branden den 17-18 febr. 1929 blev kyrkan återuppbyggd på gammal grund och kvarstående murar åren 1930-32 under konung Gustav V. regering. Ps. 84". Entrén nås via en trapp och handikappramp i granit med svartmålad räcken.

Kyrkorummet är stort, rymligt och präglas av sin färgsättning med milt tonade väggar, himmelsblått tunnvalv och mättat rött kor. Rummet är enskeppigt och har ett förhöjt avsmalnat kor med rakt avslut. Läktare med stor orgel finns i väster. Golvet är lagt med polerad gråsvart kalksten, förutom i bänkkvarteren där det är av trä. Väggarna genombruts av stora rundbågiga fönsteröppningar med gråmålade bågar och kulörta fönsterglas. Över rummet löper ett treklöverformat valv i rabitzputs på trä som ger rymd och resning åt kyrkorummet. Bakom koret har anordnats en från kyrkorummet osynlig koromgång, vilken mynnar ut i två låga och smala rundbågiga öppningar, på var sida om den höga korbågen. I den norra är predikstolen placerad. Innanför den södra har ett dopkapell inrymts. Sakristian är placerad norr om koret med ingång från koromgången.

Kyrkorummets bänkar är uppdelade i två kvarter med sidogångar efter ytterväggarna. Bänkarna är raka och grå med gavlar mot mittgången med spegeldekor i ramverk målat i rött, guld och ljusare grå kulörer. Framåt avslutas bänkkvarteren med ett skrank av smala svarvade dockor och längst bak med skåp. Mot koret har bänkar ersatts av lösa stolar. En läktare i väster bärs upp av två pelare i marmorstuck med förgyllda kapitäl. Barriären är rak och målad grå med fyllningar. Över mitten hänger en bonad i halvrya på rosengångsbotten med motiv "Bönen", David spelande på sin lyra. Orgeln tar upp största delen av läktaren. Fasaden är ritad av Elis Kjellin och är målad röd med förgyllt dekor. Överst i mitten finns en lyra. På läktaren förvaras kyrkans textilier.

Interiört märks framförallt altaruppsatsen och några äldre inventarier, bl a en medeltida madonna. Ett kraftigt rikt ornerat ramverk omger en altarmålning utförd av konstnären Thor Fagerkvist 1933. Motiv visar Kristi förklaring, med Moses och Elias på sidorna och de av den himmelska synen förskräckta tre lärjungarna (Petrus, Johannes och Jakob) nedtill i förgrunden. Den tunga jordtonen, i vilket dessa tre lärjungar inkomponerats, lättas upp på ett vackert och symboliskt sätt av ljuset kring de övre figurerna och deras ljusare dräkter. Altaret är kvadratisk och av kalksten. Uppsatsen flankeras av två sjuarmade golvkandelabrar, ritade av Elis Kjellin. Allt inramas av en femsidigt bruten altarring med knäfall och överliggare klädd med grönt tyg. Den

är tätbyggd, gråmålad och med speglar i samma färgställning som kyrkbänkarna. Predikstolen är rund med ljudtak och målad i grått, rött, blått samt guld. Den är ritad av Elis Kjellin och senare kompletterad med träskulpturer skurna av Peder Jensen 1940, föreställande profeterna Jesaja, Jeremia, Hesekiel, Daniel samt Johannes Döparen.

Dopkapellet, "Vårfrukapellet", söder om koret, avskärmas mot kyrkorummet genom ett svart galler med förgyllt dekor. Dopfunten av täljsten dateras till 1200-talets mitt. Den är ornerad med endast en flätbård i platteteknik runt den stora cuppan. Ovan den finns ett dopfuntstak ritat av Elis Kjellin. Det är utsmyckat med fyra evangelister, skurna av bildhuggaren Olof Ericsson, Arvika. I utrymmet står även en madonnaskulptur av ek. Den är troligtvis tillverkad vid en regional verkstad i mitten av 1200-talet och saknar helt polykromi. Barnets huvud och högra arm saknas.

Byggnadshistorik

Stora Kils kyrka uppfördes på nuvarande plats åren 1844-45 efter ritningar av J Carlberg, Stockholm. En förödande brand 1929 totalförstörde kyrkan och den nuvarande kyrkan uppfördes på de gamla murarna efter ritningar av arkitekt Elis Kjellin, Stockholm. Kyrkan, med ett något mindre kyrkorum och annorlunda tornutformning än Carlbergs 1800-talskyrka, stod färdig 1932.

1933 fick kyrkan en stor altarmålning utförd av konstnären Thor Fagerkvist. Predikstolen gavs skulptural utsmyckning 1939 av Peder Jensen. 1952 inrättades en elektrisk värmeanläggning. 1962 restaurerades kyrkan av byggmästare Walter Andersson, Kil. Toaletter installerades i kyrkan 1971. Sex år senare stod en ny dopfunt klar, utförd efter en ritning skapad av Matts Eriksson, Arvika 1929, och målad av Ivar Lindblom, Kil. 1988 togs några bänkar bort i de bakre kvarteren för att er-hålla en större golvyta för olika aktiviteter och för att

ge plats åtskåp för stolförvaring. Arkitekt till förändringen var Karl Karlsen. 2000-2001 inrättades ett nytt värmesystem och entrén handikappanpassades genom ombyggnad av trapp.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

STORA KILS STENKYRKA med väl synlig placering i landskapet på höjden vid Tollestad är uppförd 1932 på murarna efter en nedbrunnen 1800-talskyrka. Kyrkan, ritad av arkitekt Elis Kjellin, Stockholm, uppfördes med något mindre kyrkorum och annorlunda tornutformning än 1800-talskyrkan. Den har klassicerande fasad med ett torn och hög kopparklädd spira, vilken visar stark formpåverkan från Karlstads domkyrka. Kyrkorummet är stort med treklöverformat valv som ger rymd och resning åt rummet. Rummet upplevs genom sin färgsättning med milt tonade väggar, himmelsblått tunnvalv och mättat rött kor, ändå som intimt och omslutande. Av interiörens fasta inredning märks framförallt konstnär Thor Fagerkvists altarmålning med motiv Kristi förklaring, västläktarens omfångsrika orgelfasad, samt några äldre inventarier, bl a en medeltida madonna. Den senare i ett sidokapell söder om koret.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan är i allt väsentligt oförändrad såväl exteriört som interiört sedan uppförandet och utgör därmed en ömtålig helhet
- kyrkorummets väl sammanhållna helhet och färgsättning
- altarmålningen av Thor Fagerkvist
- västläktarens orgelfasad
- medeltida dopfunt och madonnaskulptur
- biutrymmenas väl genomarbetade utformning med många detaljer

BJÖRNEBORGS KYRKA

Kristinehamns kommun

BYGGNADSBESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

I Visnum sockens nordligaste del ligger bruksorten Björneborg. Här uppfördes år 1661 en hammare av dåvarande rådmannen Olof Persson (Jernfeldt), senare borgmästaren i Kristinehamn. Olof Persson spelade en betydande roll för utvecklingen av Kristinehamn och dess närområde. Efter hans död 1692 övergick så småningom Björneborgs bruk till familjen Nordenfeldts ägo, där det stannade fram till 1800-talets slut.

Björneborg är känt för sitt järnbruk. Det anlades i mitten på 1600-talet och är således är det första bruket i Visnumsbygden. Hela 1800-talet innebar stora förändringar vilket gjorde att bruket så småningom kom att bli det största i området. Vid 1800-talets början hade Björneborgs bruk två stångjärnshammare. Ytterligare två tillkom på 1830-talet. Under nästa decennium införskaffades ny masugn, stålugn och smedja. "Det nya bruket" med bland annat tre lancashirehärdar tillkom 1846. I början av 1870-talet uppfördes två moderna masugnar, bessemerverk, stålsmedja och mekanisk verkstad. Under 1900-talets första årtionde ersattes bessemerblåsningen med ett martinverk som kompletterades med bland annat ett

valsverk. Under 1960-talet bildades Björneborgs Jernverks AB som drev bruket vidare. Under 1990-talet tillverkades i huvudsak grövre smide och specialgods, till exempel propelleraxlar. Bruket har under århundradena upplevt många förändringar men har klarat sig undan nedläggning. I dag drivs det moderna järnverket av Scana Steel Björneborg AB.

Bebyggelsen i Björneborg är väl samlad med bruksbyggnaderna nära bruket. Närmast öster om bruket ligger äldre arbetarbostäder från slutet av 1800-talet. Ytterligare österut och kring samhällets centrum finns moderna bostadsområden, uppförda mellan 1950 och 1970. Söder om bruket ligger herrgården med dess flyglar och ett par ekonomibygnader. Längre söderut finns egnahemsområden och villabebyggelse från 1900-talets första hälft. I norr, med direkt anknäpning till bruket, går järnvägen.

Kyrkoanläggningen ligger väster om samhället, intill en skogskant. Här ingår förutom kyrkan, en fristående klockstapel från 1946, en stigport från 1955, en förrådsbyggnad från 1945 och en ekonomibygnad med bland annat personalutrymmen och garage från 2000.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården, som invigdes 1945, har till stor del karaktären av skogskyrkogård med naturligt trädbestånd av björk, tall och enstaka granar. Runt klockstapeln står dessutom några ekar. Marken öster, söder och strax väster om kyrkan används inte till begravingar då det här finns partier med kraftig natursten i dagen. Områdena norr och nordväst om kyrkan har huvudsakligen använts till urngravar. Väster härom har skogen tagits bort för att ge plats åt kistgravar. Allmänningen har sedan 1950-talet tagits i bruk för familjegravar. En mindre utvidgning företogs 1976 i väster. På 1982 års utvidgning finns en minneslund.

Kyrkogården, som närmast är rektangulär till formen, har en öst-västlig sträckning och är kuperad. Kyrkan med fristående klockstapel ligger på den högsta punkten i östra delen av området och marken sluttar härifrån mot en sänka i väster. I norr och söder angränsar kyrkogården mot vägar, i öster mot parkeringsplats, skog och bebyggelse samt i väster mot skog. Den omgärdas av en stenmur, förutom i väster där måbårshäckar gränsar mot tilltänkt utvidgningsmark. Över ingången i sydligaste delen av östra muren står en stigport i tegel. Alla gångar är grusbelagda. I urngravsområdet norr om kyrkan följer gången topografien. På den plana delen i väster är gravvårdarna stående, medan de i skogspartiet i öster främst är liggande.

Den murade kyrkan i Björneborg har ett rektangulärt långhus med rött fasadtegel. I öster finns ett smalare och något lägre, rakt avslutat kor. På korets norra sida finns en sakristia och i långhusets sydvästra hörn, ett vapenhus. Murarna bryts mot söder upp av en rad tätt sittande, rundvålvda fönsteröppningar med sneda smygar. Byggnadskropparna är täckta av branta sadeltak lagda med enkupigt lertegel. Ingång sker genom långhusets västra gavel och i sydsidans vapenhus. Ovanför ingången på västgaveln finns ett rosettfönster med färgat glas. Den östra gaveln är dekorerad med korsformade blinderingar i slätputs. Kyrkporten mot väster består av ekdörrar med ett stort grekiskt kors i koppar.

Kyrkorummet är enskeppigt med ett förhöjt kor i öster och vapenhus i söder. Långhus och kor är lagda med rött tegel. Väggarna är vitputsade och genombryts i söder av tolv smala rundbågade fönster med sneda fönstersmygar, mot norr finns två fönster i rummets västra del. Långhusets bänkar bildar två bänkkvarter och ansluter mot yttervägg. Bänkarna är försedda med dörrar. Långhuset har ett panelklätt och blåmålat tak med synliga takstolar. Det förhöjda korpartiet i öster avskiljs från kyrkorummet av en rundbågig koröppning. Koret har en rak, men något snedställd koravslutning med en dominerande muralmålning. Altaret är fristående med en altarring som har ett öppningsbart mittparti. Predikstolen är placerad nordväst om koret och på mot-

svarande sida, sydväst om koret finns en dopplats. Dopfunten är likt altaret murat av rött tegel. En orgelläktare som finns i väster har ett genombrutet läktarskrank av smala träribbor. Orgeln, som är tillverkad av Zetterqvist & son i Örebro, är placerad i läktarens norra del.

Antalet fönster mot söder i långhus och kor har genom sitt antal; tolv och tre, en symbolisk betydelse syftande på de tolv lärjungarna och på Treenigheten: Fadern, Sonen och Den Helige Ande. I vart och ett av de tolv fönstren står en ljusstake, tillverkad i järnverkets gjuveri.

Altarväggens muralmålning är ett arbete av konstnären Sven Rapp med motivet "Den välsignande Kristus och den tillbedjande smedfamiljen". På korets södra vägg finns tre rundbågiga fönster med sneda smygar. I taket finns ett fönster som placerats så att förmiddagens solljus träffar korväggens målning. Altaret är utfört i rött tegel med förgyllda fogar på framsidan. På dess framsida finns en muralmålning med motivet "Kristus instiftar nattvarden", utförd av konstnären Gustaf Ambé, Stockholm. Även den runda predikstolen av trä är målad av Ambé. Dess inskription lyder: "Herrens ord förbliver evinnerligen".

Kyrkorummet har 14 ljuskronor med bibliska motiv perforerade i dess glober. En liknande krona hänger på orgelläktaren. Takkronorna är tillverkade av konstsmeden Lars Holmström, Arvika.

Byggnadshistorik

Björneborg ligger cirka en mil från Visnums kyrka dit församlingsmedlemmarna hörde. Som på många andra bruk som låg långt bort från moderkyrkan, hölls gudstjänst någon gång om året vid bruket. I slutet av 1800-talet användes en stor lärosal i folkskolan som gudstjänstlokal, men under 1910-talets slut började man på allvar diskutera att uppföra en brukskyrka. En förfrågan om att rita en ny kyrka gick till den i Värmland ofta anlitade arkitekten Bror Almqvist, Stockholm. Ett förslag lades fram, men förslaget kom aldrig längre än till skisstadiet. Den mest drivande kraften för ett kyrkobygge var disponenten för bruket, Ernst Larsson. Efter hans död 1941 bildades stiftelsen Björneborgs kyrka. Björneborgs Jernverks AB donerade mark i samhällets västra del till kyrkobygget. Kyrkogården invigdes den 11 november 1945 och klockstapeln invigdes i maj året därpå.

Arkitekten Cyrillus Johansson, Stockholm, fick 1951 i uppdrag att rita Björneborgs kyrka. Brukets disponent Nils Åman var ordförande i den byggnadskommitté som startade sitt arbete 1953. Till byggnadsentreprenör utsågs Tolls Byggnads AB, Stockholm. Invigning skedde den 27 maj 1956 av biskop Arvid Runestam. Flera av kyrkans inventarier och den fasta inredningen är ritade av arkitekt Cyrillus Johansson. Konstnären Gustaf Ambé samarbetade med Johansson kring detaljer i till exempel altare och dopfunt. Även kormatta av röllakan är komponerade av Cyrillus Johansson. I mattan finns bl a de Nordenfeldtska och Jernfeldtska vapensköldarna, Björneborgsbjörnen och Värmlandsörnen.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

BJÖRNEBORGS TEGELKYRKA från 1956 är resultatet av en lång kamp i brukssamhället för en egen kyrka vid sidan om församlingskyrkan i Visnum och bruket hade stor betydelse för dess tillblivelse. Kyrkan, som i huvudsak är oförändrad sedan byggnadstiden, är uppförd efter traditionella förebilder och ger associationer till medeltida kyrkoarkitektur. Byggnaden har välstuderad ljusförling med en rad små fönster i sydfasaden samt takfönster i koret. Kyrkorummets enhetliga och välbevarade inredning domineras av östra korväggen målning utförd av konstnären Sven Rapp. Kyrkan karakteriseras av omsorgsfull, traditionsanknuten gestaltning, ritad av en av Sveriges främsta 1900-talsarkitekter; Cyrillus Johansson, Stockholm. Den fasta inredningen och flera av de lösa inventarierna som är från byggnadstiden är tillverkade efter arkitektens ritningar. Björneborgs kyrka är en av stiftets moderna kyrkor (uppförda efter 1940) som getts skydd enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, klockstapel, stigport och kyrkogård utgör en samlad miljö från 1900-talets mitt
- kyrkan, som med få undantag är oförändrad sedan byggnadstiden, är ett bra exempel på en betydande kyrkoarkitekts verk och på 1950-talets kyrkobyggnadskonst
- kyrkobyggnaden har såväl i sin helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning och inventarier är omistliga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning

KRISTINEHAMNS KYRKA

Kristinehamns kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Kristinehamn ligger inom Varnums socken. På 1500-talet fanns här endast en gård, Bro, och en marknadsplats, men 1557 förlade hertig Karl ett kronobruk till platsen. Genom den snabba utvecklingen i Bergslagen och med det strategiska läget vid Väneren blev Bro viktig som utskeppningshamn för östra Värmlands järnprodukter och kom att fungera som en knutpunkt för Vänersjöfarten. År 1642 erhöll Bro stadsprivilegier och fick namnet Kristinehamn. Den första stadsplanen var den för 1600-talet så vanliga rutnätsplanen. Bebyggelsen bestod vid denna tid av låga, tätt byggda timmerbyggnader. Under 1700- och 1800-talen drabbades Kristinehamn av flera bränder som ödelade delar av staden. Enstaka stenhus uppfördes efter stadsbränderna och bl a byggdes en ny kyrka 1847-58 i nygotik, ritad av Carl Georg Brunius. Kristinehamn förblev annars i huvudsak en trästad. Kristinehamns kyrka ligger i stadskärnans östra del. Tidigare har funnits minst två kyrkor i staden. Den första, med medeltida ursprung, låg i den gamla stadskärnan vid ån Varnan där gravar påträffats vid arkeologiska undersökningar. När Kristinehamn fick stadsprivilegier 1642 flyttades kyrkplatsen ett stycke uppströms. Vid mitten av 1800-talet ersattes den där placerade träkyrkan med den nuvarande,

i anslutning till stadens begravningsplats vid Östra Staketgatan. Denna kyrkomiljö innehåller förutom kyrka och kyrkogård även servicelokaler till fastighetens skötsel samt en pergolabyggnad som skydd för förvaring av äldre gravhällar. Dessa byggnader är placerade vid kyrkogårdens nordöstra hörn. Väster om kyrkogården ligger ett församlingshem.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är omgiven av gator och bebyggelse, och avgränsas i väster av en stenvmur och i norr, öster och söder av en hagtornshäck. I stenvmuren finns tre smidda järngrindar som tidigare har använts vid stadsgränsen. Äldsta delen av kyrkogården i nordväst började användas på 1810-talet. I nordöst gjordes 1945 en utvidgning som förutom urngravar hyser en ekonomibygnad, en pergola med gamla gravhällar och en minneslund från 1981. Området väster och sydväst om kyrkan är planerat som park. Den västra delen jämte partiet öster om kyrkan ingår i ett område närmast kyrkan, vars ytor och vegetation har fått arkitektonisk utformning. Allmänningarna som låg i öster och sydöst har sedan 1940-talet nyttjats till urn- och familjegravar. På grund av kyrkogårdens begränsade utrymme uppläts gravplatser endast för urnbegravningar. De ca 35 grusgravarna dominerar den nordvästra delen av kyrkogården med sina stora gravplatser och monumentala gravvårdar.

Grusgravar finns även på den östra och sydöstra delen i kvarterens kanter. Inne i kvarteren ligger mindre och modernare gravvårdar. Den nordöstra delen karakteriseras av små och tätt placerade gravvårdar.

Kyrkan är uppförd 1847-1858 efter ritningar av Carl Georg Brunius. Kyrkan markerar nygotikens genombrott i Sverige och är byggd med en medeltida katedral som förebild. Den har ett treskeppigt långhus med tvärskepp, med utbyggt tresidigt avslutat kor och dubbla västtorn. De röda tegelfasaderna har profilerade muröppningar, tegelblinderingar och geometrisk ornamentik i nygotisk stil. Ingång sker i väster samt på långhusets nord- och sydsida. Särprägel ger höga och smala fönster i tvärskeppsgavlarna. De låga dubbeltornen i väster är rikt artikulerade och har vardera fyra fönster- och ljudöppningar samt blinderingar kring urtavlor i röstena. Portalen sitter centralt placerad och är, som fönstren, spetsbågeformad. Fasaden mellan tornen är dekorerad med blinderingar och ett stort västfönster och kröns av en trappstegsgavel. Långhustaket är sadelformat med två nivåer täckta av skiffer i kopparplåtsinlägg. Korets utsprång är valmat medan korsarmarnas tak är rent sadelformat. Även tornens huvar är täckta med skiffer.

Kyrkorummets mittskepp är dubbelt så brett som sidoskeppen. Grundplanen visar en rektangel, från vilken endast koret skjuter ut. Koret är förhöjt och fyrkantigt med ett tresidigt utsprång. Kyrkorummet har mycket höga kryssvälvda putsade valv med ribbor i fogstruket tegel. Mittskeppets murar bärs upp av tolv pelare i två rader. Arkadbågarna mellan sidos- och mittskepp är höga och bidrar till kyrkorummets öppna och luftiga karaktär. Väggar och pelare är kalkfärgsmålade. Golvet är av tegel, medan det i bänkkvarteren är av trä. I koret är golvet i polerad kalksten. Korsarmarnas östra fönster har murats igen. I övriga fönster sitter de ursprungliga fönsterbågarna. Ytterbågarna är av järn, medan innerbågarna är av svartmålat stål med kulört glas. Kyrkorummets bänkinredning är omfattande med närmare 700 platser uppdelade i tio kvarter. Bänkarna har dörrar, utsidan är målad blå med förgyllda vertikala linjer och svarta överliggare.

Koret lyses upp av fem höga fönster från början av 1900-talet med glasmålningar, föreställande Moses och David, Petrus och Paulus och de fyra evangelisterna. Predikstol och altaruppsats är utförda i provinsial barockstil. Altaruppsatsen skänktes 1717 till den gamla kyrkan och insattes i den nya kyrkan 1937. Mellan vridna kolonner står fyra figurer föreställande evangelisterna. Överstycket kröns av Gudslammet omgivet av personifikationerna för Tro, Hopp, Kärlek och Rättvisa. Mittpartiet består av en oljemålning utförd 1716 av J W Kiölman. I ett övre fält framställs Korsfästelsen och i ett nedre fält Nattvarden.

Den ståtliga predikstolen kommer från den gamla kyrkan och är utförd 1750, sannolikt av den värmländske bildhuggaren Isac Schullström. Den insattes år 1937. Den har rikt genombrutna akantusfyllningar och pryds av snidade apostlagesalter. På korgens mitt ses Världsfrälsaren, på predikstolsdörren Tomas tvivlaren och på ljudtaket Kristus med fana som trampar på en drake.

En gråmålad kororgel med förgyllda detaljer finns mellan två pelarpar mot söder. Vid väggpelaren mot korutsprånget finns psalmnummertavlor i nygotisk stil. Ytterligare två finns i långhuset. En avdelad sakristia finns i långhusets nordöstra hörn. Sakristian har väggar av trä som utgör delar av den vägg som ursprungligen fanns i koret och avskiljde en sakristia. Ovan sakristian finns ett museirum med äldre föremål. I det södra tvärskeppet finns ett dopkapell med en fast monterad medeltida dopfont av sandsten från 1200-talet. Den är kyrkans äldsta inventarium. På kapellets östra vägg hänger ett medeltida triumfkrucifix från 1300-talet. Under den hänger en stenmosaik av konstnären Akke Hugh Malmeström. Läktare finns i väster med stor orgel. Barriären är utförd i nygotisk stil och målad blå med förgyllning. Läktaren bärs upp av kolonner med bladdekorerade kapitäl. Orgelverket är byggd 1921 medan fasaden tillhör den ursprungliga orgeln, ritad av C G Brunius i nygotisk stil. I långhusets västra del finns utrymmen bakom bänkarna. I det norra partiet finns ljusbärande och skåp för antipendieförvaring. I det södra partiet finns bokbord m m. Efter långhusets väggar finns en rad målningar, epitafier och huvudbanér. Kyrkorummet har en omfattande belyningsanläggning, dels med äldre malmkronor och dels med modernare mässingtakkronor.

Byggnadshistorik

Den nuvarande kyrkan har haft minst två föregångare. I ett medeltida diplom av den 30 september 1362 omtalas Varnums socken, vilket kan innebära att socknen haft en kyrka vid denna tid. På 1600-talet fanns en 20 meter lång träkyrka med torn i öster, med hög mittspira och fyra hörntorn. Byggnaden visade snart stora brister och 1758 beslöt man bygga en ny kyrka av sten. Ritningar framtogs men av ekonomiska orsaker kom inte byggnationen till stånd. På 1840-talet startade nybyggnadsdiskussionerna på nytt. Ett förslag upprättades av arkitekten J F Åbom 1841. Biskopen C A Agardh uttryckte dock sitt ogillande över förslaget och kontakt togs med den berömda professorn i Lund, C G Brunius. Brunius fick fria händer även beträffande interiören. Framför altaret placerade han en låg altarrund med genombrutet masverk och bakom det ett skrank som skiljde koret från sakristian. Vilande på ett halvklot på altaret ställdes ett kors. Vidare formgav han predikstol, orgelfasad, bänkinredning, nummertavlor, dörrar och fönsterspröjsar, allt i "spetsbågestil". Bänkinredningen gav plats för närmare 1800 personer och hade dörrar med spegelfält. Bänkarna i sidoskeppen var enklare utförda än de i mittskeppet. Altarrundelns ornamentik upprepades i orgelläktarens

skrank. Orgelverket var uppdelat i två partier som reste sig på ömse sidor om den stora fönsteröppningen. Glas-målningar förekom inte någonstans utan endast ofärgat glas som skulle släppa in mycket ljus. Exteriört är kyrkan oförändrad medan interiören har genomgått vissa förändringar, framför allt i samband med en restaurering 1936-37 ledd av arkitekten Bror Almquist. Altare och predikstol ersattes då med pjäser från den gamla kyrkan i provinsiell barockstil. Orgelläktaren byggdes ut vilket gjorde att västfönstret skymdes. I det norra skeppet byggdes en sakristia med läktare ovan och på den södra sidan anordnades ett dopkapell. Sidofönstren fick antikglas i varmare toner. Teglet gjordes synligt i valvribborna medan tvärskeppens höga östfönster murades helt igen. Altarskranket blev yttervägg till den nya sakristian. Gångarnas golv bekläddes med rött tegel, bänkkvarteren med trä och koret med kalksten. Bänkarna ombyggdes och predikstol, altaruppsats, krucifix konserverades av Värmlands Konserveringsanstalt genom Stina Kjellin och Oscar Jonsson.

År 1984 utfördes arbeten med interiören under ledning av arkitekt Ture Jangvik. Antalet sittplatser minskades och bänkarna byggdes om för högre bekvämlighet. I det södra skeppet utvidgades dopplatsen till en "kyrka i kyrkan". Kyrkan målades om och bänkar och läktare gavs nya kulörer. Ett vindfång byggdes och rum under läktaren inrättades. Kyrkans tak var ursprungligen täckt med Dalslandsskiffer på såväl tornhuvarna som de övriga takfallen. Omläggning av kyrkans skifferytor genomfördes 1977. Med anledning av problem med nedfallande skifferplattor omlades de nedre takfallen på långhuset på nytt 1990. Även vissa lokala lagningar och utbyte av skifferplattor utfördes på de övre takfallen. 1998 renoverades taken återigen pga av skiffersedfall.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KRISTINEHAMNS TEGELKYRKA, uppförd 1847-58, intar en framträdande plats i den svenska arkitekturhistorien. Den representerar nygotikens genombrott i Sverige, inte bara i stilmässigt avseende utan även i fråga om material och byggteknik. Karakteristiskt stildrag är de röda tegelfasaderna med skarpt profilerade muröppningar, tegelblinderingar och geometrisk ornamentik vilket sedan blev stilbildande för många nygotiska kyrkor under de sista decennierna av 1800-talet. Kyrkan, ritad av arkitekten Carl Georg Brunius räknas till arkitektens förnämligaste byggnadsverk.

Vid en tidstypisk renovering på 1930-talet under ledning av arkitekt Bror Almquist inflyttades bevarad altaruppsats och predikstol från den gamla kyrkan. De bär påtaglig vittnesbörd om den nuvarande kyrkans föregångare och är förnämliga exempel på värmländsk kyrkokonst från 1700-talet. Ursprunglig, och av kyrkans arkitekt skapad altaruppsats och predikstol, finns bevarade i biutrymmen. Senare tiders tillägg i form av ny dominerande kororgel, dopkapell i södra tvärskeppet, ny färgsättning på snickerier och inbyggt vindfång under västläktare har medfört en viss påverkan på kyrkorummets nygotiska huvudkaraktär.

Kyrkan omges av en kyrkogård som tydligt avspeglar sin tids smak och ideal genom gravvårdarnas storlek, utformning, färg och material. Här finns en för Värmland unik samling gravhällar från 1600- och 1700-talet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan är ett av landets viktigaste exempel på nygotik
- kyrkan har såväl i sin helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- interiörens, trots vissa förändringar, huvudsakligen ursprungliga karaktär
- den nygotiska inredningen
- bevarade 1700-talsinventarier som altaruppsats, predikstol, epitafier och huvudbanér i provinsiell barockstil
- kyrkogårdens samling av gravhällar från 1600- och 1700-tal

LJUSETS KAPELL VÄSTRA KYRKOGRÅRDEN

Kristinehamns kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Kristinehamn ligger inom Varnums socken. På 1500-talet fanns här endast en gård, Bro, och en marknadsplats, men 1557 förlade hertig Karl ett kronobruk till platsen. Genom den snabba utvecklingen i Bergslagen och med det strategiska läget vid Väneren blev Bro viktig som utskeppningshamn för östra Värmlands järnprodukter och kom att fungera som en knutpunkt för Vänersjöfarten. År 1642 erhöll Bro stadsprivilegier och fick namnet Kristinehamn. Den första stadsplanen var den för 1600-talet så vanliga rutnätsplanen. Bebyggelsen bestod vid denna tid av låga, tätt byggda timmerbyggnader. Under 1700- och 1800-talen drabbades Kristinehamn av flera bränder som ödelade delar av staden. Enstaka stenhus uppfördes efter stadsbränderna och bl a byggdes en ny kyrka 1847-58 i nygotik, ritad av Carl Georg Brunius. Kristinehamn förblev annars i huvudsak en trästad.

Nya kyrkogården med Ljusets kapell ligger i västra utkanten av Kristinehamns stadskärna. I samband med den snabba befolkningsökningen under 1800-talets

andra hälft blev den Östra kyrkogården, med den av Brunius ritade kyrkan, för liten och några utvidgningsmöjligheter fanns inte. Därför förvärvades mark väster om staden för anläggandet av Nya kyrkogården. 1888 invigdes begravningsplatsen som sedan har utvidgats successivt genom åren. Denna kyrkomiljö innehåller förutom Ljusets kapell en fristående klockstapel och i nordöst en större byggnadskropp som innehåller kyrkogårdsförvaltningens kontorslokaler och ekonomibyggnader.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården har en samlad, nästan rund form. Området längst i öster, som är skogsbevuxet och inte nyttjas till begravingar, sluttar ned mot väster med en markerande nivåskillnad i gränsen mellan 1887 och 1946 års delar. I övrigt ligger platsen plant. I norr och öster omges kyrkogården av väg och bebyggelse, i söder av väg och i väster av ett park- och skogsområde. En stenmur inhägnar den i öster, söder och nordöst och en hagtornshäck resten av dess nordsida. Från portarna i norr och öster leder centrala gångar fram till kapellkrematoriet i söder och till minneslunden i väster. Grusgravarna upptar nära hälften av kyrkogårdens yta

och ligger i största mängd i öster på den gamla delen. Allmänningarna ligger spritt runt om på kyrkogården. Det största urngravsområdet ligger på 1946 års utvidgning. Längst i väster står ett stort kors på en plats som först var avsedd för jordfästningar utomhus men som 1971 gjordes om till minneslund. Närmast kapellet breder större partier med gräsytor ut sig. Vid huvudentrén och vid ingångarna till ekonomiutrymmena har marken belagts med asfalt. Mot Artillerivägen finns en naturstensklädd mur och ett antal glest stående talar. En fristående klockstapel är placerad på en kulle norr om kapellet. Klockstapeln har ett historiserande formspråk, är klädd med tjärade spånor och bärs upp av stråvor som vilar på betongfundament.

Kapellet, som inrymmer både kyrkorum och krematoriedel, har ett stort närmast rektangulärt långhus som är något avsmalnande mot korväggen i söder. Kapellet har en sockel klädd med granit och fasader med fogstruket rött tegel i munkförband. I korväggen syns ett stort mönstermurat/försänkt latinskt kors som slammats med grå puts. Byggnadens sadeltak är belagt med ljust skiffer. I skiljet mellan vägg och fasad finns en slammad fris med en mönstermurad tandsnittskant i tegel. Ett latinskt kors i metall kröner gavelspetsen mot norr. De stora murytorna i kapellets långväggar bryts upp av tre rundbågeformade fönster med fönsterbågar i trä och plant glas i den yttre bågen. I byggnadens östra fasad finns dessutom ett utåtvinklat parti med ett stort korfönster. I byggnadens nordvästra hörn finns fyra mindre fönster som bl a förser trappan till läktaren med ljus. Huvudingången vid byggnadens nordöstra hörn är markerad med en rundbågeformad arkad. Tegelväggarna vid entrén är gråslammade och dess tak har synliga bjälkar. Golvet liksom portomfattningen är utförd i granit. Porten är kopparklädd och vid sidan om finns en mindre dörr mot kapprummet utförd i trä och mässing. Ovanför porten finns en chamotterelief av konstnären Otte Sköld föreställande två änglar med en eldsflamma. Framför arkaden breder en stor granittrappa ut sig. Mot väst har trappan markerats med ett skulpturalt räcke i brons av skulptören Martin Holmgren med texten "Människans dagar äro såsom gräsen".

Två lägre, vinkelställda byggnadskroppar i väster är försedda med souterrängvåning. Byggnaderna har en gråputsad sockel, fasader med gråslammat tegel och flacka sadeltak klädda med falsad kopparplåt. I norr finns entré till urnutlämningsrummet och tre kvadratiske fönster med fönsterbågar. Från väst finns en nedfart till visningsrummet i souterrängvåningen. Kistmottagningen är markerad med ett skärmtak som vilar på en pelare av betong. Porten är kopparklädd och ovan respektive vid sidan om den finns två glasmosaikfönster. I gavelspetsen finns ett mönstermurat/försänkt grekiskt kors. Vid den södra byggnadskroppens södra

gavel finns en kraftig krematorieskorsten i rött tegel. Intill skorstenen finns en ingång till kranshallen. Byggnadskroppen har entrépartier i trä medan fönstren är försedda med aluminiumbågar.

Kyrkorummet är i det närmaste rektangulärt och smalnar av något mot det rakt avslutade koret. Koret har en medveten ljusgestaltning genom ett mot altaret vinklat fönster i östra långväggen. Inredningen är sparsmakad och sammanhållen med modernistisk prägel utförd i exklusiva material. Golv och socklar är av kalksten och väggarna är tunt slammade och bemålade med kalkfärg. Den öppna takkonstruktionen gör att takbjälkar och det panelklädda och limfärgsstrukna sadeltaket är synligt. Mellan vägg och tak löper en murad profilerad fris. Kyrkorummets målningar som utfördes av konstnären Ingemar Lööf mellan åren 1954 och 1956, är utförda i al secco-teknik, dvs på torr kalkputs. Färgskalan har hållits ljus och luftig. Skisserna till målningarna gjorde konstnären i den spanska medeltidsstaden Baeza. De gamla spanska mästarnas måleri blev hans inspirationskälla. Samklang mellan arkitektur och måleri har eftersträvat. Kompositionen är uppbyggd bl a på en åttkantig stjärna. Även cirkeln, kuben och pyramiden återkommer i motivet. Fondväggens motiv föreställer den ljusa staden. På ena långväggen står ett stort kors mot svagt violetta färgytor. Den motsatta väggen visar tre kvinnor, som på var sitt sätt symboliserar livet. Altarbordet är utfört av blågrå labradorsten, underredet är av kvadratisk mönstrad ljus valnöt. Framför altaret finns en katafalk med kanter av kalksten. Framför bänkraderna vid östra långväggen står en rund, sandfylld ljusbärande med fundament i grått och turkosmålat trä samt guldfärgad metallarg.

I vardera långväggen finns tre högt sittande rundbågiga fönster. Innerbågarna är försedda med blyspröjs och antikglas. Vid koret i östra långväggen finns dessutom ett större fönsterparti som ramas in av en nisch med bearbetad puts i ett grafiskt mönster. I den bakre gavelväggen finns ett sexkantigt fönster mot bakomliggande trapphus. Kyrkorummets dörrar och läktarbarriär är utförda i valnöt. Läktarbarriären är svängd och sträcker sig endast över halva bakre delen av rummet. På läktaren står en orgel med synliga pipor, tillverkad av A Magnusson, Göteborg. Under läktaren finns ett vindfång i trä med en glasad pardörr med mässingshandtag. Kyrkorummet är möblerat med lösa bänkar som ser ut som kopplade stolar. Sitsarna är snörfletade av sjögräs och bänkarna placerade i två kvarter på var sida om en mittgång. I koret på var sida om katafalken hänger två armaturer ned i stålvarer. De är utförda med ett modernt formspråk i lackerad järnplåt och plastglas. Utmed kyrkorummets långsidor och den norra väggen sitter vägglampetter i lackerat smidesjärn med kupor av finkornigt glas. Armaturerna är ritade av inredningsarkitekt Andreas Björklund, Stockholm.

I anslutning till kyrkorummet ligger sakristian som nås genom en dörr i västra långväggen. Genom den manchesterklädda pardörren vid sidan om koret nås byggnadens ekonomidel, med bl a kranshall. Bredvid kapprummet och trapphuset till läktaren finns ett väntrum. Även i källarplanet finns ett väntrum utsmyckat med tre glasmosaikfönster komponerade av konstnär Ingemar Lööf. I källarplanet finns en omfattande krematoriedel med kistmottagningsrum och anslutande visningsrum. Till byggnadens mer offentliga delar hör urnutlämningsrummet med tillhörande förrum som nås genom en separat ingång från kyrkogården. Rummet är cirkelrunt och golvet är belagt med rektangulära marmorstavar. Väggarna är vitputsade och kupoltaket slammat i grått. Små konsoler bär upp en taklist som skiljer vägg från tak. En bågformad fönsteröppning har försetts med en glasmosaik med ett grenverk av uppåtsträvande blyspröjsar komponerad av Simon Sörman, Saltsjöbaden. Urnan som ska hämtas placeras på ett kolonnskaff av kolmårdsarmor som står på golvet. Ett draperi kallat "Mångården" av textilkonstnär Karin Björkman-Bergström kan dras för ingången till urnutlämningsrummet.

Byggnadshistorik

1938 kontaktade kyrkogårdsnämnden i Kristinehamn arkitekten Einar Lundberg för att ge honom i uppdrag att upprätta ett förslag till utvidgning av Nya kyrkogården, samt ett förslag till kapellkrematorium. Förslaget antogs och den stora kyrkogårdsutvidgningen västerut kunde förverkligas 1946. En plats för det planerade kapellkrematoriet reserverades.

Einar Lundberg upprättade de första byggnadsritningarna på kapellet 1942. Dessa ritningar kom sedan att omarbetas, bl a tillkom en hel källarvåning och sista bearbetningen av byggnadsritningarna gjordes i oktober 1952. Arkitekten beskrev vid tiden att kapellkrematoriet var rymligare än andra motsvarande anläggningar och att mer påkostade material hade använts för att slitaget skulle bli mindre och ändringsarbeten överflödiga. Einar Lundberg var huvudarkitekten men till sin hjälp i arbetet hade han arkitekterna Sture Langö och George Rudner, samt inredningsarkitekt Andreas Björklund. 1952 påbörjades schaktningsarbetena och den omfattande pålningen under hela byggnaden. Fasadtegllet hämtades från Sennans tegelbruk i Halland och den ljusgrå skiffern från Norge. 1956 stod kapellet klart för invigning tillsammans med en tillhörande klockstapel. Något år senare tillkom kyrkogårdsförvaltningens expeditions- och ekonomibygnader i nordöst. Kring 1960 tillkom skulptören Martin Holmgrens bronsräcke vid kapellets arkad.

Kapellet har inte genomgått några större ombyggnader sedan uppförandet. Vid huvudentrén har dock en handikappramp i granit tillkommit.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

LJUSETS KAPELL, placerat på Kristinehamns Nya kyrkogård, är sammanbyggt med en krematoriedel. Kapellet stod klart 1956 och ritades av arkitekten Einar Lundberg, Stockholm. Det har en enhetlig exteriör med massivt murverk som bryts upp av en arkad framför huvudingången och rundbågeformade fönsterpartier i långväggarna. Formspråket ger associationer till en romansk kyrkoarkitektur. Den arkitektoniska bearbetningen av kapellet är konsekvent genomförd i hela byggnaden. Materialvalen är påkostade och tidsypiska. Den fristående klockstapeln har med sin form och spånklädnad en historiserande prägel. Kyrkorummet har en stilren karaktär som framförallt skapas genom konstnären Ingemar Lööfs stora och effektfulla väggkalkmålningar och ursprungliga inventarier och byggnadsdetaljer ritade av arkitekten Einar Lundberg. Inventarierna är medvetet utformade i samma moderna stil som kyrkorummet som helhet. Kapellet har en formmässigt avsiktlig ljusgestaltning med ljusinfall från bl a ett större, vinkelställt fönsterparti vid koret. Kyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagens 4 kap 3§ men omfattas av den 13§ genom att den är belägen på kyrkogården.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- anläggningen som helhet är ett välbevarat exempel på en i stiftet mycket verksam kyrkoarkitektsverk och på tidens kyrkobyggnadsarkitektur
- exteriörens konstnärliga utsmyckning med dörrelief, smidesräcke mm
- kapellet har i såväl sin helhet som detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- konstnären Ingemar Lööfs stora och effektfulla väggkalkmålningar
- alla delar av kyrkorummets inredning är omistliga komponenter i kapellets helhetsgestaltning

RUDSKOGA KYRKA Kristinehamns kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Rudskoga socken består av småbruten odlingsbygd norr om sjön Skagern, omgiven av skogsmark. Området kring Labacka by och Rudskoga kyrka är gammal jordbruksbygd som hyser gårdar med lång tradition. En av de äldsta kända boplatserna i länet ligger längst söderut på Labackanäset. Socknen torde ha uppstått omkring 1340. Några år dessförinnan skänkte en fru Helena Pedersdotter "Rudhaskogen" till Riseberga kloster. Socknen var då mindre till storleken än idag, sin nuvarande storlek fick Rudskoga först på 1770-talet.

När den första kyrkan byggdes, troligen under senmedeltiden, fanns här vid sjön Skagerns norra strand flera gårdar. Näringslivet baserades i första hand på kreatursskötsel men åkerbruk och kompletterande fiske ingick också i försörjningsmönstret. Med befolkningsökningen förtätades bebyggelsen successivt och samlades i byar. En av de idag mest välbevarade, med karaktär av oskiftad by, är Labacka med 1700- och 1800-talsbebyggelsen belägen på ömse sidor om en slingrande grusväg.

Området kring Labacka och Rudskoga kyrka har i århundraden utgjort socknens religiösa och administra-

tiva centrum. Den kontinuerligt hävdade marken, och välhållna traditionellt utformade och färgsatta byggnader speglar den lokala bygdens historia och näringsliv. Den nuvarande stenkyrkan invigdes 1777 sedan den gamla tjänat ut. Kyrkbyn kallas Grunnebacka. Efter att tidigare ha tillhört Rudskoga pastorat blev Rudskoga jämte Nysund 1638 eget pastorat.

Öster om kyrkan finns inbyggda i kyrkomuren två stigluckor, samtida med kyrkan. I det sydvästra hörnet finns ett bårhus (ca 1960) med fasad murad av natursten. Mellan bårhuset och kyrkogårdsmuren finns en smidd grind, kyrkogårdens södra entré. Söder om kyrkogården, vid stranden, ligger en äldre uthusbyggnad (ca 1910) och en nyare servicelokal för kyrkogårdsförvaltningen (ca 1985), båda med faluröd panel. Öster om kyrkomiljön ligger fin bebyggelse i traditionell stil med vacker fruktträdgård och stora dominerande ekonomibyggnader. Den f d prästgården Sunnebol ligger tre kilometer från kyrkan

Kyrkoanläggningen

Begravningsplatsens äldsta del ligger söder om kyrkan och härstammar från medeltiden. Två dokumenterade utvidgningar har gjorts, en 1879 som omfattar hela delen norr om kyrkan och en 1930 som omfattar ett område söder om den gamla delen. Grusgravar med stenramar

och häckar har successivt borttagits vid renoveringar och återbruk av gravplatser. Den äldsta delen av kyrkogården har börjat återanvändas igen för begravingar och endast rester av familjehäckar återstår av den forna utformningen. Utvidgningen norr om kyrkan började återanvändas på 1960-talet och har med sina numera sammanhängande gräsytor en modern karaktär. I begravningsplatsens sydvästra hörn ligger kyrkans bårhus och ett urngravsområde. Här har under senare tid en minneslund invigts.

Begravningsplatsen ligger runt kyrkan, är rektangulär till formen och har en utpräglad sträckning i nord-sydlig riktning. Dess norra del ligger plant, medan dess södra sluttar ned mot sjön Skagern. Kyrkogården omgärdas med en stenmur och gränsar i norr och väster mot åkermark, i öster mot väg och bebyggelse och i söder mot strandkant. I öster står två samtidigt med kyrkan byggda stigportar i rosaputsad sten med skiffertak och mellan dem ett järnstaket. Den ursprungliga kyrkogårdsmuren skiljer den gamla delen av kyrkogården från den senaste utvidgningen i söder, som ligger på ett lägre plan. Kyrkogårdens alla gångar är grusbeklagda. Endast tre grusgravar finns bevarade. De är omgärdade med stenramar och återfinns på norra delen av utvidgningen i söder. Den äldsta gravstenen i form av ett ringkors bär årtal 1644 och är en minnesvård över fadern till Rudskogas förste kyrkoherde.

Kyrkan består av ett rektangulärt långhus med inbyggt, tresidigt koravslut i öster, torn mitt på långhusets nord-sida och sakristia öster därom. Ingångar finns i norr via tornets bottenvåning samt mitt på långhusets västgavel och sydsida. Kyrkans exteriör är i stort sett oförändrad från byggnadstiden och utgör ett välbevarat exempel på den gustavianska periodens kyrkobyggnad. De putsade murarna är avfärgade i rosa och genombryts av stickbågiga fönsteröppningar. Långhusets sadeltak är valmat över såväl öst- som västgaveln medan tornet kröns av en karnisformad huv med åttkantig, slutan lanternin. Taken är lagda med skiffer.

Kyrkorummet är enskeppigt, stort och ljus, med ett tresidigt avslutat korparti. Golvet är lagt med kalksten i mitt- och tvärgångar samt i koret. Vitpustade väggar genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med mångspröjsade bågar målade i blågrått. Rummet kröns av ett vitmålat putsat spegelvalv över en bred profilerad taklist målade i oljefärg i en svagt grågrön marmorering. Inredningen domineras av altarpupp och predikstol utförda i den för regionen förhärskande provinsiala barockstilen. Här finns också ett rikt bestånd av medeltida föremål. Ett eget tidsskikt är rummets bänkar, av öppen modell tillkomna 1911.

Koret har insänkta nischer i de avfasade väggpartierna. Altarpuppen i barockstil uppfördes 1707 av Börje

Löfman från Mariestad och tillhör den tidigare kyrkans inventarier. Uppsatsen stofferades 1709 av mästare Israel Alexander från Kristinehamn och står placerad mot östväggen i en rundbågig nisch. Det nedre mittpartiet visar Kristus på korset med Maria till höger och Johannes till vänster. På varje sida omges scenen av evangelisterna. I altarpuppens övre del skildras Kristi uppståndelse. På krönet är placerade fem snidade figurer, som symboliserar kristna dygder, fr v Måttfullheten, Hoppet, Kärleken, Tron och Rättvisan. Framför altarpuppen, sammanbyggt med dess bas, står altaret av omålat trä. Altarringen är i klassicerande stil, femsidigt brutet, med stänkmålade blå fyllningar i ett gråblå marmorerat ramverk.

I koret står även två brudbänkar målade bruna med vita fyllningar och rokokodekor. En kyrkvärdsbänk står mot norra väggen, målade brun med svarta fyllningar i blått ramverk. I den södra avfasade väggens nisch finns på ett tråpodium ett medeltida altarskåp av furu med två dörrar. Detta är ett inhemskt arbete från 1400-talets slut. Framför skåpet står kyrkans dopfont av röd granit i modernistisk stil ritad av Ragnar Johansson, Stockholm. Den skänktes till kyrkan 1960. I motsvarande nisch i den norra avfasade väggen är en madonna placerad på ett tråpodium. Denna madonnaskulptur är troligtvis Värmlands äldsta, och dateras till 1100-talets slut. Ett inhemskt arbete som påminner om den franskinfluerade gotländska Vikluamadonnan.

Predikstolen från år 1691 är utförd i barockstil och snidad av mästare Bengt Svensson från Kristinehamn. Den är rikt ornerad med fem avdelade fält åtskilda av vridna kolonetter, i vilka Kristus och de fyra evangelisterna är insatta. Den har ett enkelt ljuddtak med urnor och akantusliknande utsmyckning överst och under svävar en duva från en trekant med strålände sol. Läktaren i väster bärs upp av sex grönmarmorade kolonner och har ett utkragat mittparti. På läktarbröstet som målades 1780 ses frälsaren jämte evangelister och fyra profeter; fr v profeterna Esaias, Jeremias, Hezekiel, Daniel, Jesus, och evangelisterna Johannes, Lukas, Markus och Matteus. Fyra fyllningar saknar motiv. Orgeln har en klassicerande fasad, målade i grått med förgyllda utsmyckningar. Den är byggd av E A Zetterqvist i Örebro 1869. Under läktaren är bänkar borttagna. I söder finns en trappa till läktaren, inklädd i stående vitlaserad panel och under denna en källartrappa. Framför ytterdörren finns ett vindfång. I det norra utrymmet står en äldre kyrkbänk, lika kyrkvärdsbänkarna i koret, samt två avkortade bänkar.

Byggnadshistorik

Den nuvarande stenkyrkan i Rudskoga invigdes 1777 och ersatte då en om- och tillbyggd timmerkyrka av medeltida ursprung. Initiativtagare till den nya kyrkan var majoren och riddaren Carl Linroth på Värmlands

Säby. Stenkyrkan uppfördes under ledning av byggmästare Johan Georg Reincke. Den fasta inredningen övertogs till största delen från den gamla träkyrkan; i korpartiets murnischer står en altaruppsats från tidigt 1700-tal, flankerad av en romansk madonna och ett senmedeltida altarskåp.

Rudskogas första kyrka byggdes troligen under 1300-talets slut eller under 1400-talets början. Vi får förmoda att det var en träkyrka av samma typ som Södra Råda numera nedbrunna gamla kyrka. Kyrkan och kyrkogården var omgiven av en kyrkobalk. Träkyrkan synes emellertid ha varit mycket bristfällig, och efter många års diskussioner tillkom den nuvarande stenkyrkan, invigd den 21 september 1777 av biskop Daniel Herweghr. Stenkyrkan ligger några tiotal meter längre norrut än sin föregångare.

1790 renoverades stenkyrkan varvid den södra läktaren avlägsnades och vissa partier av trägolvet byttes ut mot sten. Under 1800-talet skedde ett flertal renoveringar, bl a lades taket om med skiffer på 1860-talet. 1911 genomgick kyrkan en mer omfattande restaurering efter ett förslag av arkitekt Axel Lindegren. Innertaket målades om, golvet förnyades och bänkarna byttes ut. Nya dörrar tillkom. 1934 installerades en specialbyggd vedeldningspanna med ångvärmeledning och kyrkan målades om interiört liksom de exteriöra putsfasaderna. Stigluckorna sågs över. 1940 elektrifierades de gamla ljuskronorna och 1960 tillkom en ny dopfont, efter ritning av Ragnar Jonsson.

Åren 1964-65 skedde renoveringsarbeten under ledning av arkitekt Ragnar Jonsson, Stockholm, som innefattade förstärkning av takstolar och översyn av takbeläggning. Interiören uppfräschades med kalkning och avfärgning. Alla fönsterbågar byttes ut. Utvändigt putsades kyrkan om och avfärgades i vit kulör med grå sockel. Portaler och tornluckorna målades. Altaruppsats, predikstol och andra äldre inventarier konserverades och ommålades av konservator Olle Hellström, Skara. Året efter sammanbyggdes sakristian med tornet och en toalett inrättades tillsammans med förråd i tornets bottenplan. 1975 återfick fasaden sin ursprungliga rosa kulör. De senaste större arbetena genomfördes 1994-95 med interiör och exteriör upprustning av puts samt avfärgning. Snickerier inklusive bänkinredning rengjordes och sakristian fick en ny inredning. Ny elanläggning och värme i bänkarna installerades. Fasaderna avfärgades på nytt svagt rosa och tornspirans tupp förgylldes.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

RUDSKOGA STENKYRKA, invigd 1777, med sär egen rosafärgad putsfasad, återställd 1975, är stiftets enda kyrka med tornbyggnad placerad mitt för långhusets nordsida. Kyrkans exteriör är i stort sett oförändrad från byggnadstiden och utgör ett välbevarat exempel på den gustavianska periodens kyrkobyggnade. Ett för byggnadsstilen typiskt rymligt och ljusst färgsatt kyrkorum uppvisar efter renoveringar under 1900-talet en mer färgstark och delvis stilblandad inredning än ursprungsidén. Altaruppsats och predikstol utförda i den praktfulla och för stiftet karakteristiska provinsiella barockstilen är äldre än kyrkobyggnaden. Orgeln, med en klassiserande fasad, och kyrkorummets öppna bänkar från 1911, uppdelade i fyra kvarter, är exempel på tydliga årsringar. Kyrkan äger ett rikt bestånd av medeltida föremål som visar på platsens kontinuitet. Kyrkogården omges av stenmur med två bevarade stigluckor, samtida med kyrkan. Stigluckor bevarade från denna period är ovanligt.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans föga förändrade exteriör och dess kulör är en god representant för den gustavianska kyrkobyggnadskonsten
- kyrkans bevarade 1700-talsinredning; altaruppsats och predikstol i provinsiell barockstil och brudbänkar med rokokodekor
- de tidstypiska bänkarna från 1911
- kyrkans rika bestånd av medeltida föremål
- de två stigportarna i kyrkogårdsmuren, samtida med kyrkobyggnaden

VISNUMS KYRKA Kristinehamns kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Visnums medeltida socken ligger sydost om Kristinehamn, i den sydöstra delen av Värmlands län som gränsar mot Västergötland. Här, liksom i den övriga slättbygden kring Vänern, ligger flera gårdar som brukats kontinuerligt sedan mycket lång tid. I det öppna odlingslandskapet kring Vismans dalgång finns fem rullstensåsar, varav de fyra sydligaste innehåller järnåldersgravar. På den femte och nordligaste åsen ligger Visnums gamla kyrkplats och den nuvarande kyrkan med tillhörande bebyggelse; prästgård, klockargård, skola och sockenstuga.

Redan 1248 omtalas Visnum i skriftliga källor och det är troligt att det fanns en kyrka i socknen vid denna tid. Visnums gamla kyrkplats ligger strax sydost om den nuvarande kyrkan, i trädgården till nuvarande prästgården. Platsen grävdes ut i början av 1960-talet och grunderna till en medeltida träkyrka återfanns. Denna hade ett rektangulärt långhus, med en långsmal sakristia på korets norrsida och i det sydvästra hörnet ett vapenhus. Kyrkans form har markerats med kalkstensplattor. En gammal altarskiva, som under 1900-talet återfanns i klockstapeln, har placerats på platsen för det gamla koret.

Dagens korsformade träkyrka, med fristående klockstapel, uppfördes 1733. Ett fristående gravkor, det Linrothska gravkoret, uppfördes ca 1780. Kyrkomiljön och ett större område med bland annat fornlämningar och prästgården bildar tillsammans en kulturmiljö av riksintresse.

Kyrkoanläggning

Kyrkogårdens äldsta delar runt kyrkan är från 1734. Sedan dess har ett flertal utvidgningar skett, bland annat i öster 1865, i norr 1933 och i söder 1970. Den ursprungliga kyrkogårdens omfattning kan tydligt urskiljas genom nivåskillnader och en trädrad i öster, en oxelhäck i norr och den bibehållna gamla stenvuren med klockstapeln i söder. Ett urngravsområde är förlagt till södra delen av senaste utvidgningen. Kyrkogården, som sluttar åt öster och sydost, har en nordsydlig sträckning och oregelbundet oval form där kyrkan ligger på högsta punkten och som ungefärlig mittpunkt. En stenvmur omgärdar hela kyrkogården, som runt om avgränsas av vägar, bebyggelse, skogs- och åkermark. Kyrkogården är till största del gräsbeväxt och alla huvudgångar är grusbelagda. På den senaste utvidgningen finns plattgångar. Antalet grusgravar är ca 200 och de förekommer spritt på de äldre delarna av kyrkogården. Söder om kyrkan ligger en större grusgrav, hägnad med

järnstolpar och kätting. Strax sydöst om kyrkan finns ett par gravhällar, som flyttats hit från den gamla kyrkplatsen. Två tumbagravar från 1700-talets slut ligger söder om kyrkan.

En fristående timrad och spånklädd klockstapel ligger söder om kyrkan. Den uppfördes 1734 av byggmästare Philip Eckel. Tornet ligger i den gamla kyrkogårdsmuren och användes troligen likt en stigport. Det Linrothska gravkoret uppfördes 1780 och är fristående strax öster om den östra korsarmen. Gravkoret vilar på en stensockel och är murat av rött tegel med mönstermurad takfris. I söder finns en rundbågeformad dubbel portal och i öster och norr stora spröjsade fönster. Fönstrens överstycken är av huggen kalksten och deras spröjsning av järnplåt har en blomma av järn som dekor i spröjskryssen. Taket har formen av en svängd huv och är klätt med svartmålad skivplåt. Huvens avslutas upptill av ett torn klätt med tjärade spånor och kröns av ett försilvrat kors med kula. Golvet är lagt med rött tegel och väggar och tak är putsade. I mitten finns en åttkantig "brunn" dekorerad av en vapensköld.

Kyrkobyggnaden är timrad och har planformen av ett grekiskt kors. Fasaden och det valmade sadeltaket är klädda med spån. Fasaderna är målade med röd slamfärg medan taket är tjärat. Väggarna genombryts av småspröjsade, rundbågade och vitmålade fönster. Vid korsarmsgavlarna i väster, söder och norr finns tillbyggda vapenhus försedda med svartmålade rundade dubbelportar och spånklädda, valmade sadeltak. I vinkeln mellan östra och norra korsarmarna finns en vidbyggd sakristia med dörr mot norr och rektangulärt fönster mot öster. Grunden består av gråsten.

Kyrkorummet är korsformat med ett något förhöjt, tresidigt avslutat kor i öster. Läktare finns i söder, norr och väster, den sista med orgelfasad från 1840. Rummet täcks av ett högt smalt trätunnvalv av gråmålad slätpanel. De timrade väggarna är målade med en bröstning i grönt och den övre delen i gråvitt. Mittgången är lagd med obehandlade, breda golvbrädor och koret med lackade brädor. I koret finns en altartavla i provinsieckel barockstil från 1745. Den är försedd med urverk och urtavla och är troligen tillverkad av bildhuggaren Isac Schullström. Bakom altartavlan finns en stor målade drapering i blått. Altarringen som i det närmaste är rektangulär, är sammanbyggd med altaret och dekorerad med marmorerade fyllningar. Predikstolen i provinsieckel barockstil är överflyttad från gamla kyrkan och placerad i brytpunkten mellan norra och östra korsarmarna. Den är försedd med baldakin och portal med dörr. Kyrkorummet har slutna bänkkvarter som ansluter mot ytterväggar och i de tre korsarmarna går bänkkarna ända bak mot respektive gavelvägg. I korets norra del hänger ett medeltida altarskåp och på södra sidan finns en medeltida S:t Olofsbild daterad till 1400-talet.

Ett triumfkrucifix från 1300-talets förra hälft hänger i valvbågen i övergången mellan kor och långhus. Under det befintliga taket, uppe vid orgeln finns rester av ett målat innertak. Dopfunten av trä härrör från 1933.

Byggnadshistorik

Det går inte att bestämt säga när den första kyrkan i Visnum uppfördes, men troligen skedde det i mitten av 1200-talet eftersom Visnums socken omnämns första gången kring 1250. En predikstol skänktes till kyrkan 1684 av brukspatron Niclas Warnmark på Krontorp. Eventuellt är den tillverkad av bildhuggaren Bengt Svensson i Kristinehamn, "mäster Bengt". Denna gamla träkyrka revs 1733 i samband med att den nuvarande kyrkan uppfördes något nordväst därom.

Efter flera års diskussioner angående en ny församlingkyrka, gav domkyrkobyggnadsmästaren Christian Haller år 1728 ett förslag på en stenkyrka. Förslaget godkändes dock inte och istället uppdrog man åt byggmästaren Philip Eckel, som varit med vid domkyrkobygget i Karlstad, att uppföra en kyrka av timmer. Enligt en gammal ritning tänkte Eckel från början ge Visnums kyrka samma form som domkyrkan i Karlstad. Bland annat skulle där vara ett rakt koravslut med bakomliggande sakristia under läktare. Förslaget godtog inte utan kyrkan fick korsform med ett tresidigt avslutat kor i öster, och en sakristia i den nordvästra vinkeln. Stommen uppfördes på 17 dagar; från 26 maj till 11 juni år 1730, av 16 timmermän. Tornspiran togs ned från den gamla kyrkan 1732 och användes vid uppsättandet av klockstapeln. Invigning av kyrkan skedde den 5 augusti 1733 av superintendenten Magnus Aurillius.

Innertakens valv tillkom 1734, ytterväggarna spånkläddes 1735 och vapenhusen tillkom 1742. Altaruppsatsen skänktes till kyrkan 1745, och kan vara ett verk av bildhuggaren Isac Schullström. I samband med altaruppsatsens tillkomst "förbättrades" också predikstolen, troligen av Schullström. Taket målades 1747 av Kristinehamnsmålaren Daniel Ortman. Väggarna målades med draperingar kring dörrar och fönster av Anders Brodd 1753-54.

Den första orgeln, byggd av E A Zetterqvist, Örebro, insattes 1847. Orgelfasaden i nyklassicistisk stil är ritad av arkitekten J F Åbom år 1841. Golvet reparerades 1865 samtidigt som bänkarna byggdes om och sakristian fick en ny ytterdörr. Limfärgen togs bort på predikstolen 1874 och ommålades istället med linoljefärg. Under 1880-talet genomfördes ommålning av väggar, tak och bänkar med linoljefärg. Då limfärgen på väggarna togs bort visade det sig att "valvet ursprungligen varit målat i särskilda avdelningar och fält med draperier och figurer". Även altartavla och predikstol renoverades.

År 1909 reparerades och omlades såväl kyrkans som

klockstapelns väggar och tak med handkluvna spånor. En invändig renovering skedde 1932-33 efter förslag av arkitekt Einar Lundberg. Taket målades i en ljus grå färg, taklisten marmorades och väggarna målades i gulgrått. Bänkkvarterens dörrar målades i ljusbrunt och vinrött. Fönsterglasen i koret byttes till antikglas. Altaruppsatsens starka färger dämpades, altarskåpet sattes upp på korets nordvägg och St Olof-skulpturen placerades på den södra sidan. Elektrisk bänkvärme installerades. Orgeln rengjordes och sågs över.

År 1964 gjordes en omfattande renovering av takkonstruktionen, då mittpartiet drogs samman med dragband och taket lades om med nya spånor. 1978 installerades ny bänkvärme. En utvändigt renovering av socklar, syllstockar och vissa fasadspånor gjordes 1984 efter program av arkitekt Jerk Alton, Kumla. Konservering av predikstol, altaruppsats, helgonskåp, madonna och triumfkrucifix utfördes 1996 av konservator Cecilia Skoglund. Under 2003 gjordes nya eldragningar och elbänkvärmare installerades.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Den nuvarande kyrkan och kyrkplatsen från 1730-talet, föregicks av en medeltida träkyrka sydost om den nuvarande kyrkplatsen. Gravfält från järnåldern, den gamla kyrkplatsen, prästgårdsanläggningen i det öppna jordbrukslandskapet och kyrkan bildar tillsammans ett område av riksintresse för kulturmiljövården. Visions korsformade, spånklädda och rödmålade kyrka från 1733 med tresidig koravslutning och fristående klockstapel, är välbevarad och ett fint exempel på barockens träkyrkobyggnadskultur. Interiören speglar provinsiella strömningar under 1700-talets första hälft med rikt utformad predikstol och altaruppsats, båda i barock stil. Läktaren i väster är djup och bärs upp av 4 par pelare. Av dekorationsmålningarna från 1740- och 1750-talen finns fragment kvar i taket ovanför orgelläktaren och på väggen bakom orgeln. Interiören har en homogen stilkaraktär, vilket är ett resultat av en väl sammanhållen och varsamt genomförd restaurering på 1930-talet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, klocktorn, kyrkogård, prästgård och den gamla kyrkplatsen ingår i ett kulturhistoriskt värdefullt sockencentrum beläget i ett riksintresse för kulturmiljövården
- kyrkan är i såväl helhet som i detalj synnerligen ömtålig
- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för det värmländska träkyrkobygandet i barockstil.
- den mönsterlagda spåntäckningen och den ursprungliga spåntäckningen i vapenhusen är ovanlig
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är omistliga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning
- mittgång, läktargolv och trappor är alla lagda med gamla såpskurade brädor, vilket numera är ovanligt i stiftets kyrkor
- de medeltida inventarierna
- klockstapeln är delvis uppförd av virke från den medeltida kyrkan
- det fristående gravkoret
- kyrkogårdens ålderdomliga karaktär med ett stort antal grusade gravar och ett flertal äldre mer oansenliga gravvårdar

VISNUMS-KILS KYRKA Kristinehamns kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Visnums-Kils socken är belägen i sydöstra Värmland nära gränsen till Närke och Västergötland. Den äldsta bevarade uppgiften om socknen är ett diplom från år 1334. Från början hette socknen Kil eller Kilen, men namnet ändrades 1886 till Visnums-Kil eftersom det förekom förväxlingar med (Stora) Kil i Kils härad och Kils socken i Närke. Socken utgörs av småkuperad slättbygd med endast en, numera torrlagd sjö, Noret. Omkring Kilsviken uppträder smärre rullstensåsar. Vänerstranden, som är flack, är rik på halvöar, uddar och små holmar. Socken är en typisk jordbruksbygd och egentlig tätbebyggelse saknas.

Bygden kring Kilsvikens norra ände med Visnums-Kils kyrka speglar ett sedan förkristen tid successivt format kulturlandskap. Området är rikt på järnålderslämningar. Gustav Vasas jordebok från 1540 vittnar om en förhållandevis tät bebyggelse i området med en hemmansbildning som i allt väsentligt överensstämmer med dagens. I närheten av kyrkan, vid Kilsviken, ligger gårdarna Kilsby, Nynäs, Ed och Hygn. Samtliga var under medeltiden klostergoods under Riseberga men kom efter reformationen att förlängas till det världsliga frälset. Herrgårdarnas storjordbruksformer har tydligt

präglat den omgivande bygden med torp och statarboställen förlagda till den perifera skogsranden. Gravfält, kyrka, herrgårdsbebyggelse med omgivande odlings- och hagmarker illustrerar ett osedvanligt välbevarat kulturlandskap representativt för vänerstrandens och slättbygdens kolonisationsutveckling och utgör ett riksintresse för kulturmiljövården. Kommunala områdesbestämmelser finns.

Visnums-Kils kyrkomiljö ligger väl synlig och öppen i det brukade odlingslandskapet mellan herrgårdarna Kilsby och Nysäter. Enligt uppgift ska den första kyrkan ha anlagts på ett förhistoriskt gravfält, av vilket nu inget kan iakttas. Efter om- och tillbyggnader ersattes kyrkan 1756 av nuvarande vitputsade byggnad i sten. Här ligger klockargård (ca 1910), tidigare brukad som sockenstuga, och en äldre klockargård (ca 1800), båda med tillhörande ekonomibygnader. På den äldre gårdens tomt finns ett gravkapell (ca 1835) tillhörande familjen Hammarhjelm. Strax söderut finns ett kyrkstall. På kyrkogårdens sydvästra hörn finns en mindre bod och vid parkeringen finns en servicebyggnad med toalett (ca 1985). Några hundra meter norr om kyrkomiljön ligger f d prästgården och ett modernt församlingshem.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården härstammar från medeltiden. Efter flera utfyllningar, planeringar och smärre utökningar genom åren då bl a den gamla kyrkogårdsbalken på 1820-talet ersattes av stenmur företogs en utvidgning av kyrkogården 1862 väster och norr om kyrkan. Ytterligare en utvidgning mot norr gjordes 1944, efter ritningar av bygdens son, trädgårdsarkitekt Samuel Kaldén. Allmänningarna norr om och sydost om kyrkan har sedan 1960-talet successivt tagits i bruk för familjegravar. I samband med en renovering av kyrkogården 1979 togs ett flertal grusgravar bort. Begravningsplatsen ligger på plan mark. Utvidgningen från 1944 i norr ligger något lägre än den övriga kyrkogården, varför man har bevarat den gamla muren som stöd. Kyrkogården omger kyrkan i söder, väster och norr, och är rektangulär till formen och sträcker sig i nordsydlig riktning. En stenmur hägnar hela begravningsplatsen, som i norr och väster gränsar mot åkermark, i öster mot väg och åkermark och i söder mot bebyggelse och parkering. Gräsmattor täcker större delen av kyrkogården och samtliga gångar är grusbelagda. På kyrkogårdens gamla del finns bl.a. ett tiotal grusgravar, en grav inhägnad med järnstaket och en med järnkätting. Broströmska tumbagraven, en minnesvård över förfäder till skeppsredarna Axel och Dan Broström, ligger också här. På samma område står kyrkogårdens två äldsta gravvårdar, som är från 1800-talets början och av kalksten.

Kyrkan, uppförd i sten, består av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti, vidbyggd sakristia i norr, vidbyggt gravkor söder om koret, vapenhus framför sydportalen och ett kraftigt västtorn, något indraget. Kyrkans exteriör har murade kontreforer och fasaden bär vit spritputs med slätputsade band runt fönster, dörrar, taklist och vid hörn. Väggarna genombröts av spetsbågiga fönsteröppningar med vitmålade bågar. Byggnadskropparna har valmade, skiffertäckta sadeltak. Västtornet kröns av en kopparhuv med sluten lanternin och kort spira med förgylld tupp. I varje väderstreck finns rundbågiga öppningar med svartmålade luckor för tornklockorna. Västportalen är svagt rundbågeformad med slätputsad omfattning som upp till avslutas med spetsform och ett kors. Ovan entrén sitter ett litet tornfönster. Ingång sker även i söder via vapenhuset och i norr via sakristian.

Kyrkorummet är enskeppigt och täcks av ett spegelvalv av trä med siratmålningar i blå färger. Mittpartiet är vitlimmat. Under taket finns en taklist med blå marmorering. Kyrkorummet har ett lackat trägol. Väggarerna är vitputsade och genombröts av spetsbågiga fönsteröppningar som omgärdas av ett draperimåleri från 1700-talet. Draperierna är målade i blå, gula och engelskt röda kulörer. Fönsternischerna är djupa och fönsterkarmarna är målade ljus grå. Mitt på den södra väggen finns en rundbågig bred bräddörr, laserad grön.

Bänkarna, med dörrar, är uppdelade i fyra kvarter med sidogångar efter ytterväggarna. Bänkarna är svampmålade brunorange med bruna överliggare och socklar. Dörrarna har fyllningar målade i engelskt rött med numrering. Läktare i väster tillkom 1771. Den bärs upp av sex svarvade grönmarmorerade kolonner och har ett utkragat mittparti. Barriären är målade med beigeblå marmorering med fyllningar med ett slags strålande stjärnor och trianglar. Orgeln har en klassicerande fasad målade i vitbeige med förgyllda detaljer. Koret har en svag förhöjning, och har utgång till sakristian. Altaruppsatsen är utförd i provinsial barockstil, daterad till omkring 1690. Överstycket tillkom år 1773 och är utförd av Johan Ullberg. Uppsatsens centrala del utgörs av en Golgatagrupp flankerad av två representanter för det Gamla förbundet. Sammanbyggt mot uppsatsen står ett rektangulärt altare av trä. Altarringen är sluten och har en niosidig form. Den är tätbyggd med fyllningar i blå marmorering i ett ramverk marmorerat gråblått. Söder om altaruppsatsen står ett sakramentskåp som dateras till medeltid. Det är byggt av grovt hyvlade furubräder och har smidda gångjärn och lås. På skåpet finns målade figurer. I korets avfasade hörn står kyrkvärdsbänkar med dörrar. De är målade i beige-grå marmorering med blåmarmorerade fyllningar och har en gul insida. Troligtvis är de från 1700-talet. I korets södra parti finns en dopfont av trä med en huv ovanför dopskålen, tillverkad år 1720. På huvan står Jesus på knä och bredvid honom står Johannes döparen. Ovanför dem svävar en duva. Dopfonten står framför ett altare, uppsatt vid kyrkorestaurering 1947. Ovanför detta altare har ett äldre altarskåp placerats. Skåpet dateras till 1200-talet. I koret står också en 90 cm hög madonnaskulptur, daterad till 1200-talet, och en psalmnummertavla i barockstil från 1600-talet utförd av snickaren Peter Sjöberg.

Predikstolen, placerad på norrväggen, är utförd 1693 av bildhuggaren Bengt Svensson från Kristinehamn i provinsial barockstil. Korgen har fem sidor som är prydda med bilder av de fyra evangelisterna och av Kristus. Ljudtaket tillkom 1773 och är utförd av Johan Ullberg. Det är magnifikt med rik ornering med bl a urnor och inskriftstavlor. Under taket hänger en duva. Predikstolstrappan har två figurativa målningar. Den ena föreställer Jakobs dröm med änglar på stegen och den andra Kristus i Getsemane. I kyrkorummet finns en skulpturgrupp föreställande Sankt Göran och draken, vilket är den enda framställningen av detta motiv i Karlstads stift. Troligen är detta ett provinsarbete, skuret i lövträd, troligen björk, daterad till omkring år 1500. Här finns också ett golvur vars övre del dateras 1780, den nedre är nyare. Ett triumfkrucifix är upphängt på södra långhusväggen. Det dateras till 1300-talet. Ett äldre överstycke är bevarat och placerat över den södra ingången. Det framställer Kristi uppståndelse. I den södra mittgången står kyrkans ljusbärare.

På långhustes norra och södra väggar hänger epitafer över släkten Hökeflykt och hovjunkaren Göran Mårten Hammarhjelm.

Byggnadshistorik

Visnums-Kils stenkyrka uppfördes i sin helhet vid 1700-talets mitt, men ersatte då en äldre träkyrka av medeltida ursprung. Utifrån kyrkans rika bestånd av medeltida föremål kan man anta att en kyrka byggdes här omkring 1200 eller vid 1200-talets mitt. Denna första sockenkyrkas utseende är inte känt. På 1700-talet beskrivs en träkyrka byggd av liggtimmer, klädd med spån. 1754 dömdes kyrkan ut som för liten och i dåligt skick. Timret auktionerades bort men inventarierna flyttades med till den nya stenkyrkan. Kyrkan invigdes 1756 av superintendenten Nils Lagerlöf. Drivande bakom byggnationen var komminister Elias Wennerman och ägaren till Kilsby säteri, baron Carl Hierta. Byggmästarna kom från Västra Götaland. Inredningen och målningen kompletterades efter hand. 1759 uppges kyrkan bli rappad och läktare uppsattes 1771. Målningar i taket, omkring fönstren, på läktarbröstet och omkring altarpuppans bekostades tre år senare. Det råder delade meningar om vem som utfört dessa målningar. En första orgel placerades på västläktaren 1822. 1863-65 lades långhustaket om med skiffer och fasaderna lagades och avfärgades. Vid mitten av 1870-talet överkalkades kyrkorummets målningar, enligt den tidens syn på kyrkorummets estetik. 1903 installerades en ny orgel tillverkad av E A Zetterqvist. Tio år senare omlades kyrkogolvet och delar av interiören ommålades. Samtidigt införskaffades nya bänkar.

En stor återrestaurering utfördes 1947 då de äldre målningarna plockades fram efter att varit överkalkade. Ett nytt golv lades i hela kyrkorummet. Bänkarna sänktes 10 cm och försågs med gamla dörrar. Predikstol och altarpuppans återfick ursprungsfärgsättning. Vidare tillkom ett dopaltare, elektriskt ljus, inredning av pannrum under sakristian, ny klädsel på altarringen. Dessutom utfördes konservatorsarbeten på tak, väggar, altartavla, predikstol och läktarbarriärer av K J R Johansson, Skövde. Redan 1943 hade konservering skett av triumfkrucifix, madonna, skulpturen S:t Göran och draken, altarskåpet, sakramentskåpet, överstycket till en äldre altarpuppans samt ett mindre krucifix, av Värmlands konserveringsanstalt.

På 1950-talet uppfördes en tegelmur inne i Lindsfeldtska gravkoret som delade upp det i två rum. Det yttre fick då funktion som bårhus, det inre som gravkor. Därefter har åtgärderna varit av underhållskaraktär med bl a skifferomläggningar, lagning av puts-skador, målning av fönster, dörrar och takfot samt restaurering av tornets smidesspira och tupp.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

VISNUMS-KILS STENKYRKA, som uppfördes i sin helhet vid 1700-talets mitt, är ett av de mest kompletta exemplen på barockens stenkyrkobyggnad i Värmland. Kyrkan ligger väl synlig i det öppna odlingslandskapet, mellan två större herrgårdsmiljöer, på en kyrkogård som härstammar från medeltiden. Kyrkan, med kyrkstallar, fristående gravkapell och kyrkogård, ingår i en miljö av riksintresse för kulturmiljövården. Bland Värmlands stenkyrkor från samma period, utmärker sig Visnums-Kils kyrka genom sin planform med ett vidbyggt gravkor samt vapenhus i söder. Interiören upplevs, efter återrestaureringar på 1940-talet, homogen och ursprunglig. Kyrkan har en välbevarad och för Värmland unik interiör med takmålningar samt altarpuppans, predikstol och dopfont utförda i provinsial barockstil från byggnadstiden. Kyrkan äger ett rikt bestånd av medeltida föremål som visar på platsens kontinuitet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan, kyrkogården och tillhörande byggnader, t ex f d kyrkstallar och fristående gravkor, utgör en samlad miljö och ingår i en kulturmiljö av riksintresse
- kyrkans interiör hör till landskapets mest förnäma med välbevarat rikt dekormåleri från kyrkans byggnadstid på den fasta inredningen liksom i taket
- kyrkans bevarade 1700-talsinredning; altarpuppans, predikstol och dopfont i provinsial barockstil
- kyrkans rika bestånd av medeltida föremål
- det vidbyggda gravkoret för familjen Lindsfeldt och det fristående gravkoret för familjen Hammarhjelm

ÖLME KYRKA

Kristinehamns kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Ölme socknen ligger cirka en mil väster om Kristinehamn med sin södra del längs Vänerkusten. Socken karakteriseras av den stora Ölmeslätten som tidigt utgjorde del av den Värmländska centralbygden. Socknens södra del domineras av ett öppet landskap med ensamliggande större bondgårdar och herrgårdar medan den norra delen har mer inslag av skogsmark och hyperithöjder. Hela det centrala Ölme upptas av stora gårdar, varav flera är välbevarade med mangårdsbyggnad, flyglar och ekonomibyggnader. Industribyggnad saknas. En liten centrumbildning finns kring järnvägsstationen med bland annat skola. Socken genomkorsas i öst-västlig riktning av E18 och järnvägen, båda mellan Stockholm och Oslo.

Ölme kyrka ligger på en markerad kulle i det hävdade odlingslandskapet. Fullåkersbygden kring kyrkan rymmer åtskilliga kulturelement som vittnar om kontinuitet i markutnyttjandet sedan förhistorisk tid. Här anlades enligt uppgift under 1100-talet en träkyrka. Denna kyrka ersattes på 1300-talet av en stenkyrka vilken senare kom att byggas ut till en korskyrka. Vid ett möte i sockenstämman 1785 beslutades om ett nytt kyrkobygge eftersom den gamla kyrkan då ansågs alltför liten.

Redan under katolsk tid fanns en prästgård i Ölme. År 1778 uppfördes en prästgård ca en km norr om kyrkan. Den timrade vitmålade prästgården är uppförd i två våningar och utgör tillsammans med lusthus, uthus och äldre fruktträd en fin gårdsbildning. Gården som idag är privatägd har ett högt kulturhistoriskt värde. Strax intill prästgården ligger också den före detta arrendebostaden, också den väl synlig från E18 som skär mellan kyrkan och prästgården. I sockencentrat som bildats kring kyrkan finns bland annat en byggnad för kyrkogårdens skötsel, två gårdar med stora ekonomibyggnader, en branddamm, en f d skola och ett sockenmagasin. Sockenmagasinet från 1775 är vitputsat och uppfört av sten och täckt med sadeltak belagt med lertegel. Byggnaden ägs idag inte av kyrkan.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården som troligen varit använd sedan medeltiden, sträcker sig söder, väster och norr om kyrkan i en samlad, närmast rektangulär form. Stödmurar omger kyrkogården i samtliga väderstreck utom i öster och ett stycke i söder, som avgränsas av stenmur. I söder finns väg och bebyggelse, i norr väg och åkermark och i väster åkermark. Vid muröppningarna i söder och öster står påfallande stora vitputsade grindstolpar. Gräsmattor täcker nästan helt kyrkogården och alla gångar är grusbelagda. Här växer i huvudsak lind, alm och lönn.

Det finns belägg för en utvidgning av kyrkogården från 1700-talet. Skillnader i marknivån och rester av träd-rader visar att ytterligare utvidgningar skett före den senaste och enda dokumenterade utvidgningen som företogs västerut 1963, och på vilken det anlades ett litet urngravsområde. Allmänningarna som ligger i väster och sydväst har bibehållit sin karaktär, trots att familjegravar började förläggas till deras ytterkanter på 1970-talet.

På stödmurarna växer olika slag av häckväxter. En stödmur med tujahäck skiljer den gamla delen av kyrkogården från utvidgningen i väster. Kvartershäckarna utgörs av samma häckslag som förekommer på stödmurarna inom respektive område. Två sk gravtumbor från 1700-talet, med underjordiska gravkammare ligger söder och sydväst om kyrkan. Norr om kyrkan finns en timrad bod, ett bisättningshus, eller likbod, med vidbyggt avträde. Denna byggnad som troligen är från tiden för kyrkans tillkomst, är eventuellt det äldsta bevarade bisättningshuset i stiftet.

Kyrkobyggnaden är uppförd 1785-87 av natursten. Den har en rektangulär planform som avslutas med rundade kortsidor och en vidbyggd sakristia norr om koret i öster. Ett putsat klocktorn i väster är inbyggt i gaveln och försedd med kopparklädd öppen lanternin från 1824 och avslutas upptill med ett förgyllt kors. Kyrkans putsade murar är avfärgade i vitt och bryts upp av rundbågeformade fönster målade i vitt. Kyrkan täcks av ett brutet sadeltak som är valmat åt såväl öster som väster och lagt med skiffer. Ingångar finns i väster via tornets vapenhus, samt mitt på respektive långsida. Över södra ingången sitter två täljstensplattor med inskriptioner.

Kyrkorummet täcks av ett flackt trätunnvalv. Väggarna är putsade och avfärgade i rosa och kring de rundbågiga, blåmålade fönstren finns en smal vit omfattning. Golvet i långhuset är mönsterlagt med rött tegel medan det förhöjda koret är lagt med lackade brädor. I det stora, mot öster rundade koret, finns en altarmålning från 1700-talets slut av målaren Pehr Hörberg. Tavlan skildrar Jesus då han undervisar i templet. Målningen är dov i färgerna och motivet är uppbyggd av tecknade figurer och arkitektoniska detaljer. Målningens omfattning är ritad av arkitekt Bror Almquist 1926 och kompletterades då delvis med äldre skurna detaljer. Framför det fristående altaret finns en gråmarmorerad rektangulär altarring av svarvade balusterdockor. Predikstolen, placerad på korets norrvägg, är tillverkad 1788 i klassiserande stil. Den har en rund korg som på mitten är avsmalnade. Dess trappa och korgens utsida är marmorerade och försedda med förgyllda listverk. Över hänger ett runt ljudtak med marmoreringar och förgyllt kant med skuren dekor med nyklassicistiska drag. I korets södra del står en dopfont av täljsten från

1200-talet. Dess cuppa är en rekonstruktion från 1975. Den öppna bänkinredningen från 1970-talet är indelad i fyra kvarter och står på ett upphöjt, polerat kalkstensgolv. Västläktare från 1840-talet är försedd med läktarbarriär med marmorerade fyllningar. Här står en orgel med orgelfasad i empiristil från 1848.

Byggnadshistorik

År 1785 gavs byggmästare Gustaf Westman, Skövde i uppdrag att rita och uppföra en ny kyrka. Ett nytt rektangulärt långhus med runda hörn tillfogades det äldre kyrktornet. Invigning skedde den 19 oktober 1788 och förrättades av kyrkoherden i Ölme, biskop Herman Schröderheim.

Altartavlan skänktes till kyrkan 1798 av "presidenten och kommandören" vid Lundsholms säteri; Christoffer von Numers. Delar av tornets träkonstruktion rasade samman 1824. Därefter restes ett nytt torn med lanternin och spira av byggmästare Petter Husberg år 1827. Orgelbyggare Zetterqvist, Hallsberg, byggde en orgel som försågs med en fasad av Ludvig Hedin, den invigdes 1850.

Tre större renoveringar har genomförts i kyrkan. På 1870-talet byttes de gamla bänkarna mot nya öppna bänkar, väggarna målades i sandstensfärg med vita taklister och träinredningen målades i ekimitation. Altartavlan flyttades till norrväggen och en gipskopia av Thorvaldsens Kristus sattes som altarprydnad framför ett nyupptaget fönster på östra väggen. Predikstolen målades 1877 med bibliska bilder utförda av konstnären F J Boström.

Det östra korfönstret försågs 1915 med glasmålningar. I mitten av 1920-talet skedde arbeten efter program av arkitekten Bror Almquist. Då flyttades altartavlan tillbaka till sin plats i koret och dess omfattning kompletterades. Fönstermålningen flyttades till norra korfönstret och det södra försågs med målningar 1926. Fram till 1920-talet användes ett rum i sydvästra delen av kyrkan till sakristia men denna ersattes då av en ny sakristia på norra sidan koret.

En tredje och mer omfattande renovering genomfördes 1974-75 efter förslag av arkitekt Lars-Erik Havstad, Karlstad. Arbetet innebar bland annat ett nytt golv i hela kyrkan och en inbyggnad under orgelläktaren med brudkammare och toaletter. En ny bänkinredning ersatte de öppna bänkarna och omfattande målningsarbeten av kyrkans inre och dess inventarier genomfördes. 1978 upptäcktes röta i golvet, vilket gjorde att hela golvet åter fick läggas om. Vid detta arbete göts ett nytt undergolv av cement.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÖLME KYRKA ligger, tillsammans med bland annat ett gravfält från järnåldern, på en höjd i fulläkersbygden. Denna värmländska centralbygd rymmer åtskilliga kulturelement som vittnar om kontinuerligt marknyttjande sedan förhistorisk tid. Ölme stenkyrka från 1788 är ett tidstypiskt och välbevarat exempel på det sengustavianska kyrkobyggandet. De rundade hörnen och det indragna västtornet från 1827 med en reslig kopparklädd lanternin ger byggnaden en säregen form. Kyrkorummet är ljust och rymligt och präglas av en stor dominerande altartavla målad av konstnären Pehr Högberg 1798. Predikstolen från byggnadstiden och den utbyggda västläktaren med orgelfasad från 1846 är i klassicerande stil. Nuvarande färgsättning, bänkar och läktarunderbyggnader härrör från en renovering på 1970-talet och bildar ett eget tidsskikt.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkplatsen med anor från 1100-talet, tillsammans med de intilliggande gravarna från järnåldern, har stor betydelse som tidsdokument i socknen
- kyrkan har betydelse som landmärke i den levande jordbruksbygden
- kyrkan med den föga förändrade exteriören är en god representant för den sengustavianska kyrkobyggnadsstilen
- interiören har, trots vissa förändringar, huvudsaklig prägel av sin klassicerande karaktär
- altarmålning av konstnären Pehr Högberg är av synnerligen hög kvalitet
- det timrade bisättningshuset norr om kyrkan kan vara en av de äldsta bevarade i landet
- medeltida inventarier i form av dopfunt och liljesten

ÖSTERVIKS KAPELL Kristinehamns kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Omkring en halv mil nordväst om Kristinehamns centrum breder norra delen av Varnumsbygden ut sig. Området kring Varnumsvikens norra del är egentligen en utlöpare av den bördiga Ölmeslätten. Bebyggelsen består bl a av flera herrgårdar som ligger vid den gamla landsvägen mellan Kristinehamn och Karlstad, t ex Mariebergs herrgård och Gustavsvik. Stora förändringar har skett i landskapet under det senaste århundradet. På 1860-talet byggdes nordvästra stambanan, som är dragen utefter viken, över åkermarken. I modern tid byggdes E18 strax norr om den gamla landsvägen. Delar av strandområdena upptas idag av industrier. Vid uppfarten till Gustavsvik är ett förhistoriskt gravfält med ett 15-tal högar och stensättningar beläget. Det avslöjar att bosättning fanns redan under yngre järnålder. Den från medeltiden belagda byn Vik bestod av två gårdar, Västervik och Östervik. Den förstnämnda kom tidigt att utvecklas som frälsehemman med skattefrihet. Namnet Gustavsvik togs sedan Gustav III gästade gården på sin resa till Karlstad 1772. Under familjen Adlersparres tid som ägare på 1800-talet upplevde Gustavsvik sin glanstid. Efter enskifte 1827 hörde gården till socknens i särklass mest omfattande åkerarealer. Den pampiga mangårdsbyggnaden på Gustavsvik totalför-

stördes i en brand 1968. Österviks kapell är beläget på en höjd med utsikt över Varnumsviken. Runt kapellet finns ett lummigt parkområde som i huvudsak utgörs av stora ädellövträd. Bebyggelsen i parken består förutom kapellet av en f d mejeribyggning, en redskapsbod och ett hemlighus.

Kyrkoanläggningen

Parken som omger kapellet omfattar ett område på ca 20 000 kvm. Parken anlades ursprungligen i engelsk stil med slingrande gångsystem, viloplats samt planteringsland med frukt- och lövträd. Efter restaurering under 1970- och 1980-talen återstår idag äldre ädellövträd främst av sorterna lind, alm och ask. Om våren är parken känd för sina blåsippsbackar och sin blommande tibast. En stengårdsgård ramar delvis in parkområdet. Ca 50 meter nordväst om kapellet ligger Gustavsviks gamla herrgårdsmejeri i nygotisk stil från 1892. Öster om kapellet finns en mindre redskapsbod och ett hemlighus.

Kapellet, i nygotisk stil, är en röd tegelbyggnad uppförd i två våningar med en förhöjd sockelvåning i granit. Vindsvåningen och ett högt rektangulärt torn i norr artikuleras genom synlig korsvirkeskonstruktion med tegelfyllning. Byggnaden har en oregelbunden plan bestående av två rektangulära byggnadskroppar som är

förskjutna i förhållande till varandra och som förbinds genom en mellanliggande hall. Fasaderna är varierade och har alla olika utseende. Fönsteromfattningar och andra dekorativa fasadelement markeras med vit slätputs. Korsvirkesdetaljer och vindskivor har en faluröd kulör. Byggnadens branta sadeltak är belagda med skiffer. Över församlingssalen och kyrkorummet är taken valmade och försedda med takkupor. Taknockarna är försedda med akroterier. Ett mindre torn i sydvästra hörnet kröns av en spira med ett latinskt kors och det vidbyggda tornet i norr kröns av ett kors med kulor. Järndörren till tornet nytillverkades 1966 av smeden Lars Holmström, Arvika. Klockan är gjuten av K G Bergholtz Klockgjuteri i Sigtuna 1968. Entrén pryds av en stor veranda med trappa och pelare i granit. Golvet är belagt med röda och grå kalkstensplattor. Portarna är av ek och försedda med överljus. Fönsterbågarna i entréplanet är utförda i gjutjärn, övriga i trä. Vid kyrkorummets kor är fönstret tredelat medan fönstren i västra långväggen är tvådelade med en trepassformad överdel. Det mindre hörntornets fönster följer samma mönster men kröns dessutom av ett mindre fönsterparti med fyrpass. Församlingssalens stickbågiga fönster är försedda med korspost.

Kyrkorummet är rektangulärt med ett rakt avslutat kor i söder och ett utbyggt burspråk vid sydvästra hörnet, där sidoaltare och dopfont placerats. Kalkstengolv har lagts i ruttmönster med grå och röd sten. Väggarna har vitmålad slät puts, med en målad spegelbröstning i grönt och brunt. Taket i tredingsform har synliga takstolar med nygotisk dekor, och bryts upp av trekantiga takkupor. I västra långväggen sitter tre tvådelade fönster i gjutjärn och i tornet finns tre mindre fönsterpartier vardera bestående av fyra lufter i gjutjärn krönta av ett fyrpass. Bänkar i trä med ekådring är placerade med ena gaveln mot västra långväggen. Några bänkrader har även placerats mellan dörrarna mot östra väggen. I taket hänger två olika typer av ljuskronor i mässing. De två äldsta införskaffade Rudolf Adlersparre från judiska synagogan i Stockholm när den skulle rivas 1868 och de tre modernare mässingskronorna tillkom efter en renovering på 1960-talet.

Altare, ambo och dopfont tillkom på 1960-talet. Altaret är placerat framför ett stort tredelat fönster mot söder med utsikt över Varnumsviken. Sex ljusstakar i polerat järn, utformade av skulptören Eric Rafael-Rådberg, samt ett krucifix i trä är placerade på altaret. Altarbrunet är komponerat av Ethel Halvarsson-Andersson 1969. Vid fönstret finns en glasmålning föreställande Kristus med törnekronan, utförd av Hugo Schultz, Kristinehamn. Altarringen är utförd i trä med vitmålade balusterdockor och dess knäfall är klätt med grått tyg. Bredvid står en stor ambo, tillverkad i trä och masonit, försedd med speglar och delvis ekådrad. Intill denna är tre golvlysstakar placerade. Öster om al-

taret syns den tidigare kyrkporten med inskriptionen "Waren ordets görare och icke allenast hörare" över dörröppningen. Dopfonten placerad vid burspråket, är utförd i ek med en dopskål i patinerad koppar med inskriptionen "Låten barnen komma till mig". Dopaltaret intill är utfört i trä och masonit och delvis ekådrat. Därpå har ljusstakar i sterlingsilver från 1968 och en Kristusstaty i vit sten placerats.

Dörrarna vid ingångarna i öster, från intilliggande förhall respektive sakristia, är av ek och har tillhört örlogsfartyget Äpplet, som sjönk i Dalarö hamn 1676. Kapellets grundare greve Rudolf Adlersparre införskaffade dörrarna när kapellet skulle byggas. Ovanför ingångarna till kapellsalen finns två balkonger som vilar på träkonsoler. Den bakre, som har en barriär av gjutjärn, används som orgelläktare för en mindre tramporgel i jugendstil. Den främre balkongen, med träbarriär, fungerar som predikstol. På en takkonsol ovanför predikstolen hänger en duva. En elektrisk orgel är placerad på västra sidan om koret och har ersatt den gamla pedalorgeln som är flyttad till församlingssalen. Vid väggen intill orgeln är en änglastaty i gips placerad. Under predikstolen finns en svart flygel. 1977 skänktes en kopia av en målning av den italienska konstnären Carlo Maratti (1665-1713) till församlingen. Tavlans motivet av jungfru Maria och Jesusbarnet, är placerad på kyrkorummets bakre vägg. Mellan fönstren i den västra långväggen hänger två kyrkskepp.

Kyrkorummet nås via en hall som egentligen består av en yttre hall och en inre sal. På motsatt sida om hallen finns en stor församlingssal som längre tillbaka i tiden användes som skolsal. Från den yttre hallen nås sakristian, från den inre salen nås kyrkorummet och en smal trappa leder ner till källaren. Här finns i souterångvåningen mot väster ett matsalsrum, ett bevarat undervisningskök och ett modernare 1960-talskök.

Byggnadshistorik

Österviks kapell uppfördes 1869-72 på initiativ av greve Rudolf Adlersparre och hans maka Ida (f. Broms) på det närbelägna Gustavsviks säteri. Som arkitekt anlätades ingenjören A Forsell från Landskrona, arkitekten bakom Oscar II:s Sofiero utanför Helsingborg. Teglet som användes vid byggnadens uppförande var slaget vid Gustavsviks eget tegelbruk.

Byggnaden innehöll kyrkorum, skollokal, präst- och lärarbostad och kallades till en början för Varnums kapell. Själva kapellsalen användes för skoländamål och gudstjänster enligt svenska kyrkans gudstjänstordning. I byggnadens funktion kommer mycket av byggherren Adlersparre och det sena 1800-talets filantropiska och folkbildande ambitioner till uttryck. Till nymodigheterna hörde skolbibliotek, skolbespisning och naturliesamling. Den kombinerade skolan och kapellet var

tänkt främst för barnen till de anställda på Gustavsvik, men kom även att nyttjas av folket i trakten, barn i Ölme församling m fl. Som predikant vid kapellet anställdes Andreas Fernholm år 1877. Han var en stridbar man med bestämda åsikter i trosfrågor som säkert kryddade tillvaron i Östervik. Adlersparre avskedade Fernholm 1882 efter påtryckningar från svenska statskyrkan.

Dagens församlingssal fungerade mellan åren 1872 och 1893 som skolsal för småskola och folkskola. Som mest gick här ett 70-tal barn. Mellan 1872-85 bedrevs även yrkesundervisning där barnen fick lära sig bl a matlagning, trädgårdsskötsel, husdjurskötsel och trädplantering. Brygghus, ladugård, vedbod och finsk bastu ingick 1872 i byggnadsbeståndet kring skol- och kapellbyggnaden. I bottenvåningens välvda källarum inreddes små skolkök och matsal. Ett av skolköken inreddes vid 1960-talet med ett modernare kök men i övrigt är källarvåningen i stort sett intakt.

På 1880-talet gick Adlersparres i konkurs och egendomen såldes till vinhandlarfamiljen Plantin. De lät 1892 uppföra ett herrgårdsmejeri i parken och kapellet förvandlades successivt till ostlagerlokal och sädesmagasin. Den kyrkliga verksamheten fortsatte mellan 1885-1902 i begränsad omfattning. Därefter skedde ett flertal ägoskiftet och byggnaderna förföll. 1912-1921 bedrevs återigen viss kyrklig verksamhet i Österviks kapell. I samband med Gustavsviks säteris konkurs såldes kapellet och mejeriet till konstnären Eric Rafael-Rådberg i Kristinehamn 1921. Hans familj flyttade in i kapellbyggnaden och mejeriet fick fungera som ateljé och garage. Gudstjänsterna upphörde.

Efter Rafael-Rådbergs död köpte nybildade Österviks kapellstiftelse kapellet 1964 under komminister John Engvalls ledning och initiativ. Ambitionen var att renovera byggnaderna och återuppta gudstjänsten. Arkitekten Ragnar Jonsson, Stockholm utformade redan 1963 en renoveringsplan som skulle styra arbetet. Kapellet kunde återinvigas den 17 augusti 1969. Vissa förändringar av byggnaden hade utförts. Den tidigare separata entrén utifrån till kyrkorummet sattes igen så att kyrkans kor kunde flyttas från den sexkantiga tornutbyggnaden till kyrkorummets södra kortvägg. Det bänkkvarter som tidigare var placerat där togs bort och i tornet placerades dopaltare och dopfont. Ett nytt altare tillverkades, de gamla bänkarna renoverades, pedalorgeln skickades på renovering hos Bröderna Mobergs Orgelfabrik i Sandviken osv. Uppmättningsritningen från 1963 redovisar inte någon inredd sakristia innanför entrén eller predikstolsbalkong, utan dessa delar har sannolikt tillkommit i samband med renoveringen. Verandan utanför entrén hade utvidgats och vid 1960-talet försågs lägenheten ovanför med en större balkong.

I den kringliggande parken utfördes 1973 omfat-

tande gallringsarbeten och ytterligare röjningsarbeten och renoveringar gjordes 1982. 1976 genomfördes en yttre renovering av kapellet. Den 18 november 1985 förklarades miljön och bebyggelsen vid Österviks kapell som byggnadsminne. 1992 lades skiffertaken på kapellbyggnaden om och fasadputsarbeten utfördes på mejeriet. Nästa renovering utfördes 1998 när lägenheterna på de övre våningarna i kapellet byggdes om och renoverades. I slutet på 1990-talet tillkom ett "nytt" innetak utformat av Rafael-Rådberg i hallen och 2002 installerades en bergvärmepump med nya radiatorer i kapellsalen.

Österviks kapell har aldrig ägts av Svenska kyrkan utan varit i privat ägo och förvaltas idag av Österviks kapellstiftelse. Den har således sedan sin tillblivelse inte ingått i någon församling utan fungerat som ett komplement till Kristinehamns kyrka och Ölme kyrka.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÖSTERVIKS KAPELL, som är uppfört 1869-72, efter ritningar av ingenjören A Forsell från Landskrona, har ett exteriört formspråk präglad av nygotikens medeltidsinfluerade och romantiserande drag med växlingar i volymer och material. Byggnadens placering i den gamla engelska parken gör att upplevelsen av dess exteriöra arkitektur förstärks. Kyrkorummet har främst en nygotisk prägel som träder fram i många detaljer främst i masverksfönstren och genom en öppen takstol. 1960-talets renovering och återställande av kyrkorummet har skett med varsam hand, vilket gör att de nyare tilläggen och ändringarna till stor del smälter ihop med det som återstod av originalinredningen från 1870-talet. Byggnaden är inte skyddad enligt 4 kapitlet kulturminneslagen, men däremot omfattas den av skydd enligt 3 kapitlet genom byggnadsminnesförklaringen av miljön.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kapell, mejeri, ekonomibyggnader och park utgör en samlad miljö som sedan 1985 äger skydd som byggnadsminne
- kapellet är ett välbevarat exempel på 1870-talets byggnadskonst med nygotiska influenser
- kapellet har i såväl helhet som detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- kapellet representerar det sena 1800-talets filantropiska strömningar i funktion och utformning

MUNKFORS KYRKA

Munkfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Bergslagen, till vilken Munkfors hör, var under en lång tid ett av Sveriges viktigaste industriområden. Redan 1670 startade järnhanteringen i Munkfors då ett bruk anlades. Ursprungligen var Munkfors en del av Ransäters landskommun och där samhället nu ligger låg före 1600-talets senare del endast några få gårdar. Bruket, beläget i kommunens norra del, drog till sig allt fler människor och en tätbebyggelse utvecklades. I egenkap av markägare och ansvarig för den industriella verksamheten utövade Uddeholm stort inflytande på samhällets utveckling. Merparten av Munkfors bostadsbestånd uppfördes som egnahem under 1900-1920-talen. Egnahemmen har sedan successivt ersatts av ett modernt villa- och småhusbyggande.

Då avståndet till kyrkan i Ransäter var långt beslöts att en kyrka skulle uppföras i Munkfors. Arkitekt Bror Almquist fick uppdraget att rita den nya kyrkan, vars arkitektur kom att präglas av den rådande nationalromantiska stilen med visst inslag av jugend. Kyrkan, invigd 1920, placerades centralt i samhället men ändå relativt ostört. Munkfors var då kapellförsamling i Övre Ulleruds pastorat. 1926 bildades Ransäters pastorat som bestod av Ransäters och Munkfors församlingar.

Hösten 1984 totalförstördes kyrkan genom en brand. Kyrkan återuppfördes sedan efter ritningar av arkitekt Jerk Alton.

Kyrkoanläggningen mitt i samhället består förutom kyrka och kyrkogård av ett vitputsat gravkapell från 1920-talet. Strax söder om kyrkogården ligger ett församlingshem i tegel (1970-tal) och en klassicistisk vitpanelad kyrkoherdebostad (1920-tal).

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården invigdes samtidigt som kyrkan med den äldsta delen belägen i nordost. Redan 1934 skedde en första utvidgning ett kort stycke söder om kyrkan och 1963 togs marken mellan denna utvidgning och kyrkan i anspråk. 1970 utökades begravningsplatsen ytterligare strax sydost om kyrkan och sju år senare tillkom ett större område i samma riktning. Allmänningar låg dels på den äldsta delen, dels på 1934 års utvidgning. Dessa upplåts numera främst för urnbegravningar. 1969 genomfördes en renovering av kyrkogården varvid bl a flera almar mellan kyrka och gravkapell togs bort.

Kyrkogården, med kyrkan i det nordvästra hörnet, är anlagd på plan mark utom den senaste utvidgningen som på grund av dränering och utfyllnad ligger på en något högre nivå. En stenmur omgärdar kyrkogården

utom i norr och ett kort stycke i öster där en granhäck vidtar. Begravningsplatsen ligger omgiven av bebyggelse och en parkeringsplats i söder. I väster och delvis mot norr finns en skarp slänt mot vägen nedanför. Fontänanordningar finns strax sydväst om kyrkan och på den första utvidgningen. Huvudgången är asfalterad liksom gången som omger kyrkobyggnaden. Övriga gånger är grusbela gda och plattgångar förekommer på de fria ytorna mellan gravkvarteren. Samtliga grusgravar har ersatts med gräs och järnstaket har avlägsnats. Norr om kyrkan står gravvården över skådespelaren och komikern Fridolf Rudin (1895-1935). Begravningsplatsen hör till de yngsta i länet, varför den tidigt erhöi modern karaktär med få särskiljande gravvårdar.

Kyrkan är uppförd i en nationalromantisk stil och har en oregelbunden form. Den är tvåskeppig med ett högt långhus, ett lägre sidoskepp i norr, ett sidoställt torn i väster och utbyggd sakristia i söder samt vidbyggnad för ekonomiutrymmen i norr. Koret i öster är något lägre än långhuset och har ett rakt avslut.

Stommen av tegel är utvändigt vitslammad med sadeltak täckt av lertegel och tornspira med kopparplåt. Långhusets södra fasad har strävpelare och däremellan svagt spetsbågiga fönsteröppningar med vita bågar med mångspröjsning. Kyrkans övriga byggnadskroppar har rektangulära fönster. I korväggen i öster finns ett runt fönster och ovan detta en liten rundbågig öppning, likt ett medeltida fönster. Svartmålade ankarslut dekorerar putsfasaden. Sockeln består av olikformade granithällar i fog. Kyrkans dörrar är brunmålade. Byggnaden har ett vitmålat regnvattensystem.

Kyrkorummet har ett ganska brett långhus samt ett smalare och lägre skepp i norr. Det förhöjda och smalare koret i öster är rakt avslutat. Det inramas av ett fasat väggparti i rundbågeform. Golvet är lagt med kalksten, väggarna är putsade och avfärgade i mjukt gula kulörer under ett gråblåmålat treklövervalv av trä. Taket har rankdekormåleri i blått och vitt samt en mörkare taklist med trätassar. Långhuset har två bänkkvarter på trægolv, med bänkar som har raka gavlar målade i grönt, grått och gult och med en ljusröd insida. De främsta bänkraderna utgörs av stolar. I väster, ovan vapenhuset ligger läktaren. Den är något utkragad över kyrkorummet och vilar på gulmarmorerade oktagonala träpelare. På läktaren finns en stor klassicerande läkarorgel, målad vit med förgylld dekor. I det norra sidoskeppet står lösa stolar uppställda. I öster finns en vitmålad klassicerande kororgel och i väster hänger en ombyggd äldre ljuskrona som fungerar som kyrkans ljusbärare.

Koret har gula väggar lika som kyrkorummet med ett grått draperingsmåleri som bröstmålning. Korets tak har tredingsform och är målat mörkt blått med dekorerande stjärnor i gult. I det avfasade väggpartiet, som

avslutas i en triumfbåge, är målat en blomdekor. Högt upp vid dess takfot sitter två ljusinsläpp, på både den norra och södra sidan. Det finns även två från den nedbrunna kyrkan bevarade målningar högt upp på korets väggar. Mot östväggen finns en altarmålning, en triptyk av konstnär Pär Andersson, som arkitekt Jerk Alton samverkat med i andra kyrkor. Mittmotivet visar en Kristi förklaring. Altaret är fristående och byggt av sten. Vid inventeringen fanns ingen altarring. Denna brukar annars stå placerad nedanför altaret på kyrkorumsgolvet. Den har en öppen karaktär, är flyttbar och utförd i sektioner.

Predikstolen är placerad norr om koret, invid triumfbågens norra del. Den är enkel i utförande med fyllningar och ett platt ljudtak och strålaserad i milda gröna nyanser. Som pendang till predikstolen står på motsvarande södra sida kyrkans dopfont. Den är utförd efter arkitekt Bror Almquists ritning, i stil typisk för arkitekten med en åttkantig bas som bär upp åtta svarvade pelare där en åttkantig cuppa vilar. Till funten hör ett lock. Dopfonten är målåd i blå kulörer. Funten står vid en rundbågeformad nisch med en målning bevarad från den nedbrunna kyrkan.

Byggnadshistorik

Munkfors kyrka, som togs i bruk 1920, ritades av den i länet flitigt nyttjade arkitekten Bror Almquist. Kyrkobyggnaden var uppförd huvudsakligen av tegel. Tak och takkonstruktioner var utförda i trä, såväl innertak som yttertak. Det senare belagt med tegel. Tornet fanns i byggnadens nordvästra hörn och innehöll i bottenvåningen vapenhus samt trappa till läktaren, vindarna och tornets övre delar. I södra yttermuren satt tre stora spetsbågiga fönster. Likaså fanns spetsbågiga fönster i väggen ovan läktaren. Små spetsbågiga fönster i norra väggen gav norra sidoskeppet ljus. Kyrkan hade tre ingångar, en till vapenhuset i nordväst, en via sakristian samt en via tillbyggnaden norr om koret. Samtliga var utförda med trappor av granit.

Kyrkorummet var relativt brett och högt med avskilt kor samt relativt lågt sidoskepp mot norr. Sakristia fanns söder om koret. Norr om koret fanns en tillbyggnad, vilken innehöll elcentral och (senare) toalett. Över altaret fanns en altartavla utförd av Olle Hjortzberg, med motivet Kristus som den suveräne härskaren gående över vattnet och i sällskap med lärjungarna. Vid korbågens nordvästra hörn var dopfonten uppställd, invid en nisch med rik målningsdekor som accentuerande dopfontens plats och betydelse. Predikstolen stod vid korbågens sydvästra hörn och hade en invändig direktförbindelse från sakristian. Kyrkorummets tak och väggar var dekorerade med bilder, slingor och ornament. I korbågen fanns de fyra evangelistsymbolerna avbildade. I kyrkorummet fanns två samlade bänkkvarter, på var sida om en mittgång. Även i norra sidoskeppet

fanns bänkar. Läktare med orgel fanns i väster.

Den 20 september 1984 totalförstördes kyrkan genom en brand. Endast vissa inventarier, kyrksilver, dopfunt, textilier mm kunde räddas. Av kyrkan återstod endast tegelmurarna. Efter många överväganden kom församlingen överens om att kyrkan skulle återuppbyggas på den gamla platsen med användandet av kvarstående murar. Arkitekt Jerk Alton fick uppdraget att ta fram ett förslag till en återuppbyggnad. Ett nytt kyrkorum kunde invigas söndagen den 27 september 1987.

Den nya kyrkan byggdes med utgångspunkt i den gamla yttre och inre gestaltning. Kor förlades i öster, ett nordligt sidoskepp samt torn i nordväst och läktare i väster. Koret gavs en altarmålning av konstnären Pär Andersson. Till de större förändringarna hör att en ny sakristia uppfördes öster om korväggen. Denna förbinds med ekonomiutrymmena genom en passage/kapprum med entré. Vid platsen för den gamla sakristian inrymdes ett förvaringsrum för textilier och andra inventarier. Den ursprungliga kyrkans tillbyggnad i nordöstra hörnet gavs en större volym för att fungera som arbetsrum, förråd, wc, m m. Invid och mot tornets norra fasad lades en ny trappförbindelse till läktaren. I vapenhuset inrymdes ett avskilt väntrum, vilket medförde att kyrkans huvudingång flyttades till byggnadens västra fasad. Därefter har orgel tillkommit på västläktaren liksom en kororgel. Den senare placerad i norra skeppet.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

MUNKFORS STENKYRKA, invigd 1920 är centralt men ändå relativt ostört placerad i samhället. Den omges av en begravningsplats som hör till de yngsta i länet och fick tidigt en modern karaktär med få särskiljande gravvårdar. Kyrkan ritades av den i länet flitigt nyttjade arkitekten Bror Almquist. Vid en omfattande brand 1984 totalförstördes kyrkan, men återuppbyggdes på den gamla platsen med användandet av kvarstående murar. Arkitekt Jerk Alton upprättade ritningar och ett nytt kyrkorum invigdes 1987. Exteriören bygger mycket på Bror Almquist stiluttryck, i en nationalromantisk stil. Kyrkorummet kännetecknas av Jerk Altons formspråk genom färgsättning, ljusbehandling i nedpendlade små ljuskronor, bänkar och altare. Altartavlan med eget stiluttryck är av konstnären Pär Andersson. Rummet har en medeltida prägel i takform med treklövervalv och ett avsmalnat högre placerat kor.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans exteriör, karakteristisk för arkitekt Bror Almquist arkitekturstil under 1920-talet i en historiserande stil men inslag av jugend
- kyrkorummets helhetsverkan med oförändrad och enhetlig inredning
- gravkapellets betydelse för kyrkomiljöns karaktär
- kyrkan tillhör en grupp av moderna kyrkor som äger skydd enligt lagen om kulturminnen

RANSÄTERS KYRKA

Munkfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Ransätters socken ligger ca 5 mil norr om Karlstad, på båda sidor om Klarälven och utgörs till övervägande del av skogs- och jordbruksområden. Trakten var gles befolkad under medeltiden men kring 1600-talets mitt etablerades flera järnbruk vilket medförde bebyggelseexpansion och befolkningsökning. I början av 1900-talet drabbade bruksdöden området. Kvar i socknen blev bruket i Munkfors där verksamheten och samhället i stället växte och blev centralort i det som senare kom att bli Munkfors kommun.

Ransäter avsöndrades från Övre Ullerud på 1670-talet. Den första kyrkan i Ransäter uppfördes under slutet av 1660-talet och invigdes år 1672. Efter flera renoveringar under 1700- och 1800-talet samt i början av 1900-talet genomfördes en inre restaurering 1983. Under slutskedet av dessa arbeten ödelades kyrkan på kvällen den 6 december av en häftig brand. Ganska snart började man planera för en ny kyrka som kom att uppföras på den gamla kyrkans plats. Den nya kyrkans exteriör är lik den gamla, om än något mindre i storlek. Området kring Ransätters kyrka utgör ett riksintresse för kulturmiljövården. Det motiveras bland annat av ett rikt odlingslandskap med bruksherrgårdar

förknippat med Erik Gustaf Geijer; Geijersgården och Geijersskolan. Klockaregården vid kyrkan har bevarats som minnesgård över statsminister Tage Erlander och en utställningsbyggnad, Erlandergården, är uppförd strax intill. I området ingår också Värmlands största hembygdsgård med museibygnader och friluftsteater. Prästgården, en tvåvåning vitmålad byggnad som ligger ca 500 meter söder om kyrkan, är sedan några år privatägd.

I kyrkoanläggningen ingår ett putsat bårhus (1934), ett församlingshem (1988), en personalbyggnad med kontor och garage (1988), samt ett förråd (1930-40-tal).

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades i samband med kyrkobygget på 1670-talet. Den omfattade i början bara ett mindre område intill kyrkan. Vid mitten av 1800-talet var kyrkogården för trång och muren flyttades drygt 10 meter åt norr och öster och år 1883 ytterligare ett stycke åt öster. 1934 gjordes en utökning av kyrkogården mot söder och igen 1969 med en större areal mot norr. Hundra år efter kyrkans tillkomst ersattes kyrkogårdens gamla trähägnad av en stenvmur. Kyrkogården har anlagts på plan mark och har en oregelbunden form med sträckning från sydväst till nordost. Den omges på

tre sidor av stenmurar och på den fjärde, mot Klarälven i sydost, av en häck. Norr och söder om kyrkogården ligger väg och åkermark och i nordväst finns grönområden, parkeringsplats, väg och enstaka byggnader.

Lövträd av varierande slag såsom lind, alm, ek, lönn och björk har planterats utmed kyrkogårdsmurarna men även i mindre omfattning inne på själva begravningsplatsen. Häckar av hagtorn avgränsar gravkvarteren. På kyrkogårdens äldsta delar norr och öster om kyrkan åtskiljer måbärshäckar de enskilda gravplatserna. Markytan är till övervägande del gräsbevuxen och alla huvudgångar är grusade och raka. I och mellan gravkvarteren finns plattgångar av olika bredd. Kyrkogårdens äldsta gravvård väster om kyrkan är en hög kalkstensplatta inom järnram. Den är rest över Bengt Gustav Geijer (1748-1814) och Ulrika Magdalena Geijer (1760-1823), föräldrar till Erik Gustaf Geijer. Invid stenmuren i nordväst finns den Erlanderska familjegraven där statsminister Tage Erlander gravsattes 1985.

Den korsformade kyrkobyggnaden är uppförd med regelstomme och har tresidigt avslutat kor i öster och västtorn med karakteristisk tornhuv i två våningar. Sakristian är inrymd i västra korsarmen, bakom koret. Fasaden är klädd med vit lockpanel och bryts upp av rundbågade, spröjsade fönster med ljust grå omfattningar. Rundbågiga, mörkt målade träportar finns i väster, norr och söder, varav den sista är en blinddörr. Portarna har kraftiga profilerade portaler målade i ljust grått. Framför västra och norra porten finns rundade stenhällar av granit och vid södra porten ligger gamla kyrkans stenhällar av kalksten. Det höga sadeltaket, som är valmat mot öster, söder och norr, är lagt med svartmålad skivplåt. Över tornets västport finns ett rundbågigt fönster. Under tornets takfot finns på respektive sida, två rundbågiga ljudluckor klädda med brun snedställd panel. Tornet avslutas med huv i två våningar, vilken är en kopia av gamla huven från 1789. Huven avslutas med balkong med svart smidesräcke och överst finns förgyllt kula med kors som avslutas med ett förgyllt eldklot.

Kyrkorummet är korsformat och täcks av ett ljust målat, flackt trätunnvalv som över korsmitten är försett med ett stjärnvalv med gråmålade lister. Väggarna har fältindelad bröstpanel med grått ramverk och rosa fyllningar, däröver är väggen ljust målade. I hörnen mot rummets mitt finns pilastrar med gråmarmorerad bas, rödmarmorade pelare och enkla kapitäl med lite förgyllning. Väggarna bryts upp av spröjsade, vitmålade rundbågiga fönster med gråmålade omfattningar försedda med tre markerade "slutstenar" i orange och guld. Golvet består av ett såpskurat, mönsterlagt trägol. De öppna bänkarna är fördelade på två kvarter med sex bänkar på var sida om mittgången. De rektangulära bänkalvarna har träfärgat ramverk med en fyllning la-

serad i vitt och orange. I de båda korsarmarna står lösa stolar. I södra korsarmen finns orgel med symmetriskt uppbyggd orgelfasad, laserad i ljusblått.

Koret i den östra korsarmen ligger i nivå med övriga kyrkorummet. Det fristående altaret står på en förhöjning och är utformat som ett bord med sex blå-laserade ben. Bakom altaret står altaruppsatsen i form av en triptyk med ikoner, tillverkad av konstnär Sven-Bertil Svensson. Uppsatsen innehåller sex bildfält, där mittbilden utgörs av Kristus på den himmelska tronen omgiven av de fyra evangelisterna. De två översta ikonerna, till vänster och höger om mittbilden, symboliserar Jungfru Marie bebådelse. Ikonen nere till vänster representerar Uppståndelsen, där dödsrikets portar bryts och Kristus står upp ur graven. Ikonen nere till höger visar Himmelsfärden med lärjungarna och Maria samlade nedanför himmelsfärdsberget. Under mittikonerna finns en avlång ikon som återger Den sista måltiden. Bakgrunden till triptyken är mörkblå och på var sida om den finns rödmarmorade pilastrar som bär upp en rödmarmorad arkitrav. Hela uppsatsen är fristående och vilar på en grönmarmorad sockel. Ovanför triptyken hänger en Calvariegrupp där Kristus på korset flankeras av Maria och den yngste lärjungen Johannes. Över Kristus finns bokstäverna INRI: Jesus från Nasaret judarnas konung och under korset syns en döds-skalle.

En öppen altarring i sex delar står så att en öppning mitt fram bildas. Den har blåmålade ståndare med en gråmålad överliggare. Det stoppade knäfallet är klätt med blått tyg. På golvet innanför altarringen och upp på altarets förhöjning, ligger en matta i orange, lila, blått och grönt. Predikstolen på norra sidan har en åttkantig, låg korg med raka spegelförsedda sidor i hörnet mellan östra och norra korsarmarna. Ramverket är förgyllt och fyllningarna är blåmarmorade med listverk i orange och guld. Över predikstolen finns ett mörkblått ljudtak som har formen av ett "upp-och-nedvänt paraply". Dopfunten på korets södra sida är en återspeglning av den gamla 1600-tals dopfunten som förstördes i branden. Den har mörk, åttkantig cuppa av trä som vilar på fyra smala ben.

Västra korsarmen saknar läktare men väggen är nertill förskjutet mot väster och försedd med rödmarmorade pelare för att ge kyrkorummet en antydning av västläktare. Här finns en öppen yta med utrymme för psalmboksvagnar, lösa stolar, bokbord och ljusbärare tillverkad och komponerad av konstnären Nils Forslund, Ransäter. På väggen ovanför den öppna platsen finns ett glasfönster i form av en Lutherros där alla de liturgiska färgerna finns representerade.

Byggnadshistorik

Den första kyrkan i Ransäter uppfördes under slutet av

1660-talet och invigdes år 1672. Kyrkan var en timrad långhuskyrka utan torn och korsarmar. Tornet tillkom 1682 och under 1740-talet byggdes den om till en korskyrka. Efter flera renoveringar under 17- och 1800-talen, samt i början av 1900-talet genomfördes en inre restaurering 1983. I slutskedet av dessa arbeten ödelades kyrkan av en häftig brand. Vid en arkeologisk undersökning efter branden påträffades två gravkammare under koret och en vinkällare under kyrkans korsmitt som härstammande från kyrkans äldre tid.

Den nya kyrkan uppfördes på den gamla kyrkans plats. Kyrkan, som är ritad av arkitekt Jerk Alton är något mindre, men annars exteriört lik den tidigare kyrkobyggnaden. Invigning skedde den 1 februari 1986. En orgel, ritad av arkitekt Jerk Alton och tillverkad av Grönlunds orgelfabrik kom på plats 1988. Samma år konstaterades fuktproblem i källaren under koret vilka åtgärdades 1995 genom att källaren ventilerades och stora delar av korgolvet byttes ut. 1991 målades de tidigare slamfärgsmålade fasaderna med vit linoljefärg. En kyrktupp tillverkad av konstsmeden Allan Sjöberg, Stjärnforssmedjan, donerades till kyrkan 1992. Den placerades på den östra korsarmens östra del. Det svar-ta yttertaket målades om 2002.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

RANSÅTERS TRÄKYRKA är efter en brand återuppförd 1986 efter ritningar av arkitekt Jerk Alton. Den korsformade kyrkan, som är något mindre än originalet från 1670-talet, har tresidigt avslutat kor i öster och västtorn. Även om konstruktionen är modern så återspeglar planform och exteriör den barocka träkyrko-byggnadstyp som är representativ för kyrkobyggnader i Värmland från 1600-talets slut. Liksom föregångaren kröns tornet av en särpräglad huv i två avsatser. Även om interiörens fasta inredningen i viss mån anpassats till nuvarande liturgiska krav är den i stort återskapad vad gäller rumsvolym, färgsättning och dekorer. Altaruppsatsens triptyk med ikoner av Sven-Bertil Svensson utgör kyrkorummets främsta blickfång.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kyrkogård och kringliggande bebyggelse utgör en sammanhållen bebyggelsemiljö och ligger i ett område av riksintresse för kulturmiljövården
- interiörens utformning är delvis baserad på modern liturgi
- tidstypisk och anspråkslös utformning av kyrkogårdens allmänning öster om kyrkan
- kyrkan är skyddad enligt KML

BJURTJÄRNS KYRKA

Storfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Bjurtjärns socken bildades 1630. Nybyggande i Bjurtjärn liksom i övriga Värmlandsbygder hade uppmunt-rats av hertig Karl under slutet av 1500-talet. De som bröt mark och bosatte sig i området kom från andra delar av Värmland samt från Närke och Söderman-land, men även en viss finsk invandring skedde. Från och med 1600-talets början kom järnhanteringen att sätta stark prägel på bygden. Bjurtjärns största öppna odlingsmarker återfinns i det flacka landskapspartiet kring kyrkan och sjön Ullvettern. Flera av de här be-lägna gårdarna har anor, som kan härledas tillbaks till 1500- och 1600-talens expansiva nyodlingsskede. Till de äldsta hör Bjurtjärns gård, tidigast omnämnd som kronohemman men senare socknens kyrkoherdebo-stad. Ullvetterns gård nordväst om kyrkan inköptes under 1700-talet av släkten Linroth och sambrukades med frälsegodset Alkvettern.

År 1630 avsöndrades Bjurtjärn, som annexförsamling till Karlskoga, med egen kyrka. Prästerna från Karlskoga var ålagda att predika för församlingsmedlemmarna i Bjurtjärn eftersom det var långt till kyrkan i Karlskoga. Kyrkan i Bjurtjärn började troligen byggas 1643. Den uppfördes i trä och blev i början av 1700-talet till-

byggd med korsarmar i norr och söder. Gravläggning har skett bl a under koret inne i kyrkan av släkter från de närliggande gårdarna Kväggen, Bjurtjärn och Alk-vettern. Major Claes Linroth från Alkvetterns gård lät sedermera för sin släkt uppföra ett fristående gravkor år 1730, placerat strax söder om kyrkan. Koret, som är åttkantigt med vitputsade väggar och kupolformigt tak av falsad plåt, fungerar idag som förråd. Söder om kyrkogården ligger en vaktmästarbostad, den gamla sockenstugan och ett nybyggt församlingshem. Norr om kyrkogården, strax utanför kyrkogårdsmuren, finns en mindre redskapsbod.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården var från början liten. Den finns omnämnd första gången 1663, men bör vara av samma ålder som kyrkobyggnaden. Ursprungligen var området inhägnat med träbalk, men omgavs senare av stenmur. Begravningsplatsen har utfyllts och utvidgats vid upprepade tillfällen under 1700- och 1800-talen liksom 1921 och 1935. På 1890-talet planerades, besåddes och planterades kyrkogården varvid den gamla delen inom muren fick sitt nuvarande utseende. Allmänningar har funnits dels norr och söder om kyrkan, dels på utvidg-ningarna från 1920- och 30-talen. Sydost om kyrkan har iordningställt område för urngravar. År 2003 invigdes en minneslund på kyrkogårdens södra parti.

Kyrkogården gränsar i väster mot åkermark, i norr och öster mot väg och åkermark, och i söder mot bebyggelse. Kyrkan ligger mitt på begravningsplatsen vilken är anlagd på huvudsakligen plan mark. 1935 års utvidgning ligger på något högre mark än 1921 års område. En stödmur löper runt den gamla delen av kyrkogården utom ett stycke väst och nordväst om kyrkan där en stenmur bildar gräns mot de senaste utvidgningarna. Murens höga kallmurade stenportaler med spår efter tidigare järngrindar har bevarats. Dessa utgör idag öppningar mot utvidgningarna väster om kyrkan. Stödmur återfinns även längs 1921 års utvidgnings norra gräns. En granhäck omgärdar helt de båda utökningarna i väster. I övrigt präglas framförallt området sydost om kyrkan av öppna gräsytor. Samtliga gångvägar är belagda med grus och raka. Plattgångar förekommer på de fria gräsytorerna mellan gravkvarteren.

På kyrkogården återfinns närmare 40 grusgravar. Fler-talet inhägnas av stenramar, en har familjegravhäck och ytterligare en har järnstaket. Bland gravvårdarna märks ett flertal bergsmansgravar, varav en är försedd med svartvita fotografier av de döda. Graven är rest över bergsmannen Olof Walentin Petersson (1833-1902) och makan Anna Sofia Magnusson (1842-1895).

Kyrkan är knuttimrad och består av långhus med rakt koravslut, korsarmar i norr och söder, västtorn med tillbyggt vapenhus och sakristia norr om koret. Ingång sker via vapenhuset i väster, vid den södra korsarmen samt genom sakristian. Framför den norra och södra korsarmens entréer finns vapenhus utformade likt farstukvistar. Kyrkans fasader är klädda med spetsbyggna spånor som är falurödmålade. Korskyrkan täcks av ett sadeltak med valmade gavlar, täckt med skivplåt av koppar. Väggarna genombryts av fönsteröppningar i två modeller, dels rektangulära, dels spetsbågeformade. Båda typerna har vitmålade mångspröjsade bågar. På den västra fasaden, på vardera sida om tornet, finns vitmålade lunettfönster. Dörröppningarna är rundbågeformade med vitmålade dörrblad av snedställd panel. Byggnaden vilar på en putsad sockel.

Tornet är smalt och har en kopparklädd kupolformad huv med öppen lanternin med en mindre överbyggnad och liten spira. Spiran avlutas med ett tunt kors med kulor i ändarna och överst en förgylld tupp. I varje väderstreck finns en rundbågeformad tornlucka med svarta dörrar. På tornets södra vägg finns en liten glugg. Vapenhuset är vidbyggt tornet i väster och har ett sadeltak med koppartäckning. Farstukvisten i söder är byggd av svarvade stolpar som bär upp ett sadeltak med koppartäckning. Stolparna och det panelinklädda gavelröstet är tjärat. Sakristian har ett valmat sadeltak med koppartäckning.

Kyrkorummet har ett såpskurat trägol. Från golvet upp till fönstrens höjd går en bröstning med fyllningar, målad ljusblå. Över rummet är ett vitt panelklätt korsvalv med listverk över skarvarna. En profilerad och förkroppad taklist, marmorerad brun med ett brett mittfält i brunorange utgör ett dominerande färginslag. Guldbrun marmorerade kolonner med korintiska kapitäl bär upp taklisten. Väggarna genombryts av rektangulära fönsteröppningar med beigebruna omfattningar och två fönstertyper. De spetsbågiga fönstren har blyspröjs och smårutor i svagt kulörta färger. Bänkarna är brunlaserade, bildar åtta kvarter och är från 1895. De har ett öppet utförande och är relativt glest utplacerade med utrymme för smala sidogångar efter ytterväggarna. Skrank, utsmyckade med spegelfyllningar, delar in kvarteren.

Vid den södra och norra korsarmsväggen finns två fält av kyrkväggarna blottade. På dessa fält har gamla målningar tagits fram och renoverats. De består av bibelord, konstnärligt inramade med blomsterslingor omkring. På den nu igensatta norra kyrkdörren hänger en reliefbild, föreställande Jungfru Maria och Jesusbarnet, ett italienskt arbete från sekelskiftet 1900. I den norra korsarmen står en ljusglob i smide. Orgelläktaren i väster, som tillkom 1814, bärs upp av brunmarmorerade avfasade fyrkantspelare. Barriären är rak med fem större och två mindre fyllningar varav de större är dekorerade med målningar med musikinstrument i guldgrisaille. Den nuvarande orgeln är från 1939. Fasaden bär klassicismens prägel och är målad beigegrön med förgyllda detaljer.

Koret är förhöjt enbart några centimeter från det övriga kyrkorummet. Ett rektangulärt fönster finns på vardera den norra och södra väggen. Under dessa finns kyrkvärdsbänkar inklädda med lika panel som bröstningen efter väggarna. Själva altaret är från kyrkans nybyggnadsår, medan altaruppsatsen tillkom 1686, av okänd mästare. Den senare är i två plan, rikt utsirad och försedd med symboliska figurer, främst de fyra evangelisterna. Centralpartiet är en målning, föreställande hur Jesus gisslas. Övre delen består av motivet Ecce Homo krönt av ett fanbärande lamm och två änglar. Altaret är av trä, rektangulärt, och inklätt med röd sammet. På baksidan av altaret finns en koppardriven piscina. Framför altaret står en hästskoformad altarring som är tätbyggd med fyllningar målade i dalablått, ljusblått och rött. Kyrkans dopfunt skänktes till kyrkan 1947. Den är utförd i trä och brunlaserad. På korets väggar hänger tre epitafier över Hans Gustaf Linroth, Clas Linroth och en Günter. På vardera sida om altaruppsatsen finns två psalmnummertavlor. De är i ett mycket enkelt utförande, rundbågeformade vita med smal guldrum.

Predikstolen, från 1725 av okänd mästare, är utförd med barockstilens svällande och yviga former. Den är placerad i det nordöstra korsarmshörnet och nås via en högrest trappa. Runt predikstolen finns allegoriska, skulpturala utsmyckningar, föreställande rättvisan, godheten, tron, kärleken osv. Trappsidan har rik utsmyckning av akantusslingor. Korgen bärs upp av en hoptryckt man. På korgens kant står två änglar. Baldakinen avlutas med moder Svea på en tron.

Byggnadshistorik

Bjurtjärns första kyrka som stod färdig omkring 1643, var uppförd i timmer och förhållandevis liten. Den bestod av den främre delen av den nuvarande kyrkans långskepp samt av koret och sakristian. Byggmästarna var från bygden och nämnes vid namn Olu från Stackfallet och Simon från Stenvika. År 1658 uppges kyrkan vara försedd med torn, förmodligen först fristående. Inflyttning i samband med uppförandet av hyttor och stångjärnshamrar medförde att kyrkan 1670 måste byggas om. Långskeppet utsträcktes mot tornet och fick sitt nuvarande utseende. Men befolkningen fortsatte att öka snabbt. I början av 1700-talet byggdes kyrkan ut på nytt, och blev korsformad under ledning av byggmästare Anders Rang. Den första tiden var kyrkan omålad utvändigt. Den rödfärgades första gången i slutet av 1700-talet.

Altaruppsatsen är från 1686, en gåva av brukspatronen på Alkvetten, Elias Linroth. Predikstolen skänktes 1725 av majoren Claes Linroth. 1772-74 lades plåt på kyrkans tak och torn, av byggmästare Dahlgren. Tio år senare dekorerades innertaket med en målning föreställande himlahavet, troligtvis av klockaren Wikström. Orgel tillkom 1830. Redan år 1858 överkalkas takets målningar. Detta skedde i samband med andra upprustningsarbeten i kyrkan då bl a kyrkans stenfot omlades och trappan till läktare breddades. 1895 erhöll kyrkan nya bänkar och nytt golv inlades.

Åren 1934-35 genomfördes en genomgripande renovering under ledning av arkitekt Einar Lundberg. Byggmästare var Sven Andersson, Stömne och för målningen svarade J Nyhlén. Genom denna renovering fick kyrkan helt och hållet nya färger. Tak och väggar målades varmt grågröna. Panelen längs väggarna målades grå med gröna listverk och bänkarna fick en rödbrun färgton. För att ge bänkarna en mer sluten karaktär försågs de sista bänkarna i varje kvarter med bakstycken. Södra korsarmens golv omlades och koret fick slutna bänkar, vars bröstningar togs från den gamla panelen. En ny dörr togs upp från sakristian utåt kyrkogården och koret smyckades med ny matta.

1979 avkortades kyrkorummet något under läktaren då två rum tillkom, en "brudkammare" och ett förvaringsrum för textilier mm. Arkitekt var Janne Feldt. Senaste renoveringen av kyrkan skedde 1991. Kyrkan ommålades

då in- och utvändigt, fick ny brädpanel på innerväggarna, nya elinstallationer mm. Sedan dess har lösa inventarier tillkommit som t ex ljudskåp, högtalare, ljusbärare i form av glob med lövrankor, spotlights samt en ny dekormålning på vägg över dörr in till kyrkorummet.

KULTURHISTORISK OCH KARAKTERISTIK BEDÖMNING

BJURTJÄRNS timrade **KORSPLANSKYRKA** har sitt ursprung i 1600-talet och är en del i berättelsen om bygdens expansion i samband med järnbrukens etablering i området. Kyrka, kyrkogård med gravkapell och intilliggande arrendebostad, sockenstuga och församlingshem utgör en samlad kyrkomiljö vackert belägen vid sjön Ullvetterns sydspets. Kyrkans exteriör och planform präglas av ombyggnadsarbeten som företogs på 1700-talet, då korsarmar tillfogades en mindre rektangulär kyrka, och är sedan dess ett välbevarat och tydligt exempel på barockens träkyrkobyggnadskultur i Värmland. Kyrkorummet är ljust under ett välvt trätak, uppbyggt av särpräglade hörnkolonner. Altaruppsats och predikstol är utförda i den för stiftet karakteristiska provinsiella barockstilen. Interiören får en speciell karaktär efter romantiskt tillbakablickande restaureringar på 1900-talet med sammanhållen färgsättning och uppvisande av äldre väggmaleri på två partier.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Kyrkans sedan början av 1700-talet föga förändrade exteriör är en god representant för det värmländska kyrkobygandet i barockstil
- kyrkans bevarade 1700-talsinredning, främst altaruppsats och predikstol i provinsiell barockstil
- den sammanhållna interiören vilken är ett resultat av restaureringar på 1900-talet
- den tidstypiska bänkinredningen
- gravkapellens betydelse för kyrkomiljön

LUNDSBERGS KYRKA Storfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Lungsunds socken utgörs av spridda strandbygder kring sjön Stor-Lungen och flera sjöar i Letälvens vattensystem, omgivna av kuperad skogsmark. Som många andra socknar i bergslagsområdet koloniserades bygden under medeltiden till följd av bergsbruket. Den första gård som finns upptagen i skattelängden är Lungsundet från 1580. Flera gårdar tillkom senare, men 1640-talet var en särskilt expansiv period då ett 40-tal gårdar tillkom. Ett stångjärnsbruk anlades 1624 i Ackkärr och 1629 i Matlängen. Något senare anlades en hytta i Kungsskogen. Det största bruket i socknen var Bjurbäcken. I socknen finns ännu några hytt- och hammarruiner bevarade.

Lundsberg är beläget ca två kilometer söder om Lungsunds kyrkby vid sydspetsen av Hållsjön. Ca 1 mil söderut ligger Nässundet som tidigare var närmaste järnvägsstation på banan mellan Kristinehamn och Mora. Matlängens stångjärnsbruk, som var beläget vid Hållsjöns utlopp, förvärvades år 1719 av Olof Lundstedt och platsen fick därefter namnet Lundsberg. Bruket lades ned 1861 och kvar från bruksepoken finns herrgården från 1700-talets mitt.

Några decennier efter järnbrukets nedläggning grundade grosshandlaren William Olsson en internatskola efter engelsk förebild strax intill bruksområdet. Från starten 1896 har internatskolan successivt byggts ut och består idag främst av skola, kyrka, lärarbostäder, gymnastikhus, observatorium, båthus, bastu, centralkök samt Lundsbergs herrgårdsbyggnader som har funktion av elevhem. De mest framträdande byggnaderna är Erik Lallerstedts nationalromantiska skolbyggnad från 1906 och den intilliggande kyrkan av Bror Almquists som uppfördes 1930.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten utgörs i söder och öster av mindre partier med gräsade ytor. I norr breder den grusade skolgården ut sig. Söder om kyrkan ligger en modern idrotts-hall och längre bort flera elevhem. Kyrkobyggnaden är uppförd på en höjd söder om skolbyggnaden. Kyrkan är sammanbyggd med skolan genom en förbindelsegång.

Kyrkan, som är murad i tegel, består av rektangulärt långhus med ett avsmalnande kor i öster och ett sidoställt torn på korets nordsida samt en utbyggnad av långhuset mot norr som bl a inrymmer orgelläktare. Kyrkan har

hög gråstenssockel, ljust putsade fasader och branta, tegeltäckta sadeltak. Takfot och vindskivor är brunmålad. Långhusets väggar artikuleras av putsade strävpelare som på ovasidan är belagda med svart Grythytteskiffer. Långväggarna har symmetriskt placerade rundbågeformade fönster. Ytterbågarna som är målade i en ljusbrun kulör är försedda med träspröjs och klart glas. Vid trapphus, torn, sakristia etc har fönstren en mer asymmetrisk och funktionellt styrd placering. Tornet är försett med bruna välvda tornluckor, har dekorativa ankarjärn vid hörnen samt en kopparklädd tornspira som kröns av latinskt metallkors. Även långhusets gavlar är vid taknocken markerade med latinska kors i metall. På orgelutbyggnadens gavel mot norr sitter ett ankarjärn i form av årtalet 1930. I kyrkans torn finns två klockor; den mindre bär inskriptionen "Framåt vår hoppfyllda längtan går" och på den större klockan står "Ungdomen kristnad är Sveriges vår, Sveriges framtid och hälsa". Entrén från skolgården till kyrkans källarplan är markerad med ett skärmtak som bärs upp av en kraftig granitpelare. Förbindelsegången mellan skolan och kyrkan är en låg länga med sadeltak. Denna ingång är markerad med en mindre frontespis krönt av ett latinskt träkors. Porten är utförd i brunbetsad ek med påspikade romber av trä. Över ytterdörren syns en skulpterad lunett med symbolerna Alfa och Omega, vilket skall tydas som "Kristus är den förste och den siste". I anslutande murverk finns detaljer i granit. Till sammans med dörrens detaljer bildas formen av ett latinskt kors.

Kyrkorummet är enskeppigt med ett rektangulärt långhus och ett förhöjt och avsmalnande kor i öster som avskiljs från långhuset av en triumfbågeöppning. I långhuset är trätaket tunnvalvt medan ett tredingstak pryder det rakt avslutade koret. I norr ryms en tillbyggd orgelläktare och i väster en bakre läktare. Sakristian återfinns under koret och kan nås via en trappa från predikstolen eller från en dörr vid orgelläktaren. Ett avskilt trapphus förbinder läktaren med kyrkorummet och förbindelsegången mellan kyrkan och skolbyggnaden. I källaren ryms främst vestibul, minneshall och sakristia.

Kyrkorummets mittgång och kor är belagt med svart skiffer medan golvet inom bänkkvarteren består av såpskurat furugolv. Kortrappan med fyra steg från långhus till kor, den låga bröstturen och golvet i koret har lagts med hyvlad skiffer. De murade väggarna är vitputsade med kalkbruk. Den nedre delen av väggarna i långhuset är avdelad med en bröstningslist och avfärgad i en gråbrun kulör. Tredingstaket i koret är bemålat i kulörerna mörk ockra, rött, guld med vita detaljer. Långhustes trätak är slammat i en ljusblå kulör och ramas in av en marmorerad trompe l'oeil-målning. Takfoten är markerad med en list, även den bemålad med en trompe l'oeil-målning i form av en äggstav i röda

och grå nyanser. I vardera långväggen finns fem rundbågeformade fönster. Innerfönstren består av tre lufter med blyspröjsat antikglas i olika kulörer, där den övre luften även har träspröjs. Kyrkorummet har öppna långbänkar som bildar två kvarter. Utmed långväggarna är enklare bänkar utan ryggstöd placerade. Bänkarnas gavlar har brunröda marmorerade speglar och ramverket är målat i en grönbrun kulör. Över bänkkvarteren hänger fyra takkronor i metall med blad i mässing. Varje takkrona kröns med ett av de fyra evangelisternas attribut; ängeln, lejonet, oxen och örnen. Från norra långväggen hänger en stor fana ut över bänkkvarteret.

Korets takmålningar är utförda av dekorationsmålaren Yngve Lundström, Stockholm. Det centrala motivet i målningen föreställer Jesu dop. Koret domineras av den rikt utsmyckade altartavlan utförd av konstnären Peder Jensen. Den har en tredelad indelning med en rundbågeformad mittdel, med motivet Den korsfäste Kristus i mitten, och två lägre rektangulära sidostycken. Mittdelen kröns av lammet på boken med de sju inseglen. Det vänstra sidostycket innehåller uppifrån beskrivet motivet bebådelsen, konungarnas tillbedjan och flykten till Egypten. Det högra sidostycket innehåller motivet intåget i Jerusalem, gravläggningen och uppståndelsen. Nedtill, närmast altarbordet syns evangelisternas symboler; örn, oxe, lejon och ängel. Ramverket runt målningarna är förgyllt och smyckat med blomsterslingor.

Altarbordet är utfört i grön kolmårdsmarmor, där en front bärs upp av tre kolonner och spegelfyllningar är dekorerade med en druvklase och en kärve. På den putsade korväggen har ett stuckarbete utförts. Hela altarpopsatsen omges av "ett barockmoln i stuck", utförd av bildhuggaren Arthur Gerle, efter arkitekten Bror Almquists ritningar. I mitten finns ett förgyllt kristusmonogram, IHS, krönt av ett latinskt kors och omgivet av en glorieliknande krans från vilka strålar och moln utgår ifrån. Framför altaret finns ett gråmarmorat tråpodium. På var sida om altaret står en ljusbärare i metall med symbolerna Alfa och Omega. Ljusbärarna har samma formspråk som kyrkorummets takkronor och lampetter. Vid sidan om altaret intill väggen finns två gråmarmorerade skärmar med spegelfyllningar med lister i ett geometriskt mönster. Framför altaret finns en öppen altarring som är vinklad i tre delar. Altarringens speglar har lister i ett geometriskt mönster.

Dopfunten, som är utförd i trä, är placerad till höger i koret. Den har en åttkantig förgyllt skål som bärs upp av en åttkantig pelare i ek med fyrkantig bas. Cuppan har en blomsterslinga utmed kanten. Enligt arkitekt Bror Almquists beskrivning, skall dopfunten tidigare ha haft ett lock som avslutats med en knoppformad skulptur. Predikstolen är placerad söder om koret och har en korg i trä som vilar på fem svarvade kolonner. Fasaden har spegelfyllningar med en skulptur i varje

spegel utformade av Peder Jensen, föreställande tron, hoppet och kärleken. I över- och underkant är den dekorerad med äggstav, rocailleblad och druvklasar. Predikstolen är bemålad i gröna, bruna och gråblå kulörer och har förgyllda detaljer.

Orgelläktaren är placerad i en utbyggnad vid norra långväggen och en välvd öppning avdelar läktaren från kyrkorummet. Barriären består av gråmarmorade speglar med omfattning målad i grå, beige och vit kulör. Orgeln med 23 stämmor är byggd av E. A. Zetterquist & Son, Örebro. Orgelfasaden är rikt dekorerad och målad i kulörerna grått, guld och rött. I en fönstersmyg mellan orgelutrymmena finns ett glasmosaikfönster i glödande färger av Sigvard Bernadotte från 1930. I kyrkorummet finns även en flygel och ett elektriskt piano. Den bakre läktaren bärs upp av tre rödådrade och svarvade träkolonner som delvis är infällda i bänkinredningen. Vid väggarna finns motsvarande pilastrar. Läktarbarriären har gråmarmorade speglar med profilerat listverk i geometriskt mönster. Spegelarna omges av ett ramverk som målats i grått med en vit och en röd ram runt spegeln. Väggarna är vitputsade med ett bemålat parti i rött och blått kring dörren till trapphuset.

Byggnadshistorik

Lundsbergs skola grundades 1896 av grosshandlare William Olsson med engelska internatskolor som förebild. Skolan hade som målsättning att bereda eleverna en så hemlik miljö som möjligt och att lägga stor vikt vid fysisk fostran med aktiviteter som gymnastik och idrott. Internatskolan fungerade närmast som ett eget samhälle. Jordbruket vid Lundsbergs gård försåg skolan med livsmedel. Fram till 1960-talet var Lundsberg en privatskola enbart för gossar.

När arkitekt Bror Almquist ritade kyrkan 1929 lade han stor vikt vid att den skulle ha ett utseende som harmonierade med det intilliggande skolhuset och att den på ett smidigt sätt skulle inrätta sig efter terrängen. Materialvalet med naturstenssockel, ljus putsade fasader och tegeltak var detsamma som för skolbyggnaden. Att förbinda skolan och kyrkan genom en förbindelsegång var en idé hämtad från engelska internatskolor. Bror Almquist var vid tiden en flitigt anlita kyrkoarkitekt i Värmland. Att kyrkobyggandet i Lundsberg kunde bli verklighet berodde på en större donation av konsul Nils Christian Jensen och hans maka Augusta. Därefter har konstnärlig utsmyckning och inventarier tillkommit genom gåvor från kungligheter, f d Lundsbergare m fl. Kyrkobyggandet var en viktig händelse inte minst eftersom det i stadgarna för internatskolan står att den ska drivas i demokratisk anda och på kristen grund. Grundstenen till kyrkan lades den 6 juni 1929 av prins Gustav Adolf. Byggmästare var K E Krafft från Kristinehamn. Söndagen den 5 oktober 1930 kunde sedan kyrkan invigas av biskop J A Eklund. Vid invigningen

var prinsarna och de f d Lundsbergarna Sigvard, Carl-Johan, Bertil och kronprins Gustaf Adolf närvarande. Kyrkan var genom sin tillblivelse en unik företeelse. Den är än idag landets enda skolkyrka.

Kyrkobyggnaden har sedan uppförandet endast genomgått mindre förändringar. När skolbyggnaden på baksidan byggdes till med en lägre barackliknande länga på 1980-talet, som skulle inrymma hemkunskapslokaler och bibliotek, påverkades kyrkobyggnaden inte nämnvärt. 1990 lades kyrkans tegeltak om.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

LUNDSBERGS PUTSADE KYRKA från 1929-1930, uppförd efter ritning av arkitekt Bror Almquist, är som skolkyrka en sällsynt företeelse i Sverige. Kyrkan har såväl exteriört som interiört historiserande stildrag. Formen är typisk för arkitekten med strävpelare, förhöjt avsmalnande kor, välarbetade snickerier mm. Kyrkorummet är välbevarat sedan uppförandet och har en väl sammanhållen helhet. I koret skapar konstnären Yngve Lundströms takmålningar, altarets och predikstolens skulpturer av Peder Jensen, altärväggens barockmoln i stuck av bildhuggaren Artur Gerle tillsammans med Bror Almquists inredningsdetaljer en tidstypisk och genomarbetad utformning. Lundsbergs skolkyrka är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan är ett välbevarat exempel på en betydande kyrkoarkitekts verk och sin tids kyrkobyggnads konst
- kyrkan har i såväl helhet som detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är omistliga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning
- byggnadens speciella ställning i Sverige som skolkyrka

LUNGSUNDS KYRKA Storfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljö

Lungsumds socken ligger i de östra delarna av Värmland, i Storfors kommun. Området utgörs av spridda strandbygder kring sjön Stor-Lungen med flera sjöar i Letälvens vattensystem, omgivna av kuperad skogsmark.

Som många andra socknar i bergslagsområdet koloniserades bygden under medeltiden till följd av bergsbruket. Skogsbrist tvingade bearbetningen av malmen att flytta allt längre bort från gruvorna vilket gjorde att områden som Lungsumd och andra socknar i Bergslagsområdet koloniserades. Den första gård som finns upptagen i skattelängden är Lungsumdet från 1580. Flera gårdar tillkom senare, och 1640-talet var en särskilt expansiv period då ett 40-tal gårdar tillkom. Ett stångjärnsbruk anlades 1624 i Ackkärr och 1629 i Matlängen. Något senare anlades en hytta i Kungsskogen. Det största bruket i socknen var Bjurbäcken. I socknen finns ännu några hytt- och hammarruiner bevarade.

Ortnamnet Lungsumd kommer från kyrkans placering vid det smala sundet mellan sjöarna Stor-Lungen och Öjevettern. De tidigaste vägarna mellan Väneren och Filipstads bergslag gick förbi detta sund. Där passerade

en stor mängd järnpråmar och där anlades också en malmkaj varifrån malm forslades till Kungskogshyttan. Färjan över sundet ersattes i början av 1950-talet av den nuvarande bron.

På 1620-talet anställdes en predikant vid Kroppa bruk och Lungsumd kom då att fungera som en annexförsamling till Kroppa. Lungsumds församling bildades 1643 och kyrkan började uppföras samma år. Socken saknar tätort, men en kyrkby byggdes upp kring kyrkan där det funnits såväl gästgiveri, lanthandel som skola. Idag finns inte några av dessa verksamheter kvar. I anläggningen ingår förutom kyrkan också en gammal sockenstuga som tillbyggdes 1955 efter ritningar av arkitekt Tor Engloo, ett bårhus från 1964 samt ett förråd från 1990-talet.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården sträcker sig från kyrkan i sydvästlig riktning i en oregelbunden form. Marken sluttar en aning åt öster ned mot Lungsumdet. En stenmur löper från kyrkan i norr och längs hela kyrkogårdens nordvästra gräns och delvis i sydväst som avskiljning mot 1968 års utvidgning. Kyrkogården gränsar till församlingshem med trädgård, parkeringsplats och väg i väster, mot väg och bro i norr, och mot gården i sydväst. Mot öster

bildar Lungundet en naturlig avgränsning.

På kyrkogården, som är relativt fri från trädplantering inne på själva planen, växer lindar med inslag av björk och rönn. Lindar finns vid sten- och stödmuren runt hela den gamla delen. Några björkar grupperar sig söder om kyrkan nära vattnet, en björk står norr om kyrkan och på 1968 års utvidgning växer en rad vid västra gränsen. Inom densamma står några rönträdd. Ett parti syrenhäck återfinns innanför stenvägg om kyrkan. Oxbärshäck finns väster och norr om parkeringsplatsen. Oxel, berberis, ölandstok och rosor bildar kvartershäckar på gamla delen och på den senaste utvidgningen är de av måbär. På minneslundan har man planterat tujor. Kyrkogården är i övrigt beklädd med gräs.

Gångarna, som i huvudsak är raka, bildar ett oregelbundet mönster. Samtliga gångar är belagda med grus och på de fria ytorna mellan gravkvarteren, finns plattgångar. Efter omläggningen av kyrkogården på 1930-talet finns bara ett fåtal grusbelagda gravar kvar sydost om kyrkan. En av dem inhägnas av järnstaket och ligger närmast kyrkan i öster. Gravarna som tidigare låg under kyrkans kor flyttades till kyrkogården 1887, och platsen markeras där med ett gjutet järnkors. Strax nordväst om kyrkan står invid muren några gravkors i gjutjärn som placerats där under senare tid. I slutningen öster om sockenstugan/församlingshemmet finns en urlund.

Kyrkobyggnaden är uppförd av timmer i korsform med tresidigt koravslut i öster, västtorn, vidbyggd sakristia norr om koret, samt vapenhus vid korsarmen i söder och vid tornet mot öster. Fasaden är täckt av rektangulära spånor målade med faluröd slamfärg. Väggarna bryts upp av rundbågade och brunmålade fönster. Byggnaden täcks av ett valmat sadeltak, lagt med tjärade spånor. Västtornet har en hög, spånklädd och tjärad spira. Ingång sker genom vidbyggda vapenhus på tornet och på södra korsarmsgaveln. Sakristia är vidbyggd i vinkeln mellan östra och norra korsarmarna.

Kyrkorummet, som har korsform, har ett förhöjt, tresidigt avslutat korparti i öster och läktare med orgel i väster. Läktarna i norr och söder har läktarunderbyggnader. Väggarna är panelklädda och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar. Golvet är lagt med lackade brädor och rummet täcks av ett kryssvalv med ljusmålade slätpanel. De öppna bänkarna med rektangulära gavlar ansluter ej mot ytterväggarna.

I koret finns en altaruppsats i provinsial barock stil. Den är tillverkad av "Mäster Johan B från Kristinehamn" år 1702-03 och har, jämfört med många andra uppsatser från denna tid, ett relativt enkelt utförande. Dess nuvarande utseende är en rekonstruktion

från 1943 av konservator Sven Dalén, Stockholm. Då tillverkades bland annat altartavlans bakgrund. Uppsatsen har en vertikal treindelning med skulpterade figurer där mittpartiet upptas av Kristus på korset omgiven av Maria och Maria Magdalena. Dessa inramas av listverk krönt av två putti. Förkroppade släta kolonner omger sidostyckenas skulpterade gestalter vilka föreställer Petrus med nycklar och Johannes med kalken. Ytterst finns förgyllda akantusslingor samt basunblåsande änglar. Uppsatsens överstycke utgörs av en bruten trekantsgavel som flankeras av två änglar. Framför altaret av trä och skivmaterial från 1954, finns en tresidig bruten altarring med hela, vitmålade fyllningar och blått ramverk. Knäfall och överliggare är klädda med gråblått tyg. En dopfont av trä står i korets södra del. Den är tillverkad efter ritning av Tor Engloo 1943 och dess fot är målad i en djupt röd färg. Predikstolen på korets norra del är från 1685 då den skänktes till kyrkan av Johan Linroth och hans maka Birgitta Rokes. Den har en sexkantig korg med spiralvridna kolonner i hörnen samt bilder i plattskärningsteknik föreställande sex apostlar. Från vänster till höger ser vi Judas Tadeus med hillebard, Mattias med yxa, Johannes med kalk, Matteus med kors, Petrus med nycklar, Paulus med svärd och bok. Den åttkantiga baldakinen är en rekonstruktion från 1954 och kröns av änglahuvuden. Två korfönster från 1930 är gjorda efter förlagor av Tor Hörlin; till vänster Matteus och Markus, till höger Lukas och Johannes. 52 stycken öppna bänkar från 1954 är fördelade i åtta kvarter med mitt- och sidogångar. Orgelläktaren i väster har ett i kyrkorummet utskjutande mittparti och är bakåt delvis inbyggd i tornet. Här finns en stor orgelfasad i provinsial barock från 1660-talet, hitflyttad från kyrkan i Kristinehamn år 1859. Fasaden har ett mittparti med barockornamentik av kartuscher och bladverk. Detta omges av två sidopartier med genombrutna akantusverk. Orgeln renoverades 1887 då den gamla manualklaven ersattes av en ny, men det gamla pipverket finns kvar i delar. Ett nytt orgelverk med 14 stämmor, tillverkat av Zetterqvist, Örebro sattes in 1933. I samband med att denna insattes, omdisponerades delvis fasaden. På vardera sida om orgelverket står en basunblåsande ängel i trä. De drygt två meter höga änglarna har språkband med inskriptionerna: "Helig, helig, helig, Herre Gudh Zebaoth" och "Ähra ware Gud i höjden".

I den norra korsarmens mittgång står ett ljusträd. Under läktaren i väster finns små slutna utrymmen för bland annat städutrustning. Innanför södra korsarmens vapenhus finns en liten brudkammare.

Byggnadshistorik

Den första kyrkan på platsen uppfördes sannolikt 1643 och hade då ett rektangulärt långhus med tresidigt koravslutning. Denna byggnad genomgick flera om- och tillbyggnader, bland annat 1680-81 då tornet uppför-

des. Den nuvarande planformen härrör från 1722-24 då korsarmar och sakristia uppfördes. Hela kyrkan kläddes då också med spånor.

Predikstolen uppsattes 1685 och en altaruppsats tillkom 1702-03. En västläktare uppfördes 1704. År 1738 målades kyrkan invändigt av målare Mård från Karlstad som målade det då platta innertaket med bibliska motiv. Två nya fönster togs upp på västra korsarmen och predikstol och altartavla målades om, liksom bänkar, fönsterbågar och foder. På 1750-talet målades fasaden med röd slamfärg och taket tjärades. På 1790-talet togs nya större fönster upp i hela kyrkan.

Taket började läggas med skiffer från Grythyttan 1835. Detta arbete skedde under en lång rad av år och var inte färdigt förrän på 1880-talet. En orgel inköptes från Kristinehamn 1859. Den placerades på västläktaren som först byggdes om. Läktare byggdes dessutom i norra och södra korsarmarna. År 1886 beslutade man att reparera den gamla kyrkan i stället för att riva och bygga en ny. Renoveringen skedde 1886-87 och innebar bland att väggarna rätades och kläddes med vitmålad, liggande pärlspontpanel, taket plättäcktes och tornspiran förlängdes något efter en brand på 1830-talet. Vapenhus tillkom på norra korsarmen och de rundbågiga fönstren byttes ut mot rektangulära. Det platta innertaket byttes mot ett faltindelad trätunnvalv. Predikstolen minskades och den gamla altaruppsatsen togs bort och ersattes av ett kors med svepning.

På 1920-talet byttes de rektangulära fönstren tillbaka till rundbågiga. Korfönstren försågs med målningar efter konstnären Tor Hörlin och tillverkades av glaskonstnär Hugo Schultz, Kristinehamn 1930. Den gamla altaruppsatsen återinsattes till 300-årsjubileet 1943. Under åren 1953-54 restaurerades kyrkan efter program av arkitekt Tor Engloo, Stockholm med syfte att återställa en mer ursprunglig exteriör. Fasaderna spånkläddes och rödmålades, taket kläddes med tjärade spånor och tornet återfick den ursprungliga höjden och färgat glas sattes i fönsterbågarna. Predikstolen renoverades och bänkarna förnyades. Ny belysning och värme installerades. Tak och väggar målades i två grå nyanser.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

LUNGSUNDS TRÄKYRKA har sitt ursprung i bergslagsområdets expansion under 1600-talet. Planformen utgör exempel på en långhuskyrka som utvidgats till korskyrka efter om- och tillbyggnader i etapper under 1600- och 1700-talen. Exteriören har sedan en restaurering på 1950-talet, åter prägel av byggnadstiden och är därmed en representant för barockens träkyrkobyggande.

Interiören har efter restaureringar under 1900-talet återfått mycket av sin ursprungliga prägel med bland annat altaruppsats och predikstol i provinsial barockstil. Nya inslag från en restaurering på 1950-talet är bland annat bänkar och kyrkorummets färgsättning som visar sin tids tillbakablickande syn på kyrkorestaureringar.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användande av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kyrkogård och sockenstuga utgör en samlad miljö
- kyrkorummets utveckling från 1600-tal i form av predikstol, 1700-tal i altaruppsats och korsarmar, 1800-tal i läktare och 1900-talets tillbakablickande restaurering och tillägg i form av bland annat dopfont
- predikstol, altaruppsats och basunblåsande änglar är utförda i provinsial barockstil
- orgelfasad från 1660-talet i barockstil är bland de äldre i länet

STORFORS KYRKA

Storfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Storfors tätort ligger i Kroppa socken, med sockenkyrka i Nykroppa. Storfors bruk, som etablerades under 1600-talet, lade grunden till det nuvarande samhället. Storfors räknas till Värmlands genuina bruksorter med månghundraåriga anor inom järnhanteringen. Bruket hade sitt upphov i hertig Karls förvärv av frälsegården Fors 1588, sedan år 1633 kallad Storfors. Han lät omedelbart anlägga en stångjärnsmedja vid Storforsen för utsmide av tackjärn från hyttan i Nykroppa. Som kronobruk utvidgades verksamheten till att bli en av länets mäktigaste anläggningar. 1600-talets stormaktstid innebar ett uppsving för den svenska järnhanteringen och produktionen vid Storfors innefattade bl a betydliga mängder skjutvapen och harnesk. Under påföljande århundrade privilegierades ytterligare hammare för tillverkning av hästskor, söm, yxor mm. 1800-talet innebar dels stora moderniseringar med stålugn och införandet av lancashiresmide, dels en total omläggning med ett nyanlagt rörverk 1896. Härigenom har bruket fått en särskild profil och produktionsinriktning under 1900-talet. Samtidigt har skogsbruket och en del servicenärningar bidragit till ett mer differentierat näringsliv på orten. Som ett resultat av den betydande industrihanteringen har invånarantalet ökat och

bebyggelsen successivt förtätats. Idag präglas Storfors av modern villa- och hyreshusbebyggelse med vissa inslag av äldre välbevarade byggnader från 1800-talets andra hälft och sekelskiftet 1900, däribland bruksherrgård, brukskontor, tjänstemannavillor och arbetarbostäder.

Storfors kyrka ligger i ett fritt parkläge med stora gräsytor i den sydöstra delen av samhället i anknypning till Inlandsvägen (väg 26) mellan Filipstad och Kristinehamn. Kyrkan invigdes 1959 och är uppförd efter ritning av arkitekt Tor Engloo med fasader som är helt täckta av skiffer. Ett församlingshem är inrymt som ett annex till kyrkorummet. Norr om kyrkan ligger parkeringsplats och en byggnad för kyrkogårdsvaktmästarna mm. Söder om kyrkobyggnaden finns en fristående klockstapel av betong och ett skifferklätt bårhus. På denna tomt fanns tidigare en äldre timrad torpstuga som användes som kyrksal samt en liten klockstapel. Dessa byggnader revs emellertid för den nya kyrkan.

Kyrkoanläggningen

1949 invigdes begravningsplatsen och tio år senare uppfördes kyrkan. Kyrkogården har en trädgårdsanläggning med medveten gestaltning som framhäver kyrkans placering överst på en låg, mjukt rundad ås. Gravplatserna ligger på åsens östsluttning. Begravningsplatsen har tillkommit i två etapper där landskapsarkitekter-

na Edvard Jacobsson skapat den äldsta och Friedhelm Boes den senare delen. Området antar en kvadratisk form med en utvidgning från 1976 som en utlöpare i nordlig riktning. Kyrkogården omgärdas i väster av en stenmur, som på en kort del bryts av en stödmur, i söder av granhäck och i nordost vid utvidgningen finns jordvall med grupper av lågväxande tall och rosenhäck. Omgivningen i väster, norr och söder utgörs av väg och bebyggelse och i öster av grönområde, trädridå och väg. Större delen av gångarna är asfalterade men även grusade förekommer inom minneslunden. Plattgångar i skiffer finns på två gravkvarter sydost om kyrkan. Områdena närmast kyrkan i söder, norr och i sydväst där klockstapel och bårhus är belägna, används ej för gravsättning. Urngravar återfinns dels strax söder om och öster om minneslunden, dels på utvidgningen i norr. Kyrkogården präglas av anspråkslösa och likartade gravvårdar. En minneslund invid en befintlig mindre damm ligger nära kyrkan i sydost på en naturlig backslutning med berghällar i dagen.

Kyrkan består av en långsmal och hög byggnadskropp, orienterad i öst-västlig riktning med koret rakt i öster. Kyrkorummets är sammanbyggt med församlingshem i väster och bildar en hel anläggning. Församlingshemmet kan vidare ses som två delar, med delen i väster något lägre. Stommen består av betong och fasaderna är klädda med ljusgrå och rosafärgade skifferplattor från Glava skifferbrott. Sadeltaket är klätt med falsad kopparplåt. På församlingshemmet finns takfönster i liv med takfallen och även några takfönster med kupor.

Ingång till kyrkan sker i söder och via källarentréer i norr och öster samt till församlingshemmet via entréer i väster och söder. Huvudingången, i söder, nås genom en skuggande loggia med väggar klädda i rött tegel. Här finns fina arkitektoniska detaljer bland annat i form av konstnärligt utformade bronshandtag och konstsmidesgallret "Andens vind" utfört av konstnären Birger Boman. Den norra entrén har ett utbyggt skyddstak i sadelform uppburet av pelare. Entrén i söder är insänkt i en ram av kalksten. Kyrkans dörrar är av lackat trä.

Byggnadens fönsteröppningar har varierande form. På den norra sidan har kyrkodelen höga smala fönster, församlingshemmet närmast rektangulära. Under församlingshemmets fönster finns även mindre, smala källarfönster. Korpartiet i öster har två små fönster för källarens kapell, samt mycket små kvadratiske fönster i ett linjeband över den nordliga entrén. I söder har kyrkodelen ytterligare en fönstertyp med ett vertikalt gällersnitt. Alla bågar är vitmålade.

Kyrkorummets utgör invändigt ett långt, tolv meter högt rum med smala fönster från golv till tak på norra långhusväggen. Koret är förhöjt och har ett altare asymmetriskt placerat mot söder. Kapellet i källarplan under

korset nås via en utgång från korets norra del och nedgång till sakristian sker via en trappa i kyrkans västra del. Kyrkorummets golv är lagt med kalksten och har en sockel av marmor. Väggarna är gråvita och grovputsade. Den vertikala täckningen av bärande väggpelare, fönsterbänkar och golvlistor är utförda av vit Ekebergsmarmor. Rummet täcks av ett spetsvinklat tak av sågad ädelträpanel med en variation av smalare och bredare plankor. På den södra långhusväggen finns rektangulära fönster med färgade glasinläggningar. Långhusets bänkar är uppdelade i två kvarter. Bänkgavlarna är mot mittgången dekorerade med regelbundna, parallella och vertikala skåror. De är målade i engelskt rött med gröna inslag. Över bänkkvarteren finns en belysningsanordning av takkronor komponerad av Knut Hallberg. En mindre variant hänger över det södra bänkkvarteret och en större variant över det norra. I koret norr om altaret finns en hög och sänkbar ljuskrona för levande ljus. En ljuskrona hänger över läktaren.

Korets raka östvägg är helt inklädd i marmor. Uppe i hörnväggens anslutning till taket finns ett ensamt korfönster. Hörnväggen har smyckats med en nedhängande textilbård och under den står kyrksalens dopfunt i Gotlands kalksten, sjuksidig (det heliga sjutalet) och kannelerad. Väggtextilen är komponerad och tillverkad av Alice Lunds ateljé i Borlänge. På korets vägg, asymmetriskt placerat ovan altaret, hänger ett cirka tre meter högt, enkelt träkors. Altaret är av kalksten, fastgjutet i golvet och har en låg textildekorerad retabel. På altaret finns ett altarkrucifix i silver med emaljläggningar, komponerat av Birger Haglund. Det visar en korsfäst Kristusgestalt med strålgans kring hjässan, omgiven av de fyra evangelistsymbolerna. Bakom altaret hänger en textil altartavla utförd av konstnärinnan Barbro Nilsson i gobelängteknik i klara färger. Motivet är hämtat ur Lukasevangeliets åttonde kapitel och skildrar liknelsen om såningsmannen. Två flossade kormattor i rött respektive blått är båda från Märta Måås-Fjetterströms ateljé, utförda av Barbro Nilsson. Altarringen är målad i två gröna nyanser och med tyg i grönt på knäfall och överliggare.

Predikstolen i korets norra del är utförd i ljust furuträ och prydes av en predikstolsklädnad. Korgen är fyrkantig med träfasaden dekorerad med förgyllda lister och räffling, målade tegelröd och grön. Ovan dörren till kapellet och på den södra korväggen sitter psalmnummertavlor. De har vit botten och smal tegelröd ram. En ambo av trä, är rödmålade. På norrväggen är fyra gjutna små reliefer placerade som skildrar evangelisterna. Mot väster finns ett väggparti av skivor, svagt gröntonade i ljusare listverk. Denna vägg har ersatt ett ursprungligt vikväggssystem. Vid trappen bakom det norra bänkkvarteret finns kyrkans ljusbärare samt ett bokbord. Orgelläktaren i sydväst är utförd i furu 1959. Läktaren bärs upp av fyra tegelröda fyrkantskolonner. Läktarbar-

riären delas upp av fyllningar som är grönmålade i ett tegelrött ramverk med smala förgyllda lister. På bariärens norra del, mot väster, sitter en del av orgelns ljudverk. Orgeln införskaffades 1972.

Byggnadshistorik

Storfors bruk, som etablerades under 1600-talet, lade grunden till samhället. Innan det fanns kyrka i Storfors användes den så kallade Fallstugan som provisorisk kyrksal. Det var en gammal timrad torpstuga som låg på samma plats som nuvarande Storfors kyrka. Bredvid stugan uppfördes en klockstapel av trä 1949. År 1950 anlades en kyrkogård på platsen. Både Fallstugan och klockstapeln revs 1957 och man började bygga en ny kyrka. Kyrkorådet ville att en ny kyrka skulle byggas som en kombination av kyrka och församlingshem. Ett par olika arkitekter ombads att lägga fram förslag till kyrka. Det blev arkitekt Tor Engloos förslag som segrade, och 1950 fick han i uppdrag att utföra huvudritningar. Dessa fastställdes 1954. Den nuvarande kyrkan och det sammanbyggda församlingshemmet stod färdigt 1959. År 1960 blev Storfors egen församling efter att tidigare ha tillhört Kroppa.

Kyrkan har plats för 300 personer och kunde från början utvidgas i olika omfattningar genom vikväggar. Denna flexibla lösning har dock i senare tid (1985-86) blivit ersatt med en permanent mellanvägg. Kyrkorummets långbänkar är placerade i två kvarter med olika bredd. Detta medför att mittgången, altargången, och altare är asymmetriskt placerat. All inredning fanns inte på plats vid invigning, som förättades av biskop Gert Borgenstierna, den 10 maj 1959. Dopfunten kom först 1964. 1972 står orgeln på plats vid läktaren över södra ingången, tillverkad av Arne Nilsen i Oslo efter design av Tor Engloo. Åren 1985-86 genomfördes en ombyggnation och delvis förändring av kyrkorummets färgsättning. En ny entré togs upp i norr, via ett källarplan där man byggde ett nytt kapprum, sakristia och toaletter. Översyn och komplettering skedde av VVS-installationer. Man rengjorde och målade om kyrkorummet samt anordnade en handikapptoalett. Några bänkar togs bort och man flyttade altaret samt monterade handledare vid trappan. Ny färgsättning skedde på bänkar, predikstol, altarring, ambo och orgel. Mellan kök och församlingshem uppsattes en dörr. Färgsättningen utfördes av konservator Urban Ullenius.

Ett skyddstak över den nya entrén i norr byggdes 1988 efter ritning av arkitekt Torsten Skoglund. 1991 skänktes fyra bronsreliefer till kyrkan, föreställande evangelisterna Matteus, Marcus, Lukas och Johannes.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

STORFORS skifferklädda **KYRKA** från 1959 utgör ett tidigt modernistiskt inslag bland de värmländska kyrkorna. Kyrkorummet är sammanbyggt med församlingshem och pastorsexpedition, som en stor vinkelbyggd kyrkoanläggning, i enlighet med småkyrkorörelsens ideal. Kyrkan är representativ för tiden genom sin blandning av traditionalism och formmässigt nytänkande och har hög arkitektonisk kvalitet. Huvudentré nås genom en skuggande loggia med fina arkitektoniska detaljer och konstnärligt utformade handtag och smidesgaller. En viss återspeglning av internationella arkitekturtrender finns. Kyrkorummet är högt och rymligt, med osmyckade väggar i betong och marmor och har oregelbunden fönstersättning med effektiv ljusförling. Rummet associerar till en medeltida salkyrka. En intressant och nydanande lösning är asymmetriskt placerad altargång och altare. Här finns en enkel, men omsorgsfull inredning av hög kvalitet och konstnärligt betydande fast utsmyckning i form av altarkrucifix, textil altartavla, kormatta och ytterligare stor väggtextil. En högt uppbyggd orgel, inflyttad ett tiotal år efter kyrkans invigning, på läktare över porten i sydvästra hörnet, förstärker ytterligare kyrkorummets asymmetriska axel. En renovering 1985-86 har medfört en förändring av kyrkorummets ursprungliga färgsättning, igenbyggande av ursprunglig vikvägg till församlingshemmet och ny sakristia i källarplan. Kyrkan har fristående klockstapel av betong. Storfors kyrka är en av stiftets moderna kyrkor (uppförda efter 1940) som getts skydd enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har såväl i sin helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- kyrkans föga förändrade exteriör är representativ för sin tid och uppvisar hög arkitektonisk kvalitet
- kyrkorummets genomförda asymmetriska plan
- kyrkorummets omsorgsfulla materialbehandling
- inredningens betydande konstnärliga kvaliteter

GRÄSMARKS KYRKA Sunne kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Gräsmarks socken utgörs av en smal strandbygd längs sjön Rottnen. Bebyggelsen utgörs främst av gles bebyggelse längs stränder och i höjdlägen i kuperade skogsmarker. Före 1600-talet fanns endast ett fåtal jordbruksgårdar i Rottnans dalgång, men genom finnbosättningar i skogsmarkerna och nyodlingar i svenskbygderna ökade antalet invånare kraftigt. Ungefär samtidigt utvecklades bergsbruket och de första hamrarna anlades i området. År 1664 avsåndrades Gräsmark till en egen församling. Gräsmarks putsade stenkyrka är vackert belägen på en utskjutande udde i den långsmala sjön Rottnen. Kyrkan uppfördes 1733-39 och ersatte då en 1600-talskyrka i trä. Uddheden, vid Rottnans nordspets, blev kyrkby och centralort i Gräsmarks socken. Fram till 1971 fungerade orten som kommuncentrum. Bland de äldre byggnaderna i kyrkbyn märks främst två tidstypiska gårdar med ljusa mangårdsbyggnader från 1800-talets senare del. Prästgården, som ligger på andra sidan viken, uppfördes under 1900-talets första hälft.

I kyrkoanläggningen ingår förutom kyrkobyggnaden också tre byggnader öster om kyrkan: det Herwegska gravkoret, ett bårhus, samt ett arkiv som numer används

som kylhus. Samtliga är uppförda i slutet av 1700-talet, har putsade fasader och tak försedda med skiffer. Här ligger också en ekonomibyggnad från 1900-talets slut med ljus panel och sadeltak belagt med plåt. Väster om kyrkan, strax utanför kyrkogårdsmuren, ligger den gamla tvåvåninga sockenstugan som på 1950-talet byggdes till med en envåning byggnadskropp. Denna byggnad som nu fungerar som församlingshem är klädd med faluröd panel och dess sadeltak är lagt med svarta betongpannor.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogårdens äldsta del anlades 1664 och omfattade endast ett litet område runt kyrkan. Begravningsplatsen har en oregelbundet rektangulär form med nordsydlig sträckning och sluttar något i norr och öster mot sjön. I väster och söder avgränsas kyrkogården av en stenmur mot bebyggelse. Huvudingången i västra muren har smidda grindar från 1920-talet med evangelist-symbolerna örnen, oxen, ängeln och lejonet som ornament. Kyrkogården utvidgades ett stycke mot öster 1740, och 1794 tillfördes mark på södra sidan. År 1848 inköptes "sjöbackarna" norr om kyrkan och ett område i väster. Fram till 1947 har kyrkogården utvidgats fyra gånger, den har också renoverats och moderniserats vid flera tillfällen. Med undantag av grusgravarna i ett kvarter sydost om kyrkan har alla grusgravar sått

igen och hägnader av olika slag tagits bort. Endast en liten del av de tidigare allmänningarna har kvar något av sitt ursprungliga utseende. Ett mindre område öster om kyrkan har aldrig utnyttjats till begravingar, möjligen därför att den gamla kyrkans grundstenar lär finnas kvar här.

Den barockinspirerade kyrkobyggnaden av sten har ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti i öster, västtorn och vidbyggd sakristia i nordost. Kyrkans murar är putsade, såväl ut- som invändigt och genombruts av rundbågiga, brunmålade fönster. Fasadfärgen är bruten i svagt guldockra med hörnrusticingar och stenar i valvbågar över portar och fönster som är målade i engelskt rött. Portar finns i vapenhuset i väster samt mitt på långhusets sydsida. Det valmade sadeltaket har mönsterlagt skiffer från Glava. Det fem våningar höga tornet från 1836 har ovanför porten ett runt fönster och två rundbågiga fönsteröppningar. Under takfoten finns på var sida två rundbågiga ljudluckor. Tornet täcks av en flack huv försedd med en lanternin med fönster. Lanterninen från 1839 kröns av ett förgyllt kors på glob.

Kyrkorummet är rektangulärt med ett förhöjt kor i öster. Golvet är lagt med lackade brädor och väggarna är putsade och avfärgade i ljust grått. Kring de gråmålade, rundbågade fönstren finns målade draperingar i rosa och gult. Slutna bänkar målade i gråbeige med marmorering, är fördelade på fyra kvarter. Bänkarna längst bak är avkortade; på södra sidan för ljusbärare, på norra sidan för ljud- och ljusmixer. I kyrkorummet finns mässingskronor och mässingslampetter på väggarna. Rummet täcks av ett trätunnvalv försett med takmålningarna från 1770 utförda av målarmästare Erik Jonaeus, Karlstad. Motivet utgörs av Den yttersta domen. Mitt över långhuset sitter Kristus som domare på en regnbåge. Runt om honom sitter 24 vitklädda äldre män i fyra grupper. Mot väster finns de tre ärkeänglarna med sina attribut. Längs i väster finns helvetet speglat som de förtappades boning. Öster om den tidigare nämnda regnbågen finns himlen där det mot en blå botten svävar vita moln, änglar och människor i vita kläden. Längst i öster sitter Gud klädd i ljusblå mantel. På hans högra sida sitter Sonen, vilken i ena handen håller en spira och i den andra ett kors. Båda har en reslig gloria kring huvudet och de omges båda av strålarna från en sol med en duva i mitten- Den Heliga Ande.

Altaruppsatsen i provinsial barock är tillverkad 1753 av bildhuggaren Isac Schullström. Den är uppbyggd i tre våningar där centralmotivet utgörs av den korsfäste Kristus omgiven av Maria och Johannes. De omges i sin tur av Moses med lagens tavlor och Aron. I den övre delen finns den uppståndne Kristus. Skulpturen står på ett klot och på var sida står två skulpturer föreställande

Måttfullheten och Rättfärdigheten. Uppsatsen kröns av en förgylld, strålande sol med de hebreiska bokstäverna för Jehovah. Solen omges av rikt skulpterade akantusblad i silver och guldförgyllning. Ytterst finns dessutom skulpturer betecknande Hoppet och Kärleken. Altaruppsatsens två nedre delar omges av förgyllda akantusslingor. Dominerande färger på uppsatsen är grönt, blått och svart samt silver och guldförgyllningar. På östra korväggen, bakom altaruppsatsen, finns en målad drapering i rosa. Altarringen har marmorerade fyllningar i blått och grått med blått ramverk. Den är rundad framtill och går i en rektangel mot korväggen.

Predikstolen på korets norra sida är tillverkad för den gamla kyrkan men påbyggd av Isac Schullström 1759. Den åttkantiga predikstolen har en rak trappa med portal och dörr. Korgen och trappan är försedda med förgyllda skulpturer av lärjungarna. Mellan dessa finns förgyllda akantusslingor. Överliggaren på korg och trappa består av en kraftig, marmorerad list. Under och mellan skulpturerna skymtar den äldre predikstolens utformning med ljus och mörk ek i plattskärningsteknik. Ljudtaket är tillverkat 1746 av schatullmästaren Wilhlmi. Den åttkantiga huven kröns av Kristus med segerfanan och nedanför detta finns basunbläsande änglar. Under baldakinen hänger en duva. Strax öster om predikstolen finns en rundbågig dörr in till sakristian. Ovanför denna hänger en gobeläng från 1929.

Högt upp på södra sidan finns en baldakin från 1929. Den är målad i blågrönt, försedd med en rödbruntandsnittslist upptill och undersidan är målad i gråblått. Under baldakinen hänger sedan 1981 en kopia av ett medeltida altarskåp som numer ägs av Statens historiska museum och visas på Värmlands Museum. Originalen är troligen tillverkat i Västsverige under 1400-talets slut eller 1500-talets början. Enligt traditionen skall det vara den finsktalande befolkningens gåva till kyrkan. Under altarskåpet finns ett dopaltare och på golvet står en dopfunt i sten från 1929. Cuppan är åttkantig och bärs upp av en rund pelarfot på en liten åttkantig fot. Korfönster från 1927 är tillverkade av NP Ringström, Stockholm efter förlaga av konstnären Tor Hörlin. På norra sidan återges Maria med barnet på södra sidan visas hur Kristus bär sitt kors.

Läktaren i väster har ett utskjutande mittparti och bärs upp av åtta brunmarmorerade pelare. Läktarbarriären har fyllningar med 16 målningar som enligt uppgift är målade av Erik Jonaeus. De föreställer Kristus, Jungfru Maria, apostlarna och Paulus. Eventuellt är några av dem målade senare och av en annan konstnär. Orgelns fasad är från 1858 och marmorerad i blått och grått med förgyllda detaljer i klassiserande stil. Läktarunderbyggnaden har skiffergolv och väggar som är putsade eller försedda med blåmålad lockpanel. Här finns bland annat brudkammare, WC och klädavhängning.

Byggnadshistorik

Första kyrkan i Gräsmark låg vid Uddheden, strax öster om den nuvarande. Kyrkan som var av trä invigdes 1663. Den nuvarande kyrkan uppfördes av murarmästare Christian Haller mellan åren 1733-1739. Vid invigningen användes altartavlan från den gamla kyrkan men år 1753 ersattes den av en altaruppsats tillverkad av bildhuggaren Isac Schullström. Predikstolen, också den från den äldre kyrkan, kompletterades 1759 av Isac Schullström. Sakristian stod färdig 1762. Takmålningarna utfördes 1770 av målarmästare Erik Joneaus från Karlstad.

I samband med att det spånklädda taket och tornspiran skadades vid en storm 1836 lades tornöverbyggnaden och taket med skiffer. Lanterninen tillkom 1839 och sattes då på en äldre plåttäckning. En omfattande interiör omgestaltning ägde rum 1874. Då målades takmålningarna över, målningarna över orgelläktaren täcktes med ett tygstycke och de målade draperingarna på väggarna putsades över. Den medeltida altartavlan överlämnades till Kongl. Witterhets- och Antiquitets Akademien i Stockholm. Predikstol och altartavla målades över med vitt och guld.

En restaurering ägde rum 1924 efter program av arkitekten Gustaf Birch-Lindgren i samarbete med konstnären Tor Hörlin. Takmålningarna togs fram och färgsättningen på inredningen återställdes. Äldre träskulpturer från bårhusets vind och Statens historiska museum i Stockholm återinsattes i kyrkorummet. Glasmålningar efter förebild av Tor Hörlin insattes i koret och ovanför södra ingången.

Exteriören renoverades 1975 under ledning av arkitekt Janne Feldt, Karlstad. Fasadernas krämigula färg återställdes och de dekormålade hörnkedjorna och valvöppningarna i rött frilades. En interiör renovering skedde 1979 då väggarna omkalkades och den röda draperingen kring altaruppsats och fönster påbättrades. De två nedersta bänkarna togs bort så att ett "kyrk-torg" bildades. Mellan åren 1987-1990 konserverades altaruppsats, predikstol, läktarbarriär, orgelfasad och tak under ledning av konservator Urban Ullenius, Stockholm. Interiöra arbeten fortsatte 1991-92 då den befintliga läktarunderbyggnaden flyttades längre mot öster, en gammal igensatt fönsteröppning i tornets bottenvåning mot söder togs upp och förstörades något och skiffertaket lades om.

En exteriör renovering efter program av arkitekten Karl Karlsen genomfördes 2001. Fasaden rengjordes och putslagades och avfärgades, lanterninen skrapades och målades och dess plåttäckning sågs över. Fönstren målades bruna. Ett nytt uppvärmningssystem installerades samma år.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

GRÄSMARKS barockinspirerade **STENKYRKA** från 1730-talet ligger vackert placerad på en udde och har tidstypisk planform och volym. Det 100 år yngre tornet med flack huv och glasad lanternin har klassicistiska drag. Exteriören kännetecknas, och ges en särprägel bland stiftets kyrkor, genom den gultonade putsen med målad dekoration i rött på hörn och valvbågar. Färgsättningen togs fram i samband med en renovering på 1970-talet. Vid en restaurering 1924, då förändringar vidtagna under 1870-talet avlägsnades, erhöles ett mycket rikt dekorerat kyrkorum. Målningsarbetena i taket är utförda av målarmästare Erik Joneaus, Karlstad och är ett av få bevarade takmålningar av denne mästare. Bildhuggeriet på altaruppsats och predikstol är helt eller delvis utförda av bildhuggaren Isac Schullström, känd från många andra kyrkor i stiftet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kyrkogård, arkiv, bårhus och gravkor utgör en betydelsefull kyrkomiljö och kyrkobyggnaden har en iögonfallande placering på en udde
- kyrkans exteriör speglar framförallt två epoker: stormaktstiden i långhusets form och färgsättning, samt nyklassicism i det på 1800-talet omgestaltade tornet och långhusets stora, rundbågiga fönster. Exteriören har en för stiftet unik och särpräglad färgställning
- interiörens figurativa takmåleri utfört av målarmästare Erik Joneaus, utgör en av länets mer förnäma takmålningar och är ett unikt tidsdokument
- predikstol, altartavla och läktarbarriär från 1700-talet är viktiga tidsskikt
- kvarteret med grusade gravar sydost om kyrkan utgör ett av länets större områden med denna typ av gravar

LYSVIKS KYRKA

Sunne kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Lysviks socken utgör den nordligaste delen av Sunne kommun, och ligger på båda sidor om sjön Övre Fryken. Socknen består av öppna strandbygder runt Fryken samt ett par mindre dalbygder, omgivna av kupe-rad skogsmark. Ortnamnet Lysvik syftar på ån Lysans utlopp i Ransbyviken i Övre Fryken norr om kyrkan. Bebyggelsen är främst koncentrerad till Frykens stränder. På den östra sidan återfinns Lysviks samhälle med kyrka och järnvägsstation. Socknen är en utpräglad småbruksbygd med få större egendomar. Jorden är ofta uppdelad på ett stort antal skiften. I den odlade bygden, framför allt runt Fryken och Björkälvens dalgång, är landskapet omväxlande med såväl öppna åker- och ängsmarker som skogspartier. Bebyggelsen är relativt tät i den odlade bygden, ofta koncentrerad till mindre bybildningar. Ensamgårdar förekommer också, särskilt i de skogsrika delarna av socknen. Under 1700- och 1800-talet skedde en omfattande nyodling och i dess sydöstra del anlades 1750 Lövstaholms järnbruk för att utnyttja vattenkraften i Jangälven och den rika tillgången på skog. Bruket var i drift fram till den stora bruksdöden på 1880-talet. Längre var Fryken den stora transportleden, men den förlorade sin betydelse med järnvägens byggande ca 1915. Den gamla landsvägen

från Karlstad följde förr den östra sidan av Fryken. Idag skär väg 45 genom socknens västra del. Med järnvägen och dess stationsbyggnad i Lysvik förstärktes samhällets karaktär som socknens centrum med bl a hotell, flera affärer och egnahemsvillor i 1920-tals stil.

Det är sannolikt att en av de fyra kyrkor, som enligt Västgöotalagen fanns i Fryksdalen, har stått i Lysvik. Den exakta platsen för den medeltida kyrkan är inte helt klarlagd men dess efterföljare, 1600-talets träkyrka stod strax väster om dagens kyrkobyggnad. Den nuvarande vitputsade kyrkan uppfördes 1753-62 av Christian Haller, känd från flera andra värmländska kyrkobyggen. Kyrkoanläggningen mitt i Lysviks samhälle består förutom av kyrka och kyrkogård av en vitputsad stigport vid ingången i östra kyrkomuren, ett vitputsat gravkapell (1953), en falurödfärgad och panelad ekonomibyggnad för kyrkogårdens skötsel (1979) och sydöst om kyrkan, utanför kyrkogården, ett församlingshem (ombyggt under 1980-talet) med vitmålad panel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården breder ut sig söder och väster om kyrkan och sluttar efter en utvidgning i söder 1918, ned på ett lägre plan mot sjön. Begravningsplatsen har en ore-gelbunden form med ett kuperat mindre skogsparti i

nordväst. Den avgränsas av stenvägg, vägar och bebyggelse i norr och öster, sjön i söder och skogsmark i väster. Den gamla kyrkogården låg sannolikt söder om den gamla kyrkan och därmed sydväst om den nuvarande. Ett nytt begravningsområde iordningställdes i anslutning till den nya kyrkan på 1750-talet. Kyrkogården skall ha utökats 30 meter åt norr år 1846 och lika långt åt väster på 1860-talet. Den första dokumenterade utvidgningen företogs åt söder 1918. I dess sydvästra hörn har i sen tid placerats ett smitt järnkors till minne av de självspillingar som tidigare begravts här. År 1926 renoverades kyrkogården, varvid den fylldes upp, gångar anlades och förbättrades och nyplanteringar gjordes. År 1938 kom nästa utvidgning, då en större areal lades till området längs västra sidan. På denna del finns ännu ett antal allmänna gravar i söder. År 1980 genomfördes den senaste utvidgningen i samma riktning. I de nordvästra, mera höglänta delarna ligger en minneslund i en talldunge. Mellan kyrkan och gravkapellet har ett mindre område reserverats för urngravar. I samband med renovering och omläggning av kyrkogården 1962 asfalterades alla huvudgångar och merparten av grusgravarna och järnstaket togs bort. Fyra grusgravar, ett tjugotal stenramar efter grusgravar samt två järnstaket har bevarats. Ett av dessa omgärdar en större familjegrav sydväst om kyrkan där patron Carl E Geijer (1812-1881) och hans maka Amalia (1829-1867) ligger begravda. Den äldsta gravstenen på ursprunglig plats är från 1859 och står sydost om kyrkan. På området norr om kyrkan finns gravar endast vid muren, de äldsta från början av 1900-talet. Mellan kyrka och mur har här placerats två smidda järnkors med årtal 1862. Kyrkogården har efter renoveringen 1962 en betydligt modernare karaktär och inte mycket skiljer de äldre delarna av begravningsplatsen från de yngre.

Kyrkan av sten i nyklassicistisk stil härrör i nuvarande skepnad huvudsakligen från 1700-talets mitt, men har ett västtorn från 1901. Kyrkan är enskeppig med ett rektangulärt långhus och tresidigt korparti samt vidbyggd sakristia i öster. Västtornet är krönt med en reslig, plåtbeslagen spira. Vid norra sidan finns en utskjutande mindre portal. Kyrkans exteriör är vitputsad med profilerade listverk och hörnpilastrar. Murytan bryts upp av relativt stora rundbågiga fönsteröppningar med enkla klassicerande omfattningar. Långhuset har ett mansardtak belagt med glimmerskiffer. Ingångar till kyrkan finns i väster via tornets bottenvåning samt mitt på långhusets nord- och sydsida.

Kyrkorummets som har en tydlig nyklassicistisk karaktär, är stort och ljus och relativt brett med ett välvt trä-tunnvalv. Golvet är av oljat trä och rummet avslutas i öster med ett något förhöjt kor. Väggarna är putsade, svagt gultonade, och genombryts av stora rundbågiga fönster, i koret med glasmålningar av konstnären Tor Hörlin. Kyrkorummets bänkar är uppdelade i fyra

kvarter med sidogångar efter ytterväggarna. De har tidstypiskt utförande från 1901 med höga gavlar, men med färgsättning från 1998 med gråa gavlar samt röd sits och rygg.

Altaruppsatsen med ursprung från 1697 är utförd i så kallad provinsiell barockstil, och ombyggdes 1762. Den är troligtvis utförd av Isac Schullström som är känd från många av stiftets kyrkor. Altartavlan visar Kristus på korset, omgiven av Maria och aposteln Johannes. På var sida om dessa ser vi en slät kolonn med korintiskt kapitäl och därutöver Moses med lagens tavlor och Johannes döparen. Staden Jerusalem bildar fondmålning till kalvariegruppen. Altartavlans övre del pryds av en bladkransad rundel i vilken ordet Jahve står skrivet. På vardera sida står putti med pinoredskapen stege och kors, symboler för korsfästelsen. Överst tronar en liggande Kristusfigur med segerfana. Altaruppsatsen är frikopplad från ett nytt altarbord, båda bakom en halvcirkelemd altarring med balusterdockor. I koret finns en orgel från 1979. Tak och korvägg är utförd med figurativa målningar av konstnär Tor Hörlin, 1932. Sakristian nås från korets norra del.

Predikstolen, placerad på norra väggen, är i klassicerande stil med rak trappa, en sexsidigt brutet korg och en harmonierande baldakin avslutad med ett stort förgyllt lamm. Kyrkans äldsta inventarium är dopfunten. Den är medeltida och utförd av täljsten i två delar med cuppa och fot. Funten saknar uttömningshål och uppvisar stora likheter med en grupp norska dopfuntar. En relativt stor läktare finns i väster med en klassicerande vitmålad orgel med förgyllda detaljer. Läktaren, som har en barriär med fyllningar, går mitt för orgeln ut i en halvcirkelform. Läktaren bärs upp av rödmarmorerade svarvade kolonner.

Byggnadshistorik

I Lysvik skall ha funnits två tidigare kyrkor. En dopfont från 1200-talet vittnar om en medeltida kyrka som kan vara identisk med de grundstenar som påträffats väster om den nuvarande kyrkobyggnaden. Dagens stenkyrka uppfördes mellan 1753-62 under ledning av byggmästare Christian Haller, känd byggmästare i Värmland. Haller avled 1759 varvid hans gesäller fick färdigställa kyrkan. Lysvik var en liten församling och det var inte utan svårigheter kyrkobygget fullföljdes.

1832-34 gjordes en genomgripande restaurering av kyrkan under ledning av Swen Qvarnlöf. Det ursprungliga, spånklädda taket ersattes med skiffer och det gamla klocktornet med en hög tornspira revs och ett nytt, lägre torn med lanternin uppfördes. Kyrkans murar revs ned 1858 i samband med att fönstren förstörades och murades därefter upp till sin nuvarande höjd. Tornet kläddes med plåt och kyrkan målades in- och utvändigt. 1878 installerades kaminer i kyrkan.

1901 uppfördes det nuvarande klocktornet, nya bänkar anskaffades liksom nya kaminer, det gamla tegelgolvet byttes ut mot ett av trä och en ny dörr togs upp i sakristian. I samband med en genomgripande restaurering 1932 under ledning av arkitekt Gustaf Birch-Lindgren, Stockholm och utförd av byggmästare K Olsson gavs kyrksalens väggar och valv en målad dekoration. Färgat glas sattes in i korpartiets fönsteröppningar, förstäl- lande Dopet och Nattvarden. I stort sett samtliga trä och putsytor fick en ny färgsättning. Dessa konstnärliga arbeten utfördes av dekorationsmålaren Tor Hörlin, Stockholm. Korpartiet dekorerades med en drapering med ett landskap och de fyra evangelisterna. I taket målades en tronande Kristus på molnen med lagen och evangelisterna, en Kristus Pantokrator. Konstnären Tor Hörlin har förutom i Lysviks kyrka utfört arbeten i bl a Gräsmark, Dalby och Sunne kyrkor. Delar av takets de- korationer och hela korpartiet kom dock att övermålas vid en renovering 1972, under ledning av Johan Thomé arkitektkontor AB i Stockholm. Vid renoveringen till- kom även två läktarunderbyggnader och nya glasade dörrar till kyrkorummet. En ny orgel placerades några år senare i korets södra del.

År 1998 genomfördes både exteriöra och interiöra ar- beten efter ett program av arkitekt Karl Karlsen, Karl- stad. Skiffertaket lades om. De interiöra arbetena var både underhållsåtgärder och funktionsförändringar av såväl liturgisk som standardhöjande art. Konstnär Tor Hörlins kormålning togs fram på nytt. Altarordningen ändrades med ett nytt framflyttat altare, nytt funda- ment till altaruppsats. Nybyggnad och förstoring av be- fintliga läktarunderbyggnader med ny rumsdisposition för brudkammare, kapprum, wc, städ mm genomför- des. Kyrkorummet fick ny färgsättning, nya dörrar, nytt vattenburet värmesystem under bänkar och på väggar med styrfunktioner mm. Därefter har kyrkans torn re- noverats med delvis ny kopparplåttäckning.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

LYSVIKS STENKYRKA uppfördes 1753-62 av byggmästaren Christian Haller, känd från flera andra värmländska kyrkobyggen, och ligger mycket tillta- lande placerad mitt i Lysviks samhälle med vid utsikt över sjön Övre Fryken. Efter en ombyggnad av kyrkan 1832-24, då taket belades med skiffer och fönstren förstörades, och ombyggnaden 1901, då det nuvarande klocktornet uppfördes, har exteriören endast föränd- rats marginellt.

Kyrkorummet har en tydlig nyklassicistisk karaktär, är stort, ljus och relativt brett under ett välvt trätunnvalv. Interiören har renoverats och ombyggt flera gånger. Vid en restaurering 1932 tillkom ett figurativt måleri i tak och på korvägg (de senare övermålat 1972 men åter framtaget 1998) av konstnären Tor Hörlin, som bryter av något mot det annars klassicerande huvud- draget i rummet. Predikstol, altarring och västläktare med orgel bär alla klassicismens prägel. Altaruppsatsen i så kallad provinsiell barockstil ger kontinuitet med kyrkans föregångare.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kapell, stigport och kyrkogård utgör en samlad och betydelsefull miljö som ingår i ett kulturhistoriskt intressant sockencentrum
- kyrkans, sedan 1901, oförändrade exteriör
- kyrkorummets klassicerande inredning; predikstol, altarring, västläktare och orgel
- altaruppsats i så kallad provinsiell barockstil bildar eget tidsskikt i kyrkan
- taket och korväggens figurativa måleri

SUNNE KYRKA

Sunne kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Sunne socken omfattar dal- och strandbygder kring sjöarna Övre och Mellan-Fryken, omgivna av kuperad skogsmark. Socknen genomkorsas av Fryksdalsbanan och riksväg 45. Där Mellan-Fryken och Övre Fryken smalnar till ett sund ligger socknens centralort Sunne. Bebyggelsehistoriskt har bygden anor från förhistorisk tid vilket kan påvisas i gravanläggningar från brons- och järnåldern. Sunne kyrka omnämns första gången vid mitten av 1300-talet men en bevarad dopfont från 1200-talet antyder en äldre kyrkobyggnad. Mot slutet av 1630-talet brann den dåvarande träkyrkan och en ny stenkyrka byggdes. Den nuvarande nygotiska kyrkan byggdes 1886-88 efter ritningar av arkitekt Adrian C Peterson. Kyrkobyggnaden är en av stiftets största och utgör en välkänd siluett i landskapsbilden. Det kommersiella samhället och den gamla kyrkbyn ligger på var sin sida om sundet.

Kyrkoanläggningen är placerad på en höjd öster om sundet med församlingshemmet i nära anslutning norr därom. På slänten söder om kyrkan ligger prästgårdsanläggningen med tillhörande f d arrendatorbostad och jordbruk. Nordost om kyrkan ligger en vitputsad likbod med skiffertak med årtal 1799 synligt i fasa-

den. Den benämndes förr "stengraven" och förmodas ha tillkommit i samband med ombygget av kyrkan på 1790-talet. 1947 byggdes likboden om till gravkapell och bårhus. Ett par hundra meter öster om kyrkans kor står en vitputsad stigport under skiffertak, kallad "Selma Lagerlöfs portal".

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården i Sunne kan vara medeltida. Så gott som hela begravningsplatsen är anlagd öster om kyrkan och ligger i huvudsak plant med utvidgningar på en något lägre nivå. Kyrkogården har en oregelbunden form. Den omgärdas av en stenmur med ingångar bl a söder och norr om kyrkan. Särskilt den norra har en rikt utformad järngrind. Strax väster om de båda ingångarna leder en ålderdomlig stentrappa, en stätta, över muren. Trappan är försedd med järnräcke. De gamla murarna mellan de olika utvidkningarna har bibehållits. Kyrkogården omges i norr och söder av bebyggelse, i öster av väg och öppna fält och i väster av väg och grönområde.

Kyrkogårdens omfång var tidigare litet men utökades etappvis under 1700- och 1800-talen. 1921 tillkom ett område öster om dåvarande kyrkogård. Nästa utvidgning skedde norrut 1951 och den nästföljande företogs 1971 på södra sidan. Kyrkogården är idag, lik-

som kyrkan, en av länets största. I anslutning till 1921 års utvidgning uppfördes en stigport i vitputsad sten med skiffertak och konstfullt smidda järngrindar vid ingången i södra muren (numera borttagna). Det finns tre allmäningskvarter; ett sydöst på 1921 års utvidgning och två i norr på 1951 års område. I samband med en successiv omläggning av kyrkogårdens äldre delar på 1960-talet togs de i anspråk till familjegravar och endast ett i norr har kvar något av sin ursprungliga karaktär. Berg i dagen har omöjliggjort kistbegravningar väster om kyrkan, varför man 1981 inrättade en minneslund i en dunge i norr. Efter det har ytterligare en minneslund och en muslimsk gravplatsavdelning etablerats. Utanför den norra huvudingången till kyrkogården ligger en rad förvaltnings- och ekonomibyggnader uppförda 1964 och 1983. Det gamla tiondemagasinet i sydväst tjänar numer som förråd.

Kyrkogården har asfalterade huvudgångar och gångar av stenplattor i kvarteren. I det bevarade grusgravskvarteret öster om kyrkan finns endast grusgångar. Bland gravarna märks de sk prostgravarna från mitten av 1700-talet med höga gravstenar och tujaträd mellan varje sten. Bland de gravsatta kan nämnas prosten och professorn Anders Fryxell (1795-1881). En porträttbyst av Fryxell är placerad framför kyrkans södra ingång. På kyrkogårdens äldsta del ligger även familjen Pahlssons på Rottneros kolumbarium. Ett tiotal gravar är hägnade med järnstaket eller kätting. Vid kyrkans södra vägg och östgavel står ca tio bevarade smideskors från 1700- och 1800-talet och ytterligare kors förvaras i tornet. Andra värdefulla gravvårdar har tillvaratagits och placerats vid muren norr om kyrkan.

Kyrkan, efter ritning av arkitekt Adrian Crispin Peterson, har detaljer utformade i nygotikens formspråk. Kyrkan har stor korsformad plan med resligt västtorn. Entré sker från huvudport i väster, via korsarmarna i norr och söder samt via sakristian, vidbyggd koret i norr. Koret i öster har ett tresidigt avslut. Tornet i väster flankeras av två lägre runda trapphus. Korsarmarna har trappstegsgavlar. Strävpelare eller kontreforer finns vid hörnen, utmed långsidorna och vid koret. Sidoskeppens höga hörn markeras av fyrsidiga pelare krönte av kors. Fasaderna är brädputsade, avfärgade svagt gula, med vitmålade blinderingar runt fönster och dörrar.

Tornet är kvadratisk med en övre rikt dekorerad trappstegsgavel-försedd del med ljudluckor och urtavlor i alla väderstrecken. Tornet avslutas med en smäcker åttkantig kopparklädd tornspira och kröns av ett järnsnitt solkors. Kyrkans sadeltak är kopparklätt. Även sakristians tak, liksom trapptornen och krönet på flera av fasadernas detaljer är täckta med kopparplåt.

Kyrkans huvudingång är i väster genom tornets bottenvåning. En trappa leder till en djup spetsbågig portal

med rektangulära kopparklädda dubbeldörrar. Sidotornen har varsin dubbeldörr i liknande utförande. Vid den norra sidodörren finns en handikappramp av granit. Stora sidoingångar finns också i korsarmsgavlarna, genom ett utskjutande vindfångsparti, med kopparklädda dubbeldörrar inom spetsbågiga omfattningar. Kyrkans fönster är spetsbågiga med fönsterbågar målade ljusst grågröna.

Kyrkorummets väggar är putsade och genombryts av spetsbågiga fönster. Kyrkans golv är av fiskbensmönstrat lackat tegel, medan golvet i bänkkvarteren är av brunmålat trä. Taket är stjärnvälvt och vitputsat. Bänkarna bildar fyra kvarter i långhuset och två i korsarmarna. Bänkarna har trappformade gavlar målade ljusgrå med ett marmorerat fält i brunt. Läktarna i norr, söder och väster har barriärer med konstnärliga utsmyckningar av Tor Hörlin med bilder ur Jesu liv och gestalter ur Sveriges kyrkohistoria. Den västra läktaren är svängd och rymmer orgel med nygotisk fasad från 1887. Den är målade i blågrå kulörer och har dekor i rött. Läktaren bärs upp av fyra fyrkantsbyggna träpelare med förgyllda kapital. Under läktaren finns ett kyrktorg med bl a ljustråd och ett flyttbart altare.

Det förhöjda koret är stort och rymligt och i dess fönster finns glasmålningar. Koret avskärmas med ett smittgallerverk. Vid den norra sidan finns en trappa ned till en sakristia samt en under koret placerad krypta. Korets östvägg domineras av en stor altaruppsats med dubbelkolonner flankerande en altarmålning av konstnären Simon Sörman. Motivet visar en dramatisk målning av en uppstånden Kristus. På kolonnernas överdelar står två skulpterade änglar, av konstnären Arvid Knöppel. Altaret är stort, rektangulärt och placerat dikt an uppsatsen. Altardelen är förhöjd från det övriga koret genom trappsteg. Altarringen har avlång form med vinklade hörnavslut. Fyllningar är marmorerade i rosa mellan räfflade pilastrar. Ramverket är vitt, överläggare brunt och knäfallet klätt med rosa tyg. Vid dess avslut står två 1700-talsänglar, snidade i trä som ljusbärare.

Vid hörnet mellan norra och östra korsarmen finns kyrkans predikstol. Den tillkom 1934 och är byggd runt en ursprunglig nygotisk predikstol, vilken kan ses genom en öppningsbar lucka. Predikstolens korg och trappa har målningar av konstnären Tor Hörlin, med gestalter ur Sveriges kyrkohistoria. Ovan korgen hänger en baldakin. På korets södra vägg sitter ett stort krucifix av Walter Runeberg med Kristusfigur utförd i marmor. Nedanför finns en kororgel, från 1981. Kyrkans dopfunt är av täljsten och dateras till mitten av 1200-talet. Den är i två delar med kittelformad cuppa och mycket litet skaft. I mittgången, vid koret, finns en gravhäll över Petrus Jonae, död 1623. Ovan dörren till sakristian finns ett dörröverstycke bevarat från den gamla kyrkan. Ett äldre begravningsvapen sitter på nor-

ra väggen i västra korsarmen. Ett medeltida altarskåp återfinns på Statens Historiska Museum.

Byggnadshistorik

Redan under tidig medeltid byggdes en kyrka vid Frykensundet. Kyrkor av olika storlek och utseende har därefter ersatt varandra. Den nuvarande kyrkan byggdes upp efter en brand 1886-88 efter uppgift på murarna av 1600-talskyrkan, efter ritningar av arkitekt Adrian C Peterson (känd Göteborgsarkitekt men uppvuxen i Värmland). Kyrkan fick ett för arkitekten typiskt nygotiskt uttryck, med korsarmar och interiör med öppna takvalv av trä, randig behandling av väggar och tämligen mörk färgsättning. 1933-34 genomfördes en genomgripande restaurering under ledning av Stockholmsarkitekten Gustaf Birch-Lindgren. Renoveringen liknar den som arkitekt Bror Almquist genomförde året innan på Fryksände kyrka, vilken har samma arkitekt. Kyrkan i Sunne fick nya valv av puts och gavs en ljusare och mer klassicerande karaktär. Det gamla trägolvet ersattes med tegelgolv i koret och gångarna, de tidigare korfönstren ändrades och bytte delvis plats. Ett nytt glasfönster tillkom efter förlaga av konstnären Tor Hörlin. Koret avgränsades med ett järngaller i konstsmide och dopplats inrättades vid den södra korväggen. En ny altaruppsats tillkom med målning av konstnären Simon Sörman, Stockholm och med skulpturer av Arvid Knöppel, Karlstad. Läktaren förminskades och sänktes och bänkarna kortades av. Predikstolen från 1888 byggdes in och gjordes rymligare. Korets ursprungliga krucifix flyttades till den södra korväggen. Konstnärlig utsmyckning genomfördes av Tor Hörlin.

Ytterligare en interiör renovering skedde 1973 under ledning av arkitekt Lars-Erik Havstad, Karlstad. Under läktaren i väster skapades nya utrymmen för brudkammare mm. Några bänkar i koret plockades bort och dopfunten flyttades. En kororgel tillkom 1979. En ombyggnation av interiören skedde 1992-93 under ledning av arkitekt Karl Karlsen, Karlstad med omdisponering av koret och inrättande av en krypta under koret. Ett flyttbart altare tillkom och ett kyrktorg skapades i långhusets bakre del. Äldre igensatta fönster vid korsarmarnas läktare togs upp. Läktarunderbyggnader utökades och så genomfördes omfattande konservatorsarbeten på takvälvningar och väggar, predikstol och läktarbarriär, altarring, pelare under läktare, orgelfasad, altaruppsats, bänkgavlar mm av konservator Urban Ullenius. Kyrkorummet fick även en delvis ny färgsättning. 1998 genomfördes en fasadrenovering med putslagning och byte av takets kopparplåt.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SUNNES stora STENKYRKA har en väl synlig placering på en höjd i orten. Kyrkplatsen är troligen medeltida. Kyrkan uppförd 1886-88 efter ritning av arkitekt Adrian C Peterson, med detaljer utformade i nygotikens formspråk och med en stor korsformad plan och resligt västtorn. Exteriören är ett tydligt exempel på sin tids byggnadsstil. Kyrkorummet är stort och öppet, med läktare i väster, norr och söder. Koret är brett, rymligt och förhöjt med ett tresidigt avslut. Vid en omdanande renovering 1933-34 fick kyrkan golv av fiskbensmönstrat tegel, ett tak med putsade stjärnvalv samt klassicerande predikstol och altaruppsats med målning av konstnären Simon Sörman, Stockholm. Vid denna renovering tillkom även bänkarna samt läktarbröstningarnas måleri av konstnären Tor Hörlin. 1934 års predikstol byggdes dock runt den ursprungliga nygotiska predikstolen, som finns bevarad. 1930-talets renovering tonade väsentligt ned kyrkorummets ursprungliga nygotiska karaktär. Senare ombyggnationer med bl a läktarunderbyggnader och en krypta har anpassats till 1933-34 års arbeten.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans exteriör, trots vissa förändringar, är en god representant för den nygotiska kyrkoarkitekturen och en framstående kyrkoarkitekts byggnadsstil
- interiörens prägel av olika tiders tillägg och förändringar
- den ursprungliga orgelfasaden i nygotisk stil
- den nyinrättade kryptans sakrala karaktär
- kyrkogårdsmurens stätta

VÄSTRA ÄMTERVIKS KYRKA

Sunne kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Västra Ämterviks socken består av kuperade uppodlade dal- och strandbygder väster om sjön Mellan-Fryken, omgivna av bruten skogsmark. I dess västra del sträcker sig Fryksdalshöjden. Den egentliga huvudbygden ligger omkring sjön Aplungen, 98 meter över havet, vid foten av Fryksdalshöjden. Vid Frykens strand ligger tätorten Västra Ämtervik, där även sockenkyrkan är placerad. Östra och Västra Ämtervik utgjorde ursprungligen en socken med gemensam kyrka belägen på östra sidan av sjön Fryken, vid en vik där Ämtan rinner ut i sjön. Därav namnet Ämtervik. Sockenborna på västra sidan av sjön fick antingen använda kyrkbåt för att komma över till sin församlingskyrka eller färdas landsvägen till moderkyrkan i Sunne. Då kyrkvägen var synnerligen besvärlig inkom sockenmännen på västra sidan med en anhållan till kungen om att få bygga en egen kyrka. Anhållan beviljades 1672, och redan på hösten 1673 hade sockenmännen byggt sin kyrka färdig vid Svensby. Efter en förödande brand uppfördes den befintliga kyrkan åren 1818-20 på det så kallade Öberget.

Vid Sillegården i Västra Ämtervik upptäcktes tidigt en källa med ovanligt fint, järnhaltigt vatten. Den gamla bondgården utvecklades kring källan till Sillegårds

Brunns varmbadhus. Konsten kom till Sillegården med textilkonstnärinnan Ida Sahlström från Torsby. Här slog hon sig ned med sin man och byggde upp ett sommarpensionat. Idag drivs Sillegården av en stiftelse och har sommartid utställningar av konst och hantverk samt restaurang. 1913 öppnades Fryksdalsbanan för allmän trafik mellan Kil och Sunne. Inom Västra Ämterviks socken byggdes två stationer med namnen Västra Ämtervik och Bäckebron. Västra Ämterviks tätort utvecklades och byggdes ut. På 1980-talet byggdes riksväg 45 mellan Fagerås och Sunne om och vägen drogs utanför tätorten.

Kyrkan ligger idag "mitt i byn". Till kyrkoanläggningen hör förutom kyrka och kyrkogård ett putsat modernistiskt gravkapell (1978), två faluröda panelade ekonomibyggnader (1938 och 1999) och norr om kyrkan en gammal timrad och falurödpanelad sockenstuga, med ursprung från 1821 men senare kraftigt ombyggd. Cirka en halv kilometer norr om kyrkan ligger Västra Ämterviks prästgård, uppförd 1864.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades samtidigt som kyrkan byggdes. Det är en nästan rektangulär begravningsplats med utpräglad nordsydlig sträckning på Öbergets sydsluttning. Kyrkan är belägen på den högsta punkten längst i nordväst.

Marken, som på övre delen är något välvd, fortsätter fallande mot söder i två avsatser med stödjande murar. De tre planen förbinds med trappanläggningar. Begravningsplatsen avgränsas i söder och till viss del i öster av granhäck, i övrigt av stöd och stenvmur. I den västra muren finns ingångar till varje del med årtalen 1850, 1920, 1948 inhuggna i portstolparna. Den omgivande miljön utgörs i norr, väster och söder av vägar och bebyggelse och i öster av slänt och gården.

Den första utvidgningen företogs på 1850-talet, dels mot öster där muren blev färdig 1855, dels mot söder där muren bevarats och nu utgör gräns mot nästa utvidgning som genomfördes 1920. År 1948 utökades kyrkogården åter söderut med tillägg av en lika stor areal. Även här är muren bevarad. Allmänningen på 1920 års del togs i bruk på 1940-talet och används numera till familjegravar. På 1960-talet lades samtliga gravar på den äldre delen av kyrkogården om från grus till gräs och gravramar och enskilda häckarna avlägsnades. På äldsta delen finns asfalterade gångar och breda plattgångar. I övrigt är gångarna grusbelagda. De äldsta gravvårdarna utgörs av sju järnkors från den gamla kyrkogården. Det äldsta järnkoret bär årtalet 1750. Alla korsen bygger på cirkeln som grundmotiv. Ett smitt järnkors står över bonden Nils Olsson i Aplungsåsen som ledde bygget av Västra Ämterviks kyrka och flera andra Värmlandskyrkor. Äldre gravvårdar är uppställda öster om sakristian. De flesta utgörs av gjutna järnkors.

Kyrkan av sten i nyklassicistisk stil består av ett rektangulärt långhus med utbyggd, halvrund sakristia i öster samt västtorn. Kyrkan är välbevarad och typisk för byggnadstiden. Ingång sker i väster via tornets bottenvåning samt mitt på långhusets nord- och sydsida. Murarna är vitputsade och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med blåmålade bågar. Kyrkan vilar på en något utkragad och spritputsad sockel, som avfärgats blågrå. Tornet är relativt lågt och avslutas med en kvadratisk lanternin av trä med kopparhuv och förgyllt kors. Långhusets sadeltak och den utbyggda sakristians halvrunda tak täcks av skiffer. Regnvattensystemet är av koppar. Tornets lanternin har rundbågiga fönster samt brunmålade ljudluckor i alla väderstrecken. Hörnen markeras av ett blåmålat listverk. I tornets putsfasad är s-formade ankarslut synliga. Huvudentrén, med blåmålad dörr, kröns av en tavla i kalksten med text om att kyrkan uppfördes under Karl XIV Johans regeringstid. På långhusets östgavel, ovan sakristian, finns två runda fönster. Det nedre är något större och har en träspröjsning i rosettform. Dörrarna från långhuset till kyrkorummets, och vid sakristian, är klädda med brunmålad panel.

Kyrkorummets är i en för byggnadstiden tidstypisk klassicerande stil med ett stort rektangulärt långhus med

rakt avslutat korparti täckt av ett trätunnvalv. Såväl altaruppsats, predikstol, läktare som orgel talar klassicismens formspråk. Rummet har ett golv av såpskurat trä, väggarna är putsade och avfärgade med ett grått bröstningsfält och däröver en ljus aprikosgul kulör. Väggarna genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med blåmålade bågar och spröjsning av bly. Det välvda taket är blåmålat med en profilerad taklist i rosa och brunt. Samtliga dörrar är utförda med speglar och målade i grått, blått, vitt och gult. Bänkarna, från sekelskiftet 1900 bildar fyra kvarter med gångar efter ytterväggarna. De har tidstypiska höga gavlar men har sedan en renovering 1988 en ny färgställning; gavlarna är marmorerade i grått medan bänkarnas insidor är laserade i en rosa ton med rödmålade lister. Kvarteren avdelas framåt med skrank. Orgelläktaren i väster tillkom 1893 och bärs upp av rosabruna marmorerade pelare som avslutas med en liten snickarglädje. Barriären är rak med fyllningar som marmorerats i ett vitt ramverk. Orgeln har klassicerande fasad, vitmålad med förgyllda detaljer. Under läktaren finns sedan 1988 underbyggnader.

Koret är svagt förhöjt och har i öster ett rakt avslut. Fönstren i koret, i norr och söder, har två glasutsmyckningar i oval form efter förlaga av konstnären Hans Kajtorp, Karlstad. Ovan altaruppsatsen finns ett runt blyinfattat korfönster utfört av Bomans glasmästeri i Karlstad i samband med renovering 1927. Altaruppsatsen är samtida med kyrkan och ett verk av klockaren Nils Olsson i Aplungsåsen. Ramverket är pampigt utfört i klassicerande stil; två kolonner, oljemålade med en rosa marmorering bär upp ett bjälklag i blått och grått. Överst läses Jehova omstrålat av en gloria. I ramverket sitter en altartavla målad av Per Berggren i Stockholm 1825. Den föreställer Kristi uppståndelse. Altaruppsatsen vilar på en brunmålad bas med en gråmarmorerad platta. Framför den står ett rektangulärt altare. Altarringen är hästskoformad och slutet, men kan öppnas med dörrar i norr och söder. Den är tätbyggd med fyllningar marmorerade i grått med brunt ramverk. Knäfall och överliggare är klätt med grått tyg. På sidan om altaruppsatsen, innanför altarringen, står två piedestaler uppbärandes varsin ängel, skurna i trä av Isac Schullström 1755. Dessa räddades vid den tidigare kyrkans brand.

Predikstolen, placerad mot norra långsideväggen, är liksom altaruppsatsen utförd av Nils Olsson 1825. Den är tidstypiskt klassicerande i sitt utförande, vitmålad och dekorerad med lagens tavlor och har en baldakin med förgyllt träkors omgivet av strålar. Mellan korgen och baldakinen hänger ett snidat förgyllt draperi med en blå bakgrund. Baldakinen har i undertaket en målning med små änglar i ett himlamolnsmotiv. Korgen vilar på en brunmålad bas och har en rak trapp från koret. Dopfunten, placerad i korets södra del, är kyr-

kans kanske märkligaste föremål. Den är utförd i driven mässing och inköptes till den gamla kyrkan 1704. Mot söderväggen i koret finns ett dopaltare. Ovan det hänger en stor oljemålning, av konstnären Erling Ärlingsson, Västra Ämtervik 1959. Tavlan föreställer Jesus som välsignar barnen. I koret står även två psalmnummertavlor på pelare med svart pannå och förgyllt ramverk med en lyra överst. En annorlunda ambo är skuren ur ett trästycke, likt en värmländsk traditionell s.k. kubbstol. I vardera norra och södra hörnet finns en kyrkvärdsbänk.

Byggnadshistorik

Västra Ämterviks första sockenkyrka uppfördes 1673 i Svensby. Denna drabbades av brand genom åsknedslag 1815 och brann ned till grunden. En interimskyrka av trä uppfördes strax därpå av sockenborna under ledning av bonden och klockaren Nils Olsson, Aplungsåsen. Genom kollekt och en gåva från kronprinsen kunde en stor stenkyrka uppföras.

Västra Ämterviks nyklassiska stenkyrka är ritad av byggmästare Johan Westman (som även ritat kyrkorna i Frykerud och Norra Råda) och uppfördes under ledning av Nils Olsson i Aplungsåsen. Byggnadsstilen blev den för tiden vanliga med torn och långhus. Långhuset täcktes med skiffer. Den nya kyrkan stod färdig 1820 men kom inte att invigas förrän 9 juni 1821, av kontraktsprosten Jonas Frykstedt.

Sedan dess har kyrkan varit föremål för diverse reparationer och underhållsarbeten. 1893 byggdes västläktaren och en orgel tillkom. År 1896 skedde en viss renovering med ommålning, nya bänkar och en ny altarring. En mer genomgripande restaurering företogs 1927 under ledning av arkitekt Bror Almqvist. Som konstnärlig rådgivare fungerade artisten Yngve Lundström, Stockholm. Kyrkans fasader renoverades och så genomfördes plåtarbeten, målning samt installation av en värmekammare för varmluftsanläggning. Kyrkan fick många nya textilier och ett nytt glasmålat fönster i koret. Predikstolen och altaruppsatsen renoverades och konserverades av konstnären Gustaf Ambe, Stockholm.

1980 invigdes två nya korfönster med medaljonger, efter förslag av Hans Kajtorp. Två år senare putsrenoverades kyrkans fasader och skiffertak. 1988 genomfördes en renovering både beträffande interiör och exteriör under ledning av arkitekt Karl Karlén. Under läktaren uppfördes nya inbyggnader för kapprum, WC och en brudkammare. Ny isolering i golv- och vindsbjälklag tillkom liksom ett nytt elsystem med bänkvärmare samt ny belysning med spotlights i koret. Hela interiören ommålades i en ljusare färgställning och i sakristian installerades ett nytt skrudskåp.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

VÄSTRA ÄMTERVIKS STENKYRKA, uppförd 1818-20 i tidstypisk klassicerande stil, har ett dominerande läge på det s.k. Öberget mitt i samhället Västra Ämtervik. Kyrkan består av rektangulärt långhus, rakt koravslut, utbyggd halvrund sakristia i öster och västtorn med tidstypisk lanternin. Exteriören har sedan uppförandet förändrats marginellt. Kyrkorummets stort och ljus samt med rakt koravslut, är klassicerande med altaruppsats, predikstol, psalmnummertavlor, läktare och orgel. Speciellt framträdande är altaruppsatsen med pampigt ramverk snidat av bygdens son, Nils Olsson från Aplungsåsen och med en stor målning av Per Berggren, Stockholm. Ett eget tidskikt i kyrkan utgör bänkarna med höga gavlar från sekelskiftet 1900. Nyare inslag har väl anpassats till helheten.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans välbevarade exteriör, karakteristisk för tiden kring 1800
- kyrkorummets ljusa och rymliga klassicerande karaktär
- kyrkorummets nyklassicistiska strama inredning med altaruppsats och predikstol av bygdens son Nils Olsson samt västläktare, orgel och psalmnummertavlor
- den märkliga dopfunten, driven i mässing

ÖSTRA ÄMTERVIKS KYRKA

Sunne kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Östra Ämtervik ligger i Sunne kommun, på östra sidan om sjön Fryken. Området består av en markant dalgångsbygd längs ån Ämtan, strandbebyggelse vid Mellanfryken och kuperad skogsbygd med spridd bebyggelse. Redan under förhistorisk tid var Fryksdalen ett relativt tätbefolkat område och här finns såväl stenåldersboplatser som rösegravar av bronsålderstyp och höggravfält från yngre järnåldern. En stångjärnshammare med namnet Gårdsjö anlades 1694 vid Gårdsjöns södra ände men socknen har aldrig fått någon industriell prägel. Här dominerar fortfarande jord- och skogsbruk. Socknen, idag med drygt 800 invånare, saknar tätort men i väggorsningen nedanför kyrkan finns affär och bilverkstad kvar som enda allmänna servicen i bygden.

Kyrkplatsen har sannolikt medeltida ursprung. Den första kända träkyrkan låg ca 100 m sydväst om den nuvarande och av denna äldsta kyrka återstår en ödekyrkogård vid nuvarande kyrkans parkeringsplats. På medeltiden omfattade socknen hemmanen på båda sidor av Fryken men är sedan 1672 delad i Östra och Västra Ämtervik. Prästgården Herresta, känd som gården "Borg" i Gösta Berlings saga, ligger med synlig kontakt

några hundra meter väster om kyrkplatsen ute på en udde i sjön Fryken. Den timrade mangårdsbyggnaden är uppförd i två våningar och är klädd med stående gräddvit panel och blå snickerier. Gården utgör ett gott exempel på värmländska prästgårdar och herrgårdar från tiden kring 1800-talets början. Tillsammans med den stora och delvis vildvuxna trädgården utgör prästgården en särpräglad miljö och genom sin anknytning till Selma Lagerlöfs författarskap har Östra Ämterviks prästgård en särställning bland länets prästgårdar. Kyrkan och prästgården utgör tillsammans med det kringliggande odlingslandskapet och fornlämningar från brons- och järnåldern, ett riksintresse för kulturmiljövärden.

Strax intill dagens kyrka (1795-98) ligger klockargården (ca 1840), numera använd som sockenstuga och en folkskolebyggnad (ca 1790 och senare påbyggd med en våning) som används som församlingshem. Vid kyrkogårdens sydöstra hörn finns en ekonomibyggnad (1954, tillbyggd ca 2000) med bland annat garage och personalutrymmen. Alla dessa byggnader har traditionellt utseende med faluröd panel och sadeltak lagda med enkupigt tegel. Intill kyrkogårdens huvudingång vid östra muren ligger ett gravkapell uppfört år (1890) 1914. Denna byggnad har en rundad femsidig avslutning mot söder och dess tak är lagt med skiffer.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården har en långsträckt rektangulär form med östvästlig orientering och ligger väster om kyrkobyggnaden. Den är troligen tillkommen under 1600-talets andra hälft, och ligger åtskild från kyrkan genom bland annat församlingshem, gravkapell och parkeringsplats. I anslutning till den befintliga kyrkan har det aldrig skett några begravingar. Marken kring kyrkan sluttar kraftigt i öster och sydost medan den ligger i samma plan som kyrkogården mot väster. Begravningsplatsen omgärdas av stenvmur och begränsas i öster av sockenstugan och församlingshemmet, i övriga väderstreck av gården och i söder dessutom av Fryken. Begravningsplatsen har troligen utökats under seklens lopp bland annat år 1914 med ett större område västerut varvid västra muren bibehölls. Kyrkogården har genomgått omfattande omläggningar, i synnerhet det äldre området. En första renovering gjordes 1948, men den mest genomgripande skedde i början av 1960-talet då uppfyllningar gjordes på den gamla delen. Delar av södra muren byggdes på, flera grusade gravar såddes igen och gravhågnader togs bort. Allmänningarna har sedan 1950-talet endast lite kvar av sin ursprungliga karaktär. En lindallé går från ingången i öster till stenvmuren längst i väster och enstaka lindar står i kanten av den gamla delen. Gångvägarna är grusbelagda och raka och utökade med plattgångar i kvarteren. Endast ett fåtal grusgravar återstår. En av dem är försedd med gravvård av gjutjärn från 1850-talet inom järnstaket och ligger vid norra muren medan de båda andra finns på södra delen. De äldsta gravvårdarna utgörs av ett tjugotal smidda järnkors, det äldsta från slutet av 1600-talet och några från mitten av 1700-talet. De flesta korsen är uppställda söder om gravkapellet vid östra muren. Till kyrkans mest kända gravar hör den stora Lagerlöfska familjegraven där bland andra författarinnan Selma Lagerlöf vilar. Tre tumbaliknande gravmonument iordningställdes 1928 bakom gravarna.

Kyrkobyggnaden i klassicistisk stil från 1795-98, är uppförd i sten, vitputsad utvändigt och orienterad i nord-sydlig riktning. Den har ett rektangulärt långhus med utbyggt halvrunnt kor i söder och torn vid långhusets nordgavel. Söder om koret finns en vidbyggd sakristia från 1844 i form av en liten rund tillbyggnad med skiffertak. Långhuset vilar på en gråputsad sockel och fasaderna genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med brunmålade karmar och bågar försedda med klart glas. Ingång sker i norr via tornets bottenvåning samt mitt på långhusets västsida. Ovanför portarna, mitt på respektive långsida, finns ett runt fönster. Portarna är inåtgående, rundbågade, spegelförsedda och brunmålade. Sadeltaket över långhuset är valmat mot söder och täckt med skiffer som delvis är mönsterlagt genom band av rundhugget skiffer. Takfoten utgörs av en profilerad putskant och regnvattenssystemet är utfört av koppar. Det tre våningar höga tornet kröns av en flack

huv försedd med tandsnittslist. Överst finns en kopparklädd lanternin med rundbågiga öppningar och vitt listverk i nederkant och på takfoten. Lanterninen kröns av ett kulkors.

Kyrkorummet har en klassicerande prägel och utgörs av ett stort och ljus rektangulärt kyrkorum täckt av ett ljus målat, flackt trätunnvalv med infällda spotlights. Ett halvrunnt, smalare och förhöjt kor i söder har ett altararrangemang i nyklassicistisk stil. Väggarna är putsade och avfärgade i ljus gult och de rundbågade fönstren är gråmålade och spröjsade. Porten i öster är igensatt och på dess plats finns ett arrangemang med ikoner. Golvet i hela kyrkan har rött mönsterlagt tegel. En stor läktare i norr bärs upp av två par grönmarmorade pelare. Den raka läktarbarriären har gråmålade fyllningar, blå lister och rosagrå plintar med räfflor. Orgeln har en klassicerande fasad och är byggd 1909 av Zetterqvist. Den är målad i gulgrått och försedd med förgyllningar. Kyrkorummet har öppna bänkar som är fördelade på fyra bänkkvarter med gråmarmorade bänkskrank. Rygg och sits är strålaserade i gråorange medan de rektangulära gavlarna har grålaserat ramverk och marmorade speglar i orange-rosa.

Det smalare och halvrunnda koret är förhöjt och täcks av ett putsat hjälmvalv. I de rundade väggarna finns två rundbågiga fönsteröppningar. Ett altararrangemang i nyklassicistisk stil innehåller altare, altaruppsats och kororgel. Altaret av trä har spegelfyllningar och är målat i gräddgult och försett med förgyllningar. Altaruppsatsen utgörs av ett förgyllt kors med en svepning av vitt linnetyg mot en blåmålad bakgrund. På var sida om korset finns kolonner med joniska kapitäl som bär upp en arkitrav. Utanför detta finns på var sida en dörr omgiven av marmorade pilastrar i rosa och grått. Ovanpå, och sammanbyggd med altaruppsatsen, finns en kororgel med nyklassicistisk orgelfasad i gräddvitt och med förgyllningar. Mitt på altararrangemanget finns ett förgyllt krucifix. Den slutna altarringen ansluter mot altärväggen och ingång till den sker genom någon av de två dörrarna. Dess form är rektangulär och den är försedd med marmorade fyllningar i rosa och grått med grått ramverk. Överliggare och knäfall är stoppade och klädda med grått tyg. Bakom altararrangemanget finns ett utrymme med förvaringskåp, nedgång till en äldre sakristia och uppgång till kororgeln.

En dopplats finns i korets högra del med en stor dopfont av sten tillverkad i Sunne 1948. Två tidigare altartavlor hänger på var sida om koret. På den västra sidan hänger "Jesus på korset", målad av konstnären Paul Piltz. Målningen skänktes till kyrkan av författarinnan Selma Lagerlöf och fungerade som altartavla 1920-1948. På den andra sidan hänger en målning av konstnären Bo Sonnsjö. Denna målning hängde som altartavla mellan åren 1977-1984. Predikstolen i nyklassicistisk stil

på långhusets östra vägg är tillverkad av snickaren O Olsson, 1848. Den åttkantiga korgen är försedd med speglar dekorerade med förgyllda blandornament med bland annat symbolerna för tro, hopp och kärlek. Även den raka, inklädda trappan är försedd med speglar och bladornamentik. En åttkantig baldakin hänger på väggen ovanför predikstolen. På dess undersida finns en målning med tre ansikten.

Byggnadshistorik

En gammal träkyrka, som låg på nuvarande kyrkogård, brann efter ett åsknedslag ner till grunden år 1781. Den nuvarande kyrkobyggnadens grundstenar lades sommaren 1795 och kyrkan stod färdig 1798. Kyrkan invigdes dock inte officiellt förrän 1848. Sakristian söder om koret uppfördes år 1844 och kororgeln byggdes 1847-48 av orgelbyggaren Andreas Jönsson från Blekinge. Läktarorgeln i nyklassicistisk stil tillkom 1909.

På 1920-talet skänkte Selma Lagerlöf en oljemålning av Paul Piltz att användas som altartavla. Korset plockades bort och målningen med motivet den korsfäste Jesus användes istället. En interiör renovering skedde 1948 under ledning av arkitekt Ärland Noréen, Stockholm. Altaruppsatsens kors iordningställdes i originalskick och efterliknade då åter altaret i Svartsjö kyrka som Lagerlöf beskriver i Gösta Berlings saga. Dopfont av granit tillkom liksom nya bänkar och tegelgolvet ersatte ett tidigare stengolv.

Exteriören omputsades helt 1967-68 då också lanterninens rötskador åtgärdades och ett golv göts ovanför klockorna. Dragstag tillkom i kyrkorummet. Kororgeln renoverades till spelbart skick 1971 av Bröderna Moberg. Den senaste interiöra renoveringen skedde 1984 under ledning av arkitekt Karl Karlsen, Sunne. Bland annat fick kyrkorummet en ny färgsättning, infällda spotlights i taket och en läktarunderbyggnad med bland annat WC, förvaringsutrymmen och sakristia.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÖSTRA ÄMTERVIKS klassicerande **STENKYRKA** från 1790-talet vittnar, tillsammans med fornlämningar, om det brukade odlingslandskapet och 1800- och 1900-talens bebyggelse, om en kontinuerlig användning av området sedan järnåldern. Området är av riksintresse för kulturmiljövården och innehåller viktiga kultur- och traditionsvärden för länet. Kyrkomiljön och prästgården Herresta utgör ett centralt inslag i Selma Lagerlöfs författarskap och själv har hon sin grav på kyrkogården. Kyrkobyggnaden präglas av byggnadstidens strama klassicism med vitputsade murar såväl ut- som invändigt. Den fasta inredningen härrör till stor del från 1800-talet; det bevarade korarrangemanget, med altarprydnad och orgel, utgör en helhet som är tämligen unik i sitt slag.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- området ingår i ett riksintresse för kulturmiljövården
- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för den tidens stenkyrkobyggande
- interiören har, trots vissa förändringar, huvudsaklig prägel av den ursprungliga klassicistiska inredningen med bland annat altaruppsättning, predikstol och läktarbarriär
- altararrangemanget med orgel från 1840-talet är en av få i sitt slag i Sverige
- utformningen och placeringen av den Lagerlöfska familjegraven

BOTILSÄTERS KYRKA Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Botilsätters sockenbildning räknas till de första i Värmland och kyrkan är till sina äldsta delar troligtvis från 1100-talet. Kyrkan ligger efter den gamla kurviga vägsträckningen i ett öppet odlingslandskap i anslutning till agrar bebyggelse i traditionell utformning och färgsättning. Bygden är rik på fornlämningar som vittnar om en brukad och bebodd bygd redan under första årtusendet efter Kristi födelse. Strax söder om kyrkan ligger ett gravfält från senare delen av järnåldern. Norr om kyrkan ligger ett timrat fattigmagasin. Bebyggelsemiljön med kyrkan, gravfältet och de intilliggande gårdarna rymmer stora kulturhistoriska och landskapsestetiska värden och visar en koppling mellan förhistorisk och historisk tid. I kyrkomiljön ingår kyrka, klockstapel, likbod, kyrkogård, ekonomibyggnad/garage och magasin.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården torde vara samtida med kyrkan. Dess äldsta del ligger sydväst om kyrkan, de nyare delarna sydost därom. Nordost om kyrkans kor finns en urnbegravningsavdelning. Kyrkogården har till övervägande delen sin utsträckning söder och öster om kyrkan och sluttar något mot sydöst. Platsen omgärdas av kallmu-

rad stenmur och stödmur, som i söder och väster grän-sar till bebyggelse, i öster till betesmark och åker och i norr till ett bergigt område. Lind och lönn växer efter muren, medan kyrkogårdsplanen är fri från träd. Större gångar är belagda med grus, medan de mindre har plattor. Ett 20-tal mönsterkrattade grusgravar ger viss äldre karaktär åt kyrkogården. Söder om kyrkans vapenhus ligger en putsad likbod av sten med skiffertak. På likbodens östra gavel har monterats en gravhäll från 1700-talet, den så kallade Lasse Sabels gravsten med två figurer i relief.

Kyrkan av sten, med delar från 1100-talet, består av ett rektangulärt långhus med tresidigt koravslut, utbyggd korsarm i söder, vidbyggd sakristia i öster samt vapenhus i väster. Fasaderna är putsade och avfärgade vita, förutom vapenhuset som är av trä och utvändigt locklistpanelat och vitmålat. Byggnaden vilar på en gråmålad putsad sockel, vapenhuset vilar på en granitsockel. Ett sadeltak som valmats över korsarmen och korpartiet är täckt med rektangulärt småskiffer av glimmer-typ. Rundvälvda muröppningar för fönster med småspröjsindelning. Ingångar till kyrkobyggnaden finns via vapenhuset, södra korsarmen och sakristian.

Interiört är kyrkan en salskyrka med förhöjt korparti under ett relativt djupt välvt tunnvalvstak med figu

rativt dekormåleri. Kyrkorummet har en läktare i väster med orgel från 1921 i senklassicistisk stil, samt en läktare i södra korsarmen. Bakom altaruppsatsen i öster finns en utgång till sakristian. De vitputsade väggarna bryts upp av djupa rundbågiga fönsteröppningar. Väggar i västra delen av långhuset är betydligt tjockare än övriga väggar i byggnaden. Rummet har trägolv och vägganslutna bänkar som är öppna mot mittgången. Predikstol, altaruppsats och halvcirkelformad altarring är alla utförda i barockstil. Dopfunten är från 1200-talet och av sandsten med utsmyckning i figurativ relief.

Byggnadshistorik

Enligt sägnen ska Botilsäters kyrka vara byggd av fru Botila på Herrestad. Fru Botila skulle resa till julottan på Lurö när resesällskapet snöade inne halvvägs till resmålet. Botila lät då bygga en ny kyrka nära sitt hem. Kyrkan döptes till Botilsäter efter hennes namn. Denna sägen gör alltså gällande att Botilsäters kyrka skulle vara den första som uppfördes på Näset. Kyrkan var från början mycket liten, men under århundradena har den utökats och tillbyggt i etapper för att nå den storlek den har idag.

De tjocka väggarna i väster i anslutning till vapenhuset är 127 cm tjocka. De utgör kyrkans äldsta delar och antas härstamma från 1100-talet eller möjligtvis 1200-talets början. Långhusets östra väggparti, som har en bredd om 76 cm, tillkom troligtvis under 1600-talets slut, då även kyrkorummet fick sitt tresidigt avslutade kor. Södra korsarmen byggdes till i början av 1700-talet. År 1715 beslöt man bygga ett torn, vilket emellertid revs redan 1750 då det var i dåligt skick. Tornet ersattes av en fristående klockstapel nordväst om kyrkan utanför kyrkogårdsmuren. När tornet nedtagits byggdes ett litet vapenhus, som i sin tur revs 1887 och gav plats åt det nuvarande. År 1706 och 1717 lades in nertak i kyrkan. 1717 byggdes bänkar. 1737 lades golv i koret. Altaruppsatsen i barockstil förfärdigades av den i Värmland flitigt anlidade bildhuggaren Isac Schullström mellan åren 1729 och 1737. 1769 pryddes taket med målningar i barockstil av målarmästare Hans Georg Schüffner. Över koret är en scen med treenigheten, i kormitten Kristus omgiven av änglar och med apostlar på stolar, en domscen. Runt taket är en fris med medaljonger med bilder ur Kristu liv. Schüffner kallades allmänt "Guds målare i västra Värmland och på Dal" och tillhör den västsvenska måleriskolan.

Kyrkans sakristia byggdes 1854. Vid renovering 1888 fick kyrkan sitt nuvarande vapenhus av trä. Det figurativt dekormålade taket blev till största delen övermålat med vit oljefärg. Man behöll endast en del medaljonger och i koret en större figurframställning. Nya öppna bänkar anskaffades.

1936 genomfördes på nytt en interiör renovering, efter ett äldre program upprättat 1929 av arkitekt Bror

Almquist, modifierat av byggmästare C E Andersson från Säffle, och konstnär Oscar Jonsson, Karlstad samt arkitekt Einar Lundberg, Stockholm. Vid schaktningsarbetena som först måste företagas, påträffades en rad fynd i grunden under kyrkan, bl a ett hundratal mynt från medeltiden, spikar, skelett och del av en fönsterpost i kalksten. På den norra väggen påträffades ett litet romanskt rundbågigt fönster, vilket sedan åter överrapades. Av den framgrävda muren kunde tolkas en öppning i söder. Efter undersökningen inlades nytt golv i kyrkan. Bänkarna försågs med nya gavlar och skärmar. En del fönster ersattes med nya, och innanfönster insattes. Vapenhusets västfasad ändrades och ett fönster ersattes med ny port och överliggande lunettfönster. Äldre furudörrar ersattes av massiva ekdörrar med smidda järnhandtag. Södra ingången fick innerdörrar, och innerdörren vid sakristian ersattes av en ny. Målningarna utfördes invändigt under ledning av Einar Lundberg. Hela kyrkan dränerades. 1937 kalkades och målades kyrkan utvändigt. Då fick även klockstapeln nytt tak av koppar.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTISK OCH BEDÖMNING

BOTILSÄTERS STENKYRKA och dess kyrkogård vittnar om närmare tusenårig historisk kontinuitet. Socknen och kyrkan tillhör de första som etablerades i Värmland. Kyrkan präglas trots medeltida murverk i väster, såväl exteriört som interiört av den regionalt förhärskade, provinsiella barockstilen. Kyrkorummet täcks av ett brädvalv med målningar av Hans Georg Schüffner från 1769 och altaruppsats och predikstol är från samma sekel. Kyrkans klockstapel är en av ett fåtal i länet. Den av gråsten murade och putsade likboden från 1800-talets mitt är numera den äldsta bevarade i Värmland.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan och kyrkogården samt magasin utgör en samlad miljö med en närmare tusenårig historia
- kyrkan är en av Värmlands få med bevarade delar från medeltiden och det medeltida murverket i sig utgör ett omistligt historiskt dokument
- interiörens prägel av 1600-tal, 1700-tal och 1800-tal visar på en historisk kontinuitet och olika tiders stilideal
- predikstol och altaruppsats utförda i den för tiden provinsiellt förhärskande barockstilen
- interiörens figurativa dekormåleri i tak utfört av målarmästare Hans Georg Schüffner
- dopfunten av sandsten troligtvis tillverkad i Västergötland och daterad till tidigt 1200-tal är den enda med figurativt mönster i Värmland
- klockstapeln är en av ett fåtal i landskapet

BRO KYRKA Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Bro socken är den nordligaste socknen i Näs härad och ligger en knapp mil nordost om Säffle. Det är en typisk jordbruksbygd med ett flertal stora gårdar bland annat Remmene och Hammar. I området finns ett stort antal förhistoriska fornlämningar. Intill kyrkan, strax norr om den medeltida Västbro gård, finns till exempel en fornlämning i form av en hög från järnåldern på ett karakteristiskt höjdläge med fin utsikt över Brosjön. Den enda tätorten i socknen har vuxit fram kring järnvägsstationen i Värmlandsbro som uppfördes i samband med järnvägsdragningen i slutet av 1800-talet.

På en markerad moränhöjd i det flacka jordbrukslandskapet ligger Bro sockencentrum vilket har fungerat som socknens administrativa centrum i århundraden. Här finns bland annat kyrka, församlingshem och Västbro herrgård som i medeltida handlingar omtalas som ett större frälsegods. Dagens mangårdsbyggnad från 1827 med klassicerande stildrag i exteriören och tillhörande ekonomibygnader ger en god bild av landsbygdens högre standsbebyggelse. En allé med blandade trädslag leder fram till kyrkan. Här finns en gammal skola med faluröd panel (idag personalutrymmen för kyrkogårdsanställda mm), och ett putsat församlings-

hem med stort brutet tak. Byggnaden är troligen uppförd på 1920-30-talet. Den fd prästgården ligger ca 500 meter söder om kyrkan. I kyrkoanläggningen ingår kyrka, vitputsat bårhus från 1968-69 och fd kyrkstallar, nu ekonomibygnader.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården vars tillkomsttid är osäker, är belägen på den sydliga änden av en hög ås. Den har en triangulär form, med spets mot söder och sträckning söder och öster om kyrkan. Kyrkogårdens marknivå är starkt fallande, särskilt i söder och öster och den inhägnas av stöd- och stenmur på samtliga sidor. I norr begränsas den av parkmark, i öster av åkermark och i söder och väster av väg och bebyggelse. Kvartershäckarna på den gamla delen utgörs av måbär och på den nya dessutom av tuja. Runt den gamla delen växer ask och längs östra muren på den nya björk och pyramidklippt gran. Inne på kyrkogården växer enstaka äldre träd. Alla gångvägar är grusbelagda. Plattgångar förekommer i kvarteren. Här finns ett 50-tal gravar med stenram och grustäckning samt tre gravkamrar. Flera utökningar har genomförts, varav den senaste 1987 då bland annat en minneslund anlades. En trappa från söder leder upp till kyrkan. Mitt för kyrkans sydsida, i kanten på den äldsta delen av kyrkogården, står ett högre gjutjärnskors. Det restes över en kvinna som 1851 tog sitt liv och därför blev

begravd utanför muren. Genom kyrkogårdens utvidgning 1870 kom korset att befinna sig mitt på kyrkogården och utgör nu ett viktigt blickfång. Vitputsade grindstolpar med kopparhuvor står vid västra ingången.

Kyrkans rektangulära långhus är murat av sten och avfärgad i vitt. Det tresidigt avslutade korpartiet i öster och västtornet med vapenhus stod färdigt på 1770-talet. En vidbyggd sakristia i norr uppfördes 1815. Tornöverbyggnaden med huv och öppen lanternin med spira som är klädda med koppar, färdigställdes 1895. Tornet har också två rundbågade luckor åt vardera väderstreck. Långhusets fasader bryts upp av rundbågade, brunmålade fönster. Långhusets valmade sadeltak är, liksom sakristians tak, täckt av skiffer.

Det enskeppiga kyrkorummet täcks av ett ljust målat trä-tunnvalv från 1815 med en kraftig profilerad taklist med tandsnitt och har vitputsade väggar uppbrutna av rundbågade fönsterbågar målade i ljust grått. Det tresidigt avslutade koret är förhöjt och fönstren i de snedställda korväggarna är blyspröjsade och försedda med färgat glas. Altaruppsatsen i provinsiell barock från 1600-talets slut, med den korsfäste Jesus som huvudmotiv, finns bakom en hel femsidigt bruten altarring. Predikstol med rundad, blåmålade korg och ljudtak från 1700-talets mitt står på norrsidan. På korets södra sida finns en dopfont från 1930-talet och ett dopaltare. I väster finns en läktare från 1861 med utsvängda sidor som bärs upp av tre par marmorerade pelare. På läktaren finns en nyklassicistisk orgelfasad från samma år. I kyrkorummet finns två bänkkvarter med öppna bänkar från 1930-talet som ansluter mot yttervägg. De något förhöjda golven i kvarteren är av trä medan mittgången är lagd med stenhällar och gamla gravhällar. På väggarna hänger epitafer från 1700-talets första hälft.

Byggnadshistorik

När kyrkan i Bro började uppföras är oklart. En altaruppsats i barockstil skänktes till kyrkan 1680 av Bengt Rosenbielke och hans hustru Christina Hildring varför det vid detta tillfälle måst ha funnits en kyrka. Enligt en landshövdingeberättelse från 1692 skall det då funnits en gammal kyrka av sten vid Västbro säteris ägor och enligt kyrkans protokoll från 1729 var bänkarna gamla varför det beslutades att dessa skulle göras om och att det skrank som tidigare avskilt kyrkorummet från koret skulle säljas eftersom det länge legat till ingen nytta.

Altartavlan genomgick en renovering och påbyggnad 1749 och fick då den för tiden karakteristiska treindelningen. För renoveringen anlätades bildhuggaren Isak Schullström som bland annat har tillfört de yttre avslutningarna och de båda änglahuvudena nedtill på konsolerna. En predikstol med rundad korg tillverkades 1755 av snickarmästaren Jöns Andersson. Året

därpå marmorades den i blått.

Under 1750-talet var tornet i mycket dåligt skick varför man 1761 beslutade att uppföra ett torn av sten. Murarmästare Sven Hertz påbörjade arbetet 1764, men oenighet om hur mycket som skulle göras orsakade förseningar. Då murningsarbetet var klart 1776 hade kyrkan, förutom det nya tornet också byggts till med ca 5 m och förhöjts med drygt 1 m. 1779 var yttertaket lagt med spånor och fönsterbågar var tillverkade, liksom luckor och dörr till tornet. Kyrkan putsades 1781. Taken på torn och långhus lades med skiffer 1793 respektive 1804.

Sakristian uppfördes 1815 på norrsidan av murarmästare Ottensten. Samtidigt togs ytterligare ett fönster upp på norra sidan, liksom två halvfönster på västgaveln. I samband med detta arbete ersattes porten på södra långhusväggen med ett fönster. 1822 beslutade man att bygga ut läktaren till framför fönstret samt att höja den baktill. År 1830 beskrivs att kyrkorummet har ett välvt tak av vitmålade brädor och att taklisten är: "perlfärgad och prydd med bronzerade stjärnor". En orgelfasad byggdes 1856 av br Söderling i Göteborg. Läktaren tillbyggdes 1861 och orgelfasaden tillkom. Den nuvarande tornöverbyggnaden med lanternin och spira tillkom 1895 efter ritningar av arkitekt Carl Möller. Samma år byttes altarringen till en rundad form, och de slutna bänkarna med hela ryggestöd och dörrar byttes till öppna bänkar.

Under 1936-37 genomgick kyrkan en renovering under ledning av Bror Almquist. Vid dessa arbeten togs de ursprungliga färgerna fram på den fasta inredningen som under 1800-talet blivit helt övermålad i vitt och guld. Samma år lades nytt golv i kvarteren och den nuvarande bänkinredningen tillkom liksom en femsidigt bruten altarring. Gamla gravhällar som tidigare legat i vapenhuset lades i mittgången och kalkstenshällar lades i vapenhuset. En ny orgel installerades bakom den gamla orgelfasaden. Skiffertaket lades om och väggarna kalkströks.

1955-56 byttes fönstren, torntrappan byggdes om och tornets tredje våning inreddes. Under 1975-76 tillkom en läktarunderbyggnad med bland annat toalett och brudkammare. Dessutom fick kyrkorummet en ljusare färgsättning, koret förstörades och predikstolens ursprungliga blå färg togs fram. Ommålning och förgyllning av orgelhuset samt ommålning av bänkarna på orgelläktare skedde 1984. Under 2001 byttes kopparplåten på tornet.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTISK OCH BEDÖMNING

BRO KYRKAS höjdläge med den sluttande kyrkogården och dess olika komponenter ger karaktär åt anläggningen. Kyrkans exakta tillkomsttid har inte gått att fastställa. Den kyrkobyggnad vi idag ser är troligen resultatet efter om- och påbyggnader under 1760- och 70-talen. Sedan västtornets överbyggnad tillkom 1895 har den nyklassicistiska exteriören inte genomgått några nämnvärda förändringar. Interiört präglas kyrkorummet främst av tillbyggnaden i slutet av 1700-talet men också av 1800- och 1900-talets renoveringar. Inredningen i form av altaruppsats från 1600-talets slut och predikstol från 1700-talets mitt kompletteras med epitafier från samma tid. Från 1800-talets början märks i trätunnvalvet och taklisten, liksom orgelfasaden från 1860-talet i nyklassicistisk stil. Sedan 1930-talets renovering, då bland annat bänkarna återfick ett 1700-tals utseende, har mycket få förändringar skett i kyrkorummet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- exteriörens bevarade nyklassicistiska prägel
- kyrkans äldsta murar är ovärderliga källor till kunskap om kyrkans äldsta historia
- interiörens prägel av olika renoveringar under 1700-, 1800- och 1900-talen
- kyrkans inredning från 1600-, 1700- och 1800-tal däribland altaruppsats och blå-marmorerad predikstol utgör viktiga element i kyrkorummets arkitektur
- klassicistisk orgelfasad och svängd läktare med bänkar från 1800-talets mitt
- äldre inventarier som epitafier

BY KYRKA Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Miljön kring By kyrka ligger vid Byälvens mynning i Väneren och utgörs av ett utpräglat jordbrukslandskap. Helåkersbygden med enstaka större jordbruksenheter är typisk för trakten söder om Säffle stad. Landskapsavsnittet kring kyrkan representerar en kontinuerligt hävdad kulturbygd som med säkerhet kan följas tillbaka till järnåldern. Här finns ett flertal förhistoriska lämningar som visar att området var väl taget i anspråk för odling och bosättning redan under första årtusendet efter Kristi födelse.

Dagens bebyggelselokalisering överensstämmer till stor del med förhållandena i gången tid och några byggnader har också en flerhundraårig historia. Till de anläggningar som bäst speglar ett ålderdomligt profant byggnadsskick hör prästgården från 1700-talets slut samt gården Bäck med anor från 1400-talets början. Till de äldsta byggnaderna i området hör den beigeputsade stenkyrkan som ersatte en medeltida kyrka på ungefär samma plats. I anläggningen ingår också klocktorn, begravningskapell och ekonomibyggnader.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är mycket omfattande. Den omges i väster av väg och odlingsmark, i norr av ett litet skogsparti och väg, i öster av väg, skog och prästgård med trädgård, och i söder av en parkering. Kyrkogården omgärdas av både stödmur och stenmur med granhäck i väster, stenmur och järnstaket med granhäck i norr, oxbärshäck i öster och stödmur med ett stycke oxbärshäck i söder. En medeltida kyrkogård låg i den södra delen av den nuvarande. Nio kända utvidgningar har gjorts norrut. Urngravsområden är anlagda strax norr om kyrkan, liksom i östra delen av 1957 års utvidgning och längst i norr på 1976 års utvidgning. På 1983 års utvidgning i nordost har en minneslund anlagts. År 2001 invigdes en skogskyrkogård norr om den befintliga begravningsplatsen. Den består av en 25 000 kvm stor gräsyta som omgärdas av skog i öster, väster och norr.

Ca 350 gravar med grusfyllda stenramar finns bevarade. De förekommer på kyrkogårdens äldsta delar och på utvidgningarna fram till 1948. Även häckomgärdade grusgravar förekommer. Karaktären på kyrkogårdens olika delar präglas av skillnader i gravvårdarnas storlek och förekomsten av grusgravar.

Kyrkan, som stod färdig 1779, är en enskeppig salkyrka av sten med västtorn. Kyrkan har ett tresidigt avslutat kor och vidbyggd sakristia i öster. Ingång sker genom västtornets vapenhus, samt genom portar mitt på respektive långsida. De slätputsade, ofärgade murarna vilar på en gråsvart putsad sockel. Långhusets murar bryts upp av småspröjsade rundbågade fönsteröppningar, vars snickerier är målade ljus gröna. Västtornet kröns av en huv och en åttkantig lanternin med fönster i två våningar. Lanterninen är vit med bruna snickerier och kröns av ett kors. Långhusets sadeltak är valmat över koret och klätt med skiffer.

Kyrkorummet har ett stort förhöjt kor med tresidig avslutning och täcks av ett blågrått trätunnvalv med en ljus rikt profilerad taklist. De vitputsade väggarna är försedda med en brunbetsad bröstpanel runt hela kyrkorummet och bryts upp av rundbågade, grönmålade fönster. Golvet är av lackat trä. Framför altare och altartavla finns en rektangulär, slät altarring. Altartavlan består av en triptyk målad av Gunnar Torhamn. Fönstren i de snedställda korväggarna är målade med bibliska motiv. Bakom altaret finns en ingång till den bakomvarande sakristian. I korets norra del finns en predikstol i barockstil och en dopfont från 1930-talet samt en ljusbärare. I den södra delen finns en trären kororgel och en svart flygel. På väggarna finns flera begravningsvapen. De öppna bänkarna från 1930-talet är uppdelade i fyra kvarter med mittgång, korsgång och sidogångar. I väster finns en läktare med läktarbarriär från 1800-talets slut i gustaviansk stil. Även orgel och orgelfasad är från 1800-talets slut. Den stora läktarunderbyggnaden innehåller bland annat brudkammare och toalett.

Portarna på södra respektive norra långsidan är försedda med kraftiga omfattningar och ovanför dessa finns runda, mönsterspröjsade fönster.

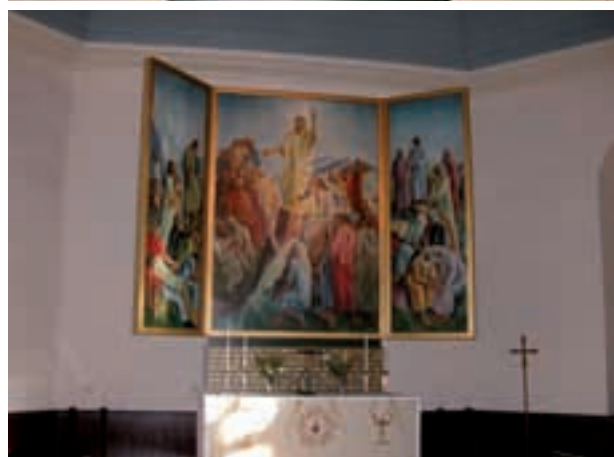
Byggnadshistorik

På den medeltida kyrkplatsen i By skall det redan 1326 ha funnits en kyrka som låg inom den nuvarande kyrkotomten. År 1639 byggdes den till och hela taket lades med stickor. Tio år senare renoverades kyrkan och ett torn uppfördes. Tidigare fanns troligen en klockstapel. År 1758 anlätades murarmästare Christian Haller för att uppföra en ny kyrka. Han avled dock 1759 och hann aldrig påbörja bygget. Troligen gick uppdraget till Sven Hertz som gått i lära hos Haller. Den nya kyrkan uppfördes 1773-79. Tornet uppfördes 1784 av sten från den gamla kyrkan.

En läktare uppfördes 1802 på bekostnad av baron C H Ugglå på Sund och två baroner Rajalin från Södra Skane respektive Säftele gård för deras privata bruk. Enligt inventarieförteckning 1830 var golven i koret och främre delen av långhuset lagda med kvadersten och i bänkkvarteren av kullersten. Efter tvärgången var gol-

ven av trä. Långhusets spåntak byttes 1838 mot skiffer och tornet kompletterades 1841 med den nuvarande lanterninen, ritad av arkitekt Stahl. 1859 genomgick interiören en översyn då de gamla bänkarna målades i ekimitation och nya större fönsterrutor sattes in i fönstren. År 1861 installerades den första orgeln, vilket innebar att läktaren måste byggas om. Vid arbeten 1872, under ledning av arkitekt Ludvig Hedin, fick kyrkan ny inredning i form av ny altarpupp och predikstol. Den gamla altartavlan och predikstolen från 1600-talet lades i tornet. En kamin installerades 1889 vid norra väggen där den befintliga ingången igenmurades. Nya, öppna bänkar ersatte de gamla slutna bänkkvarteren 1895 och år 1900 kläddes innertaket med smal pärlspont och målades ljus.

Vid en restaurering av kyrkan 1932-33 under ledning av arkitekt Einar Lundberg, fick kyrkorummet i princip sitt nuvarande utseende. Den gamla predikstolen togs tillbaka och altarpuppen byttes mot en altartavla målad av Gunnar Torhamn. Nya bänkar med gavlar insattes och korgolvet höjdes. Den norra ingången togs åter upp och två korfönster samt ett fönster i sakristian försågs med figurativa målningar. En ny dopfont tillkom liksom nya lampetter och ljuskronor av Lars Holmström, Arvika. Konservering av äldre inventarier skedde av konservator Sven Dalén, Stockholm. Kaminen togs bort och ersattes av elektrisk elvärme och orgeln byggdes om av orgelbyggare Hammarberg.

År 1967 skedde putsningsarbeten på fasad och torn. Spirans topp fick ny kopparplåt på och dess underrede byttes och ett nytt träkors tillkom. Målningsarbete skedde på sockel och snickerier. Under slutet av 1980-talet genomfördes konservering av predikstol, triumfkrucifix, psalmnummertavla och paneler. Läktaren byggdes om 1982 för att åstadkomma mer plats åt kören. Detta innebar bl a att gradängen togs bort på norra sidan och att stoppade "biostolar" monterades. 1983 installerades en kororgel vid korets södra vägg och dopfunten flyttades till den norra sidan. Samma år gjordes läktarunderbyggnad med förrum, toalett, städrum, kapprum mm. Utvändigt målning av torn och övertorn med takfötter och fönster skedde 1991. Om-målning av invändiga väggar skedde 2000.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTISK OCH BEDÖMNING

Landskapsavsnittet kring **BY KYRKA** representerar en kontinuerligt hävdad kulturbygd som med säkerhet kan följas tillbaka till järnåldern. Den stora kyrkogården speglar olika tiders begravnings seder och har i vissa delar en mycket ålderdomlig karaktär med ett stort antal bevarade gravar med grustäckning. Kyrkorummet uppvisar en blandad tidsprägel med avtryck från 1700-, 1800- och 1900-talen.

Nybyggnadstidens klassicistiska stilideal finns kvar i det stora kyrkorummet och i den tidstypiska läktarbarriären. Vid 1930-talets renovering under ledning av Einar Lundberg, återgick man delvis till ett mer historiserande stilideal som då var rådande. Den gamla predikstolen från 1600-talet återinflyttades och nya bänkar installerades. Dessutom färgsattes kyrkan i den nuvarande roströda färgen, vilken är främmande för det nyklassicistiska stilidealet. Karaktäristiskt är att By kyrka idag ofta nyttjas som begravningskyrka och för konserter av olika slag.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kyrkogård och prästgård utgör en samlad miljö med tusenårig historia
- kyrkans exteriör är välbevarad sedan byggnadstiden
- kyrkans grundkaraktär från 1700- och 1800-talen och bevarad inredning från denna tid
- bevarad predikstol och begravningsvapen från 1600-talet som visar på kyrkans långa historiska kontinuitet
- den stora kyrkogården med många bevarade grustäckta gravar
- de medeltida inventarierna; triumfkrucifix från 1200-talets slut samt klocka från senare medeltid

ESKILSÄTERS KYRKA Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Eskilsäter är en medeltida socken längst ut på Värmlandsnäs och utgör ett delvis skogsbeväxt, delvis öppet landskap och infattar även en omfattande skärgård i Vänern med bl a Lurön. Socknen saknar tätort och bebyggelsen är mestadels från 1800-talets mitt. Cirka 250 fornlämningar är kända bl a hällkistor, rösegravar av bronsåldertyp och hällristningar. Här återfinns t ex två mindre gravfält från järnåldern och ett höggravfält vid kyrkan från yngre järnåldern. De vittnar om bygdens betydelse redan före kristendomens genombrott. På Lurö finns en fornborg och ruinkulle efter vad man antar vara Lurö kyrka. Eskilsäters kyrkplats ligger på ett impediment i utkanten av en uppodlad dalgång, väl synlig i det flacka landskapet, direkt söder om en trevägskorsning. Norr om kyrkan finns agrart anknuten bebyggelse och en lanthandel. Kyrkobyggnaden av sten är delvis från 1100-talet och tillbyggdes troligen under senmedeltiden med ett ofullbordat torn och förlängdes mot öster med ett tresidigt avslutat kor under 1600-talets senare del. Tornets överdel tillkom 1896. Kyrkan omges av en kyrkogård, i sydöstra hörnet finns sedan 1960 en likbod och väster om kyrkogården en under 1980-talet uppförd servicebyggnad för vaktmästarna.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården torde till sina äldsta delar söder och väster om kyrkan vara anlagd under tidig medeltid. Den första dokumenterade utvidgningen gjordes 1859 västerut men dessförinnan hade vid flera tillfällen uppfyllningar av kyrkogården skett. Inte förrän 1961 företogs nästa utvidgning då ett område söderut tillfördes kyrkogården. Gångarna på kyrkogården tillkom 1932 i samband med uppfyllnad av ojämnheter i markytan. Sedan har de flesta grusgravarna och häckomgärdningar tagits bort i samband med olika renoveringar. Begravningsplatsen sluttar något västerut. Den är närmast kvadratisk till formen och har sin största sträckning söder och väster om kyrkan. Den avgränsas med sten- och stödmur mot omgivande gården i söder och väster och väg med bebyggelse och parkering i norr och öster. En måbärshäck löper innanför västra, södra och ett stycke av östra kyrkogårdsmuren. En häck av samma art åtskiljer den nya och äldre delen. Häckar förekommer endast i mindre omfattning. Därmed har de sammanhängande gräsytorerna blivit större. Lind har planterats längs muren på den nya delen medan några enstaka almar växer på den övriga kyrkogården. Samtliga gångar är belagda med grus. Begravningsplatsens äldsta gravvårdar utgörs av två stenors från 1600-talet vid södra kyrkväggen. Här står ytterligare en gammal gravsten utan åldersangivelse. Fem grusgravar finns bevarade. Tre gravar är

omgärdade med järnstaket däribland en från mitten av 1800-talet som tillhör Louisa Lolly och Sofia Geijer, hustrur till ryttarmästare Geijer på Rosenborgs säteri. En speciell karaktär skapas genom att gravvårdarnas framsidor genomgående vetter mot väster.

Kyrkan är murad av sten, har delar från 1100-talet och är vitputsad under valmat sadeltak med skiffer. Den består av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti. Ett vidbyggt gravkor på sydsidan fungerar som sakristia. Ett torn i väster tillkom 1867, med en kopparplåtinklädd karnischsvängd huv och åttkantig öppen lanternin. Putsväggarna bryts upp av rundbågiga port- och fönsteröppningar med brunmålade snickerier. I putsen är flera av den medeltida kyrkans muröppningar markerade. Ingång sker i väster via tornets bottenvåning. Kyrkomurarna vilar på en stensockel som karakteristiskt ligger utanför vägglivet och bildar vot mot väggen. Väggarna är slätputsade med kalkbruk, tornets övre del har mittfält markerade i spritputs. Långhusets fasadmurar avslutas mot takfot med en 60 cm bred vitmålad bård av träpanel. Tornet har lucköppningar i samtliga väderstreck. På tornets västfasad står årtalet 1896.

Kyrkorummet är långsmalt och enskeppigt och täcks av ett relativt resligt ljusblått trätunnvalv med tandsnittsmonstrad taklist. Koret med tresidig avslutning är förhöjt ett steg från långhuset. Golv i kor och mittgång är lagt med kalksten, medan bänkkvarteren har golv av trä. Väggarna är putsade och avfärgade vita. Fönstren sitter oregelbundet placerade och fönsterbågarna är gråvita. Västläktare som bärs upp av kolonner har en barriär figurativt målad av Hans Georg Schüffner. Orgeln är byggd 1820 av orgelbyggeridirektören Johan Eberhardt, Stockholm och en av få bevarade av dennes produktion. Den byggdes ursprungligen för Södra Ny kyrka, men där skaffades en annan på 1860-talet, varefter den kom att bli uppsatt i Eskilsäter 1877. Två slutna bänkkvarter med dörrar mot mittgången sluter an mot västväggen. Altaruppsats och predikstol i koret härstammar från 1683 och är utförda av okänd bildhuggare i för länet tidig barockstil. Altaruppsatsen har en från 1763 tillkommen altartavla målad av kyrkomålaren Hans Georg Schüffner. Altarringen är tät, femsidigt bruten med vingar och tillkom 1952. I korets södra del står en dopfont av täljsten på ett upphöjt podium. Funten är möjligtvis huggen i Norge under senare delen av 1200-talet. Spetsflikmönster runt övre kanten tyder på engelskt inflytande. Bredvid dopfonten finns öppning till sakristia med textilförvaring, arbetsbord och den s.k. Roostavlan från 1700-talet. I tornrummet, som nås via vapenhuset och läktaren, finns sedan år 1952 inrättat ett museirum med äldre föremål från kyrkan. Här kan man se resterna av ett krucifix från 1300-talet, en timvisare från 1700-talet i täljsten, en gammal kyrkport samt åtskilliga begravningsvapen.

Byggnadshistorik

Den västra delen av den nuvarande kyrkans långhus innefattar murar efter den äldsta stenkyrkan, sannolikt uppförd under 1100- eller tidigt 1200-tal. Den äldre kyrkobyggnaden var lägre och kortare än den nuvarande och bestod av långhus och ett kvadratisk kor med en halvrund absid. På sydsidans västra del fanns en portal och på nordsidan ett mindre fönster. Den medeltida kyrkan byggdes om under 1600-talets andra hälft (eventuellt omkring 1680) varvid långhuset förlängdes åt öster och det tresidiga korpartiet tillkom. Väggarna till det gamla långhuset höjdes med sten och timmer. Ett gravkor byggdes i två våningar. I underdelen inreddes ett gravkor för adelsätten Silfverswärd, medan överdelen tjänstgjorde som läktare, dit man kunde komma till med hjälp av en trappa mot väster. Genom ett mot kyrkorummet öppet valv kunde man från herrskapsläktaren följa med i gudstjänsten. Vid mitten av 1700-talet skänktes gravkoret till församlingen för att användas som sakristia. Gravarna flyttades till ett benhus vid södra väggen. Det mellanliggande golvet revs ut och de nuvarande ingångarna togs upp. En äldre dörr direkt in till koret murades igen 1762.

Tornet, vars undre del är av gråsten, kompletterades 1896 med tegel. Västtornet är inte byggt i förband med långhuset. Det innehåller murpartier från medeltiden. Före 1896 hängde kyrkklockorna i en fristående, öppen klockstapel av trä, vilken flera gånger ombyggs. Efter 1896 revs klockstapeln. Såväl i inventering från 1830 som i Djurklous beskrivning 1867 anges kyrkan sakna torn, men i protokoll från 1794 och 1807 omtalas ett torn varför kyrkan sannolikt haft ett äldre torn, som i så fall delvis borttagits före år 1830.

År 1830 uppges att kyrkan har ett flattak med målningar av Hans Georg Schüffner (1760-tal). Motivet var yttersta domen. År 1713, 1818 och 1842 beslöts att nya fönster skulle upptas i södra väggen, vilket torde betyda att fönstren skulle göras större. År 1825 var det åter på tal om reparation av kyrkan och då kom också förslag om att riva kyrkan och bygga ny tillsammans med Millesvik. Rivningen blev inte av. 1818 lades skiffertak på kyrkan, dessförinnan hade taket spåntäckning. Fler invändiga ombyggnads- och renoveringsarbeten utfördes 1854 då golvet sänktes i sakristian och en ny dörr dit togs upp på dess västsida. Samtidigt murades en dörr i korets sydsida igen. Trappa till läktaren anbringades i vapenhusets södra sida.

En omfattande renovering skedde åren 1895-96 då gravkoret definitivt togs i bruk som sakristia, golvet mellan våningarna togs bort, valvet in mot kyrkan igenmurades, gravarna i bottenvåningen forslades ur koret och rester av kistor och skelett jordades i en särskild bengrav. Dörr upptogs från sakristian till kyrkan. Klockstapeln revs, kyrkans tak tunnvalvdes och kyrko-

rummet målas invändigt med schablondekorerade fält på väggar och tak. En text skrivs ovan altarpuppsetsen: "Ära vare Gud", en kamin placeras framme i koret och man insätter nya öppna bänkar. Även år 1943 uppges kyrkorummet få nya bänkar.

Vid en restaurering 1950-52 enligt program från arkitekt Erik Fant, Stockholm var avsikten att framhäva kyrkans äldre stilkarakter, varför flera tillskott från sent 1800-tal avlägsnades. Den ursprungliga färgsättningen av altarpuppsets, predikstol, bänkdörrar och läktarbarriär framtogs. Altarpuppsetsen, senare kompletterad med altartavla av Hans Georg Schüffner, tillkom 1683 och den övriga nämnda inredningen under 1600- eller 1700-talet. Man arbetade med grunden och golvet, dränerade samt utförde in- och utvändig rappning. Koret förstörades. Nytt golv inlades och nya bänkar med dörrar tillverkades. För dopfunten gjordes ett upphöjt podium. Inventarier restaurerades av konservator. Läktaren återfick sitt ursprungliga utseende och ett museum inrättades i tornrummet. På predikstolen tillkom en stödkolonn. En ny altarring byggdes och innanför denna lades trägolv. Två nya psalmnummertavlor placerades i korens fönsternischer och vägglampetter tillkom. Två nya stolar placerades i koret och lösa stolar inköptes till läktaren. Ett textilskåp inrättades i sakristian. Nya dörrar och fönster samt innanfönster installerades. Tidigare var fönstren spetsbågeformade, nu blev de rundbågiga. Elarbeten utfördes och taket isolerades med glasullsmatta. I samband med arbetena gjordes byggnadshistoriska undersökningar av Gilbert Svensson vid Värmlands Museum. Äldre byggnadsdelar markerades genom ristning i putsen.

År 2000 inlades ett nytt trägolv i sakristian och en exteriör renovering av fasaden påbörjades. Långhustaket renoverades, skiffret rengjordes och omlades på ny panel, rötskadade takstolar lagades, diverse plåtarbeten och dräneringsarbeten utfördes samt ventilering av sakristie- och långhustaket. Invändig skedde upplagning och avfärgning av putsade väggytor. Restaureringsprogrammet upprättades av arkitekt Karl Karlsen.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ESKILSÄTERS STENKYRKA tillhör en av Värmlands äldsta byggnader. Med murdelar från medeltiden utgör den ett för landskapet omistligt historiskt dokument. I samband med en ombyggnad på 1600-talet fick kyrkan huvuddelen av sin nuvarande planform med tidstypisk rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti. Efter västtornets fullbordning 1896 har exteriören förändrats högst marginellt. Interiört präglas kyrkorummet av predikstol och altarpuppsets från 1600-talet och 1700-talet med målningar på predikstol, altarpuppsets och läktarskrank av målarmästare Hans Georg Schüffner. Orgeln och rummets takform tillkom under 1800-talet. Kyrkogården har lång kontinuitet och får en speciell karaktär genom att gravvårdarnas framsidor genomgående vetter mot väster.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans exteriör är i stort oförändrad sedan 1896
- kyrkan är en av Värmlands få med bevarade murdelar från medeltiden vilket i sig utgör ett historiskt dokument och påvisar en lång historisk kontinuitet
- interiörens prägel är resultatet av olika förändringsskeden och visar olika tiders stilideal, genom planform, predikstol och altarpuppsets från 1600-tal, 1700-tal i barockinspirerat takmåleri och 1800-tal i tunnvalv, fasad, fönster och orgel
- orgeln är tillverkad av den tidens mest erkände orgelmakare och en av få bevarade av dennes produktion i landet

GILLBERGA KYRKA

Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Miljön kring Gillberga kyrka med bebyggelse och fornlämningar illustrerar hur många medeltida kyrkor medvetet lokaliserades till förhistoriska centralpunkter. Byälvens dalgång tillhör ett av länets tidigast bebodda områden. Söderut vidtar ett idag närmast unikt och pastoralt landskapsparti med sankängar som säsongsvist översilas av Byälvens vattenflöde. Vadmarkerna här har utgjort ett viktigt inslag i det gamla bondesamhällets näringsmönster och den lokala bygdens kreaturshandling. Utöver den betydelse markerna fortfarande har ur betessynpunkt är de av stort ornitologiskt värde och erbjuder goda häckningsplatser för ett rikt och varierat fågelliv. Detta naturområde är skyddat som naturreservat.

Ett flertal fornlämningar från olika tidsepoker berättar om mångtusenårig bosättning och markpåverkan. I karakteristiskt terrängläge på Kanikekullen sydväst om Gillberga kyrka ligger ett av bygdens största gravrösen, troligen uppfört under bronsåldern eller övergången till järnåldern årtusendet före Kristi födelse. Omedelbart intill kyrkan finns ett välbevarat och tidstypiskt järnåldersgravfält bestående av 35 högar. Ingen av gravarna har undersökts men en påträffad yxa av järn an-

tyder en tidsbestämning närmast före kristendomens genombrott. Socknens "tätort" med affär och skola ligger vid Värmlands Nysäter, några kilometer söder om kyrkan.

Vid kyrkan ligger sockenstuga och före detta prästgård (numera privatägd), strax söder ut finns arrendatorsbostad och ett flertal ekonomibygnader. I kyrkoanläggningen ingår förutom kyrka också bårhus, sockenstuga och flera kyrkstallar, numera ekonomibygnad.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården bör till sina äldsta delar vara samtida med kyrkan, alltså från 1100-talets slut, men omnämns i handlingar först på 1700-talet. Hela kyrkogården sträcker sig söder, sydost och öster om kyrkan. Södra delen är terrasserad och kyrkogården omgärdas av stenmur i norr och väster och av staket i söder och öster. Söder om den medeltida delen skedde en utvidgning 1820, och 1957 gjordes ytterligare en utvidgning åt samma väderstreck. Mot sydväst genomfördes utvidgning 1986. Under år 2002 anlades en minneslund omgärdad av ett trästaket. Kyrkogårdens äldre delar omges av stora lönnar. Från en stödmur vid kyrkogårdens äldsta del bildar cypresser en sydgående allé och omsluter en ceremoniplats med ett träkors längst i söder. Terrasseringsar med häckar delar området. Från norr

till söder utgörs de av lind, måbär och oxbär. I sydost växer buskar av varierande slag. Kyrkogårdens äldsta delar har grusgångar, medan utvidgningarna har plattgångar. Närmast kyrkan är marken asfalterad. Gravarna på de äldre delarna är alla orienterade i en öst-västlig riktning medan de på de yngre delarna följer topografin.

Kyrkan, är uppförd av sten i slutet av 1100-talet som en absidkyrka. Den är om- och tillbyggd i flera etapper och har sedan 1731-33 ett rektangulärt långhus med ett smalare kor och en låg absid i öster. Ett västtorn med lanternin uppfördes 1837. Lanterninen har rundbågade, spröjsade fönster och ett tak lagt med koppar och avslutas upptill med ett förgyllt kors. Över långhuset och kor ligger ett sadeltak som är valmat över koret i öster och lagt med glimmerskiffer. Även absidens rundade tak är lagt med skiffer. Fasaderna är putsade, avfärgade i vitt och bryts upp av gråmålade rundbågade fönster. Entré i väster via vapenhus i tornet samt mitt på långhusets södervägg, båda portalerna i nyklassicistisk stil.

Kyrkorummet har ett förhöjt, smalare och rakt avslutat korparti och täcks av ett trätunnvalv försett med profilerad taklist. I koret finns en altaruppsats från 1600-talet i provinsial barock och en halvcirkelformad altarring med svarvade balusterdockor. På korets norra sida finns predikstolen med baldakin från 1736 också den i barockstil. I söder finns ett dopaltare med tavla av Olle Hjortzberg och en nyare dopfont av sandsten. I väster finns en läktare med nyklassicistisk orgelfasad från 1892 och läktarunderbyggnad. De vägganslutna bänkarna från 1940-talet är öppna mot mittgången. Södra bänkkvarteret delas av korsgång mot södra porten. Golvet är av lackade, smala brädor i såväl kyrkorum som kor.

Byggnadshistorik

Gillberga kyrka jämförs med Husaby kyrka i Västergötland då det gäller tid, form, storlek och material. Kyrkans äldsta delar tros härstamma från en romansk stenkyrka byggd vid slutet av 1100-talet. Dessa kyrkor har rektangulärt långhus som i öster ansluter till ett smalare och något längre kor, avslutad med en absid. I Gillberga finns delar av denna byggnadsstruktur bevarad. Absiden, vars murar är kapade på höjden, är sedan 1735 avskild med en plankvägg och fungerar sedan dess som sakristia. Koret har samma takhöjd som långhuset. Triumfbågen som ska avskilja koret från långhuset är helt borta. Från 1100-talet finns också en kyrkklocka som var invigd åt Sankt Laurentius. Klockan, som är en av Sverige äldsta, hänger i klocktornet och brukas fortfarande. Från 1200-talet finns resterna av en dopfont i täljsten.

Det finns inte några skriftliga källor eller andra veri-

fikationer för tiden fram till 1600-talet mitt. Men år 1665 skänktes altaruppsatsen av majoren Sven Persson Hildring och hans hustru Margareta Roos af Hjälmäter. På 1680-talet genomgick kyrkan en grundlig renovering. Då tillverkades nya fönster, läktare byggdes och kyrkan kalkades. Mellan åren 1699-1718 uppfördes ett torn under ledning av murarmästare Elias Persson Forsman med material delvis hämtat i Kinnekulle. Knappt tio år senare var tornet nära att rasa och revs 1730 på murarmästaren Christian Hallers inrådan. Till klockorna restes i stället en klockstapel på kyrkogården. Under åren 1731-33 utvidgades kyrkan under ledning av Haller. Kyrkan förlängdes ca 13 meter åt väster, koret och långhuset förenades genom att den ursprungliga triumfbågeväggen revs och tre fönster togs upp i den gamla delen av kyrkan. Troligen tillkom då också inbertaket av tunnvalv, liksom bänkar. År 1735 uppsattes en brädvägg mellan koret och absiden så att koret kunde användas som sakristia. Detta innebar att altaret fick flyttas åt väster och att korets inredning med bänkar och dylikt måste nytillverkas. I samband med detta arbete tillkom en ny predikstol 1736 av bildhuggaren Nils Falk. Den målades åtta år senare av Hans Georg Schüffner. År 1752 tillverkades en ny klockstapel som

fick ersätta den då ruttna provisoriska stapeln. Mellan åren 1802-04 genomfördes en grundlig reparation av kyrkan. Fönstren reparerades liksom golvet där gångarna belades med skifferhällar. Innertaket förändrades något och yttertaket fick ny resning och täcktes med skiffer. Altartavlan kompletterades 1804 av bildhuggaren Erik Grund, Karlstad. Tornbygget uppfördes 1837-40 efter ritningar av byggmästare A Högberg och under ledning av byggmästare Johan Lundberg från Karlstad. Genomgripande arbeten 1887 resulterade i att kyrkan förlorade mycket av sin ursprungliga karaktär. De slutna bänkkvarteren ersattes av öppna bänkar av 1800-talstyp, läktarbarriär och altarring byttes, innertaket kläddes med pärlspont och alla inredningsföremål ommålades. En ny orgelfasad tillkom 1892, troligen efter ritning av arkitekten HT Holmgren.

En ny värmeanläggning med vattenburen värme installerades 1935-36 och pannrum ordnades i källaren. Under 1940-41 skedde en genomgripande renovering under ledning av arkitekt Einar Lundberg, Stockholm. Syftet var att återställa kyrkorummet till utseendet det hade innan 1880-års arbeten. Pärlsponten i taket avlägsnades och ersattes av slätpanel som målades i en gråblå färg. Bänkarna byggdes om och försågs med nya gavlar. En ny slutna altarring och en ny hel läktarbarriär insattes. Altaruppsats och andra inventarier konserverades av konservator Sven Dalén, Stockholm. Väggarna och interiören nymålades för att efterlikna interiören från 1730-talet. Huvudentreprenör var C J Eriksson, Arvika. Troligen tillkom då också dopaltare och dopfunt samt tavla av Olle Hjortzberg.

År 1975 var det åter dags för en inre restaurering. Det gamla golvet av stora skifferhällar påträffades, men det var i så dåligt skick att det åter täcktes av trägolv. Läktarunderbyggnad med bland annat en toalett med slutet vattensystem installerades. Ett förråd tillkom under den södra trappan. Dockorna i altarringen och läktarbarriär som dolts under skivor vid 1940-41-års renovering togs fram och interiören målades i en ljusare färgskala.

Under 1992 skedde arbeten exteriört. Skiffertaket lades om och de utvändiga snickerierna målades. Fasaden gjordes om som garantiarbete 1996. En bänk längst ner i varje kvarter avlägsnades 1999 för att ge utrymme för bokbord mm. Samma år blåste korset på tornet ner. Efter reparationer och omförgyllning återuppsattes det igen. Fortsatta problem med fasaden gjorde att all puts på torn och långhus avlägsnades 2001. Den nya putsen avfärgades i en bruten vit nyans. De putsade omfattningarna kring långhusets båda entréer putsades i grå nyanser och snickerierna målades i en brungrå kulör.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTISK OCH BEDÖMNING

Med sin placering i omedelbar närhet till det välbevarade och tidstypiska järnåldersgravfältet visar **GILLBERGA STENKYRKA** hur många medeltida kyrkor medvetet lokaliserades till förhistoriska centralplatser. Gillberga kyrka intar en unik ställning bland de värm-ländska kyrkorna som länets enda kyrka med bevarade delar från en romansk kyrka med smalare kor och absid. Kyrkan, som flera gånger förlängts och förändrats, har kvar stora delar av det medeltida murverket. Exteriören har senare givits en klassicistisk prägel med portalomfattningar och torn med lanternin. Kyrkorummet åter speglar olika tiders om- och tillbyggnader. Altartavla och predikstol, från 1665 respektive 1736, är tidstypiskt utförda i provinsiell barock. Orgelfasad, altarring och läktarbarriär i nyklassicistisk stil är tillkomna under 1800-talets slut. Kyrkorummet präglas i övrigt av 1940-talets renovering under arkitekt Einar Lundberg och vittnar om sin tids syn på bevarandeideologi och gestaltning av ny inredning i äldre kyrkorum.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- gravfältet, kyrkan, kyrkogården och den intilliggande bebyggelsen utgör en samlad miljö med tusenårig historia
- Gillberga kyrka intar en särställning bland de värm-ländska kyrkorna i fråga om ålder och dess storlek vid tillkomsten

HUGGENÄS KYRKA

Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Huggenäs socken är Värmlandsnäs nordligaste socken. På impediment och skogsmarker i nära anslutning till öppen odlad jord återfinns ett flertal fornlämningar som vittnar om att Huggenäsbygden varit ianspråktagen sedan mycket lång tid. Huggenäs finns skriftligen omtalat sedan 1423 och enstaka gårdar kan dateras till 1350. Socknens första kyrka lär ha legat vid Uggelberg några kilometer söderut men platsen övergavs snart för den nuvarande vid Kyrktorps på ett höjdparti med utsikt över det flacka odlingslandskapet och gården Bredene. Huggenäs församling bestod på 1700-talet av endast 12 hemman som med svårighet kunde underhålla kyrka och kyrkogård. På 1830-talet sammanlades därför verksamheten med Södra Ny. Den medeltida träkyrkan invigdes 1846 som skolhus, vilket sedan genomgick en omfattande ombyggnation 1865. Skolan stängdes 1966, byggnaden inköptes av kyrkostiftelsen och återinvigdes efter ombyggnation som kyrka 1972.

Kyrkorummet ligger sammanbyggt med församlingshemmet. I direkt anslutning väster och norr om byggnaden ligger boningshus från slutet av 1800-talet med tillhörande ekonomibygnader. Samtliga byggnader är rödfärgade, tillika kyrkobyggnaden som omgärdas av

kyrkogården inramad av stödmur i söder och öster och häckar i väster och norr. Runt kyrkobyggnaden finns idag några bevarade gravhällar från 1600- och 1700-talet, en klockstapel samt några modernare gravvårdar från nutida urnnedsättningar. Miljön nås via en grusväg, med parkering öster om muren, och ligger på en höjd synlig i odlingslandskapet. Dess roll som sockenkyrka är litet framträdande i arkitekturen.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården sträcker sig i vinklad form söder och öster om kyrkan. I samband med att kyrkan byggdes om till skola 1846 togs alla gravvårdar bort. 1916 inhägnades en del av den dåvarande skolgården söder och öster om skolan för att skydda den gamla kyrkogården. 1946 restes här en minnessten. Samtidigt som kyrkan återinvigdes 1972 togs också kyrkogården i anspråk för urnbegravningar. Begravningsplatsen ligger på plan mark. Den omgärdas med granitstolpar och kätting mot kyrkan, med stödmur i öster och söder och häck i väster och norr. Ett bevarat järnstaket för hägnad av gravplats står i nordöst. Kyrkogården begränsas i öster och söder av naturmark och väg, i väster av väg och bebyggelse och i norr av bebyggelse. Kyrkogården kantas förutom av häcken i väster av enstaka ekar längs muren. Några pyramidekar står inne på gården. Hela platsen är gräsbevuxen och gångarna är belagda med plattor.

Förutom de gravvårdar som tillkommit sedan kyrkogården återinvigdes finns tre gravhällar och en gravsten bevarade från den gamla kyrkogården. Kalkstenshällarna ligger på nordöstra delen av kyrkogården och torde härröra från 1600- eller 1700-talet. En gammal gravsten över "inspectoren" Sven Torssell, död 1826, står i sydvästra hörnet av kyrkogården.

Kyrkan och kyrkosalen ligger sammanbyggd med en vinkelbyggnad med utrymmen för församlingsbruk. Byggnaden är uppförd av timmer i 1 ½ plan. Utvändigt är den klädd med faluröd lockpanel och täcks av ett sadeltak med tvåkupigt lertegel. Kyrkosalen har rektangulära mångspröjsade vitmålade fönsterbågar, och en entré med fiskbensmönstrade lackade trädubbeldörrar i väster. Dörren har en klassicerade omfattning i lackat trä och ovan den sitter ett vitmålat kors. Församlingsdelen har tvåluftsfönster med treglasindelning och i taket två fönsterkupor, en åt öster och en åt väster. En separat entré finns på västsidan. Byggnaden vilar på en hög slammad naturstenssockel.

Kyrkorummet är rektangulärt, har ett förhöjt kor och rakt avslutad östvägg under platt innertak. En mellanvägg av öppet timmer med uppsågad öppning bärs upp av två pelare sammansatt av plankor. Bänkar och övriga inredningsmöbler är alla trävita. Ett träaltare står direkt mot östväggen och framför den en vinklad altarring. En predikstol finns i korets norra del och orgel i den södra. Rummet har trägolv och panelklädda väggar samt gråvitlimmat trätak. Väggarna genombryts av de vitmålade rektangulära fönsterbågarna med småspröjsning. Två av fönstren har gulfärgade glasrutor satta i en korsform. De två bänkkvarteren lämnar längst bak utrymme för ljusträd, bokbord mm. I nordvästra hörnet finns en dörr till församlingshemmet.

Byggnadshistorik

Huggenäs träkyrka återinvigdes 1972. Kyrkan är byggd på en medeltida kyrkplats och delar av byggnadens timmerstomme kan också vara medeltida. 1842 uppgick Huggenäs socken i Södra Ny församling och träkyrkan lämnades öde. I början av 1820-talet hade man startat en diskussion om skolundervisning för barnen och kom in på lokalfrågan. Den gamla kyrkan kunde bli ett skolhus, menade man. Redan 1811 hade sockenstämman beslutat riva kyrkan, men detta beslut upphävdes året därpå. 1842 hölls den sista högmässan och samma år såldes byggnaden på auktion till Säffle stad. Enligt uppgift ska kyrkan, som då var i dåligt skick ha rivits och en skolbyggnad uppförts varvid man utnyttjat det gamla timret och sannolikt också återanvänt den ursprungliga grunden. 1865 uppfördes en lärarbostad i vinkel till den befintliga byggnaden. När skolverksamheten upphörde 1966 bildades Huggenäs kapellstiftelse, senare kyrkostiftelse, med syfte att inrätta byggnaden som kyrkolokal. 1956 restes en klockstapel

på den gamla kyrkogården helt nära byggnaden.

En önskan hos sockenborna om att få sin kyrka och verksamhet växte fram. När skolan lagts ned anhöll kyrkostiftelsen hos kommunen att få överta den gamla byggnaden och att på nytt rusta upp den. Stiftelsen erhöll byggnaden i gåva av kommunen år 1970 och ett omfattande restaureringsarbete startade med många frivilliga insatser. Församlingsborna skänkte kyrkbänkar, mattor, andra textilier och ljuskronor. Den 22 oktober 1972 kunde kyrkan invigas av kontraktsprosten Ferdinand Eriksson, exakt 130 år efter sista högmässan.

I samband med byggnadsarbetena undersöktes den delvis framtagna timmerstommen av dåvarande landsantikvarien Gösta von Schoultz. Han konstaterade spår av vitlimning på stockväggarnas insida men däremot inga entydiga tecken på igensatta dörr- och fönsteröppningar eller spikhål efter yttre spånbeklädnad. Den stora skolsalens mått stämde väl med långhusets mått enligt protokollet från 1830. Slutsatsen blev att kyrkan byggts om totalt 1865 varvid man utnyttjat det gamla timret så långt det gått men kompletterat med nytt och sannolikt återanvänt den ursprungliga grunden. Sedan invigningen har kyrkorummet förändrats marginellt. 1998 fick kyrkans tak ny ytbeläggning av tvåkupigt lertegel, tidigare låg här eternit och skiffer.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

HUGGENÄS TRÄKYRKA har en speciell historia genom sitt "återbruk" av byggnad. Till sin exteriör är kyrkan utformad mer som en samlingslokal än som traditionell sockenkyrka. Det rektangulära kyrkorummet får en speciell prägel genom sitt platta innertak och sin med timret synliga uppsågade innervägg. Väggar, golv och lösa såväl som fasta inventarier är alla utförda i trävita, vilket ger rummet ett speciellt särdrag.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, klockstapel och kyrkogård utgör en samlad miljö med medeltida förankring och fungerar som historisk symbol och tidsdokument i socknen
- helhetsgestaltning av interiören skapad i tidstypisk stil till återinvigningen 1972

KILA KYRKA

Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Bildningen av Kila socken har medeltida anor. Kyrkan ligger ca 1 mil norr om Säffle samhälle, på västra stranden av Harefjorden med förbindelse mellan Arvika i norr och Säffle i söder. Socknen, som saknar någon större tätort, är en traditionell jord- och skogsbruksbygd med främst små och mellanstora gårdar. Några större gårdar finns, bland annat von Echstedtska gården som uppfördes under åren 1762-64 av Bengt von Echstedt. Den nuvarande kyrkobyggnaden har enligt traditionen föregåtts av tre tidigare kyrkobyggnader varav den senaste låg inom nuvarande kyrkogård. I det lilla sockencentrat finns förutom kyrkoanläggningen och församlingshem (f d ålderdomshem) också prästgården med ekonomibyggnader. I anläggningen ingår kyrka, gravkapell, församlingshem, f d bårhus och ekonomibyggnad.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogårdens äldsta delar härrör från medeltiden och ligger till största delen på syd- och östsluttningarna av en höjd med kyrkan i den norra delen. Kyrkogården omges av stöd- och stenmurar och begränsas i väster av bebyggelse, i söder och norr av jordbruksmark och i öster av Harefjorden.

Marken sydöst om kyrkan ligger på lägre nivå och avskiljs från övriga kyrkogården genom en stödmur. En stödmur finns även i söder på den gamla delen. Den västra delen av 1954 års utvidgning är terrasserad med två stödmurar. Senaste utvidgningen gjordes 1954 mot sydväst. Samma år uppfördes också ett gravkapell med en allé av pyramidek. Gräsytona är vidsträckta och gångarna är raka, på den äldre delen asfalterade och på den yngre grusbelagda. De flesta bevarade gravarna med grustäckning finns på kyrkogårdens östligaste del där mönsterkratning av dem förekommer.

Kyrkan uppfördes 1652-54 ca 80 meter norr om en medeltida träkyrka. Den är murad av natursten och har ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti i öster. Fasaderna är putsade och avfärgade i vit-beige och bryts upp av gråmålade, rundbågiga fönster. Långhusets skifferklädda sadeltak är valmat över koret. Västtornet med vapenhus byggdes 1767-76 och har rundbågiga tornluckor, två åt varje väderstreck. Det är försett med skifferklädd huv samt öppen lanternin och spira klädda i koppar. Tornet kröns av ett förgyllt kors med tupp. Ingång i tornet sker genom en port som vänder mot söder. Dessutom finns en port på södra långsidan. Bakom koret finns en vidbyggd sakristia från 1829 med källare. Den murade sakristian har sadeltak täckt av skiffer.

Kyrkorummet har ett förhöjt, tresidigt avslutat korparti i öster och täcks av ett trätunnvalv med profilerad grönmålad taklist. I koret finns en dominerande altaruppsats i nyklassicistisk stil bestående av ett kors med svepning bakom halvcirkelformad altarring med balusterdockor. Även predikstolen på korets norra sida, är i nyklassicistisk stil. På var sida om altaruppsatsen finns dörrar till den bakomliggande sakristian. I korets södra del finns ett dopaltare med oljemålning och medeltida dopfont. I väster finns en rak läktare från 1829 med orgelfasad i nyklassicistisk stil från 1876. De öppna bänkarna är från 1936 i 1700-talsstil, med mittgång och sidogångar samt en korsgång på söder sida. Under läktaren som bärs upp av grönmarmorerade pelare, finns ett litet kyrktorg med klädavhängning och ljusbärare.

Byggnadshistorik

I tornet hänger två klockor, varav den ena bär runskriften "Petrus curatus", vilket syftar på församlingens kyrkoherde vid gjutningen 1348. Storklockan i Kila är en av få bevarade runklockor i landet. Då den nuvarande kyrkan i Kila invigdes 1654 bestod den av ett rektangulärt långhus med tresidigt kor i öster. Ett torn timrades upp 1670 och ett vapenhus murades vid södra långhusväggen 1674. Västläktaren tillkom 1734 och 1762 lades ett nytt, platt innertak i kyrkan. Detta målades med figurativ dekormåleri av målarmästaren Hans Georg Schüffner. Schüffner kallades för "Guds målare på Dal och i västra Värmland" och tillhör den västsvenska måleriskolan.

Det timrade tornet togs ner och ersattes 1767-1776 av det nu befintliga västtornet av gråsten. Arbetet utfördes av murarmästare Sven Hertz från Karlstad. Bengt von Echstedt var då kyrkoföreståndare och bekostade stora delar av tornbygget, hans initialer finns på tornets ankarslut. Längst bak i kyrkan, på var sida om mittgången, står också de s k "von Echstedtska bänkarna" som Bengt von Echstedt bekostade. De går ända ut mot yttervägg och är mot mittgången försedda med dörrar.

År 1808 lades kyrkans tak med skiffer från Glava. En stor omdaning av kyrkan påbörjades 1829 under ledning av prosten Anders Lignell. Vapenhuset i söder togs bort och av stenarna uppfördes istället en sakristia i öster. Ett nytt furugolv lades, nya bänkar tillkom liksom ny läktare, predikstol och altare. Inredningen är utförd i klassicistisk stil och målad i vitt, grönt och guld och har vissa inslag av empire. Den stora altaruppsatsen utgörs av ett fritt stående kors draperat med en vit svepning och omges av en arkitrav som bärs upp av en pilaster på var sida. Ovanför detta finns ännu en rikt profilerad, vitmålad arkitrav som i ovankant ligger mot taklistens underkant. Enligt uppgift i litteraturen tillkom altaruppsats och predikstol 1829, men enligt ritning i ATA på den nu befintliga altaruppsatsen, är förslag till "altare prydnad" för Kila kyrka "I nåder gillad en 5 maj 1882". Kanske den vid detta tillfälle kompletterades. Troligen härrör

vapenhusets snickerier med svängd trätrappa till läktaren och panel av bred handhyvlad pärlspont också från 1800-talets första hälft. Innertaket gjordes om 1852 då det platta, bemålade innertaket togs bort och ersattes av tunnvalv som målades vitt.

Tornspiran koppartäcktes 1922. En större renovering ägde rum 1935-36 under ledning av arkitekt Einar Lundberg. Då tillkom bland annat den nuvarande bänkinredningen. Korpartiet försågs med glasmålningar komponerade av målare Gunnar Torhamn, Stockholm och utförda av H Schultz, Kristinehamn. I koret ordnades ett dopaltare och en målning av Gunnar Torhamn sattes i en gammal skuren ram som renoverats. Altarringens svarvade balusterdockor avjämnades och kläddes med masonit och ny klädsel. Nya psalmnummertavlor tillkom och orgeln ombyggdes till 16 stämmor.

Konservering av predikstol mm utfördes av konservator Sven Dalén, Stockholm. Nya utåtgående portar gjordes på södra sidan. Elbelysning installerades liksom vattenburen värme med pannrum under sakristian. Fasaden utstockades med cementputs som avfärgades med kalkfärg. En sockel målades av stenkolstjära och skiffertaket lades om. I samband med renoveringsarbetet påträffades äldre gravar under koret i kyrkan som undersöktes av arkeolog Ingemar Atterman. Han tittade även på samtliga nedplockade brädor som legat som undertak till skiffret. Av dessa var ett 90-tal bemålade.

Skiffret på tornet lades om 1964. År 1978 höggs en del av putsen ner på långhuset och nästan allt på tornet.

1983 utfördes putsarbeten på tornets sydmur. Invändig renovering skedde 1992. Tak, väggar och bänkar om-målades. Bladguld lades på altarpupsats och predikstol. Altarringen har under 1900-tales andra hälft (mellan 1959 och 1992) tillverkats efter en äldre förlaga. Under samma tidsperiod har också några bänkar tagits bort under läktaren för att möjliggöra klädförvaring och plats för ljusbärare. 1994 skedde fasadrenovering av tornets östra och södra sidor. Under 2002 bilades all puts bort på både långhus och torn varefter ny puts pålogs och kyrkan avfärgades svagt vitbeige.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KILA STENKYRKA från 1654 ligger på den medeltida kyrkplaten intill Harefjordens strand. Exteriören med smäckert torn från 1770-talet, ger kyrkan ett barockt uttryck. Interiören präglas av ombyggnationer under 1800- och 1900-talen och har en väl sammanhållen nyklassicistisk prägel. Altarpupsats, predikstol och läktare med orgelfasad tillkom kring 1830 medan altarringen är tillverkad under 1900-talets slut. Från en renovering 1936 under ledning av arkitekten Einar Lundberg, märks främst bänkarna i 1700-talsstil och dess färgsättning, målade korffönster och dopaltare med tillhörande målning. På väggarna hänger två epitafier från 1700-talets mitt. Kyrkan har fönster i väster vilket ger kyrkorummet en speciell prägel.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkobyggnaden är ett välbevarat byggnadsverk från 1600- och 1700-talen
- interiörens välbevarade nyklassicistiska karaktär
- det från byggnadstiden välbevarade vapenhuset i tornet och den gamla porten mellan vapenhus och kyrkorum
- de sk von Echstedtska bänkarna har en tydlig koppling till en under 1700-talet, för kyrkan och bygden viktig personlighet
- storklockan från 1348 med runskrift är en av landets få bevarade runklockor
- platsen har sedan medeltiden kontinuerligt nyttjats som kyrkplats

LÅNGSERUDS KYRKA Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Långseruds kyrka bildar tillsammans med omgivande agrar bebyggelse sockencentrum i ett öppet, slätt jordbrukslandskap invid sjön Lången och dess utloppsälv till sjön Aspen, vid Kyrkebol. Genom sockencentret löper en slingrande asfalterad väg som tidigare var en av huvudlederna mellan Karlstad och Norge. Söder om kyrkan och vägen ligger sockenstugan från 1800-talets första hälft och en ekonomibyggnad. Västerut gränsar kyrkomiljön till Kyrkebols gård. Tidigare fanns österut en vattendriven kvarn och såg. En liten kraftstation finns dock bevarad samt några andra mindre byggnader som kan kopplas till dammen vid älven. Prästgården, nu i privat ägo, ligger cirka 500 meter österut och en f d klockaregård ligger 500 meter åt sydost. Området har utgjort socknens centrum alltsedan medeltidens början och bebyggelsen uppvisar traditionell enhetlig form, stil och material.

I kyrkomiljön ingår kyrkobyggnad, klockstapel, gravkapell och kyrkogård.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården med medeltida anor har en något oregelbunden form med huvuddelen väster och norr om kyrkan. Den omgärdas av stödmur i alla väderstreck utom i öster, där en slänt mot älven utgör naturlig gräns. Begravningsplatsens högsta del ligger i väster där klockstapeln är placerad, varifrån marken sluttar nedåt. Det finns gott om stora lövträd. En rad lindar växer utmed muren i väster. Ett 40-tal grusgravar ger karaktär åt kyrkogården. Förutom grusbelagda huvudgångar finns plattgångar. En konstnärligt utformad minneslund ligger sedan 1990-talet placerad i kyrkogårdens nordvästra parti.

Kyrkan har en barockinspirerad korsformig plan med vapenhus i söder och väster, samt sakristia i öster. Kyrkan är timrad av fyrkantigt liggtimmer med spånklädda fasader och ett spåntäckt tak. En fristående klockstapel har motsvarande fasadbeklädnad. Taken är tjärade, väggarerna falurödfärgade och snickeridetaljerna såsom fönster, omfattningar och dörrar och portar är oljefärgsmålade vita. Kyrkans tak har valmade gavlar. Vid takfoten svänger taket ut i en mjuk form och alla hörn har svag solfjädersform. Över läktarna i söder, väster och norr finns i taket fönsterkupor med sadeltak. Fasadens fönster är till huvuddelen rundbågiga och småspröjsade. Entré sker från vapenhus i väster och sö

der eller via korsarmen i norr samt genom sakristian.

Kyrkorummet har ett förhöjt tresidigt avslutat korparti. Läktare finns i tre korsarmar; väster, norr och söder. Golvet är av trä, väggarna är slätpanelade och ljusgråmålade. Fönstren är vitmålade och spröjsade med innanfönster av antikglas. De har gråmålade omfattningar i draperiform. Kyrkans innertak är ett korsformat trä-tunnvalv, vitmålat med sol i korsmitt och bred gråvit-blå marmorerad taklist. Predikstolen är ett arbete från 1600-talet i renässansstil och altaruppsatsen i barockstil är från 1700-talet. På korbäddens bakom altaret finns en draperimålning från 1700-talet. Bänkarna är öppna och i sen 1800-talsstil, tillika läktarbarriärerna. Koret avdelas med ett korskränk. I koret finns en medeltida dopfont av täljsten. På väggarna hänger en rad graverade porträtt från 1700-talet.

Byggnadshistorik

Det är inte med säkerhet känt om några medeltida partier finns bevarade i den nuvarande kyrkan, men byggnaden har under århundradenas lopp blivit föremål för åtskilliga förändringar. Kyrkans räkenskaper börjar år 1677 och från denna tidpunkt kan vi mer eller mindre i detalj följa kyrkobyggnaden och dess inventariers öden. Fram till 1720-talet bestod kyrkan av ett långhus jämte kor av samma bredd, det sistnämnda tresidigt avslutat i öster. Ett torn eller klockstapel var uppförd vid långhusets västra gavel. Delar av långhuset kan antas vara från medeltiden medan det tresidigt avslutade koret tyder på 1600-tal. Koret och delar av långhuset bildar kärnan i den nuvarande kyrkan.

År 1722 påbörjades en genomgripande ombyggnad av kyrkan. Två korsarmar tillfogades, en i norr och en i söder. Arbetena slutfördes 1724. År 1742 uppfördes en fristående klockstapel. 1914 ersattes denna klockstapel med den nuvarande, som i det väsentliga är en kopia av den gamla. 1769 påbörjades nästa större ombyggnation. Man lade ny grund, höjde hela kyrkan och försåg den med ett välvt innertak av trä istället för det tidigare plana innertaket, nya fönster togs upp och de gamla förstörades. Nya fönsterfoder med svängda, draperilikhande konturer tillkom och en särskild sakristia öster om koret. Kyrkan förlängdes cirka åtta meter mot väster. De befintliga vapenhusen i väster och söder ombyggdes och kyrkan spånades. Interiört tillkom ny bänkinredning, en läktare i väster och åtskilliga lösa inventarier. Arbetena var i huvudsak slutförda år 1770. År 1776 brädinkläddes innerväggarna och 1781 målades kyrkorummet av målarmästare Eric Jonaeus. Tak och väggar målades i pärlgrått med blåmarmorerade lister, i korsmittens valv målades en strålende sol och bakom altaruppsatsen ett draperi. 1811-12 reparerades exteriören. Under 1840-talet upptogs korfönstren och ett nytt läktarfönster. 1853 byggdes en läktare i södra korsarmen och i samband med detta upptogs ett nytt

fönster där, samt en ny dörr i norra korsarmen och en ingång i sakristians sydvägg. Läktaren i den norra korsarmen byggdes år 1856.

Kyrkorummets därefter största förändring skedde åren 1886-87. På nytt byggdes fönstren om, altaruppsatsen förändrades, en ny predikstol uppsattes, den slutna bänkinredningen revs ut och ersattes med öppna bänkar. Läktarna byggdes om och gavs sin nuvarande utformning. När det var dags för nästa renovering år 1925, avlägsnades åtskilliga av 1800-talets tillägg, bl a predikstolen. Intentionen var nu att återskapa delar av 1700-talsinteriören. Korfönstren igensattes och korets draperimålning återställdes. Arkitekt för dessa arbeten var professor M Waerstedt, Göteborg.

1940 installerades värme och elektrisk belysning. Under ledning av arkitekt Ragnar Jonsson, Stockholm, utfördes under 1960-talet byte av fönster och ommålning av interiören i 1700-talets färgskala.

Under 1990-talet har två bänkar framme vid koret, en på vardera sida om mittgången, plockats bort för att möjliggöra en utvidgning av koret mot väster. Vid detta tillfälle inlades ett nytt brädgolv och korskränket ombyggdes något för att passa sin nya placering. Dessutom har reparationer genomförts av syllstockar, väggparti samt sakristiedörr. Det har utförts komplettering av rämnor och stuprör, konservering av altaruppsats, installation av brandlarm samt renovering och underhåll av tak- och väggspån.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

LÅNGSERUDS TRÄKYRKA med ursprung i 1600-talet eller möjligen senmedeltid uppvisar en exteriör och interiör som till största delarna utformades under 1700- och 1800-talen. Byggnaden är ett typexempel på träkyrkornas möjlighet till om- och tillbyggnad. En liten rektangulär byggnad har genom århundradena förlängts, förhöjts, tillfogats korsarmar mm. Interiören med blandning av predikstol från 1600-tal, färgsättning, altaruppsats och draperimålning från 1700-talet och utbyggda läktare och bänkar från 1800-talet fungerar även den som ett viktigt pedagogiskt instrument i förståelsen av träkyrkobyggnadernas förändringsmöjlighet när ökad befolkning och nya stilideal ställde krav på förändring. Kyrkomiljön utgör en viktig symbolisk del i det historiska sockencentret med kyrklig kontinuitet ned i tidig medeltid.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, klockstapel, kapell och kyrkogård utgör en samlad och betydelsefull miljö som ingår i ett kulturhistoriskt värdefullt sockencentrum
- kyrkan har såväl till sin helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- kyrkorum med tydliga årsringar från 1600-tal i det tresidigt avslutade koret och predikstol, 1700-tal i korsarmar, altaruppsats och dekorationsmåleri, 1800-tal i läktarbyggnader och bänkar samt 1900-tal genom en romantisk tillbakablickande och återställande renovering. Tillsammans bildar tidsspåren idag en fint sammanhållen helhet
- delar av långhusets timmerväggar kan ha medeltida ursprung

MILLESVIKS KYRKA

Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Millesvik socken ligger på sydvästra delen av Värmlandsnäs, med Säffle som närmaste tätort ca 25 km från sockengränsen. Värmlandsnäs slättbygder kännetecknas av en förhållandevis hög uppodling vars traditioner på många håll kan ledas tillbaka till forntiden. Här finns länets tätaste bestånd av förhistoriska lämningar i tidstypiska och karakteristiska terränglägen. Millesvik representerar ett koncentrat av Värmlandsnäs sammansatta och tidsmässigt varierande fornlämningsbestånd och halvön framstår som länets mest betydelsefulla kontaktzon med Kållandsö och landskapen söderut.

En av pilgrimslederna gick enligt traditionen genom Millesvik socken och från denna tid finns en helig källa uppkallad efter Sankt Lars, belägen ca 500 meter från kyrkan. Området kring Millesviks kyrka tillhör de mest illustrativa, med fornlämningar, byggnader, ortnamn och odlingslandskap som berättar om värmländsk agrarhistoria med kontinuitet sedan stenålder. Kyrka, pilgrimsled och enskilda gårdar med traditioner från tidig medeltid överbryggar gränsen mellan hednisk

och kristen tid. Vid kyrkan finns en klockargård och en f d skola som idag fungerar som församlingshem. I kyrkoanläggningen ingår förutom kyrka och församlingshem, en klockstapel och en likbod, båda söder om kyrkan, samt en enklare ekonomibyggnad strax norr om kyrkogårdsmuren.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården, vars äldsta delar troligen kan dateras till 1200-talet, sträcker sig runt kyrkan och omgärdas av en stenmur. Begravningsplatsen som har en i det närmaste kvadratisk form, begränsas av väg och bebyggelse i söder och av gården i övriga väderstreck. Norr om kyrkan finns ett anspråkslöst gravområde utan gångar eller planteringar. Här finns ett antal gravar med stenramar och grus, några gravhällar samt kyrkogårdens äldsta gravvård, ett 1600-talskors. Den enda dokumenterade utvidgningen av kyrkogården företogs västerut 1957. De flesta gravar med grustäckning har tagits bort under årens lopp och familjegravshäckar förekommer inte vilket bidrar till större sammanhängande gräsytor. Gångarna är grusbelagda och kompletteras med plattgångar. Klockstapeln söder om kyrkan är uppförd av

vitmålade trästolpar. Klockorna hänger i ett fyrkantigt ramverk med tälttak täckt av falsad kopparplåt. Tornet kröns av ett smitt kors. Söder om kyrkan finns också ett putsat bårhus. Byggnaden har en dörr i västergaveln och ett sadeltak lagt med skiffer.

Kyrkan är murad av sten och har ett lågt, rektangulärt långhus med tresidig koravslutning. Den nuvarande planformen härrör troligen från sekelskiftet 1700, men i det sydvästra hörnet finns rester från en medeltida kyrka, troligen från 1100-talet. Långhusets vitkalkade väggar har en timrad förhöjning, klädd med liggande, vitmålad panel, och bryts upp av rundbågade, brunmålade fönster. En timrad och panelklädd sakristia är vidbyggd i öster och i väster finns ett timrat och panelklätt vapenhus. Det skifferlagda sadeltaket är valmat över koret. Även sadeltaken på vapenhus och sakristia är lagda med skiffer. Ingång sker via en rektangulär, inåtgående dubbelpport i vapenhuset i väster.

Kyrkorummet har ett tresidigt avslutat kor och täcks av ett ljusst målat trätunnvalv, försett med gråmålad profilerad taklist. De vitslammade väggarna bryts upp av rundbågade fönsteröppningar försedda med vitmålade bågar med masverksformad spröjsning. Bakom en 8-kantig tät altarring finns altartavlan som utgörs av en målning från 1855 av Gustaf Bruzewitz, Göteborg. Tavlan föreställer Kristus som välsignar barnen. Altarbordet i vitt och guld är mitt fram klädd med röd sammet och dekorerad med en förgylld duva. På korets norra sida finns en nyklassicistisk predikstol i vitt och guld och i korets södra del står en medeltida dopfont. I väster finns en rak läktare som bärs upp av gråmarmorerade pelare med läktarbarriär försedd med gråmålade speglar. Orgelfasaden har en klassicistisk prägel, och är målad i blågrönt. De två vägghasta bänkkvarteren är målade i blågrönt och har dörrar mot mittgången som är marmorerade i grått. Golven i mittgång och kor är lagda med kalkstenshällar medan bänkkvarterens förhöjda golv täcks av lackade brädor.

Byggnadshistorik

Millesviks kyrka har anor från tidig medeltid, därom vittnar bland annat dopfonten i täljsten från 1200-talet. Troligtvis ingår också medeltida murar i det nuvarande långhusets sydvästra del. Dessa murar är betydligt tjockare och mer oregelbundna än övriga.

Ett platt innertak målades 1763 av målarmästare Hans Georg Schüffner. Han kallades "Guds målare på Dal och i västra Värmland" och tillhör den västsvenska målarskolan. Millesvik var den tredje kyrkan i pastoratet som målades av denne mästare. Den tresidiga koravslutningen tillkom troligen 1772-73 under ledning av murarmästare Hertz. Samtidigt höjdes murarna med några timmervarv. Ett trätorn revs vid västgaveln 1790. Samma år uppges fönstren blivit tillökade i antal och

storlek och att en stor mängd tegel användes till ilagningar. 1794 uppfördes det timrade vapenhuset vid västgaveln. Taket på långhus och vapenhus lades med skiffer från Glava 1815.

Under 1800-talets mitt genomgick interiören relativt stora förändringar. Det bemålade trätaket togs bort 1854 och ersattes av ett trätunnvalv med profilerad taklist. Läktaren höjdes, försågs med nya pelare och fick ny inredning. Gavelfönster i västgaveln tillkom liksom trappor på var sida om ingångsdörren i vapenhuset och en högre dörr till läktaren. En vidbyggd sakristia av timmer uppfördes på östra gaveln och altaret flyttades samtidigt fram för att möjliggöra ingång till sakristian. Predikstolen målades i vitt och guld. Nya fönster med vitt glas insattes och väggarna rappades. Den gamla altarpuppans från 1600-talet ersattes 1855 av altartavlan. En orgel införskaffades 1865. Denna ersattes 1903 av en ny orgel utförd av orgelbyggare J Magnusson.

Vid reparationsarbeten 1912 lagades skiffertaken och fasaden kalkades. Kyrkan genomgick en inre upprustning 1923 efter arbetsbeskrivning av arkitekt A Roland, Stockholm. Arbetet innebar bland annat att väggarna rengjordes och kalkades samt att taket målades. Bänkar nytillverkades av äldre virke, dörrarna behölls oförminskade men anpassades i bredare mellanstycken. Alla bänkar målades enligt äldre färgsättning under befintlig färg, vilket innebar ett ramstycke i mörk blågrön färg med marmorerad fyllning. Några fönster nytillverkades och innanfönster sattes in, liksom dubbla dörrar i vapenhuset. Kalkstensgolvet justerades och nytt trägolv lades ovanpå befintliga kalkstenar i bänkkvarteren. Golvet i vapenhuset lades om. Vid en fasadrenovering 1967 fann man äldre kalkmålningar under kalkfärg på långhusets södra vägg. Under 1984 genomfördes renoveringsarbeten på långhus och sakristia. Vid renoveringsarbeten under 1993-95 reparerades delar av takkonstruktionen och den timrade delen av långhusets stomme. Skiffertaket lades om 1997-98.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

De omkringliggande fornlämningarna, pilgrimsleden och den heliga källa, liksom den medeltida dopfunten påvisar kyrkans och områdets kontinuerliga användande sedan mycket lång tid. Området bildar tillsammans med bland annat Hjälleskate herrgård en miljö av riksintresse för kulturmiljövården. **MILLESVIKS KYRKA** har i delar bevarade murrester från medeltiden men har byggts om och till i olika etapper. Exteriören har sedan 1700-talets mitt ett i stort sett oförändrat utseende med en karakteristisk låg byggnadskropp utan torn och med vidbyggt vapenhus i väster. Interiören präglas av altare och predikstol i nyklassicistisk stil från 1800-talets mitt. Framträdande i rummet är också 1920-talets restaurering då de slutna bänkkvarter i 1700-tals stil och den mörkt blågröna färgsättningen på både bänkinredningen och flera lösa inventarier tillkom. Den fristående klockstapeln och bårhuset är typiska attribut för kyrkorna på Värmlandsnäs med medeltida ursprung.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan med kyrkogård har ett medeltida ursprung och utgör tydlig länk mellan de omgivande forntida gravarna och dagens hävdade jordbrukslandskap
- det medeltida murverket i sig utgör ett omistlig historiskt dokument om den tidens byggnadsverk
- bänkarna sluter an hela vägen mot västväggen, vilket numera är ovanligt i de värmländska kyrkorna
- den bemålade plankan i läktarens golv utgör resterna av ett målat innertak av målarmästare Hans Georg Schüffner och är ett dokument från 1700-talet
- den fristående klockstapeln är en av ett fåtal i landskapet
- bårhuset är ett av de äldre bårhusen i landskapet

SVANSKOGS KYRKA

Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Svanskogs socken är belägen i sydvästra Värmland, med gräns mot Dalsland. I topografiskt avseende är socknen mycket kuperad med vackra sjöar och tjärnar mellan bergshöjder och grusåsar. Under medeltiden var Svanskog delad i två skilda socknar med kyrka i Mellansvan och kapell vid Åmbeskog i Hedane. Trakten kring Svanskogs kyrka var en utpräglad agrarbygd fram till slutet av 1600-talet då patron Carl Uggle på platsen lät anlägga ett stångjärnsbruk som med tiden blev ett av västra Värmlands mest betydelsefulla. På 1800-talet ändrades brukets järnhantering till trävaruproduktion. Svanskogs samhälle domineras idag av brukets moderna verkstadsbyggnader, egnahem från 1900-talet samt modernare villor. Svanskogs prästgård, numera privata, ligger placerad i Södra Skarbol ungefär 1 km söder om kyrkan efter den gamla sockenvägen. Kyrkomiljön är placerad i samhällets norra del, granne med Svaneholms herrgård, som under medeltiden var prästgård. Kyrkan ligger med kyrkotomt på en udde i sjön Mellansvan. Kyrkogården finns sedan år 1814 som egen avdelning 300 meter österut. I kyrkoanläggningen ingår

kyrka, kapell, kyrkogård, församlingshem, sockenstuga, ekonomibyggnad och garage.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården har en avlång form med nordsydlig sträckning. Marken sluttar något mot väster. Platsen omgärdas av sten- och stödmurar som i söder har två olika öppningar med smidesgrindar. Kyrkogården gränsar i öster och söder till åkrar och gården, i väster till landsvägen och i norr till skogsmark. Begravningsplatsens äldsta del finns i söder och en modern utvidgning i norr. Allé med tuktade lindar, kastanjetråd, ett 20-tal grusgravar varav flera med järnstaket samt grusbelagda huvudgångar ger karaktär åt platsen.

Kyrkan uppfördes i barockstil 1733-38 under ledning av den tyskfödde byggmästaren Philip Eckel på platsen för en medeltida träkyrka. Den är en korsformad salkyrka med torn i väster. Kyrkan är byggd av liggttimmer, utvändigt spånad och slamfärgad röd. Ett korsformat sadeltak med valmade spetsar täcks av glimmerskiffer. Fasaderna genombryts av vitmålade rundbågiga småspröjsade fönster. Huvudingångar finns i väster via tornet samt via den södra korsarmen genom vitmå-

lade utåtgående pardörrar. En mindre ingång finns på sakristians norra fasad. Tornet har även det spåninklädnad och består av en bredare bas med svängt spåntäckt takfall som rids av en smalare klocklanternin avslutad med en spåntäckt huv. Takfallen är tjärbehandlade och tornluckorna slamfärgsmålade röda. Under sakristiedelen i östra korsarmen finns en gjuten källarvåning.

Kyrkorummet täcks av två korslagda brunlaserade trätunnvalv med bred marmorerad taklist. Målad dekor finns i taket. Väggarna är panelade och vitmålade. Koret är förhöjt och sakristia och förhall ligger placerade bakom altaret under en herrskapsläktare, kallad "hennes nåds läktare" utsmyckad med målningar 1764. Kyrkorummet har vägganslutna bänkar i karakteristiska kvarter. En predikstol på östra korsarmens norrvägg är utförd i barockstil av bildhuggaren Isac Schullström 1742, som ägde en gård i Rållsbyn, Svanskog. Altaruppsatsen är ett arbete i senrenässans, ursprungligen utfört för Kristinehamns kyrka men kom genom Schullströms försorg till Svanskog 1736. Uppsatsen inramar en altarmålning utförd 1883 av pariskonstnärinnan Kerstin von Post. I korets södra parti finns en täljstensdopfont från 1200-talet framför ett dopaltare krönt av en baldakin. I kyrkans västra korsarm finns en klassicistiskt utformad läktare med orgel, båda byggda 1891.

Byggnadshistorik

Kyrkan är den andra, eller möjligtvis den tredje på platsen, som benämns i källor som en ursprunglig hednisk offerplats. Den tidigare kyrkobyggnaden antas ha haft måtten cirka 9 x 7 meter. Detta mått motsvarar dagens kor och man vill göra gällande att denna kyrka påbyggdes 1733 till dagens korskyrka. Inga belägg finns dock för denna uppgift. Den nuvarande kyrkan upptimrades alltså år 1733 (på 22 dagar) och invigning kunde ske redan samma år den 11 november av superintendenten Magnus Aurivillius. Interiören var då inte fullbordad, detta skedde senare i etapper. Predikstolen tillkom 1742. Ett gravvalv för familjen Uggla murades under kyrkans kor 1740 av murmästare Magnus Lander. Enligt traditionen lär det gå en underjordisk gång hit från Svaneholms herrgård, som på katolsk tid fram till 1527 varit prästgård.

År 1765 utsmyckas och inreds läktaren bakom koret till "hennes nåds läktare", för familjen Uggla. Arbetet med utsmyckningen görs av bildhuggaren Isac Schullström, som även målade blomstermotiven. Att placera läktaren här var en idé kopierad från domkyrkan i Karlstad och tanken var från början att göra den till en orgelläktare.

1890 genomgick kyrkan sin första större renovering och ombyggnad, efter ett förslag av arkitekten Agi Lindegren. En sluten bänkinredning ersattes med en öppen av sedvanlig 1800-talstyp och kyrkorummet om-

målades enligt tidens ideal i en mörkare färgställning. Västläktare med orgel och två underbyggnader tillkom också.

Vid den senaste, mer genomgripande restaureringen 1948 under ledning av arkitekten Axel Forssén var avsikten att framhäva kyrkans 1700-talskaraktär. De slutna vägganslutna bänkkvarteren med inbyggda elementskydd tillkom. I koret monterades en baldakin över ett dopaltare. I tornbyggnadens vapenhus inreddes 1977 kapprum, toalett samt brud- och skötrum.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SVANSKOGS KYRKA är med sin korsform och timrade spånklädda väggar ett välbevarat och tydligt exempel på barockens träkyrkobyggnadskultur i Värmland. Såväl kyrkans exteriör som den interiöra planlösningen är till stora delar bevarade från byggnadstiden. Herrskapsläktaren, bakom altaret, tillkommen år 1764 kallas "Hennes nåds läktare" och är en av landets få bevarade koraläktare och påminner om släkten Ugglas betydelse för kyrkobyggnadens tillkomst. Predikstolen är ett verk av bildhuggaren Isac Schullström 1742. Schullström bodde vid denna tid i Svanskog vilket är av särskilt lokalhistoriskt intresse. Nyare inslag i kyrkorummets har väl anpassats till helhetskaraktären.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan som helhet är mycket ömtålig
- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för det värmländska träkyrkobygandet i barockstil
- predikstolen i provinsial barockstil har ett speciellt lokalhistorisk värde då den är tillverkad av den då i Svanskog boende bildhuggaren Isac Schullström
- kyrkorummets omfattande bänkinredning och kvartersindelning utgör ett betydelsefullt inslag i rummets karaktär
- herrskapsläktaren i koret är en av landets få bevarade

SÄFFLE KYRKA

Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Säffle blev stad 1951, vilket å ena sidan innebär att det är Sveriges yngsta och sista stad. Å andra sidan finns här också många lämningar från förhistorisk tid vilket tyder på att området kring Byälvens mynning i Vänern varit bebott sedan mycket länge. Genom olika vatten-system finns en ca 90 kilometer lång förbindelse från Arvika och Glafsforden ner till Säffle och kanalen från 1830-talet. Området kring Säffle utgörs till stor del av skogs- och jordbruksbygd. Den södra delen av kommunen, Värmlandsnäs, har betydande odlingsmark och för Värmländska förhållanden, mycket stora gårdar.

By kyrka, strax söder om samhället, tjänade tidigare som församlingskyrka. Sedan Säffle kyrka uppfördes inne i samhället 1965, flyttade den administrativa delen dit. By tjänar som begravningsplats till båda kyrkorna. Kyrkoanläggningen i Säffle ligger centralt i samhället och är inbäddad i en parkmiljö med gräsytor och stora lövträd. Strax intill finns också en av de fyra storhögarna från järnåldern som ligger längs Byälvens västra strand. De flesta byggnaderna runt omkring är uppförda av rött tegel. Här finns bland annat en skola, ett vattentorn, en transformatorstation och bostadshus, alla uppförda kring sekelskiftet 1800/1900. Här finns

också ett flerfamiljshus i rött tegel från 1900-talets mitt. I kyrkoanläggningen ingår förutom kyrkokomplexet även en klockstapel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkokomplexet är uppfört 1965 efter ritningar av arkitekt Gunnar Bornö. Den vinkelställda byggnaden innehåller kyrksal, församlingshem och pastorsexpedition, de två senare i två våningar. Byggnaderna har flacka, dolda tak täckta med papp och fasader med rött Höganästegel. Ingång till kyrksalen sker från parken och till församlingshemmet från parken via Kyrktorget. Entrén till pastorsexpeditionen sker från gatan. Kyrkokomplexet bildar mot baksidan en innergård med gräsmattor och planteringar. Mot gatan framträder kyrksalen med de höga tegelväggarna och det för Säffle kyrka så karaktäristiska mönstermurade fönstret med målat glas. Även den fristående klockstapeln från 1985 utgör ett blickfång. Dess undre del är klädd med rött tegel. Ovanpå detta vilar en stålkonstruktion och en kopparklädd kupol som bär upp tre kyrkklockor. Kupolen kröns av ett kors. Via en undre gång är klockstapeln sammanbyggd med församlingshemmet.

Kyrksalen utgörs av ett rymligt rektangulärt kyrkorum med förhöjt rakt avslutat korparti i söder. Ingång sker i norr via ett i rummet inbyggt vapenhus. I koret finns

altartavlan som utgörs av en omålad skuren trärelief av konstnären Sven Lundqvist. Framför altaret står en rektangulär, delbar altarring av omålat trä. På korets högra sida finns ett dopaltare och en dopfont av sten och på den östra sidan står predikstolen av omålad furu. På vänster sida om koret finns ingång till sakristian och ovanför denna en inbyggd läktare med orgel. Kyrkorummet har ett högt platt innertak av omålat trä. De murade vitslammade tegelväggarna bryts på östra sidan upp av stora, högt sittande fönster. På västra sidan finns två mindre fönster samt ett stort målat fönster med bibliska motiv, komponerat av konstnären Sven X:et Erixon. På samma sida finns också en stor skjutdörr till det intilliggande församlingshemmet. I kyrkorummet finns öppna träbänkar i två kvarter med mittgång och sidogångar.

Byggnadshistorik

En orgel installerades 1975 på körläktaren. Den utfördes i lackerad furu av A Magnussons Orgelbyggeri. Under åren 1988-89 genomfördes förändringar i kyrkorummet då de omålade bänkarna delvis målades i en röd-orange färg, bänkdynor och mittgångsmatta anskaffades liksom ny belysning över altaret. I anslutning till kapprummet installerades en handikapptoalett. Under 1990-talet kompletterades även dopaltaret med ny belysning.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SÄFFLE KYRKA är tidstypiskt utförd med väl integrerade utrymmen för olika verksamheter. Här finns förutom kyrksal och församlingshem också utrymmen för barn- och ungdomsverksamheter, pastorsexpedition och ett litet kapell i källarplan. Exteriören präglas av en stram, sluten arkitektur och hela kyrkan har ett tidstypiskt formspråk med okomplicerade, funktionsbundna former. Interiörerna i såväl kyrksal som andra utrymmen präglas av tegel och andra naturmaterial i form av trä, betong och sten. All armatur i kyrksalen är av mässing. Förutom den nya färgsättning som kyrkorummet fick i slutet av 1980-talet är materialen oftast obearbetade och "råa". Den konstnärliga utsmyckningen i form av två målade fönster och altartavlan i form trärelief besitter höga konstnärliga värden.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- tidstypisk stadskyrka från 1960-talet med väl integrerade utrymmen för olika verksamheter som också är avläsbara i den välbevarade exteriören
- kyrkorummet som helhet är synnerligen ömtåligt för förändringar
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är värdefulla komponenter för kyrkans helhetsgestaltning

SÖDRA NY KYRKA

Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Som enda sockencentrum på östra sidan av Värmlandsnäs ligger Södra Ny kyrka med anslutande bebyggelse och väl hävdad produktivt jordbrukslandskap. Kyrkan med intilliggande Sjönnabols gård har alltsedan medeltiden utgjort traktens centralpunkt. I skriftliga källor omtalas socknen första gången 1473 i samband med ett ägoskifte. Miljön kring kyrkan präglas av månghundraårig agrar verksamhet. Vid mitten av 1700-talet ersattes en gammal medeltida träkyrka av den nuvarande vitputsade stenkyrkan. Öster om kyrkan leder en lövträdsallé fram till Sjönnabols gård, tidigare socknens dominerande jordegendom till vilken hörde betydande arealer skogs- och åkermark med torp och statarboställen. Nordöst om kyrkan ligger en f d skolbyggnad, nu privatägd. Kyrkomiljön består av kyrkan placerad på en liten höjd med omgivande rektangulär kyrkogård med bårhus i trä under skiffertak, stegförvaringshus och ett putsat pumphus. Utanför kyrkogårdsmurarna finns en modern falurödfärgad ekonomibygnad/vaktmästarlokal i norr och i väster en f d stallbyggnad, numera nyttjad som förråd.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är i sina äldsta delar sannolikt medeltida. De äldsta partierna ligger väster och sydväst om kyrkobyggnaden. Då den gamla kyrkan revs på 1770-talet röjdes kyrkogården och hela området togs i bruk. Utvidgningar har därefter skett åt norr och österut. Kyrkogården omgärdas av stenmur och efter den växer i söder almar. Ett mindre antal björkar och aspar finns planterade, liksom enstaka barrträd. Kastanjeträd bildar en östvästlig allé från huvudingången till grindöppningen i väster. Alla större gångar är grusbelagda, medan de mindre är plattbelagda. I den äldre delen finns ett 50-tal grusgravar och några få familjegravhäckar och järnstaket.

Kyrkan är murad av gråsten med ett rektangulärt långhus, rakt avslutat korparti, utbyggd sakristia i öster samt torn i väster. Murarna är spritputsade, avfärgade vita och genombruts av rundvåvda fönsteröppningar. Västtornet kröns av en kopparplåtslagen, skivtäckt huv med sluten lanternin. Långhuset har ett mansardformat tak belagt med rektangulärt skiffer. Sakristians tak har pulpform, täckt av skiffer. Ingång sker i väster via

tornets bottenvåning, via långhuset i söder och norr samt via sakristian i söder. Samtliga fönsterbågar och dörrar är brunmålade, liksom takfoten. Tornet har synliga svartmålade ankarslut. På den västra fasaden finns skrivet EGvE samt UEG (Erik Gustav von Echstedt, Ulrika Eleonora Gadde) samt årtalet 1757. Karaktär åt tornet och kyrkan ger ett i väster vänt tornur med svart botten, förgyllda visare och romerska siffror. Tornet avslutas med ett litet kopparklot och ett tunt kors med kulor i ändarna.

Kyrkorummet är enskeppigt med förhöjt kor. Golvet är stenlagt och väggarna är vitkalkade under ett trätunnvalv med profilerad taklist. I samband med kyrkans ombyggnad 1871 förvärvades altaruppsats och predikstol, bägge tidstypiska arbeten i nyklassicistisk stil. Bänkkvarteren, med slutna bänkar delvis från 1700-talet, har dörrar mot mittgången och står på ett förhöjt trägol. Bänkarna är uppdelade i fyra grupper så att det bildas korsgångar till entréerna vid långhusväggarna. Under västläktaren finns underbyggnader som rymmer samlingsrum, textilförvaring, toalett, våtrum och kapprum. Utgång till sakristia sker bakom altaruppsatsen.

Byggnadshistorik

Åtminstone en kyrka har funnits före den nuvarande. Det var en träkyrka, timrad med spåntak och en fristående klockstapel som var belägen något väster om dagens kyrkobyggnad. Den lär enligt uppgift ha sålts i delar på auktion 1774, efter det att den nya kyrkan stod klar. Den nuvarande kyrkan är Värmlandsnäs största kyrkobyggnad med plats för cirka 400 besökare. Anledningen till att denna kyrka byggdes så stor kan bero på att de intilliggande storgårdarna Sjönebol och Ramstad hade många anställda och att det till kyrkan dessutom kom tillresta båtfolk som lade till vid Staviken. Kyrkan kom från 1842 även att betjäna de boende i Huggenäs, sedan kyrkan där försålts och omvandlats till folkskola. Under 1970-talet har Huggenäs återinviigt en ny församlingskyrka.

Enligt kyrkans arkiv startade bygget av den nya kyrkan 1757, detta årtal finns även angivet på tornets västfasad. Som arkitekt och byggmästare fungerade först den tyskbornige Christian Haller, domkyrkoarkitekt Karlstad. Men bygget kom efter hans död att slutföras av Hallers gesäll Sven Hertz. Kyrkan invigdes i februari 1773 och uppvisade då ett rektangulärt långhus med rakt avslutat kor och med torn placerat i väster med vapenhus i bottenvåningen. Kyrkans exteriör har fortfarande prägel av byggnadstiden. Sedan 1871 finns en vidbyggd sakristia under pulpettak i öster. 1828 utbyttes äldre takbeläggning av spån mot skiffer och mansardtakformen höjdes något. Karaktär åt kyrkan ger det för Värmlands sockenkyrkor unika tornuret.

Interiört var kyrkan ursprungligen så planlagd att i korpartiet låg von Echstedtska gravstenen på ena sidan och sakristian på den andra. Över dessa rum fanns en läktare och i mitten över altaret en predikstol (de sistnämnda flyttade från den gamla kyrkan). Under sent 1700-tal målades kyrkans snickerier i "berliner-blå marmorering" och väggarna runt fönstren dekorerades med "målade gardiner". 1819 installerades en Eberhardtorgel. Denna ersattes av en ny 1871, nu placerad på den år 1854 uppförda västläktaren. Västläktaren uppfördes av Huggenäsborna som efter sammanslutningen kommit att tillhöra Södra Ny. Vid denna ombyggnad i kyrkan förändrades även koret. Den befintliga mur, som utgjorde vägg för sakristia och gravkor, borttogs och altaret flyttades intill östra väggen. Predikstolen flyttades fram till det främre korfönstret.

1871 genomfördes en omfattande renovering av interiören under ledning av arkitekt F R Ekberg, vilken innefattade ny predikstol, nytt altare, nytt golv i koret, nya fönster, 12 nya bänkar samt uppmurning av en ny vidbyggd sakristia öster om koret. Inredningen från denna renovering uppvisar nyklassicistiska renässansstildrag och målades i vitt med guld. Bänkarna målades i ekimitation.

1930 genomfördes ytterligare en renovering, nu under ledning av arkitekt Bror Almquist. Kyrkan putsades och långhustaket reparerades. Inne i kyrkan spikades ett nytt innertak på det gamla. Golvet, som tidigare låg på marken, höjdes och lades fritt vilande på gjutna betongbjälkar. Bänkarna gjordes "bekvämare" i långhuset och för läktaren anskaffades nya bänkar. Orgeln restaurerades och vissa inventarier konserverades. Kyrkorummet målades om i sin helhet för att återskapa 1700-talskulören i blått. Altare och predikstol marmorades svagt i grön umbra.

1966 genomgick kyrkan på nytt en utvändigt renovering då vissa partier delvis putsades om. Tornhuvens plåt utbyttes och kyrkan försågs med nya dragstag i järn. I tornet lagades murskador med betongsten. Kyrkan fick nytt regnvattensystem och samtliga fönster på sydsidan utbyttes. Invändigt målades väggarna. 1992 tillkom läktarunderbyggnader. Dessa utrymmen rymmer brudkammare, förråd, toalett, våtrum och kapprum. Handikappsanpassning genomfördes vid den norra långhusentrén. Golven omlades och ventilerades och ny värmeinstallation med bänkvärmare tillkom. Kyrkorummets väggar målades svagt gula.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SÖDRA NY STENKYRKAS exteriör har fortfarande prägel av byggnadstiden. Karaktär åt kyrkobyggnaden ger ett åt väster vänt tornur, unikt för Värmland. Kyrkorummet domineras av tre seklers inslag; nybyggnadstidens barockstil, 1800-talets tillägg med klassicerande predikstol och altaruppsats samt 1900-talets funktionskrav på biutrymmen under läktarna. Vapenhuset är välbevarat sedan byggnadstiden. Kyrkan, kyrkogården och tillhörande ekonomibyggnader bildar ett viktigt symbolladdat sockencentrum i en bygd utan egentlig tätort.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka och kyrkogård utgör en samlad miljö med medeltida förankring och fungerar som historisk symbol och tidsdokument i socknen
- kyrkans exteriör har fortfarande prägel av byggnadstiden och utgör en god representant för landsbygdens stenkyrkotyp i barockstil
- i interiören är tre epoker av kyrkans historia tydliga; nybyggnadstidens barock, 1800-talets nyklassicism i predikstol och altaruppsats samt 1900-talets funktionsinrättade läktarunderbyggnader
- vapenhuset är väl bevarat från byggnadstiden och har innertak med bemålade plankor från den tidigare kyrkobyggnaden
- det för landskapets sockenkyrkor unika tornuret

TVETA KYRKA

Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Tveta socken ligger i Värmlands gränsområde mot Dalsland. Den traditionella näringen utgörs till övervägande del av mindre jord- och skogsbruk. Kyrkan i Tveta har troligen föregåtts av åtminstone en tidigare kyrka som låg vid Mon, några kilometer från nuvarande kyrkplats. Detta skall ha varit en träkyrka som ännu vid 1800-talets början hade en synlig stengrund bevarad. Från den tidigare kyrkan finns bevarade inventarier bl a i form av snidade träfigurer, kyrkklockor och en dopfont.

Nuvarande kyrka ligger några kilometer väster om Säffle och kan skimras från riksväg 45 som går söder om kyrkan. Den intilliggande Tveta gård hörde under medeltiden till kyrkan men drogs vid reformationen in till kronan och har därefter bl a fungerat som militieboställe men också som prästgård och i tider då sockenstuga saknades nyttjades gården som samlingsplats. På andra sidan vägen från kyrkan sett finns ett litet sockencentrum med bland annat en skola från slutet av 1930-talet, den gamla sockenstugan från 1800-talets

slut som fungerar som skolans bispisning, samt den före detta lärarbostaden som efter tillbyggnad 1983-84 fungerar som församlingshem. Alla dessa byggnader är faluröda med vita snickerier. I kyrkoanläggningen ingår kyrka, församlingshem och ekonomibygnad.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogårdens äldsta delar ligger söder om kyrkan och utgörs av en gräsyta med grusade gångar och gravstenar med varierande storlekar och material. En gravsten med årtal 1671 visar att begravningsplatsen var i bruk vid denna tid. Kyrkogården utvidgades norr om kyrkan 1940. Den senaste utvidgningen skedde 1983, även denna gång mot norr. Gravramar av sten och familjegravshäckar har successivt tagits bort. Gångarna på kyrkogården är alla grusbelagda och raka. Kyrkogårdens rektangulära form med nord-sydlig sträckning, omgärdas av en stödmur med häck och begränsas i norr och söder av betesmark, i öster av en skogsdunge och i väster av väg och bebyggelse. Svarta smidesgrindar från olika tider finns i muröppningarna.

Kyrkan har ett timrat rektangulärt långhus med vidbyggd sakristia i öster och västtorn med spira. Fasa-

derna är klädda med tjärade spånor och bryts upp av rundbågade, vitmålade träfönster. De valmade sadeltaken på långhus och sakristia är lagda med koppar. Tornets spånklädda spira kröns av ett kors på kula. Ingång sker i väster via vapenhus i tornet. Ingång finns också på sakristians södra sida.

Kyrkorummet utgörs av en enskeppig salkyrka med panelklädda väggar och ett ljusst målat trätunnvalv. De rundbågade fönsteröppningarna har blyspröjs och färgat glas. Ett tresidigt avslutat, förhöjt korparti finns i öster. Där finns en altartavla utförd i barockstil och framför den, en halvcirkelformad altarring med svarvade balusterdockor. På korets södra sida är ett litet dopaltare placerat med en medeltida dopfunt. Predikstolen är belägen i norr och är utförd i en sen nyklassicistisk stil. Kyrkorummet har väggfasta bänkar i 1700-talsstil. Mot söder delas bänkraderna av en tvärgång som leder fram till en medeltida kalvariegrupp på södra väggen. Läktare finns i väster med läktarbarriär av marmorerade fyllningar och däröver svarvade marmorerade balusterdockor. Orgeln har klassicistisk orgelfasad i vitt och guld. I vapenhuset sitter mot kyrkorummet en gammal dörr som kan vara den gamla kyrkporten från tiden före tornets tillblivelse.

Byggnadshistorik

Den äldre västgöotalagens kyrkoförteckning redovisar tre kyrkor i Sunds härad. En av dessa torde ha varit Tveta, vars kyrka enligt traditionen lär ha legat vid Mon, några kilometer norr om den idag befintliga kyrkplatsen. Tveta kyrka stod färdig 1670 och var troligen redan då spånklädd. Kyrkobyggnaden har sedan dess genomgått flera förändringar och omgestaltningar. Den första skedde 1737 då sakristian vidbyggdes i öster.

En omfattande tillbyggnad skedde 1872 då kyrkan såväl höjdes som förlängdes och det nuvarande kyrktornet uppfördes. I samband med dessa arbeten kläddes också kyrkan exteriört med en panel som vitmålades. 1940-41 genomgick kyrkan, under ledning av arkitekt Einar Lundberg, stora förändringar interiört. Golvet lades om, kyrkorummets pärlspontväggar kläddes med masonit och målades. Framtagning av de gamla färgerna på altartavla samt konservering av de medeltida skulpturerna som finns i kyrkan skedde av konservator Sven Dahlén, Stockholm. Dopaltare, liksom nya bänkar med täta ryggar och gavlar tillkom. Över predikstolen byggdes en baldakin. Pannrum under sakristian byggdes och ett nytt värmesystem med lågtrycksånga ersatte kaminer. Vid en renovering 1955, avlägsnades den utvändiga panelen och ersattes av tjärade spånor.

I samband med en renovering 1969-70 inbyggdes smårum under västläktaren. Denna läktarunderbyggnad utvidgades 1988 till bland annat brudkammare och toalett. En ny altarring tillverkades efter förlaga från 1870-talet. I samband med denna renovering upptäcktes hussvamp i trossbotten, varför hela golvet togs upp och en ny bottenplatta av betong göts under byggnaden. Altaruppsats, altarring och predikstol konserverades 1995 under ledning av konservator Cecilia Skoglund, Värmlands Museum. Under år 2002 togs plåttaket bort på långhus och sakristia och ersattes av en skivtäckning av kopparplåt.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

TVETA timrade **SOCKENKYRKA** är i sina äldsta delar från 1670-talet men såväl interiör som exteriör är omgestaltade flera gånger sedan byggnadstiden. Efter att under slutet av 1800-talet ha klätts med vitmålad panel är fasaderna och den resliga tornspiran sedan 1955 åter klädda med tjärade spånor. Takmaterialet har skiftat och sedan 2002 är taket lagt med kopparplåt. Interiören präglas av renoveringar från såväl 1700- som 1800- och 1900-tal; altartavla i senbarock, altarring, predikstol, läktarbarriär och orgelfasad är alla i klassicistisk stil medan bänkarna vid 1940-talets historiserande renovering utfördes för att mer likna en 1700-talsinredning.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- dopfunt, kyrkklockor och kalvariegrupp från medeltiden och den senbarocka altarpopsatsen utgör viktiga länkar i förståelsen för socknens och kyrkans höga ålder
- kyrkobyggnadens äldsta delar från 1670-talet utgör ett värdefullt dokument om kyrkans historia och om 1600-talets byggnadsteknik
- interiörens prägel av sen nyklassicism med den bevarade originalinredningen från ombyggnadskedet 1872
- den gamla kyrkporten i vapenhuset

ÖLSERUDS KYRKA

Säffle kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Ölserud socken ligger mitt på Värmlandsnäs med strand mot såväl Dalbosjön som Värmlandssjön. Topografin består av flacka, småbrutna odlingsbygder och skogsmarker. Ölseruds socken har medeltida ursprung och åtminstone två tidigare kyrkor har funnits vid Byn, ett par kilometer öster om dagens kyrkplats vid Norra Avestad. En minnessten restes 1952 på den gamla ödekyrkogården. Ungefär 90 fornlämningar är kända inom socknen. Två hällkistor är från stenåldern, dessutom finns rösegravar av bronsåldertyp. Någrastensättningar, en domarring samt fynd från flatmarksgravar är från äldre järnåldern.

Bebyggelsemiljön med kyrka och kyrkogård med 1600-talsursprung ligger vid en trevägskorsning, socknens centrumbygd, i ett öppet och hävdad odlingslandskap med omgivande tidstypiska byggnader från 1800- och 1900-talen. Socknen saknar tätort. Idag utgör kyrkan området äldsta byggnad. Kyrkogården sträcker sig rektangulärt väster och söder om kyrkan. Sydost på kyrkogården finns ett bårhus och i anslutning direkt söder

om kyrkogården en ekonomibyggnad.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården tillkom samtidigt som kyrkan på 1600-talet och har utvidgats två gånger, den första 1940 mot väster och söder och den andra 1975 ytterligare mot väster. En timrad balk, som omgärdade 1600-talskyrkogården revs 1820 och ersattes av en stenmur. Dessförinnan hade stigluckor i balken tagits bort. En karta från 1807 visar att en likbod funnits strax nordväst om kyrkan. På 1940 års utvidgning har iordningsställts ett urngravsområde i sydväst där berggrunden hindrar kistbegravningar. Den gamla allmänningen används numera till familjegravar. Kyrkogården sluttar något mot väster, är rektangulär till formen och har en östvästlig sträckning. Den omgärdas av stöd- och stenmur, som i väster vetter mot åkrar och gården, i norr mot väg och bebyggelse, i öster mot gården och betesmark och i söder mot snårskog. Alla gångar är grusbelagda och raka. En stor del av kyrkogårdens äldre karaktär har bevarats genom det 30-tal grusgravar som mönsterkrattas. Tre gravar är omgärdade med järnstaket och två med häckar. Strax väster om kyrkan står den äldsta gravgården, ett sten kors från 1614, vilket har flyttats

hit från gamla kyrkogården i Byn. Tre järngrindar från 1940-talet öppnar upp kyrkogården för besökarna.

Kyrkan av trä består av ett rektangulärt långhus, ett smälare kor, sakristia i tresidigt avslut i öster samt torn i väster. Långhuset täcks av ett valmat sadeltak med skiffertäckning. Tornet avslutas med en huv beriden av en åttkantig lanternin med runda fönster och däröver en spira, allt skivtäckt med koppar. Ingång sker från tornet eller via förрум till kyrkorummet vid sakristian. Kyrkans exteriör präglas framför allt av 1880-81 års renovering och ombyggnad. Fasaderna är klädda med vitmålad liggande spontad panel med gråmålad kraftigt markerade knutpilastrar, lisener, dekorerad takfotslist och spröjsade fönster med konsolliknande omfattningar. Allt i en eklektisk historiserande stil typisk för tiden. Fönsterbågarna och de brädinklädda fiskbensmönstrade dörrarna är grönmålade. Huvudingången i väster, nås via en halvcirkelformad granittrappa med tre steg. Över ingången står byggnadsåret 1881.

Kyrkorummets färgsättning går i vetegult, grönt, beige och grått. Väggarerna är panelklädda med lisener. Fönstren är höga och rektangulära med olikfärgade glas och masverksformad spröjsning. Tredingstaket är paneltäckt och en kransgesims bärs upp av fyrkantiga pelare. Rummet har trägolv och är möblerat med öppna bänkar som ej sluter an mot ytterväggarna. Koret, vilket är förhöjt ett steg, avdelas från kyrkorummet genom ett rakt skrank. Sakristia och förрум i öster bakom koret, nås via två dörrar som flankerar altaret. Altartavlan är en målning från 1953 av Olle Hjortzberg, vilken vilar på ett rektangulärt altarbord framför en femsidigt bruten altarring. Kyrkans predikstol är i senklassicistiskt stil, och i väster finns en läktare med en senklassicistiskt utformad orgel. Tornet har vapenhus, tornrum och därefter tre nivåplan.

Byggnadshistorik

Kyrkan började byggas år 1663 och under årens lopp har den förändrats kraftigt. Ölseruds sockenbildning har medeltida ursprung, och åtminstone två kyrkor har funnits tidigare. Ölseruds första kyrka var troligtvis byggd av sten. Från Peder Magni Gyllenius anteckningar från besök den 9 oktober 1642 berättas ”i Ölssrudh, vidh huilcken kyrckia ståår en gammal steenkyrckia mäst nedhfallen”. Kyrkplatsen var vid den tiden Byn, som ligger ett par kilometer öster om den nuvarande kyrkplatsen. Texten berättar om två kyrkor bredvid varandra, en förfallen av sten och en i bruk uppförd av trä. Enligt traditionen brann träkyrkan ned efter ett åsknedslag. En ny kyrka, dagens, uppfördes då med ekonomiskt stöd av staten och amiral Clas Uggle i närheten på herrgården Averstad, i Litsbol.

Byggnaden hade från början spåntak och blev spånklädd 1704. En omfattande reparation påbörjades

1762 och avslutades 1769 med byggandet av vapenhus och läktare. Kyrkorummet fick då takmålningar av Hans Georg Schuffner. Tidigare var kyrkan målad invändigt av Lars Carlsson Märting. På en minnestavla i tornet ges upplysning om hans arbeten 1696. En altartavla med bildhuggeriarbeten föreställande Kristus på korset prydde koret. En särskild uppgång från sakristian ledde till predikstolen, vilken var svartmålad och försedd med tak.

Från år 1714 finns anteckningar om en klockstapel, som var i dåligt skick och behövde renoveras. Den hade först enbart en klocka (1500-tal), men ytterligare en klocka inköptes 1774. Under 1850-talet byttes takläggningen av spån ut mot skiffer.

Åren 1880-81 genomfördes en omfattande ombyggnad av kyrkan såväl ut- som invändigt under ledning av byggmästare J Larsson från Varola i Västergötland. Det förut tillbyggda vapenhuset lades till kyrkorummet och ett nytt västtorn, 27 meter högt, uppfördes. Exteriören fick sin nuvarande historicerade stil. Sakristian norr om koret togs bort och en ny sådan inrättades i kyrkan genom att ett skrank med ett enkelt kors uppsattes. Läktaren utvidgades och fick en rak bröstning. Innetaket med Schuffners målningar togs bort. Takets resning höjdes och gavs en tresidig profil. Kyrkan bekläddes invändigt med pärlspont och målades i grått. Nya bänkar av pärlspontade bräder tillkom samt en femsidigt bruten altarring. Fönstren förändrades och fick innanfönster. Kyrkan fick sin första orgel 1863. Denna utbyttes mot en ny i samband med ombyggnaden 1881.

Sista större förändringen genomfördes 1953 under ledning av arkitekt Erik Fant. Då bytte man ut skranket mellan koret och sakristian mot hel vägg placerad längre ut i rummet. Man installerade elektrisk värme, belysning och elektrisk ringning. I koret uppsattes en ny altartavla, ”Emmausvandrarerna” målad av konstnären Olle Hjortzberg. Väggarerna kläddes med slätpanel och kyrkorummet fick en ny färgsättning i vetegult, grönt, beige och grått. Bänkarna byggdes om och en ny altarring tillkom. I sakristian inrymdes ett skåp för mässkar. 1965 byttes orgeln på nytt ut. 1979 konserverades en basunblåsande ängel, Gabriel, och hängdes upp i södra delen av kortaket. Efter detta har enbart åtgärder av underhållskaraktär genomförts.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÖLSERUDS TRÄKYRKA påbörjades sannolikt 1663. Dess nuvarande exteriör och interiör är emellertid ett resultat av förändringar under senare århundraden. Dess exteriör präglas av det sena 1800-talets historicerande arkitektursmak. Kyrkorummets rektangulära långhus får en speciell prägel genom sin takkransgesims uppbyggen av fyrkantiga pelare och det smalare korpartiet i öster. Inredningen och inventarierna uppvisar en stilblandning, här finns föremål från 1700-tal, predikstol och orgel från sent 1800-tal och altartavla från 1950-tal. Altartavlan uppvisar höga konstnärliga kvaliteter och är till motivval typisk för stiftets liturgiska inriktning vid uppförandetiden.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans, sedan renoveringen 1880-81, oförändrade exteriör är ett tydligt exempel på den tidens historicerande stilsmaak
- 1950-talets tillskott i altartavla, väggbeklädnad och färgsättning har ett visst kulturhistoriskt intresse bl a som dokument över sin tids restaureringsideologi och gestaltning av ny inredning i äldre kyrkorum

DALBY KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Dalby socken, i övre delen av Klarälvdalen, utgörs av en smal dalgångsbygd längs den djupt nedskurna Klarälven och omges av stora skogsmarker. I socknen finns några mindre samhällen som Likenäsa och Sysslebäck. Socknen är en av norra Värmlands äldsta, och här gick en av pilgrimslederna mot Nidaros i Norge. Kyrkan har flera medeltida inventarier som minner om detta.

Den nuvarande kyrkan, som är den fjärde i socknen, är uppförd 1929 och ritad av arkitekt Bror Almquist. Kyrkplatsen ligger mellan Klarälven och länsväg 62. Kyrkogården är rektangulär och kyrkan ligger placerad i det sydvästra hörnet med en stigport av natursten från 1920-talet. Utanför kyrkogårdens sydvästra hörn ligger den avyttrade prästgården och församlingshemmet med pastorsexpedition från 1960-talet. Utanför muren i väster ligger också ett bårhus, en f d likbod och ett förråd.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades på 1720-talet, samtidigt som den tidigare kyrkan. Kyrkogården är något rektangulär och orienterar sig i nordvästlig riktning. Både huvudingången som leder från stigporten fram till kyrkan och planen som omger kyrkan ligger på en förhöj-

ning. Resten av kyrkogården ligger på huvudsakligen plan mark. Trappor uthuggna i sten leder till den något högre belägna kyrkan och ned till kyrkogårdsplanen. Området omgärdas med en stenmur med stigport i öster. Omgivningen består av fält och bebyggelse, i öster finns en parkering och landsväg. Enligt gamla protokoll har kyrkogården utvidgats under 17- och 1800-talen. Den inhägnades vid denna tid med balk. Dokumenterade utvidgningar har skett 1949, 1960, och 1976, i huvudsak mot söder. Allmänningar från 1949 års utvidgning i söder och en sträcka i väster upplåts sedan 1960 till familjegravar. Kyrkogården renoverades på 1960-talet då också en minneslund anlades. Ett antal smidda järnkors togs samtidigt bort och undanställdes på kyrkvinden där allt jämt ett 40-tal finns.

Växtligheten på kyrkogården är av skiftande slag, en iögonfallande storvuxen björk, den så kallade Dalbybjörken, planterades i det sydvästra hörnet som ett födelseträd till Wilhelm Edgrens ära. Gången som omger kyrkan är grusbelagd, övriga är asfalterade och plattgångar förekommer mellan gravkvarteren. Markområdet är i övrigt gräsbesätt. På den äldsta delen i öster ligger ett femtontal grusade gravar, varav några omgärdas av järnstaket eller järnkätting. På kyrkogården finns ett större antal järnkors, omkring 170 st. Järnkorsen, varav de äldsta är daterade till 1830-talet, står över hela den

gamla delen men främst söder om kyrkan. På allmänningen återstår idag endast ett fåtal anspråkslösa stengravar och träkors.

Kyrkobyggnaden har ett rektangulärt långhus med smalare och lägre, rakt avslutat kor i öster och vidbyggd sakristia på korets nordsida. Det 64 meter höga västtornet med lökformad kupol och hög spira ger exteriören en vertikal strävan. Ingång sker på tornets sydsida via en rundbågig brunmålade dörr.

Kyrkan är uppförd av trä och vilar på en sockel av natursten. Fasaden, som är klädd med locklistpanel målade i en blågråvit nyans och bryts upp av högt sittande rundbågiga fönster. Långhusets sadeltak har dubbla takfall som delas av ett litet vertikalt kopparklätt parti försedd med fyra små fönster. Taket är, liksom spiran, klätt med mörkt skiffer från Grythyttan. Kanter ochnock är lagda med koppar. Vindskivor på både långhus och kordel är figursågade och brunmålade, och den träinklädda takfoten är ljus målade. På långhusets gavelspets mot öster finns ett kulkors. Till sakristian leder en dörr som suttit i den gamla kyrkan.

En stentrappa med fem steg av natursten leder upp till den rundbågiga porten på tornets sydsida. Ovanför porten på tornet finns en inskriptionstavla. Två gråmålade, rundbågiga ljudluckor finns på tornets fyra sidor. Tornet täcks av en huv med lökkupol och reslig spira vilken kröns av en tupp på en stång med tre kulor.

Kyrkorummet som är stort, högt och rektangulärt är utfört i en historiserande blandstil med ett treklövervalv och kolonner som avdelar rummet i ett stort mittskepp och små sidoskepp. Ett lågt, smalare, högre beläget och rakt avslutat kor finns i öster, samt en orgelläktare i väster. Golvet är i mittgång och sidogångar lagt med rött tegel medan bänkarna står på ett lackat trägolv i samma nivå. De öppna bänkarna med rektangulära gavlar laserade i blågrått med gråmarmorade fyllningar är fördelade i två kvarter. Framför koret är bänkar borttagna så att en fri golvyta bildas. Längs de panelklädda och målade ytterväggarna löper en sittbänk. Väggarna är nertill målade i grått, upptill i gulvitt.

Taket bärs upp av fem par rödbruna pelare av trä. De är försedda med kapitäl med varierande figurframställningar målade i svart-vitt. Det treklöverformade taket har ett blåmålade mittparti medan sidopartierna har figurativa målningar utförda av konstnären Tor Hörlin. Motiven återger händelser ur Gamla och Nya testamentet. På södra sidan vid orgelläktaren finns två målningar som illustrerar delar ur Moseboken. Den tredje målningen återger delar ur Psaltarens psalm 137. Figurframställningen på den norra sidan börjar vid orgelläktaren med Matteus första kapitel och mittmålningen återger Matteus 21:8. Den tredje målningen på norra sidan visar Matteus 26:50. På väggen ovanför kortrappan finns fyra änglar, varav de två översta håller ett språkband. Ovanför detta syns ett moln med Guds lyftade hand.

Det smala och djupa koret ligger fem steg ovanför kyrkorummets nivå och nås via en trappa av tegel. En antydning till korskrank delar koret från kyrkorummet. Taket utgörs av en mjuk valvslagning i tre faser av slätpanel. Panelen är målade i blått och försedd med en målade duva. I östväggen finns ett runt fönster och på södra väggen finns ett målat korfönster efter förlaga av Tor Hörlin, utfört av NP Ringström, Stockholm, 1928. Motivet utgörs av en välsignande Kristus. Mot norr finns en grönmarmorad dörr till sakristian. På träaltaret finns en altarpopsats från 1686 som utgörs av en oljemålning på duk föreställande Kristus på korset. På var sida om honom står Maria och Johannes. Målningen, som eventuellt är tillverkad i trakten, har en stram ram med kolonner på var sida och en inskription längs ner med. Uppsatsen omsluts av ett sirligt ramverk med stiliserade växt och bladverksornament. Altarringen är tresidig, marmorad och delvis genombruten. Knäfall och överliggare är stoppade och klädda med svart skinn. I anslutning till koret finns tre medeltida skulpturer. I den norra delen står en Madonnabild som troligen är ett norskt arbete från 1200-talets andra hälft. I korets södra del finns en skulpterad pietà, troligen från 1400-talets första fjärdedel. Över valvbågen hänger ett krucifix som troligen är ett provinsiellt arbete från 1300-talets första fjärdedel.

Predikstol på kyrkorummets nordöstra vägg, nås via en trappa från sakristian. Den raka korgen har en enkel slät utformning med listverk och marmorade speglar. Ovanför predikstolen finns en huv smyckad med änglahuvuden med blå vingar, spira och bandornament. I taket finns en målade sol mot en blå himmel.

En dopfunt av täljsten troligen från 1200-talet, står på långhusgolvet strax nedanför kortes södra del. Den har ett trälock från 1928 som är ritat av Bror Almqvist. Även psalmnummertavlan på södra sidan är ritad av Bror Almqvist. Tavlan är svart med grått ramverk och skåp för siffrorna med svartmålad utsirade gångjärn. Den är dekorerad med tre änglahuvuden med blå vingar. I detta sydöstra hörn hänger också en ikon i form av en triptyk.

Läktaren i väster har ett balkongliknande utseende och bärs upp av fyra kolonner liknande de övriga i kyrkorummets. Den raka läktarbarriären som inte når ända fram mot ytterväggarna är försedd med marmorerade spegelfält i gråblått. På läktaren finns gradänger, fasta bänkar och en orgel från 1928 byggd av A Magnussons orgelfabrik i Göteborg. Orgelfasaden står "inskjuten" i västväggen och är målad i gröngrått med röda detaljer. Fasaden, som är utförd för att harmoniera med interiören i övrigt, kröns av två basunblåsande änglar. Läktarunderbyggnaden från 1981 består av ljus målade träväggar som upptill är försedda med ett glasat parti. Den innehåller brudkammare och ett öppet kapprum.

Byggnadshistorik

En medeltida kyrka av trä låg i Stommen, ca en mil norr om den befintliga kyrkan. Platsen övergavs och en ny kyrka uppfördes på 1620-talet i Likenäs. Detta skall ha varit en träkyrka som revs i samband med att en ny träkyrka uppfördes på den nuvarande kyrkplatsen 1725. Mellan åren 1859-64 ändrades kyrkan efter ritningar av arkitekten Thor Medelplan. Kyrkan

utökades till en korskyrka och reveterades. I början av 1900-talet var kyrkan i stort behov av genomgripande renoveringsarbeten. Efter omfattande diskussioner kom man 1916 fram till att riva den gamla kyrkan och låta arkitekt Bror Almqvist rita en ny kyrka. Denna kyrka uppfördes efter hans ritningar mellan åren 1925-29. De medeltida inventarierna, liksom altartavlan från 1686 flyttades över till den nya kyrkan.

En omfattande renovering ägde rum 1981. Golvet isolerades och försågs med värmeslingor, trägolven i kvarteren slipades och lackades. Bänkar togs bort både fram och bak i de båda kvarteren. Interiören tvättades och målningar och skulpturer konserverades av konservator Urban Ullenius, Stockholm. Altaruppsatsen flyttades fram något. Under läktaren iordningställdes bland annat brudkammare och kapprum. Taket isolerades och en ny värmeanläggning installerades. På norra långhusväggen upptogs en reservutgång som också försågs med handikappramp och fasaden ommålades. Under sommaren 2004 lades skiffertaket om.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTISK OCH BEDÖMNING

DALBY KYRKA är uppförd 1925-29 efter ritningar av arkitekt Bror Almqvist. Kyrkan, som är den fjärde i socknen, ligger på en kyrkplats från 1725. Den panelklädda och ljus målade kyrkan med skifferklädd säteritak och torn med hög skifferklädd spira fungerar som tydligt landmärke i den smala dalgången. I såväl interiör som exteriör har arkitekten lånat drag från olika epoker i kyrkobyggandets historia. Särskilt interiören återspeglar de färgrika kyrkorummen från 1600- och 1700-talen. Formerna på det treklöverformade taket och det smala koret har medeltida förebilder och är båda dekorerade av konstnären Tor Hörlin. I koret finns, förutom altartavla från 1600-talets slut också medeltida skulpturer, som visar på områdets långa kontinuitet. Interiören är ett viktigt dokument över byggnadstidens ideal genom att ursprunglig färgsättning och inredning är bevarad. Nyare inslag har väl anpassats till kyrkorummets helhet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkobyggnaden och dess inredning är ett i stort sett oförändrat exempel på en betydande kyrkoarkitekts verk och visar också sin tids kyrkobyggnadskonst
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är omistliga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning
- medeltida inventarier visar på platsens kontinuitet
- målningar under läktaren från den äldre kyrkan
- stigporten från 1920-talet

FRYKSÄNDE KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Fryksände socken utgörs av odlad bygd kring Övre Fryken och längs tre dalgångar, som mynnar ut i denna sjö. I övrigt består området av höglänt skogsmark. Socknen var från början ytmässigt större. Östmark avsöndrades 1765, Vitsand omkring 1823 och Lekvattnet omkring 1850. Socknens stora tätort är Torsby, med ca 4000 invånare. Torsby utgör centralort för hela norra Fryksdalen och kan betecknas som en service- och industriort. Tätorten präglas idag huvudsakligen av sekelskiftes- och 1900-talsbebyggelse men trakten har anor alltsedan tiden för Kristi födelse. År 1683 anlades ett järnbruk i Torsby som under mitten av 1800-talet utvecklades till Fryksdalens största. Till en början fanns här bara en herrgård och några arbetarbostäder. På 1870-talet tillkom flera serviceinrättningar såsom brukshandel, apotek och post mm, och år 1915 stod Fryksdalsbanan mellan Kil och Torsby klar i sin helhet.

I Fryksände socken har tidigare funnits tre kyrkor. En täljstensdopfont från 1250-talet i den nuvarande kyrkan visar mot att den första kyrkan, som tros ha legat vid Röjdåns utlopp i sjön Fryken, var av medeltida ursprung. Denna ersattes på 1640-talet av en andra kyrka belägen "några hundra meter nordost därom". År 1745

byggdes en ny och större kyrka på den äldsta delen av den idag brukade kyrkogården. Denna revs efter att församlingens fjärde och nuvarande tegelkyrka i nygotisk stil invigts 1898, uppförd efter ritningar av arkitekt Adrian C Peterson. Till själva kyrkoanläggningen hör kyrka med omgivande kyrkogård, församlingshem, förråd och garage. 1949 invigdes ett kapell på kyrkogårdens västra del, Siris kapell.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården har en närmast kvadratisk oregelbunden form och är belägen strax öster om kyrkan. Dess äldsta delar antar en svag lutning åt öster medan utvidgningarna gjorda under 1900-talet ligger plant, på en betydligt lägre nivå än övriga kyrkogården. De senare avskiljs av en hög stödmur med trappöppning. Kyrkogården omgärdas av en låg stenmur i väster, norr och söder, som delvis övergår i stödmur. Omgivningen i väster och delvis i norr och söder, utgörs av bebyggelse. I söder finns naturmark som liksom i öster sluttar ner mot Övre Fryken. Begravningsplatsens äldsta del är samtida med den tredje kyrkan från 1740-talet och låg söder om denna. Den första utvidgningen från 1897 lades norr därom. Kyrkogården utvidgades med ett område i öster 1924. Åren 1927 och 1966 utfördes ytterligare utvidgningar söder om den föregående utvidgningen, och mellan dessa bägge områden uppfördes 1949 ett

gravkapell benämnt Siris kapell. Allmänningen på 1924 års utvidgning används numera för familjegravar. Samtliga större huvudgångar är asfalterade medan grusade gångar förekommer mellan gravkvarteren. På den gamla delen finns större gravvårdar resta över brukspatroner och kyrkliga personer. Bland övriga gravvårdar kan nämnas de över skalden Oscar Stjerne och författarinnan Sigge Stark. Vid västra murens ingång står nio smidda järnkors från 1700- och 1800-talen.

Kyrkan, uppförd 1896-98, är en av de största i länet. Den är byggd i det latinska korsets form och har treskeppigt långhus, korsarmar i norr och söder, femsidigt avslutat kor och ett resligt västtorn. Kyrkan vilar på en sockel av granitblock och är uppförd av tegel i en nygotisk stil, karakteristisk för arkitekten Adrian C Peterson. Kyrkan och tornets tak är belagt med kopparplåt. Långhusets tak har på vardera sidan en klerestoriumliknande avdelning med små treklöveraktigt formade fönster i röda bågar. Tornet har en oktogonal spira med fyra tureller vid basen. Fasaderna har ett speciellt särdrag genom det hårt brända teglet, som lagts i ett s.k. amerikanskt förband där halvstenen har en mörkare kulör. Fasaderna har många detaljer och bryts upp av spetsbågiga fönsteröppningar och strävpelare. Ingång till kyrkan sker genom huvudport i väster samt via korsarmarna i söder och norr. En ingång finns även vid sidobyggnaden söder om koret och till tornets två trapphus. Korsarmsgaveln i norr och söder har vardera ett stort runt fönster över vapenhusliknande entrépartier. Även på tornet, ovan entrén finns ett runt fönster. I vardera väderstreck sitter urtavlor. Huvudporten har en utskjuten omfattning med spetsigt avslut och en spetsbågeformad portal. Dörrbladen på samtliga dörrar är kopparskodda.

Kyrkorummet är stort och rymligt, utformat i nygotisk stil. I öster finns det femsidigt förhöjda koret med koromgång. Golven varierar mellan fiskbensmönstrat tegel, trä och kalksten och taket består av ett putsat stjärnvalv i s.k. rabbitz-konstruktion. Väggarna är vitputsade med ett beigemålat nedre bröstningsparti som avslutas med ett tegelrött målat band. Murarna genombryts av spetsbågiga fönsteröppningar med glasmålningar vars motiv är olika evangelister. Rummet avdelas i tre skepp genom putsade åttkantiga pelare som dekorerats med en svagt blå marmorering.

Korets golv är lagt med fiskbensmönstrat mörkt tegel och de vita väggarna har ett grönmålat nedre parti. Från koromgången ser man ut i koret via gallerförsedda öppningar. Dörröppningarna i koret har portalomfattningar med träarbeten från den gamla kyrkan. På var sida om altaret sitter åtta stycken ikoner målade "genom handen" av Kjellaug Nordsjö, Arvika.

Altaruppsatsen i frodig provinsiell barockstil är över-

tagen från den äldre kyrkan. Den härstammar i sina äldsta delar från 1709, men förstörades och pryddes med ytterligare skulpturer och ornament 1778 genom bildhuggaren Isac Schullström. Dominerande kulör är blå. Altaret är av trä och rektangulärt placerat mot altaruppsatsen. Altarringen är femsidigt bruten och klädd med blått tyg på knäfall och överliggare. Den är tätbyggd med fyllningar och avdelad med lister marmorerade i blått med ett ljusblått ramverk. På altarringens avslut står två snidade änglar. Predikstolen har sina yngsta delar från 1778 och är utförd i provinsiell barockstil, rikt dekorerad med skulpturer och frodig ornamentik. Predikstolen räknas som bildhuggaren Isak Schullströms sista arbete och dess dominerande kulörer är blått och rött. En timglasängel på predikstolen är troligen även den ett verk av Schullström.

På väggen vid dopplatsen finns en målning, en duva med texten "Låten barnen komma till mig och förmenen dem det icke, ty Guds rike hör sådana till". Dopfunten dateras till 1200-tal och är av täljsten, av norsk eller dalsländsk typ. Bredvid dopplatsen står en dominerande kororgel byggd 1998 av Robert Gustavssons Orgelbyggeri AB, färgsatt i grönt och tegelröda inslag med förgyllning. Bland kyrkorummets övriga inredning kan nämnas ett medeltida altarskåp från 1400-talets sista fjärdedel och två psalmnummertavlor utförda 1932 av Bror Almquist.

Nedanför koret står ett fristående centralaltare och en ambo i tegelröda nyanser. Båda placerade på ett mobilt podium. Altaret har bordets form med spetsbågit dekorerat underrede och bredvid finns knäfall målade lika altaret. Framför centralaltaret står stolar uppställda i cirkelform, i övrigt finns bänkar i norra, södra och västra korsarmen. Bänkkvarteren står på trägolv, något förhöjt från långhusgolvet. Bänkarna har gavlar med grönmarmorerade fyllningar i ett brunt ramverk med lister i svart och gult. På insidan är de målade gröna.

Läktare uppburna av åttkantiga pelare marmorerade i grönt finns i söder, norr och väster. Barriärerna i söder och norr har åttkantiga fyllningar medan den i väster har rektangulära fyllningar med ett kvadratisk utbrutet överstycke. Fyllningarna är marmorerade i blått medan ramverket är beigebrunt, blått och rött. På barriären står svarvade träurnor och mellan dem har barriären förhöjts med ett beigemålat snidat järnräcke. Västläktaren har en magnifik orgel med nygotisk fasad från 1898, ritad av Adrian C Peterson. Själva orgelverket har ombyggt flera gånger. 1956 tillkom ett ryggpositiv, infogat i läktarbarriären. Orgelfasadens kulörer är grått, blått, rött med förgyllda detaljer. På väggarna runt den södra läktaren sitter fyra stora pannåer uppsatta, med takmålningar från den gamla träkyrkan, deponerade från Värmlands Museum. På korsarmsgavlarna, mot norr och söder, finns runda fönster med glasmålningar

i form av ett dominerade rött kors. Kyrkorummets dörrar är svagt rundbågiga och har inifrån mönster i dörrbladen som är laserade gröna med kopparskodda nedre partier.

Byggnadshistorik

Fryksände nygotiska tegelkyrka uppfördes 1996-98 efter ritningar av arkitekten Adrian C Peterson. Den nuvarande kyrkan är den fjärde i ordningen. 1926-27 företogs en genomgripande renovering av kyrkan under ledning av arkitekten Bror Almquist varvid det befintliga innertaket av pelare och trävalv igensattes med puts i en s.k. rabitz-konstruktion, koret ombyggdes med en koromgång, fönstren förenklades och glasmålningar utförda efter förlagor av konstnären Yngve Lundström insattes. Innerväggarna putsades, den tidigare kyrkans praktfulla altaruppsats och predikstol i barockstil fick en ny central placering, trägolv ersattes med tegelgolv och ny bänkinredning anskaffades. Även exteriören förändrades; fönsteröppningar ändrade form och ett mönsterlagt skiffertak ersattes med skivtäckt kopparplåt.

Vid en renovering 1979 tillkom läktarunderbyggnader för samling, kapprum, toaletter och förråd. Ny belysningsarmatur tillkom och ett teglat korskrank från 1932 monterades bort. Två bänkkvarter närmast koret byttes mot lösa stolar. På platsen för dem ersattes tegelgolvet mot kalksten. Även i kyrkans västra del utbyttes tegel mot kalkstengolv. Arkitekten bakom 1979 års partiella arbeten var Janne Feldt, Skanark arkitektbyrå.

Skanarks handlingar låg även till grund för 1897-98 års renovering. Ca 150 kvm tegel byttes ut och fogning lagades efter fukt- och frostsador. Långhusets kopparplåttak gavs en översyn och underhållsarbeten skedde beträffande tak- och tornprydnader av smide. Bakgrunden till de interiöra arbetena var en stark önskan från församlingen av större närhet i kyrkorummet samt att få ett gudstjänstrum som var användbart och flexibelt samtidigt som det skulle fungera bra liturgiskt. I korsmitten monterades bänkar bort och ett nytt fristående altarbord och en ny ambo, placerade på ett mobilt podium. Runt om grupperades stolar uppställda i halvcirkelform. Tegelgolvet ersattes här med ett ljusare kalkstengolv med golvvärme. Under norra läktaren förstörades befintligt förråd och en ny sakristia skapades. Under södra läktaren förstörades befintliga utrymmen med skärmväggar för kapprum och förråd. Vid kyrkorget vid västra entrén, byggdes två utställningsmontrar. Toaletter, kapprum och väntrum gavs en uppfräschning. Ny textilförvaring inreddes och i den gamla sakristian iordningställdes ett vådrum, för förvaring, rengöring och hantering av nattvardssilvret mm.

Olika grader av rengöring, lagning och omfärgning av putsade väggar och valv utfördes. Vid arbetena med väggarnas måleri ändrades kulören på bröstbandet efter yt-

terväggarna till en beige-grå kulör och avslutades upptill med ett smalt tegelrött fält. I bänkkvarteren avslipades och inoljades trägolven. Bänkarna rengjordes och skador retuscherades. Övriga trädetaljer gavs en översyn, bland annat ommålades orgelläktargolvet och samtliga utrymmen bakom koret. Även tornets olika utrymmen ommålades. Målningsarbetena utfördes av Per Halvarssons Måleriateljé AB, Lit. Vävda ullmattor till mittskeppets gång liksom till norra och södra korsarmen inköptes liksom nya tegelröda dynor till bänkarna. Dessutom gavs altarringens knäfall en ny stoppning och blå klädsel. Koret fick ny konstnärlig utsmyckning genom flera ikoner och på den södra korsarmens väggar uppsattes deponerade gamla takmålningar.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

FRYKSÄNDE nygotiska **TEGELKYRKA**, byggd 1896-98 på en höjd i samhällets östra del efter ritningar av Adrian C Peterson, ingår i den grupp stora tegelkatedrallikande kyrkor i landet som uppfördes under slutet av 1800-talet och de första åren in på 1900-talet. Exteriören är, trots vissa förändringar, ett tydligt exempel på sin tids byggnadsstil. Kyrkorummets planform är bevarad från uppförandetiden medan interiören präglas av olika tiders ombyggnader och restaureringar. Interiören framstår numera som ett verk av tre kyrkoarkitekter: Adrian C Peterson, Bror Almquist och Janne Feldt. Vid en tidstypisk ombyggnad 1926-27 under ledning av arkitekt Bror Almquist inflyttades bevarad altaruppsats och predikstol från den gamla kyrkan. De bär vittnesbörd om den nuvarande kyrkans föregångare och är förnämliga exempel på värmländsk kyrkokonst från 1700-talet. Bänkar, psalmnummertavlor, altarring, tak och väggars inputsning är tidsdokument från denna renovering. Centralaltare, ambo, lösa stolar, kororgel och läktarunderbyggnader är efter arkitekt Janne Feldts inflytande och ger kyrkan ett tydligt modernt liturgiskt uttryck. Kontinuitet åt interiören och koppling till nuvarande kyrkans föregångare ger även den medeltida dopfunten och ett medeltida altarskåp.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans exteriör är, trots förändringar, en god representant för den nygotiska kyrkoarkitekturen och en framstående kyrkoarkitekts byggnadsstil
- interiörens prägel av olika tiders tillägg och förändringar
- äldre bevarad inredning såsom medeltida dopfont och altarskåp samt predikstol och altaruppsats i provinsiell barockstil
- den ursprungliga orgelfasaden i nygotisk stil

LEKVATNETS KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Lekvattnet ligger i Finnskogen, ca 15 km nordväst om Torsby, vid norska gränsen. Det är en kuperad skogsbygd med spridd dalgångsbebyggelse längs vattendraget Rottnan och höjdbeskyddelse i skogsmarkerna. Socknen som saknar tätort tillhör de mest utpräglade finnbygderna i länet, med gles och spridd bebyggelse. Namnet Lekvattnet kommer från gårdarna Norra och Södra Lekvattnet som ligger vid Lekvattensjön. Förledet är troligen från ordet lek(a) använt om framrinnande, porlande vatten. Bygden har uppkommit till följd av den finska bosättningen i området från 1600-talet. Likaså är kyrkans tillkomst starkt förknippad med den skogsfinska befolkningsutvecklingen i området under 1800-talets början. En begravningsplats anlades vid Lekvattensjöns norra ände 1846 och en kapellförsamling bildades 1849 genom utbrytning av några hemman från Fryksände och Östmarks församlingar. En träkyrka började uppföras 1850 och stod klar för invigning på nyåret 1853. Väster om kyrkan byggdes senare sockenstuga, numera församlingshem med personalutrymme och tillbyggd ekonomidel. Nordost om kyrkan finns en redskapsbod.

I kyrkoanläggningen ingår förutom kyrkobyggnaden

också ett församlingshem från 1900-talets mitt. Byggnaden ligger strax väster om kyrkan och utgörs troligen av en före detta skolbyggnad. En mindre ekonomibyggning från 1900-talets första hälft ligger norr om kyrkan. Båda byggnaderna har faluröd panel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården invigdes år 1846 av prostens Anders Fryxell. Fram till mitten av 1890-talet förekom endast allmängravar på kyrkogården, därefter blev familjegravar en allt vanligare gravform. Renovering och utjämning av marken skedde på 1930-talet och en utvidgning skedde 1956. År 1975 avlägsnades ett större antal gravar och häckar. Olika slag av gravhållningar har förlöpnings tagits bort, och grusbeläggning på gravarna har ersatts med gräs. Kyrkplatsen är högt belägen på en plattå med större delen av kyrkogården söder om kyrkan, där marken sluttar något mot sydost. Kyrkogården är oregelbundet rektangulär till formen. Den omgärdas i norr, väster och söder av en låg stödmur med portstolpar av natursten och i öster av en häck och naturlig slänt mot sjön. Den omgivande miljön utgörs av vägar och spridd bebyggelse i väster och i övrigt av ängsmark och vatten. Gravkvarterens ytor täcks till största delen av gräs och alla gångar är asfalterade. På utvidgningen förekommer även plattgångar. Ett fåtal grusade gravar finns spridda på kyrkogårdens äldre del. I sydvästra

hörnet uppställdes på 1930-talet en minnessten över den först begravde på kyrkogården, arbetaren Per Larsson (1785-1846). På södra delen av kyrkogården finns sedan 2001 en bronsskulptur "Ängeln" av konstnären Ditte Reijers, Karlstad.

Kyrkobyggnaden är uppförd i resvirkesteknik med nyklassicistiska förtecken och består av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti och vidbyggd sakristia i öster och lågt torn med vitmålad lanternin i väster. De faluröda väggarna är klädda med lockpanel och genombryts av lågt sittande rektangulära, spröjsade fönsteröppningar med foder och listverk i vitt med enkla, klassicerande detaljer. Takfoten är träinklädd, vitmålad och försedd med listverk. Sadeltaget, som är valmat mot öster, är lagt med tjärade spånor. Ingångar finns i väster samt mitt på långhusets sydsida via en vitmålad port.

Det fyra våningar höga tornet har ingång från väster via en rektangulär port med fiskbensmönstrad panel. Mot norr respektive söder finns ett rektangulärt småspröjsat fönster, liksom ovanför dörren. Runt tornet löper ett vitmålat våningsavskiljande band. Ovanför detta band finns ett runt fönster mot väster. Under takfoten till det låga tornet finns brunmålade, rektangulära ljudöppningar försedda med vita foder. Tornet avslutas med en fyrkantig, vitmålad lanternin som kröns av ett kors. Lanterninen är försedd med vitmålade småspröjsade och rundbågeformade fönster och gråmålade hörnkedjor.

Kyrkorummet är rektangulärt med ett något förhöjt kor. Golvet är lagt med lackade brädor. Väggarnas nedre del är försedd med bröstpanel av liggande slätpanel målad i gråbrunt. Ovanför detta finns en stående lockpanel målad i gräddvitt. Väggarna bryts upp av rektangulära, blyspröjsade fönster i grått försedda med klart antikglas. Den rektangulära dubbelporten mot söder är målad i grått och upptill försett med ett stort rektangulärt och spröjsat ljusinsläpp. Rummet täcks av ett flackt trätunnvalv av slätpanel, målat i blått. Kyrkans öppna bänkar ansluter mot ytterväggarna och är fördelade i tre kvarter. De rektangulära sidostyckena har en folklig marmorering i brunt och grått. Rygg och sits är målade i bruna kulörer.

I väster finns en läktare uppburen av två par fyrkantiga pelare, marmorerade i grått. Den raka läktarbarriären har gråmarmorerat ramverk, förgyllda lister och fyllningar i brun marmorering. Orgelfasaden från 1876 är utförd i nyklassicistisk stil. Under läktaren står en ljusbärare i svart smide från 1976.

Koret är försett med korskrank med gallerverk av trä. På var sida om mittgången står en stor ljusstake placerad på skranket. I koret finns en altarpupp från 1690-talet. Enligt uppgift är den tillverkad i Stock-

holm för Sunne kyrka 1697. Därifrån skall den sedan ha flyttats till Östra Ämterviks kyrka, för att på 1950-talet komma till Lekvattnet. Centralmotivet utgörs av en korsfästelsescen mot ett målat bergslandskap. På var sida finns grönmarmorerade kolonnpar med joniska kapitäl, omgivna av akantusblad i grönt försedda med ett änglahuvud. Ovanför denna nivå finns den uppstående Kristus med segerfanan. På var sida härom finns en hornblåsande ängel. Detta plan kröns av segmentbågeformad överdel prydd med texten Soli Deo Gloria (endast Gud tillhör äran), ett skulpterat huvud och två vingförsedda änglar. Dominerande färger på uppsatsen är grönt, blått och orange. Altaret är av trä och målat med turkost ramverk och marmorerade fyllningar. Framför altaret finns en rund altarring med turkost ramverk och marmorerade fyllningar i brunorange. Knäfallet är klätt med gult tyg och överliggaren är målad i svart. I koret står två kyrkvärdsbänkar med turkost ramverk och marmorerade fyllningar i brunorange.

Predikstolen på korets norra sida är tillverkad i plattskärningsteknik år 1670. En rak trappa leder upp till den åttkantiga korgen. Korgens raka sidor har en rektangulär svart fyllning med förgylld plattskärningsteknik och ett figurativt måleri. Under detta finns ännu en rektangulär fyllning med kompletterande text. Under korgen finns skuren dekor. Över predikstolen finns ett åttkantigt ljudtak i svart och guld. På väggen mellan predikstol och ljudtak finns en förgylld skuren sol mot en blå bakgrund. Dopplatsen, med dopbord och dopskål i silver, är placerad i korets södra del. På väggen hänger en textil "Madonnan och barnet" från 1971. Intill dopfunten står också en vagga, en gåva som kan lånas ut till församlingens nyfödda. Två blyinfattade korfönster är försedda med målningar efter skiss av arkitekt Bror Almqvist 1933. De är utförda av glaskonstnär Hugo Schultz, Kristinehamn. Motiven utgörs av de fyra evangelisterna; Lukas och Johannes i söder, samt Matteus och Markus i norr.

Byggnadshistorik

Kyrkan började uppföras våren 1850 under ledning av byggmästare Nils Olsson från Västra Ämtervik, och invigningen skedde den 6 januari 1853 av prosten Anders Fryxell. År 1867 togs den gamla predikstolen från 1670-talet ner, och ersattes av en nytillverkad predikstol i nyklassicistisk stil. Den tillverkades av Johan Johansson från Bottnen i Brandvals socken, Norge. Den första orgeln tillkom 1876.

Exteriöra renoveringsarbeten påbörjades sommaren 1911 då tornet rätades och ny panel sattes på hela kyrkan. Tornet målas enligt församlingens önskan med vit oljefärg. Detta blev dock inte godkänt av Överintendentensämbetet. Målningsarbetet avbröts och kyrkan kom att stå med vitt torn och omålat långhus fram till 1922 då församlingens önskan om en vit kyrka åter avslögs. Kyrkan målades sedan, förutom den vita lanterninen, med röd slamfärg. 1933 skedde en renovering efter program av arkitekt Bror Almqvist. Då tillkom den nuvarande altartavlan som tillverkats i Stockholm för Sunne kyrka år 1697. Den flyttades först till Östra Fågelvik, och sedan till Lekvattnet. Originalfärgerna på altartavlan togs fram och den gamla predikstolen återinsattes, ett nytt korskränk tillverkades och sakristian vidbyggdes i öster. Kyrkan elektrifierades på 1940-talet.

Kyrkan renoverades på nytt 1977 efter program av arkitekt Janne Feldt, Karlstad. Interiören målades om med ny färgsättning. Koret utökades genom att en bänkrad togs bort, korgolvet lades om med gamla brädor korskränket flyttades mot väster och nytt golv lades i långhuset. Några bänkrader togs också bort längs bak i kyrkan där en öppen yta skapades med hjälp av en skärmvägg. Bänkarna byggdes om, bland annat med plywood på ryggens baksida och målades om (av frivilliga i Lekvattnet). Ett nytt värmesystem med bänkvärme insattes. Altartavla och predikstol renoverades liksom taklampor av trä. Bänkar togs bort på läktarens norra sida.

Läktarunderbyggnaden gjordes om efter ritningar av Skanark arkitektkontor i Karlstad, 1990. Då insattes en spiraltrappa till läktaren, en WC insattes och det tidigare uppehållsrummet gjordes om till förberedelserum. År 1991 skedde en rad utvändiga arbeten. Då byttes fasaden på tornet. Man tilläggsisolerade utvändigt, satte ny panel på sakristian, målade om samtliga fasader, tornhuv och ytterdörr, tjärade långhusets spåntak samt kittade och målade om fönstren.

Under 2003 utfördes konserveringsarbeten på bland annat predikstol, altartavla, läktarbarriär, pelare, altarring och bänkar av Ullenius Ateljéer.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

LEKVATTNETS nyklassicistiska **TRÄKYRKA** från 1853 tillhör en grupp träkyrkor som uppfördes i den värmländska finnskogen under 1800-talet. Den enkla faluröda byggnadskroppen med rektangulärt långhus och vidbyggt västtorn med vit lanternin är välbevarad och tidstypisk. Interiören, som under slutet av 1800-talet hade ett klassicerande uttryck, visar efter två större renoveringar på 1900-talet prov på såväl äldre inventarier som senare tiders material, färgval och krav på moderna installationer.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- exteriören är enkel och klassicistisk och ingår i en grupp av träkyrkor som uppfördes i Finnskogen under 1800-talet
- predikstolen i plattskärningsteknik från 1670-talet samt altartavla från 1697 är betydligt äldre än kyrkobyggnaden
- renoveringen 1933 har gett koret en sammanhållen färgställning och innehåller för arkitekten typiska detaljer
- det skogsfinska arvet avspeglas i materialval t ex dörrhandtag av näver och kyrktakets spån

NORRA FINNSKOGA KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Norra Finnskoga socken, Värmlands nordligaste socken, består av en smal dalbygd invid Klarälven och omges av kuperad och glesbebyggd skogsmark. Ortnamnet betecknar socknen som den norra delen av Finnskogen. Den äldsta gården eller byn i socknen är Höljes, numera ett litet samhälle vackert beläget där Klarälven gör en holmprydd utvidgning som kallas Höljessjön. Redan i Gustaf Vasas jordebok av år 1540 finns Höljes upptaget som ett helt hemman. Norra Finnskoga avskiljdes från Dalby 1826. Samtidigt bestämdes att Södra och Norra Finnskoga skulle bilda eget pastorat med kyrkoherden bosatt i Södra Finnskoga. De hade gemensam kapellpredikant bosatt i Djekneliden, dvs nuvarande Bograngen. Den sista delningen ägde rum år 1923 då Norra Finnskoga blev eget pastorat. I och med att Finnskoga inom Dalby församling indelades i två kapellförsamlingar aktualiserades frågan om kyrkbygge. Hittills hade gudstjänsterna hållits i en sk svenskstuga, troligen belägen i Höljes på östra sidan om Klarälven, där idag den sk Gammelgården är belägen.

Kyrkan ligger högt placerad, väl synlig från landsvägen och byn Höljes centrum med bensin- och lanthandel. Kyrkan är av trä och invigdes 1969. Socknens första

kyrka byggdes 1834, men ödelades vid en brand 1968. Redan året därpå uppfördes den nuvarande på samma plats som sin föregångare. Till kyrkan hör en samtida klockstapel som står närmast öster om byggnaden. Kyrkan nås via öppningar i kyrkogårdsmuren i söder och öster. Prästgården ligger nordväst om kyrkan och är uppförd 1912. När nya kyrkskolan byggdes fick församlingen från kommunen överta en av flygelbyggnaderna från gamla skolan. Sedermera omändrades den till ett modernt och ändamålsenligt församlingshem, som togs i bruk år 1963. Söder om kyrkogården ligger en modern byggnad för fastighetens service.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården började nyttjas redan innan den första kyrkan uppfördes. Begravningsplatsen invigdes 1828. Den ursprungliga delen omgav kyrkan och sträckte sig framförallt ett stycke åt sydöst. Större delen av kyrkogården finns idag öster om kyrkan men också ett stycke norr och söder därom. Formen utgör i stort sett en kvadrat. Området närmast kyrkan i öster ligger plant och marken sluttar sedan svagt ned i samma riktning. I söder ligger senaste utvidgningen utefter en slänt och formar här terrasser med trappsteg i huggen sten. En stenmur löper längs kyrkogårdens östra och södra gräns. I norr bildar häggmispelhäck gräns mot en brant ned mot älven och i väster finns barrskog. Bebyggelse

och landsväg återfinns i söder och öster.

Den första utvidgningen gjordes 1938 och innefattade ett område mot älven i norr. Därefter har en utökning skett 1957 då ett triangelformat område söder om kyrkan, samt ett öster om denna tillfördes kyrkogården. Allmänningen inom den första utvidgningen tjänade sitt ursprungliga ändamål fram till 1940-talet och används numera för familjegravar. Samtliga gångar är asfalterade och bildar i stort sett ett rutnätsmönster. Plattgångar förekommer mellan gravkvarteren. På kyrkogårdens äldsta del i öster ligger tolv relativt väl samlade grusgravar. På ett antal återstår endast stenramarna efter att gruset utbytts mot gräs. Inom det öppna grönområdet framför kyrkan och söder därom på utvidgningen har man ställt upp 27 smidda järnkors från 1800-talet. Den äldsta gravvården på ursprunglig plats utgörs av en natursten med marmorplatta och stenkors rest över en blott månadsgammal pojke 1870. Ett fåtal enkla träkors minner om allmänningens läge. En minneslund invigdes 1999. Den ligger på en mycket vacker plats nordväst om kyrkans kor.

Kyrkan är uppförd av trä efter ritningar av arkitekt Lars-Erik Havstad och har salformad plan, med avdelat vapenhus och sakristia i långhusets västra del under läktare. Ingång sker i gaveln som vetter mot sydväst. Kyrkan har inget torn utan en fristående klockstapel. Exteriören är brädfodrad och vitmålad under ett brant, kopparklätt sadeltak med bärande limträbalkar neddragna till marken. Sockeln är brunmålad och limträbjälkarna liksom kyrkans takfot är mörkt brunlaserade. Kyrkans fönster sitter i en låg rad under det långt nedgående sadeltaket, på långsidorna. De är liggande rektangulära och uppdelade med en båge till en större och en mindre fönsteröppning. Bågarna är brunlaserade. På takfallet mot öster finns ett takfönster. Ingång i sydväst sker genom en kvadratisk insänkt portal med stengolv. I den vitmålade portalen finns en blå entré-

dörr med högsmala ljusinsläpp. Ovan portalen sitter ett fönster av mindre högsmala rektangulära öppningar som tillsammans bildar en stor cirkel. Även vid koret finns dörrar, en på varje sida, med dörrblad målade blå och naturvita. Runt kyrkans sockel ligger ett fält med stenmakadam.

Kyrkorummet är enskeppigt, rymligt och ljust med rektangulär form och ett rakt avslutat korparti med samma golvnivå som övriga rummet. Ovan ingången finns en läktare, avskärmd mot kyrkorummet av ett gallerverk av trä genomlyst från ett gavelfönster. Innertaket är vinklat, högt och brant och efter långhusväggarna släpper ett fönsterband in dagsljus och öppnar upp utsikten mot naturen. Väggar och vinklade innertak är klädda med omålad råsågad granpanel medan golvet är lagt med öländsk kalksten.

I stället för fasta bänkar är kyrkan utrustad med lösa stolar i ljust trä med bunden snörsits och ryggdyna. Stolarna står i raka rader, två kvarter med tio gånger sju stolar. Efter fönsterväggarna är ytterligare stolar uppställda liksom mot läktarväggen. Läktaren har ingen orgel, utan är en plats för kören och förvaring. Efter ytterväggar i väster och öster finns textilskåp. Mot kyrkorummet avskärmas läktaren med ett fint gallerverk i trä.

Koret är rakt avslutat och i samma nivå som övriga kyrkorummet. På vardera långsidan i anslutning till korväggen finns utgångsdörrar. Altare, predikstol och dopfont är ritade av arkitekt Havstad och tillverkade hos Nils Dahlströms snickeri i Västra Ämtervik. Altaret står på en förhöjd platta, med två trappsteg, dikt an korväggen. Altaret är av trä och enkelt byggt som ett bord. Ovan altaret hänger ett altarkors utfört i mässing och reliefarbetat på smält rent tenn av silversmeden Heinz Decker, Lidingö. Motivet är Guds öga som ser på församlingen genom Kristi lidande och död, segerkransen.

Ovan korset hänger en altartavla från den gamla kyrkan utförd av konstnären Thor Fagerkvist med motivet Jesu korsfästelse. Framför altaret finns en altarring i furu och klädd med tyg, med flyttbara sektioner.

Kyrkans dopfunt är i omålat trä med fyra armar som bär upp en cirkel i vilken vilar ett halvklot med ett mässingdopfat. Flankerande altaret står två ljusbärande flickskulpturer utförda av konstnären David Wretling 1935. En stor kvadratisk predikstol i ofärgat trä nås via två trappsteg. I taket ovan den finns ett glasfönster med målning. Korfönstret med motivet Jesus välsignar barnen är utfört 1935 av Hugo Schulz efter ritning av Thor Fagerkvist och räddades vid den äldre kyrkans brand. I koret ser man till vänster en orgel från Grönlunds orgelfabrik i Gammelstad. Den har tio stämmor med två manualer och pedal. Här finns också ett piano, en ambo och en äldre tramporgel.

Byggnadshistorik

Norra Finnskogas första kyrka uppfördes mellan åren 1834-38 efter ritningar av arkitekten Axel Nyström. Arbetena fördröjdes på grund av att församlingen saknade medel. Först 1865 kunde kyrkan invigas. I februari 1968 pågick renoveringsarbete i Norra Finnskoga kyrka. Medan man brände bort gammal färg antändes kyrkan av en gnista från en värmelampa. Branden fick snart fäste i träbyggnaden och kyrkan brann ner till grunden. Vid branden förstördes en hel del fasta inventarier. De flesta lösa inventarier hade förts bort från kyrkan i samband med påbörjandet av den inre renoveringen. Den dyrbara altartavlan, kyrksilvret och korfönstret räddades. I och med kyrkbranden ändades en epok i församlingens historia.

Den nya kyrkan som uppfördes på samma plats är ritad av arkitekt Lars-Erik Havstad, vid arkitektbyrån Havstad-Hollström-Lindell i Karlstad. Dess utseende skall enligt arkitekten påminna om en upp- och nervänd båt, ett ställe där man enkelt kan skaffa sig skydd. Kyrkan invigdes 1969, bara ett drygt år efter branden i den gamla kyrkan. Huvudentreprenör blev byggnadsfirman Anders Diös i Vansbro och den elektriska entreprenaden utlämnades till Brandels Elektriska, Sysseleback. Efter invigningen har inga större renoverings- eller ändringsarbeten utförts på kyrkan.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

NORRA FINNSKOGA KYRKA invigd 1969 är byggd på platsen för en av Finnskogens typiska klassicerande träkyrkor från 1800-talet. Kyrkan är såväl ut- som invändigt i stort sett oförändrad och utgör en god representant för tidens byggnadsideal och utmärks av stor medvetenhet gällande materialval och hantverksmässig kvalitet.

Kyrkorummets karaktär av sitt höga vinklade innertak i trä med effektivt ljusinsläpp genom fönsterband efter långhusväggarna, vilka släpper in dagsljus och öppnar utsikten mot naturen. Dess form anspelar på Arken och den dominerande träfärgade inredningen ger en koppling till den skogsbygd kyrkan är placerad i. Ett antal inventarier bevarade från den äldre kyrkan, tillsammans med kyrkogårdens äldre karaktär, visar på platsens kontinuitet. Kyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans välbevarade ursprungliga och tidsenliga exteriör och interiör
- kyrkorummets omsorgsfulla materialbehandling
- inventarier bevarade från den äldre kyrkan
- klockstapelns betydelse för kyrkomiljöns karaktär

NORRA NY KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Norra Ny socken består av en smal djupt nedskuren dalgångsbygd längs Klarälven, som är omgiven av vidsträckt skogsmarker. Genom socknen löper riksväg 62. Mitt i socknen ligger samhället Stöllet med kyrkbyn Norra Ny. Ortnamnet (1503 Ny socken) är givet i förhållande till intilliggande äldre socken Dalby eller Ekshärad. Norra lades till 1886 för att åtskilja socken namnet Ny och Södra Ny. Socken var fram till 1873 större, men då avsåndrades Nyskoga ur socknen och bildade egen församling.

Både topografi och klimat visar större likheter med Norrland än med det Sydsverige socknen geografiskt tillhör. I socknen finns flera naturreservat, varav Fänstjärnsskogen är en urskogslignande gammelskog, som räknas till Sveriges mest värdefulla. Under medeltiden vallfärdade pilgrimer genom Ny socken till Sankt Olofs grav i Trondheim och enligt sägen ska ett kapell ha legat i Krusmon strax söder om Ambjörby. Sedermera blev Kyrkebol ca 2 km söder om Stöllet platsen för en medeltida träkyrka. Denna revs på 1770-talet men rester av kyrkogårdsmuren finns alltjämt kvar här.

År 1764 invigdes nuvarande träkyrkan i Stöllet. För-

utom tornspiran tillkommen under 1920-talet har byggnaden bibehållit sitt ursprungliga utseende. Till kyrkoanläggningen hör förutom kyrka och kyrkogård ett gravkapell/bårhus från 1955 och en stiglucka från 1936.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är anlagd på plan mark och från kyrkan utbreder sig den till största delen åt väster, söder och något åt öster. Formen är rektangulär med en östvästlig sträckning och största bredden i väster. En stenmur med stigport i öster omger kyrkogården. Kyrkogården omges av vägar och bebyggelse. Begravningsplatsen anlades samtidigt med kyrkan. 1931 utvidgades kyrkogården västerut och 1955 söderut med ett konformat område. I samband härmed uppfördes ett bårhus klätt med tjärat träspån invid den västra stenmuren. En stigport tillkom 1936 i den östra sträckningen av den på 1700-talet lagda stenmuren. I anslutning till muren ligger ett gammalt knuttimrat sockenmagasin från 1700-talet. Redskapsbod och församlingshem ligger norr om kyrkogården. Allmänningen sydost om kyrkan upplåts numera för familjegravar. En urnlund ligger sydost om kyrkan på den senaste utvidgningen. Huvudgångarna är asfalterade och de mindre grusbelagda. På 1955 års område är samtliga gångar asfalterade. Plattgångar förekommer mellan gravkvarteren. Ett 25-tal bevarade

grusgravar återfinns spridda över äldsta delen av kyrkogården. Några ligger på utvidgningen i väster. Nio av dem inhägnas av järnstaket varav merparten återfinns söder om kyrkan. Övriga grusgravar har stenramar och ett fåtal familjegravshäckar. Till de äldsta gravvårdarna hör tre smideskors, varav ett från 1797. Dessa är uppställda invid den södra kyrkoväggen.

Kyrkan är byggd av liggtimmer 1764. Den består av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti, vidbyggd sakristia mitt på långhusets nordsida, vapenhus på motsvarande plats i söder samt västtorn. Kyrkans planform ansluter till det typiska barock-träkyrkobyggandet under 1600- och 1700-tal och utgör även i övrigt ett representativt exempel på tidens provinsiella kyrkobyggnadstradition. Kyrkans exteriör har sedan 1770-talet varit spånklädd och tjärad. Den befintliga tornspiran tillkom vid en restaurering 1924, men är inspirerad av det tidigare tornet. Byggnaden vilar på en relativt hög sockel av natursten. Spånväggarna uppdelas av avskiljande vertikala bärlinor och rundbågiga fönsteröppningar med vitmålade fönsterbågar och omfattningar. Fönstren är mångspröjsade med äldre handblåst glas. I den södra korsarmen finns kvadratiska fönster, likaså i norra korsarmen. Korskyrkans tak, med lägre korsarmar, är täckt med enkelfalsad galvaniserad stålplåt. Ingång sker via tornets bottenvåning och vapenhuset. Den södra korsarmen har en entrédörr lika den i väster. Tornet är vidbyggt den västra korsarmen. Den höga spiran avdelas i två fall och avslutas överst av en kopparklädd spets med korsutsmyckad smidesdekor som är delvis förgylld. Tornet har två luckor i vardera väderstrecket för de bakomliggande kyrkklockorna. Luckorna har panel av fiskbensmönster och tjärade lika fasaden. Entré sker i väster via en svängd kalkstens-trapp. Dörrbladen är panelade i ett rombmönster och är likt dörrömfattningen brunmålade. Ovan entrén sitter ett vitmålat fönster, av lunettypp, och ovan det en smideslampa.

Kyrkorummet har långhuskaraktär då korsarmarna innehåller sakristia i norr och vapenhus i söder. Långhuset har trägolv i hela kyrkan med bänkkvarteren något förhöjda. Bänkarna bildar fyra kvarter med sidogångar efter väggarna. Kyrkans interiör präglas till viss del av en restaurering som gjordes 1924. Bland annat tillkom då de diskreta, dekorativa målningarna, korskrank, bänkar och väggarnas panel. Kyrkans väggar har gråmålad bröstning och ovan en vitmålad panelvägg. Fönstren är rundbågigt avslutade och de är målade vita med något kulörta handblåsta glas. Vid västväggen ovan läktaren sitter två halvrunda fönster. Kyrkan täcks av ett relativt flackt panelat trätunnvalv målat gråvitt med indelande listverk. Dragstag, taklist och kor har dekormåleri. Koret mot öster, som avskärmas genom korskrank, har ett tresidigt avslut och är något förhöjt mot det övriga kyrkorummet. Koret har också en mar-

mererad bröstning och två fönster med glasmålningar som visar evangelisternas symboler. Läktaren i väster bärs upp av marmorerade fyrkantspelare. Barriären är rak med fyllningar i grått. Mitt på läktaren står kyrkans orgel, i enkelt klassicistisk utförande, som togs i bruk 1856. Det ursprungliga verket, som levererades av orgelbyggaren EA Zetterqvist i Örebro, är senare ombyggt medan fasaden kvarstår orörd.

Kyrkans altarpopsats uppsattes 1767. Den var ursprungligen avsedd för Dalby kyrka. Upphovsman är inte fullt klaggjort men i räkenskaper upptas bildhuggaren Löfman. Uppsatsen erinrar annars starkt om den kände och produktive bildhuggaren Isac Schullströms alster. Den är målad i dominerande blå kulör med förgyllning. Altaret sitter monterat mot altarpopsatsen och har en svängd form. Det är av trä och målat rött. Framför altaret finns en halvrund altarring med svarvade vitmålade balusterdockor. Predikstolen torde vara ett arbete av snickaren Mattias Beckman och stod sannolikt färdig under kyrkans första år. Den ursprungligen helt odekorerade korgen försågs i samband med kyrkans restaurering på 1860-talet med förgyllda, skulpterade emblem och ornament samt ommålades i vitt. Vid 1924 års restaurering tillkom de nuvarande färgerna, medan emblemen och ornamenten från 1860-talet bibehölls oförändrade. Färgerna är dominerande i blått och grått. Korgen vilar på en pelare. Mellan korg och ljudtak finns ett draperi med tofsar målat på väggen. Trappan upp till korgen är rak. I kyrkorummet finns flertalet medeltida träinventarier och en dopfont tillkommen omkring 1200-talets mitt. Den är av täljsten och av dalsländsk alt norsk typ med ornament i mörk grågrön färg. Från 1860-talet härstammar två svartmålade nummertavlor i koret med rikt ornerade, förgyllda ramar. Ett par äldre nummertavlor, anskaffade 1822, är nu placerade under orgelläktaren.

Byggnadshistorik

Den nuvarande kyrkan i Norra Ny är inte socknens första. En kyrka bör ha funnits redan under 1200-talet. Pilgrimsvägen till Sankt Olofs grav i Trondheim passerade genom socknen, och troligtvis fanns ett kapell för pilgrimerna. Traditionen berättar att socknens äldsta kyrka legat på Munkebols ägor vid Krusmon strax söder om Ambjörby. Uppgifterna om denna kyrka är sparsamma. En utgrävning av de bevarade resterna av kyrkans grundvalar företogs år 1945. Man fann då att kyrkan utgjorts av en liten rektangulär byggnad, ca 8 m lång och 7 m bred.

Vid mitten av 1700-talet hade den gamla kyrkan blivit trång för den kraftigt växande befolkningen. Efter diskussioner valdes en ny kyrkplats, på Stöllets mark. Arbetet på den nya kyrkan påbörjades 1763 och slutfördes följande år. Den gamla kyrkan vid Kyrkebol revs först år 1773. En minnessten på den gamla kyrkplatsen restes

1948 genom hembygdsgårdens försorg. Byggmästare var Olof Håkansson från Snöre i Ekshärad. Snickerierna utfördes av Lars Larsson i Ruskåsen. Altaruppsats och predikstol är samtida med byggnaden. Kyrkans invigning ägde rum Mikaelidagen den 29 september 1764 och förrättades av prosten Bengt Piscator i Ekshärad.

Som i så många andra fall var kyrkan långt ifrån färdig vid invigningen. 1779 tillkom spånbeklädnaden och 1827 panelades kyrkans innerväggar, dessförinnan hade timret stått synligt. Inredningen stod delvis ommålad fram till 1840-talet. På 1860-talet byggdes kyrkans fönster om. Kyrkan hade från början en reslig tornspira av renässanstyp, men denna nedtogs 1806 och ersattes med en lägre, krönt av en lanternin av gustaviansk typ. För dessa arbeten svarade konstmästaren Hasselqvist och snickaren Håkan Nilsson.

1806 års tornkrön ersattes slutligen 1924 med det nuvarande av arkitekten Bror Almquist. Dess utformning torde väl överensstämma med det ursprungliga. Vid detta tillfälle lämnades exteriören i övrigt i stort sett orörd. I interiören vidtogs en del förändringar, dock inga som mera väsentligt ändrade kyrkorummets ursprungliga karaktär. På väggarna tillkom diskreta dekorativa målningar liksom glasmålningar i koret, föreställande evangelistsymbolerna. Vidare ommålades altaruppsatsen och predikstolen liksom all fast inredning. Bänkarna moderniserades och ett korskränk tillkom. 1928 och 1977 utfördes konservering av medeltida inredning och altaruppsats. På 1970-talet täcks kyrkans långhustak och korsarmar med galvaniserad målad stålplåt. Det senaste tillskottet är handikappanpassning av den södra entrén genom en ramp med träräcke.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

NORRA NY korsformade **TRÄKYRKA** uppförd 1763-64 är en välbevarad och god representant för barockens träkyrkobyggnadskultur i Värmland. Kyrkans exteriör har sedan 1770-talet varit spånklädd och tjärad. Den befintliga tornspiran tillkom vid en restaurering 1924, men med utseendet liknande det ursprungliga. Sedan 1970-talet har korskyrkan plåttakstäckning. Kyrkorummet präglas av altaruppsats och predikstol i provinsial barockstil. Vid en interiör restaurering 1924 tillkom bl a diskreta, dekorativa vägg- och takmålningar, korskränk, bänkar och väggarnas panel. Flera medeltida träskulpturer och en medeltida dopfont ger historisk kontinuitet. Kyrkan bildar tillsammans med kyrkogård, bårhus, stiglucka, magasin samt byggnader för kyrkoförvaltningen en sammanhållen kyrkomiljö.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan, kyrkogården och tillhörande byggnader utgör en samlad och betydelsefull kulturhistorisk miljö
- kyrkan är en god representant för det värmländska träkyrkobygandet under 1700-talets senare hälft
- interiörens 1700-talskaraktär tillskapad vid 1924 års helhetsgestaltande restaurering
- kyrkans bevarade 1700-talsinredning; altaruppsats och predikstol i provinsial barockstil
- kyrkans rika bestånd av medeltida föremål; madonna, altarskåp, krucifix och Sankt Olof skulptur

NYSKOGA KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Nyskoga socken i länets nordvästra del, i den värm-ländska Finnskogen, är en kuperad skogsbygd med gles bebyggelse i höjdlägen. Bygden koloniserades av skogsfinnar under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. När befolkningen växte uppstod behovet att bilda en egen församling. Nyskoga avknoppades från Norra Ny 1872 och är idag en av de till befolkning minsta i länet. Den första träkyrkan, med plats för 600 personer, byggdes 1874-75 under starka förväntningar om en expansiv utveckling i socknen. Den ansågs redan efter femtio år som orimligt stor och ersattes 1927 av nuvarande kyrkobyggnad, ritad av arkitekt Bror Almqvist. Kyrkan är den enda egentliga monumentalbyggnaden i socken och utgör ett landmärke i det kuperade skogslandskapet. I den intilliggande byn Flatåsen återfinns prästgården från 1890-talet, Nikkela hembygds-gård med bevarad finnbebyggelse och Nyskogagården, som är kurs- och konferensgård.

Kyrkan ligger högt placerad på en nordsydlig höjdsträckning norr om byn Flatåsen. Till själva kyrkoanläggningen hör förutom kyrka och kyrkogård en ekonomibyggnad. Ekonomibyggnaden är troligtvis samtida med kyrkan, uppförd av regelstomme med faluröd pa-

nel och är placerad norr om kyrkogården.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är belägen söder om kyrkan. Den invigdes 1873, några år innan den första kyrkan stod klar. De äldsta delarna omger kyrkan och kyrkogården har sedermera utvidgats i två omgångar, 1941-49 och 1967, båda gångerna söderut. Allmänningen låg söder om kyrkan och upplåts numera för familjegravar. Kyrkan och kyrkogården är belägna på en nordsydlig höjdsträckning och marken sluttar svagt i sydlig riktning från kyrkan. Kyrkogården omgärdas av en stenmur som övergår i stödmur med granhäck en kort sträcka i norr och ett stycke längs den östra sidan. En stödmur med långa trappsteg utgör delvis en gräns mellan de två utvidgningarna. Kyrkogården gränsar till skogsmark och insprängda öppna ytor med gles bebyggelse och mindre vägar.

Planen upptas i övrigt av gräsbelagda ytor, framförallt i väster där berg i dagen omöjliggjort begravingar. De få gångvägarna är belagda med grus förutom en asfalterad gång som omger kyrkan och mittgången upp mot denna. Plattgångar förekommer på de fria gräsytorna mellan gravkvarteren.

Samtliga grusgravar och hägnader av olika slag har successivt avlägsnats från kyrkogården. Söder om kyrkan

står en gravvård i huggen natursten prydd med skulpterad profiltbild över Finnskogens siste vandringsman, Niittaho Jussi eller Johannes Johansson Oinoinen (1874-1966). Kyrkogården ger ett enkelt och anspråkslöst intryck med sparsam växtlighet och öppna fria gräsbeklädda ytor. Den äldre delen särskiljer sig främst genom fåtalet högresta och mera obundet placerade gravvårdar.

Kyrkan av trä är uppförd 1927 efter ritning av arkitekt Bror Almquist i en historiserande blandstil med tyngdpunkt på den nationalromantiska stilen. Det är en enskeppig salkyrka med rakt avsmalnat koravslut i öster, korsarm mot norr samt indraget västtorn med hög och smal spira. I byggnadens västra del finns en källarvåning. Entré sker i väster via tornet, i norr till sakristia och samlingshall, samt i öster till källarvåning.

Byggnaden vilar på en naturstenssockel. Fasaderna är klädda med vitmålad lockpanel och långhuset har karakteristiska strävpelare. Mellan strävpelarna genombrävs väggarna av fönsteröppningar med tresidigt avslut i överkant. Fönstren är mångspröjsade i en stående korsindelning och vitmålade. Koret har rektangulära fönsteromfattningar. Det i östra korväggen är högt placerat och mindre i format än de andra. Långhuset och korsarmen har sadeltak, avsmalnat över koret och valmat över gavlarna. Taket är klätt med spetsuggen lerskiffer. Tornet i väster är indraget en bit i långhuset, vars tak går fram i ett smalare valmat parti till tornets västfasad. Tornet är 30 meter högt, med en mycket smal kopparinklädd tornspira. Spiran kröns av en gjutjärns spets med tre kulor och en liten tupp. Överst har tornet två tornluckor i vardera väderstrecket, med tresidigt brutna överstycken och luckor av liggande brunmålad panel. Entré sker via en kalkstentrappa och en brunmålad pardör. Dörrbladen är klädda med snedställd panel och nederst skodda med kopparplåt. Ovan dörren finns en skylt med texten "UTFÖRD ÅR 1927" och en mindre fönsteröppning med tresidigt avslut och ovan den en klassicerande tempelgavelsomfattning.

Kyrkorummet har ett enskeppigt långhus, i öster försett med en liten avsmalnad förhöjd korutbyggnad inramad av ett skrank. Golvet är ett traditionellt skurgolv, dvs såpbehandlat trägolv och innerväggarna är klädda med stående slätpåntad panel, avdelad med en mittelbandslist. Långhuset har högvälvt treklöverformat innertak målat i grön slamfärg som dekorerats med schabloner, växtslingor och bildmotiv m.m. av artisten Yngve Lundström och dennes medhjälpare Gustav Ambe. Koret täcks av ett tredingstak. Den fasta inredningen är samtida med kyrkobyggnaden.

Väggarna är målade i en ljus, gulaktig kulör ned till bröstpanelen där en grågrön kulör tar vid. Tre dragstag av timmer målade med dekor finns över långhu-

set varifrån sex stora ljuskronor av smide nedpendlats. I den norra korsarmen finns en församlingssal med panelade väggar lika långhuset. I taket finns även här dekormåleri. Alla fönstren i kyrkorummet är försedda med antikglas. Fönstren har bågar med tresidigt avslut upptill och kulörta glas i beigemålade bågar med innerfönster. Bänkinredningen är väggansluten och har gavlar med fyllningar målade i dovt grönt och blått. De grönmålade dörrarna som leder in till kyrkorummet är typiska för upphovsmannen, med glasöppningar i överdelen med mångspröjs. Dörren i norr till samlingshall har beigemålade blad som kan vikas åt sidan. De har en klassicerande omfattning med en pelare i mitten.

I väster finns läktare med tresidigt utkragat mittparti. Den är målad dovt blå med ramstycken och fyllningar mellan enkla pilastrar marmorerade i vitt/blått med röda inslag. Läktaren bärs upp av fyra fyrkantshuggna pelare. På väggen under hänger en samling prästporträtt (foton) samt en series pastorum (lista över präster som tjänstgjort i församlingen). Orgeln är träfärgad med beige och gröna detaljer, har 9 stämmor med både crescendo och diminuendoverk på alla stämmorna. Orgeln är levererad av firman E A Zetterqvist & Son, Örebro.

Koret har tak och väggar dekorerade av konstnären Yngve Lundström och dennes medhjälpare Gustav Ambe. Väggarna har schablonmåleri och taket rankdekor samt en stor mittmedaljong med ett fanbärande lamm. En triangel med stålar är målad på väggen ovan öppningen till koret. Altaruppsättningen består av ett altarskåp, en triptyk, med målningar av Olle Hjortzberg. Som motiv har konstnären tagit upp legenden om Veronicas svetteduk. Ovan altartavlan finns ett korfönster med glasmålning, kors och INRI. Altarbordet står mot väggen och utgörs av en enkel trälåda beklädd med antependium. Altarrundeln är tresidigt bruten, utförd med barriär av fyllningar och genombruten övre del. Den är försedd med svarvade dockor, allt infattat mellan släta ståndare. Överliggare och knäfall är täckta med tyg. Den har förgylld knoppdekor längst ut och är målad mörkt blågrön med marmorering.

I korets norra del finns en dörr till sakristian och därför trappa till predikstolen. Predikstolen är väggmonterad och utförd med släta ståndare satta med ramverk med fyllningar, samt upptill avslutad med listverk. Nedtill avslutas stolen med listverk samt indraget nedre parti. Den är målad i dova gröna och blå kulörer med röda inslag. Söder om koret finns en dopplats. Dopfonten är av trä i sexkantig form försedd med lock med skulpterad avslutning. Fontens övre del vilar på sex svarvade kolonetter vilka står på en låg sexkantig platta. Den är målad i blått, grönt och rött med förgyllning. Ovan den hänger en psalmnummertavla med tillbyggt

nummerskåp. Bredvid funten står en ljusbärare, ett verk i smide tillverkat av Allan Sjöberg, Stjernsfors.

Byggnadshistorik

Den första träkyrkan på platsen uppfördes 1874-75, men ersattes av den nuvarande 1926-27. Kyrkan uppfördes efter ritningar av arkitekt Bror Almquist och består av ett rektangulärt långhus med smalare, rakt koravslut i öster samt västtorn och en utbyggd korsarm med samlingsal och sakristia på långhusets respektive korets nordsida. Ingång sker i väster via tornets bottenvåning. Kyrkan är såväl exteriört som interiört välbevarad. Enligt uppgift var kyrkan från början målad i en varm, ljusgrå slamfärg. Dörrar och fönsterinfattningar var målade vita. Numera är fasaden och fönstren målade med en vit oljefärg medan fönstren och dörren i källarplan är hållna i en olivgrön kulör. Dörr till församlingssalen är oljefärgsmålad svart. När färgställningen ändrades är okänt.

Interiört har inga större förändringar eller ombyggnationer skett. För några år sedan plockades två bänkrader bort under orgelläktaren för att ge plats åt viss förvaring och klädhyllor. Två bänkar har även plockats bort längst fram i den södra bänkraden då kyrkan upplevdes som trång vid dop m.m. En toalett har installerats i vapenhusets södra del. 1999 utfördes konservatorsarbeten av Ullenius ateljéer. Väggar och tak rengjordes, tillika träinredning och inventarier. År 2000 skedde en fortsatt interiör renovering samt exteriör upprustning efter handlingar av arkitekt Karl Karlsen. Skiffertaket omlades med tillhörande plåtarbeten. Fasaderna ommålades och fönstren renoverades. Invändig skedde målningsarbeten och det tillkom ett nytt textiltförvaringsskåp.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

NYSKOGA KYRKA uppförd 1927 efter ritningar av arkitekt Bror Almquist är byggd på kyrkplatsen för en tidigare, för finnskogen typisk klassicerande träkyrka från 1800-talet. Kyrkplatsen ligger karakteristiskt högt bland skogsåsarna.

Kyrkan avspeglar folkkyrkotankens tidiga idéer genom sin planlösning med långhus sammanbyggt med ett församlingshem i den norra korsarmen. Dess exteriör och interiör är samtidigt typisk för arkitekten: inspirerad av äldre kyrkoarkitektur och drag lånade från olika epoker i kyrkobyggnadens historia med framför allt från 1600- och 1700-talens färgrika värmländska kyrkointeriörer. Exteriören, enkel med vit fasad under ett mörkt skiffertak med en hög smal spira, är typisk för upphovsmannens sista verksamhetsperiod. Kyrkorummets är väl sammanhållet. Interiörens klöverbladsvälv och avsmalnade kor går tillbaka på medeltida förebilder. Särprägel åt koret ger altartavlan med motivet Veronicas svetteduk av Olle Hjortzberg. Väggar och tak har konstnärligt dekormåleri utförda av konstnären Yngve Lundström och dennes medhjälpare Gustav Ambe. Interiören är ett viktigt dokument över byggnadstidens ideal genom att ursprunglig färgsättning och inredning är bevarad.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har såväl i helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- kyrkan och dess inredning är ett i stort sett oförändrat exempel på en känd kyrkoarkitekts verk och sin tids kyrkobyggnadskonst
- i stort sett alla delar av kyrkorummets och den vidbyggda församlingsdelens inredning är viktiga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning och ritade av arkitekten

SIRIS KAPELL

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Fryksände socken utgörs av odlad bygd kring Övre Fryken samt tre dalgångar, som mynnar ut i denna sjö. För övrigt består området av höglänt skogsmark. Socknen var från början ytmässigt större. Östmark avsöndrades 1765, Vitsand omkring 1823 och Lekvattnet omkring 1850. Socknens tätort Torsby, med ca 4000 invånare, utgör centralort för hela norra Fryksdalen. Torsby kan betecknas som en service- och industriort med bl a skogs- och tillverkningsindustri. Tätorten präglas idag huvudsakligen av sekelskiftes- och 1900-talsbebyggelse men historiskt har trakten anor alltsedan årtusendet kring Kristi födelse. I Torsby startades 1683 ett bruk som under mitten av 1800-talet utvecklades till Fryksdalens största. Först fanns bara en herrgård och några arbetarboställen. På 1870-talet tillkom bruks-handel, apotek, postexpedition och hotellrörelse. Bruket anlade samhällets torg och arrenderade ut tomter för bebyggelse och verksamheter som handelslokaler, hantverksgårdar och privata hus. Järnvägen till Torsby färdigställdes 1914.

I Fryksände socken har tidigare funnits tre kyrkor. En täljstensdopfont från 1250-talet i den nuvarande kyrkan visar att den första kyrkan, som tros ha legat vid

Röjdåns utlopp i sjön Fryken, var av medeltida ursprung. Denna ersattes på 1640-talet av en andra kyrka belägen några hundra meter nordost därom. År 1745 byggdes en ny och större kyrka på den äldsta delen av den idag brukade kyrkogården. Denna revs och bortauktionerades efter att församlingens nuvarande tegelkyrka i nygotisk stil, efter ritning av arkitekt Adrian C Peterson, invigts 1898. Söder om kyrkogården finns en samling byggnader bestående av församlingshem, förråd och garage. 1949 invigdes ett kapell på kyrkogårdens västra del, Siris kapell.

Kyrkoanläggningen

Siris kapell är placerat på den nyare delen av Fryksände kyrkas kyrkogård, några hundra meter sydost om sockenkyrkan. För beskrivning av kyrkogården, se FRYKSÄNDE KYRKA.

Kapellet, av vitputsat tegel, är sammanbyggt med kistrum, kylrum och redskapsrum inhysta i en byggnadskropp av betong över vilken upplagts en gräsbevuxen jordvall. En strävan efter att ge kapellet och dess flygel en arkitektonisk förankring i landskapet har resulterat i en gårdsbildning begränsad av gräsvallen, kapellbyggnaden och två stenmurar.

Kapellets gavelpartier är tresidigt vinklade så att en

oktogonal byggnadskropp bildas. Byggnaden vilar på en murad sockel av stenhällar med bred fog. Fasader-
na är utförda med en grov spritputs med släta band
vid hörnen och två smala vertikala lister på den norra
respektive södra fasaden, allt avfärgat med vit kalkfärg.
Väggarna genombryts av rektangulära fönster med vita
bågar i blå karmar. Det spåntäckta sadeltaket är brant
och djupt neddraget. Det är täckt med tjärade spånor
som är mönsterlagda. Vindskivor och nockplankor är
tjärade. Hängrännorna är fyrkantiga och utförda av
koppar. I taket, vid nocken på det östra respektive västra
fallet, finns ett takfönster med fem rutor i kopparbåge.
Arkitekturen ger en erinran om Arken. Huvudentré
sker i norr. Ovan portalen, som har ett triangelformat
övre avslut, finns ett stort sju-sidigt fönster. Dörrbladen
har mörkt brunlaserad panel.

Kylrum/bårhusdel är inbyggt likt en äldre jordkäl-
lare med fasad i söder, väster och öster av stenhällar
lika kapellets sockel, uppmjukad av stora oregelbund-
na stenhällar. Dörrar har smalribbad liggande mörkt
brunlaserad panel. Det sitter smidesgaller för fönstren
i söder.

Kyrkorummet är enskeppigt, likt en salkyrka, med ett högt
panelklätt tak och vitputsade väggar. Golvet är lagt med
kalksten, vid altaret med stjärnmönster. Läktare finns
över entré och vapenhus i norr. Ett stenaltare är pla-
cerat mot södra väggen. Kapellet har två kvarter med
bänkar blandat med stolar. De är utförda i samma ut-
förande med rottingsnörda dynor. Väggarna är putsade
med infärgat stenkross i olika kulörer. Efter långsidor-
na finns ofärgade träbjälkar. Långsidorna genombryts
av djupa, snett fasade fönsteröppningar med solbänkar
av kalksten. Fönstren har bågar målade svarta i blå kar-
mar. Kyrkorummet får sitt ljus genom ett takfönster på
nocken och genom ett sjukantigt fönster på norrgaveln.
Väggen under läktaren i norr är klädd med omålad pa-
nel. Dörren som leder in till kyrkorummet från vapen-
huset är slät och träfärgad. Ovan den finns ett ljus-
släpp med sju runda rutor. Läktaren är av omålat trä
med utkragad läktarbalustrad av stående ribbor. Bjäl-
kar sticker ut och bär upp läktarens utkragning. Mel-
lan dem sitter panel som målats vit. Här står uppställt
enkla lackade träbänkar och en träfärgad orgel.

Koret med tresidigt avslut i söder har försetts med hög-
klassig konstnärlig utsmyckning. Altaret är av sten och
står på en förhöjd rektangulär del. På väggen ovan alta-
ret hänger en altarrelief skuren i alm av skulptören Stig
Blomberg. Reliefen gestaltar uppståndelsemotivet med
kvinnorna vid graven. På altaret står ett altarkrucifix
av Sigurd Persson från 1968. Det kan även nyttjas som
processionskrucifix. Öster om altaret finns en utgång
till bårhuset. Dörren har en triangelbruten överdel
och dörrblad av trä med råfflor som dekor. I kordelen
står även ett piano uppställt, en ljusbärare i form av ett

skepp (tillverkat 1992-93) och på väggen ovan hänger
en ikon.

Byggnadshistorik

Siris kapell uppfördes 1946-49, efter ritningar av pro-
fessor Carl-Axel Acking och arkitekt Sven Hasselgren,
och invigdes den 11 juni 1950. Kapellet brukas såväl
för jordfästningar som gudstjänster. Det murade kapel-
let är vidbyggt med en del i väster, med delvis under-
jordiska bisättningslokaler. Kapellet, som även används
till gudstjänster, har fått sitt namn efter Siri i Bada. Om
henne berättar traditionen att hon under en färd till
sin sätervall gick vilse i skogen och avgav ett löfte att
sockenkyrkan skulle få hennes egendom, om hon åter
kunde nå sitt hem. Kyrkans klockor ledde henne hem
och hon uppfyllde därefter sitt löfte. När detta ska ha
skett vet vi inte, troligen var det under medeltidens
senare del. Avkastningen från hennes donation, skogs-
fastigheten Långsjöhöjden, har bekostat uppförandet
av Siris kapell och församlingshemmet. Den gjorde det
även möjligt för socknen att fram till 1972 inte utde-
bitera någon kyrkoskatt.

Åren 1986-87 utfördes en reparation av taket över
bårhusdelen då man fått fuktskador. 1993 skedde en
uppräschning av interiören och bl a översyn av belys-
ningen efter handlingar upprättade av arkitekt Acking.
2002 fattades beslut för kapellet om skydd enligt kul-
turminneslagens 4 kapitel. Därutöver har underhålls-
arbeten skett, bl a så har det spånklädda taket omtjärats
med ett intervall på ungefär fem år.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SIRIS KAPELL placerat på Fryksände sockenkyrkas begravningsplats är sammanbyggt med delvis underjordiska bisättningslokaler och omgärdas av två stenmurar vilka skapar en gårdsbildning vilket ger anläggningen en viss arkitektonisk förankring i landskapet. Byggnadens branta tak anspelar på Arken. Såväl exteriör som interiör är oförändrade sedan byggtiden och bildar viktiga dokument från tidens byggnadsideal och arkitekterna Carl-Axel Ackings och Sven Hasselgrens formspråk med viss återspeglning av internationella arkitekturtrender. Det höga och ljusa kyrkorummet har en enhetlig och fint hantverksmässigt utförd inredning. En högklassig konstnärlig altarrelief i trä utförd av Stig Blomberg ger särprägel åt rummet. Siris kapell är en av stiftets moderna kyrkobyggnader (uppförda efter 1939) som äger skydd enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kapellet har såväl i sin helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- kapellets välbevarade exteriör
- kapellets speciella planform och takets särpräglade läggning med spånor i mönster
- kyrkorummets samtida, oförändrade och enhetliga inredning med betydande konstnärliga kvaliteter

SÖDRA FINNSKOGA KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Södra Finnskoga är en höglänt skogsbygd med glest spridd bebyggelse i för Finnskogen typiska höjdlägen. Ortnamnet betecknar socknen som den södra delen av Finnskogen. Skogsbygden här koloniserades under 1600-talets andra hälft av invandrande skogsfinnar. Redan på 1720-talet restes krav på att dessa skogsfinskdominerande bygder skulle avskiljas som egna församlingar, bl a mot bakgrund av den långa vägen till sockenkyrkan. Genom folklivsforskaren Carl Axel Gottlunds engagemang för skogsfinnarnas sak förverkligades önskemålen i Södra Finnskoga 1830.

Strax väster om Bograngens samhälle, 8 mil norr om Torsby vid vägen mot Flisa i Norge, ligger den vita träkyrkan tätt intill storskogen. Kyrkan påbörjades som korskyrka 1831, försågs senare med torn och invigdes först 1865. Vid sidan av kyrka och kyrkogård består kyrkoanläggningen av ett bårhus, placerat norr om kyrkan. Öster om kyrkan utanför kyrkogården, uppfördes en servicelokal 1993 för fastighetens skötsel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogårdens nordligaste del ligger plant på en höjd och sluttar ned åt söder i riktning mot en landsväg.

Begravningsplatsens avlånga utbredning i nordvästlig riktning skapar en strikt rektangulär form med kyrkan belägen i dess mittersta del. Runtom platsen löper en stenmur. Barrskog gränsar till kyrkogården på tre håll och i söder går en landsväg. Redan innan kyrkan var på plats hade marken tagits i anspråk för begravingar. Orsaken var främst den allt för långa och på vintern svårframkomliga vägen till kyrkogården i Dalby. Södra Finnskoga kyrkogård invigdes 1831 och har därefter utvidgats vid ett par tillfällen. Strax efter sekelskiftet utvidgades kyrkogården söder om kyrkan och 1946 norrut. I anslutning till norra stenmuren på sistnämnda utvidgningen ligger ett vitt putsat bårhus med skiffertak. Allmänningen nordväst om kyrkan tjänade sitt ursprungliga ändamål fram till 1942 och uppläts sedan till familjegravar. En minnessten anger att stenmuren byggdes 1930. Endast grusbelagda gångvägar förekommer på kyrkogården. En cirkelformad gång omger kyrkan. På de öppna gräsyrtorna mellan gravkvarteren finns plattgångar.

Efter en successiv borttagning av stenramar och grusbeläggning, som utbytts mot gräs, kvarstår fyra grusgravar belägna i gamla delen runt kyrkan. En av dem inhägnas av järnstaket, två har stenramar och ytterligare en har stenstolpar och järnkätting. Två numera gräselagda gravar har järnkätting och stenstolpar. Söder om kyr-

kan på ömse sidor av mittgången står åtta smideskors från 1800-talet uppställda. Till de äldsta gravvårdarna hör förutom smideskorsen en vård öster om kyrkan med stenkors från 1854. Utanför den södra mursträckan står en minnesstaty över kyrkans grundare, Carl Axel Gottlund.

Kyrkan av trä uppfördes ursprungligen med korsformad plan och västtorn. Vid restaureringen 1953 gjordes vittgående ingrepp i kyrkans planform; den södra korsarmen raserades och sakristia samt samlingsal inrymdes i den norra. Kyrkans timrade väggar är exteriört brädfodrade och vitmålade, med vissa inslag av byggnadstidens enkla klassicism. Kyrkan vilar på en putsad stensockel. Fönsteröppningarna har rundbågiga överdelar och gråmålade bågar och omfattningar. Taket är lagt med kopparplåt i relativt små plåtskivor. Huvudentré sker i väster genom tornet, via en betongtrapp med svart smidesräcke. Dörromfattningen är rektangulär med grå omfattning. Pardörren är brunmålade och rombmönstrade. Ovan entrén sitter ett stort runt fönster med småspröjs. En entré med svagt rundbågig dörr finns även till norra korsarmen, på dess västra fasad. Man når dörren via en kalkstenstrapp med svart järnräcke. Tornet i väster har en fyrsidig lanternin som är panelad vit med i vardera väderstreck två rundbågiga fönster med grå omfattning. Två tornluckor sitter i vardera väderstreck och de är klädda med vitmålade lig-gande panel. Huvttaket är spetsigt och lagt med diagonaltäckta zinkplåt och avslutas med ett kors på förgyllt kula. Tornet bärs upp av plåtinklädda strävpelare, två på vardera fasad. Takfoten är vitmålade och har profilerade tassar.

Kyrkorummet är stort och relativt avskalat i en klassiserande stil, rektangulärt med rakt avlutat, fullbrett kor i öster. I väster sker ingång via vapenhus i tornet och utgång till sakristia finns mitt på norra långsidan. Kyrkorummet har ett slipat och oljat trägolv med bänkkvarteren förhöjda. Väggarna är klädda med spon-tad slätpanel målade i en beige-grå ton och delas upp av panelinklädda bärlinor. Mellan bärlinorna finns rundbågiga fönsteröppningar. Fönstren har spröjsade dubbelbågar målade i grått med antikglas. Fönstren har ett snidat dekorerat överstycke i empirestil som avlutas med tofsar i trä. På den södra långsideväggen finns fyra fönster och på den norra två. Kyrkorummet täcks av ett blålaserat brädvalv och efter takfoten löper en profilerad vitmålade taklist. Det finns fyra dragstag i gråmålat järn. Rummet präglas idag av en genom-gripande restaurering utförd 1953, då färgsättning och fast inredning förnyades. Läktare med orgel finns ovan ingången. Den har en rak barriär och en klassiserande orgel framdragen i liv med läktarbarriären.

Koret är tresidigt avslutat och förhöjt två steg från lång-huset. I öster står ett fristående rödteglat altare med ett

krucifix. På väggen bakom hänger en altartavla i form av ett träkors med intarsia, utfört 1953 av konstnären Torsten Nordberg, med motiv i form av en Kristusbild sedd i siluett mot ljusskimmer. Motiven är också Gol-gata, Gravsättningen, Uppståndelsen, Ängeln visar gra-ven och Tillfångataget. Altarringen är målade, med ett grått ramverk, svagt grå-röd-marmorerade fyllning-ar i gult och blå listverk. Överliggare och sockel är målade blå och knäfallet täckt med grått tyg. Två ljusbärare står på golvet framför altarringen. Kyrkans dopfont är av trä och målade i grått och blått. Söder om altartavlan hänger en enkel psalmnummertavla med gråblå botten och grått ramverk med en förgyllt lyra överst. På mot-svarande vägg norr om altartavlan hänger en textil. Här i koret finns även ett piano, elorgel, ambo, blombord, stolar och en tramporgel.

Predikstolen finns på den norra långsidefasaden. Den är enkel och nyklassicistisk i sitt utförande. En rak trappa leder upp efter ytterväggen. Ett träinramat väggparti binder samman korg och baldakin. Baldaki-nen har uppåt stående avrundade flikar målade i beige och avlutas med ett förgyllt kors. Korgen har ingen an-nan dekor än fyllningar och är hållen i blåa, gråa och engelskt röda kulörer samt med viss förgyllning på list-verk. Kyrkorummets bänkar i klassiserande utförande är uppdelade i tre vägganslutna kvarter. Bänkarna har brun kulör, en rak gavel och två kvadratiske fyllningar med svag marmoreringsmålning.

Byggnadshistorik

I Södra Finnskoga sattes kyrkobygget igång 1831 efter ritningar av arkitekt Axel Nyström. Två år senare var kyrkan upptimrad och kunde börja användas. Den var då långt ifrån färdig, det fortsatta arbetet gick mycket långsamt på grund av ekonomiska svårigheter och först 1865 kunde kyrkan formellt invigas. Kyrkan hade då fått en korsformad plan och var byggd i timmer med panelinklädnad och torn i väster.

År 1909 fick kyrkan sina egna två klockor, som ersatte ett tidigare provisorium från 1842, med två begagnade mindre klockor från Ny socken i Värmlandsnäs. Kyrkorgeln blev klar 1919. Vid en renovering 1953 togs den södra korsarmen bort och det i den norra inrymdes sakristia och samlingsrum. Detta arbete skedde efter ett restaureringsförslag från arkitekt Einar Lundberg som även gav kyrkorummet en ny färgsättning, ny bänkin-redning och ett förnyat korparti med nytt altarbord, altarring och altartavla i trä med intarsia av konstnä-ren Torsten Nordberg. Vid denna renovering tillkom ett nytt värmesystem.

År 2000 renoverades kyrkans tak och invändiga reno-veringsarbeten utfördes under ledning av arkitekt Karl Karlson. Ett äldre målat plåttak ersattes med ett av kop-par. Visst byte av skadad väggpanel skedde och kyrkans

fönster restaurerades in- och utvändigt. En ny värmeanordning i form av en bergvärmepump installerades. Interiört togs en bänkrad bort i kyrkorummet, nedanför predikstolen, för att ge bättre rum för processioner samt även för en ljusbärare. Samtliga trägolv slipades och oljades. För sakristian nyttillverkades skåp för textilförvaring. Asbestsanering genomfördes i teknikrummet samt i kyrkorummets bänkkvarter. Konservatorsarbeten genomfördes samtidigt med avtvättning av samtliga väggytor samt ilagning, målningsbättring och retuschering av skador på färgytan. Liknande åtgärder genomfördes även på tak under läktare samt pelare, läktaerriären, orgelns fasader, predikstol samt taklist. Arbetet utfördes av Ullenius Ateljéer AB, Sunne.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SÖDRA FINNSKOGA enkla, nyklassicistiska **TRÄ-KYRKA** tillhör en grupp kyrkor som uppfördes i de värmländska finnskogarna under 1800-talet. Kyrkan, uppförd efter ritning av arkitekt Axel Nyström, var från början korsformad men vid en renovering och ombyggnad 1953 togs den södra korsarmen bort varvid byggnaden fick sin nuvarande planform med långhus och en korsarm i norr med sakristia och samlingsal. Kyrkorummet i klassicerande stil är stort, relativt avskalat och präglad av en genomgripande restaurering utförd 1953 av Einar Lundberg, då färgsättning och fast inredning förnyades.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans exteriör representerar det tidiga 1800-talets enkla, nyklassicistiska sockenkyrkor av trä
- kyrkorummets sammanhållna karaktär från restaureringen 1953 med nya bänkar, fristående altare och altartavla
- predikstol och läktare från uppförandetiden i klassicerande stil

VITSANDS KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Kyrkplatsen i Vitsand ligger ca 2 mil norr om Torsby. Socknen består huvudsakligen av höglänta skogsområden kring Ljusnan och Mangslidälven. Området är relativt glest befolkat och socknen, som ligger i Finnskogsområdet saknar tätort. Namnet Vitsand är efter gården Vitsand, nämnd första gången 1653 som Huitesandh. Sand är i den gamla betydelsen "strand". Gården ligger vid sjön Övre Brocken.

Socknen bildades genom utbrytning från Fryksände socken 1821 och två år senare byggdes kyrkan på sin nuvarande plats. Men den nuvarande kyrkan skall enligt uppgift ha föregåtts av en medeltida träkyrka, eller möjligen ett pilgrimskapell. Ännu under 1700-talet skall rester efter denna kyrka ha varit synliga ovan mark. Platsen ligger några kilometer söder om nuvarande kyrkplats på en udde i sjön Brocken, vid Kyrknäset.

Kyrkplatsen ligger intill sjön Övre Brocken vid vägen mellan Torsby och Nyskoga. Kyrkan ligger mycket nära vägen och trappan i torngaveln leder ner på vägen. I kyrkoanläggningen ingår förutom den vita träkyrkan från 1823 också ett garage från 1950-60-tal samt en

ekonomibyggnad med personalrum och garage från 1990-talet. De båda senare har faluröd panel och svart plåttak. Prästgården ligger utom synhåll, väster om kyrkan. Församlingshem och sockenstuga saknas.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är uppdelad i två separata begravningsplatser. Den gamla kyrkogården, vilken omger kyrkan, invigdes samtidigt med att den första gudstjänsten förrättades 1823. Kyrkan är belägen inom den gamla kyrkogårdens norra del. Kyrkogården sluttar svagt i sydostlig riktning ner mot sjön Brocken. Området är rektangulärt till formen med en nordsydlig utbredning. En stenmur som partiellt fungerar som stödmur kringgår kyrkogården och i söder finns också en granhäck. Platens omgivning består av äldre odlingsmark och gles bebyggelse i alla väderstreck samt av landsvägen som gränsar till den västra muren. Ett öppet grönområde finns söder om kyrkan. Samtliga gångvägar är grusade. Här finns två järnstaketinhägnade gravplatser. De intar framträdande platser intill kyrkan på ömse sidor om södra korsarmen. En av dem är den Lyrholmska familjegraven med bl. a. brukspatron Anders Lyrholm (1783-1854), som var en drivande kraft bakom kyrkans uppförande. Ett femtontal grusgravar är bevarade och merparten av dem ligger tätt på rad längs den västra mursträckningen så att i stort sett halva denna sida

upptas av grusgravar. Flertalet är omgärdade av stenramar och någon har stenstolpar och järnkätting. Söder om kyrkan, på en öppen gräsbevuxen yta står 19 stycken smidda järnkors från 1800-talets första hälft.

Kyrkogården har utvidgats vid ett flertal tillfällen under 1800- och tidigt 1900-tal. Den nya kyrkogården tillkom 1923 och lades på andra sidan landvägen ca 100 m nordväst om kyrkan. Den har sedermera utvidgats allt efter behov, bland annat 1966. Allmänningsen låg inom den nya kyrkogårdens nordvästra del och brukades som sådan fram till 1940-talet. På den nya kyrkogården upptas hela den nordöstra sidan av en naturlig slänt där merparten av begravningsplatsen byggts i terrasser. 1966 års utvidgning ligger dock i stort sett på plan mark. Mellan finns trappsteg av grovt huggen natursten. Kyrkogårdsplanen är i det närmaste rektangulär och orienterar sig nordost-sydväst. Gravvårdarnas framsidor vetter genomgående mot nordost på nya kyrkogården.

De äldre delarna och ett kort stycke utmed 1966 års utvidgnings östra gräns begränsas av en granhäck. En stenmur vidtar runt nämnda utvidgning. Samtliga gångvägar är asfalterade. Ett fåtal högresta gravvårdar på den högsta delen mitt emot allmänningsen, resta över hemmansägare och andra mer besuttna, bryter mot den i övrigt dominerande bilden av enhetlig utformade gravvårdar. Allmänningsen har alltså kvar något av sitt traditionella utseende. Längst upp på en avsats finns en minneslund. Längst ner mot vägen finns en öppen plats med ett stort, rest träkors och ett vattenspel där andakter av olika slag hålls.

Kyrkobyggnaden från 1823 i klassiserande stil är uppförd av timmer i korsform. Fasaden är klädd med stående vit, profilerad lockpanel och vidbyggt västtorn med lanternin och kupol. Väggarna bryts upp av segmentbågeformade fönster, målade i grågrönt. Östra korsarmens fönster är mot söder och norr motivmålade. Ingång sker i väster, söder och norr genom rektangulära dubbelportar försedda med överljus. Varje korsarm har två fönster på respektive sida. Takfoten är träinklädd och vitmålad, hänggrännor och stuprör är vita. Det korsformade sadeltaket är belagt med skiffer.

Tornet i väster har en rektangulär port med en inskriptionstavla över. Ovanför detta finns ett runt fönster. Under takfoten finns två gråmålade, segmentbågeformade ljudluckor åt de fyra västerstrecken. Kring den glasade, panelklädda lanterninen finns ett metallrädde. Tornet avslutas av en kopparklädd kupol vilken kröns av ett förgyllt kors på kula.

Kyrkorummet har en nyklassicistisk prägel med planform som ett latinskt kors, med rakt avslutat, något förhöjt kor i öster. Kyrkorummet täcks av ett korsformat trä-

tunnvalv målat i ljusblått. Väggytorna är klädda med målad papp som nedtill är grå och upptill vit. En profilerad taklist målad i gråvitt, utgör avgränsning mellan tak och vägg. Segmentformade spröjsade fönster är målade i grått och försedda med antikglas. Golvet är lagt med brunlaserade brädor och dubbeldörrar med fyra spegelfyllningar leder in i korsarmarna. Bänkar från 1938 är fördelade på åtta öppna kvarter. De har rektangulära gavlar och är strålaserade i gråbrungrönt. Mot kor och korsgångar finns bänkskrank. Läktaren i väster bärs upp av två par grönmarmorade kolonner som är inbyggda i bänkraderna. En rak läktarbarriär med fyllningar har ett något utskjutande mittparti försatt med förgylld dekor av bland annat musikinstrument. Orgelfasaden från 1859 har klassiserande drag och är målad i grönt och dekorerad med förgyllda ornament.

Koret är förhöjt och avgränsas mot kyrkorummet av ett lågt korskrank med brunlaserade fyllningar och gallerverk. Korfönstren är segmentformade och har både trä och blyspröjsning. Altaruppsatsen, som utgörs av en målning från 1937-38 av professor Olle Hjortzberg, finns i en nisch målad i ljusblått. Motivet heter "Jesus talar" och föreställer Jesus där han står på en klippa i en strålgans av ljus och nedanför står en samling lyssnande människor. Över tavelramen finns Guds allseende öga omgivet av en förgylld strålgans. På var sida om altarnischen finns en dörr med omfattning i grågrön strålasering. Dörrarna leder till den bakomliggande sakristian och förvaringsutrymmen. Framför altaret av trä finns en tresidig altarring med brunlaserade spegelfyllningar, stoppat knäfall klätt med rött tyg, och en mörkt målad överliggare. Predikstolen i renässansstil på korets norra sida tillhörde ursprungligen Fryksände kyrka. Den är tillverkad av ek och färdigställd år 1669 av Mäster Nils Snickare, dvs Nils Eriksson, från Oxelberg i Fryksände. Den åttkantiga korgen med spegelfyllningar och dekor av plattskärning är brunlaserad och bär inskriptionen M:M:M:P:P" samt "Ao 1669". Till predikstolen leder en rak trappa med fyllningar som är tillverkad på 1930-talet. I korets södra del finns dopfunten av trä från 1920-talet. Den har en åttkantig form och är uppbyggd av enkla rektangulära former.

Norra korsarmen är inredd med kök, WC och förrådsutrymmen. Ovanför den dubbla spegeldörren hänger en gammal altartavla. Södra korsarmen innehåller en "kyrksal" möblerad för samlingar med t ex kyrkkaffe. Ovanför dörren hänger ett krucifix från Oberammergau, tillverkat av snidaren Georg Bierling. Bakom korväggen i öster finns förutom sakristian också utrymmen med trappor, steg och ett väggavsnitt av pärlspont som tillkommit sedan herrskapsläktaren togs bort på 1930-talet.

Byggnadshistorik

Den nuvarande kyrkan invigdes i november 1823 av prosten i Fryksände, C J Althar. Kyrkobyggnaden var dock inte färdig, bland annat saknades torn och byggnaden var helt omålad. Tornet uppfördes 1824 och år 1826 välvdes taket invändigt. Kyrkan kläddes med panel 1833 och den rödfärgades 1840. Samtidigt målades också takfoten vit. Invändigt kläddes väggarna med papp och målades vita. De slutna bänkarna var brunmålade och försedda med dörrar. Orgelläktaren i väster uppfördes 1859 och den första orgeln inskaffades samma år. Järnkaminer inskaffades i slutet av 1800-talet. En större renovering ägde rum 1899. Då brädfodrades väggarna, som målades med ljus oljefärg. Även en del fasta inventarier målades vita. Yttertakets stickor byttes mot skiffer och fasaden målades vit. Troligen tillkom då också de etsade och målade glasfönstren.

Mellan åren 1937-38 genomfördes en renovering under ledning av arkitekt Bror Almquist. Invändigt togs "herrska-plåktaren" ovanför altaret bort och ersattes av en vägg bakom vilken en sakristia kunde inrymmas. Den nya altaruppsatsen av professor Olle Hjortzberg placerades i en nisch i koret. En av korsarmarna avstängdes från kyrkorummet och där inrättades istället ett mindre kyrkorum respektive ett bårhus. Nya bänkar ersatte de gamla slutna bänkkvarteren och nya trappor till läktaren ersatte de tidigare trapporna som gått från kyrkorummets respektive långsidor. Den äldre altartavlan vilken utgörs av en oljemålning på duk från 1700-talet och har ram av barocktyp med färgat glas och spegelbitar placerades i norra korsarmen.

1963 gjordes norra korsarmen om till ett bisättningsrum med altare och två kylceller. Samtidigt byttes altaret och en ny altarrundel inskaffades. Fönstren försågs med innanfönster med blyinfattat antikglas och korfönstren försågs med patinerat antikglas i blyinfattning. En ny värmepanna insattes.

Ett kök monterades i norra korsarmen på 1970-talet. Lanternin och torntak renoverades med ny koppar 2002 och samma år renoverades också köket.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

VITSANDS korsformade **TRÄKYRKA** är exteriört ett välbevarat exempel på en nyklassicistisk kyrka från 1820-talets början i det värmäländska finnsocksområdet. Tornet är försett med en barockinspirerad lökkupol. Kyrkans nuvarande interiör präglas av en renovering 1937-38 utförd efter förslag av arkitekten Bror Almquist. Då tillkom bland annat inbyggnaderna bakom altaret och i korsarmarna, en ny altartavla anskaffades, predikstolens originalfärger togs fram och bänkar ommålades i en mörkare färgställning.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan och kyrkogården utgör en samlad miljö och speglar områdets expansion under 1800-talet
- exteriören med korsform, vit panel, skiffertak, lökkupol och målade fönster är välbevarad sedan 1800-talets slut
- kyrkorummet har en sammanhållen prägel av 1930-talets renovering
- orgelfasad och läktare i nyklassicistisk stil
- rester av herrskapsläktaren, bemålade fönsterglas samt tidigare väggbeklädnader bakom den östra inbyggnaden och i korsarmarna
- den gamla altartavlan med barockkram samt predikstolen i plattskärningsteknik

ÖSTMARKS KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Östmarks socken ligger ca 2 mil nordväst om Torsby och utgörs av smala dalbygder längs Røjdan med biflöde. I den omgivande kuperade skogsbygden finns många rester av den skogsfinska bebyggelsen. Här finns en mindre tätort, Östmark, och i bygden kring tätorten finns naturreservat och flera välbevarade finngårdar. Till följd av det ökade befolkningsantalet ansökte några hemmansägare i norra delen av Fryksände socken 1731 om att uppföra en ny kyrka. År 1761 gavs tillstånd till uppförande av en kapellkyrka på gården Östmarks ägor. Då kyrkan invigdes 1765 var det den första kyrkan inom den egentliga finnbygden. Östmark tillhörde Sunne pastorat fram till 1821, då församlingen överfördes till Fryksändes nybildade pastorat.

Kyrkan ligger 23 kilometer från Torsby, strax intill vägen mellan Torsby - Røjdfors vid norska gränsen. Vägen genom sockencentrat svänger runt kyrkogården och omgärdar den på två sidor. På andra sidan vägen ligger församlingshemmet med kontor (1969), sockenstugan hitflyttad i början av 1900-talet och en f d skola som nu innehåller lägenheter. I kyrkoanläggningen ingår dessutom ett bårhus från 1942 samt en klockstapel från 1992-93. Dessa ligger söder om kyrkan, mellan

den äldre och den nyare delen av kyrkogården.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogårdens äldsta del är samtida med kyrkan och var ursprungligen mycket liten till sitt omfång. På 1770-talet blev den enkla träbalk som omgav kyrkogården ersatt med stenmur. Begravningsplatsen har utvidgats vid fyra tillfällen och utgörs idag av två separata delar. Den första utökningen år 1839 lades väster och söder om den ursprungliga delen. Drygt hundra år senare företogs nästa utvidgning och i avsaknad av utrymme togs ett område ca 50 meter sydost om kyrkan i anspråk. Då igenfylldes en sänka för att sammanbinda de olika delarna och på 1960-talet anlades uppe på denna en grusväg. 1952 utvidgades den södra delen med ett område i öster och slutligen åt söder 1978. Allmänningar fanns både på den gamla och nya delen i söder. På 1952 års utvidgnings östra del har rests ett större träkors.

Den norra och äldre delen av kyrkogården sträcker sig huvudsakligen söderut men även ett kort stycke åt övriga väderstreck. Den är oregelbunden till formen och ligger på plan mark. Denna del omgärdas av en stenmur, vilken gränsar mot gles bebyggelse och väg i norr och öster, i söder mot den nya delen och i väster mot äldre odlingsmark. Gången runt kyrkan och

mittgången är asfalterade, de övriga är grusade. Mellan gravkvarteren förekommer plattgångar. Invid den södra kyrkoväggen står tre smideskors uppställda och lika många återfinns intill muren i norr, ett av dem är från 1784. Äldsta gravvården på ursprunglig plats finns söder om kyrkan och är rest över komminister Magnus Frychius (1729-1811) som var drivande i kyrkobygget, och hustrun Anna Gertrud Ruus (1746-1827). Den södra och nyare delen antar en oregelbunden rektangulär form med största utbredningen i nordvästlig-sydostlig riktning. Omgivningarna, som också bildar avgränsningar, utgörs i väster av spridd bebyggelse och äldre odlingsmark. Den naturliga svackan, delvis beväxten med sly och träd, avgränsar i övriga väderstreck. Marken framför träkorset upptas av grönområde med en fontän och runt korset växer parkrosor. Samtliga gångar är grusbelagda och mellan gravkvarteren finns plattgångar.

Kyrkobyggnaden är timrad i det grekiska korsets form och är utvändigt klädd med tjärade spånor. Sakristia i öster och torn i väster har tillfogats senare. Sadeltaget, som är valmat mot öster, söder och norr är lagt med tjärade spån. Fasaden bryts upp av spröjsade, rundbågeformade fönster, målade i grågrönt och försedda med klarglas. Framför ingångarna till kyrkan, i korsarmsgavlarna, finns små öppna vindfång med en rundbågeformad ingång och fin port in till kyrkorummet. Ingångarna täcks av kupolformade tak klädda med spån. Entré sker även genom vapenhuset i väster. Det fyra våningar höga tornet i väster är klätt med spånor och har ett öppet vapenhus/vindfång mot väster. Tornet är uppåt avsmalnande i tre etapper med små takfall. Den mellersta delen har två rektangulära, svartmålade luckor ovanför varandra. Parställda ljudluckor sitter på den översta delen av tornet. Tornet avslutas med en hög, spånklädd spira som kröns av en tupp på kula. Byggnaden vilar på en grund av natursten.

Kyrkorummet är korsformat och täcks av två korsande, höga och vitmålade trätunnvalv. Det upphöjda koret i öster avgränsas mot kyrkorummet av ett vitmålat lågt korskrank av trä med rutgaller. Golvet är lagt med lackade brädor. Väggarna är klädda med stående, gråvit slätpanel och bryts upp av rundbågiga, blyspröjsade fönster med färgat glas. Korfönster är utförda av Stockholms glasmästeri efter förlaga av konstnären Yngve Lundström 1935. En djup läktare i väster från 1870-talet bärs upp av tre par fyrkantpelare marmorade i grått och vitt. Mot mitten finns en klöverformad utskjutande del. Barriären har ett grått ramverk, blåmarmorerade fyllningar och en mörkare grå överliggare. Norra delen av läktaren har gradänger och gamla gråmålade bänkar. På läktaren finns en orgel från 1877 i nyklassicistisk stil. Kyrkorummets slutna gråmålade bänkar har spegelförsedda bänkskrank och dörrar mot mittgångarna marmorerade i blått. Bänkarna är förde-

lade på åtta kvarter och i de båda tvärställda korsarmarna går bänkarna ut mot yttervägg, medan de i den västra korsarmen är kortade så att sidogångar bildas.

Altaruppsatsen i koret har en oljemålning från 1760-talet med motivet Kristi korsfästelse. Målningen sitter i en omfattning från 1935 i klassiserande stil, ritad av arkitekt Bror Almquist. Omfattningen är symmetriskt uppbyggd med en pilaster med korintiska kapitäl på var sida om målningen. Pilastrarna bär upp ett bjälklag som på mitten pryds av ett änglahuvud. Uppsatsen kröns av en förgylld sol med tecknen IHS och stilerade akantusslingor. På en svart platta i uppsatsens bas står med guldbokstäver: "Jag är vägen, sanningen och livet." Från början var målningen placerad mot en enkel skärmvägg av vitmålade brädor, vilken dolde ingången till den bakomvarande sakristian. Altaret av trä är sammanbyggt med altaruppsatsen. Altarringen är rektangulär med brunmålat ramverk och marmorerade fyllningar i brunsvart. Knäfall och överliggare är klädda med gult tyg. I var ände av altarringen finns en femarmad ljusstake.

Predikstolen på korets norra sida är från ca 1680-1700 och fanns tidigare i Västra Ämterviks kyrka. Den har en åttkantig korg med raka väggar försedda med spegelfält, pilastrar och dekorationer i plattskärningsteknik. Ett åttkantigt ljudtak dekorerat med plattskärningar, hänger ovanför predikstolen. Dominerande färger på predikstolen är grått, blått, turkos och förgyllningar. En dopfont står i korets södra del. Den är utförd i trä 1795 och har en brunmålad rund fot med kannelyrer och en åttkantig brun skål, dekorerad med förgyllningar. Över dopfonten finns en baldakin utförd i samma teknik och stil som predikstolen. Den är tillverkad under 1600-talet och tillhörde troligen också den Västra Ämterviks kyrka.

Byggnadshistorik

Östmarks kyrka uppfördes 1761-65 och invigdes den 2 juli 1765. På 1770-talet kläddes exteriören med spån. År 1814 målades kyrkorummet vitt för första gången. På 1830-talet förstärktes taket med fyra stolpar kring korsmitten för att stödja det horisontella partiet mellan taklisten och takvalven. De tidigare omålade bänkarna målades då gråvita. En ny altartavla med motivet korsnedtagningen sattes upp 1842. Målningen var utförd av konstnären Carl Johan Sjöstrand. På 1870-talet genomfördes en ganska omfattande omdaning av kyrkan efter förslag av byggmästaren Hägerström från Karlstad. Arbetet innebar bland annat att alla fönster byttes och ökades i storlek, att västläktare liksom orgel från Zetterqvist i Örebro tillkom. Vid sekelskiftet 1900 återinsattes den ursprungliga altartavlan, medan den nya placerades i den norra korsarmen. Kyrkorummet hade då en ljus färgställning.

En genomgripande renovering skedde under åren

1934-35 efter program av arkitekt Bror Almquist. Återinvigning skedde den 2 juli 1935, dvs exakt 170 år efter kyrkans invigning. Arbetet innebar bland annat att golven lades om och koret utökades och försågs med korskrank. Hela interiören ommålades i brunt och grönt och alla äldre inventarier konserverades. Predikstolen återfick den färgställning den haft då den insattes i kyrkan på 1760-talet. En ny altaruppsats, i vilken den gamla altartavlan infogades, anskaffades. En dubbelt iordningställdes, alla fönster förminskades något och glasmålningar insattes i de två östra korfönstren medan de andra försågs med antikglas. En ny trappa ordnades i tornets nedre del. En ny stensockel gjordes kring hela kyrkan och nya trappor av sten ersatte de tidigare trapporna av trä.

1965 skedde en invändig renovering efter program av arkitekterna Ingeborg Waern Bugge och K G Norström, Stockholm. Ingeborg Waern-Bugge (1899-1991) var Sveriges första kvinnliga arkitekt. Interiören målades i ny färgställning i grått och blått. Detta innebar att predikstol och bänkar gavs grått listverk med blå marmoreringar och att korskranket målades grått. Interiören har under 1980-talet ommålats i befintlig färgsättning.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÖSTMARKS korsformade **TRÄKYRKA** från 1765 avspeglar bygdens expansion i samband med kolonisationen av skogsfinska bönder i slutet av 1600-talet. Kyrka, kyrkogård, gravkapell, klockstapel, intilliggande församlingshem och före detta skola utgör en samlad kyrkomiljö. Kyrkan är exteriört ett välbevarat och tydligt exempel på barockens träkyrkobyggnadskultur i Värmland. Det stora ljusa kyrkorummet har ett välvt trätak uppbyggt av särpräglade hörnkolonner. Predikstol och baldakin i plattskärningsteknik från 1600-talets slut tillverkades ursprungligen för en annan kyrka, men har funnits i Östmark sedan invigningen. Rummet präglas i övrigt av 1930-talets renovering ledd av Bror Almquist, och har flera för honom karaktäristiska drag, till exempel altaruppsatsens omfattning, korskrank och korfönster. Kyrkorummets färgsättning härrör från 1960-talets renovering under ledning av arkitekterna Ingeborg Waern Bugge och K G Norström.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, klockstapel, kapell och kyrkogård med avgränsande kyrkogårdsmur utgör en samlad och betydelsefull miljö som ingår i ett kulturhistoriskt värdefullt sockencentrum
- exteriören med särpräglade vindfång är välbevarad från uppförandetiden
- predikstolen från 1600-talets slut i plattskärningsteknik
- läktarbarriären och orgelfasad från 1870-talet i nyklassicistisk stil
- kyrkorummets slutna bänkinredning och kvartersindelning med delvis vägganslutna bänkar
- 1930-talets tillägg i form av bland annat altaruppsatsens omfattning och korskrank
- vapenhusets rustika karaktär

BLOMSKOGS KYRKA Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Blomskog socken ligger söder om Årjäng, 12 km från den Norska gränsen och gränsar i söder mot Dalsland och i öster mot sjön Västra Silen. Genom Blomskog går en pilgrimsled från Dalslandsområdet i söder mot Nidaros och Trondheim i Norge. I Blomskog får leden namnet "Olsmässevägen", vilket troligen syftar på Olsmässan till Olof den heliges ära i Nidaros. Från Blomskogs första kyrka finns en väggplanka och en drakslingeornaderad portalomfattning bevarade. Ornamentiken, som visar att den första kyrkan i Blomskog var en stavkyrka med norskt inflytande, är daterad till 1100-talet. Platsen där denna kyrka låg, tätt intill Blomskogstjärnet, ligger idag på den gamla delen av kyrkogården och är markerad med en minnessten. Här uppfördes också på 1600-talet en timmerkyrka som utökades flera gånger och som fick formen av en korskyrka. Korskyrkan brann ned till grunden den 24 mars 1923.

Blomskog utgörs av en traditionell jord- och skogsbruksbygd. Hit kom den smalspåriga järnvägen på 1920-talet då också stationsbyggnaden stod klar. Idag trafikeras spåret av dressintrafik under sommaren. I det lilla "centrat" norr om kyrkan finns bland annat en Folkets Hus-lokal. Sydost om den befintliga kyrkan

ligger prästgård med tillhörande äldre uthusbyggnader och en f d tiondebod. Arrendatorbostad med ekonomibyggnader ligger i nordost. I anläggningen ingår förutom kyrkan ett timrat förråd och ett pumphus norr om kyrkogårdens äldsta del och utanför kyrkogården i nordost, en modern ekonomibyggnad.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården lutar från det högst belägna området vid kyrkan i öster ned mot Blomskogstjärnet i väster och delas av den nord-sydligt gående järnvägen. Kyrkogården gränsar till väg och gården i söder, gården i norr, tjärnet i väster och parkeringsplats i öster. Den första dokumenterade utvidgningen skedde 1931 österut från den gamla kyrkplatsen fram till järnvägen som går genom området. Genom utvidgningen 1965 från järnvägen och österut mot kyrkan kom järnvägen att gå rakt genom kyrkogården. De båda utvidgningarna förbinds av en bred mittgång som mot banvallen har järngrindar mellan portstolpar av fogad sten. Den senaste utvidgningen företogs norr om kyrkan 1985 och ritades av landskapsarkitekt Gudrun Eldh, Karlstad. Den innefattar förutom minneslund också urngravs-område. Området närmast kyrkan används inte för begravningar utan är anlagt som park och i samband med utvidgningen 1985 anlades rabatter kring kyrkan vilket förstärker detta intryck.

Trädbeståndet är varierat, i synnerhet på de äldre delarna. På äldsta delen och på 1931 års utvidgning förekommer endast grusgångar medan det i de senaste utvidgningarna finns plattgångar. På hela kyrkogården ligger alla gravar i öst-västlig riktning, utom på den senast tillkomna delen där gravarna istället följer topografin och planteringarna. Ett av Värmlands få bevarade gravmonument från medeltiden finns i kyrkans vapenhus. Det är en täckhäll vars översida är utformad som ett tak med låg resning och ornerad med latinskt repstavskors i relief.

Kyrkan är uppförd 1929 efter ritningar av arkitekt Bror Almqvist. Almqvist föddes i Borgvik 1864 och hade från 1895 eget arkitektkontor i Stockholm. Han bibehöll kontakten med Värmland genom sitt sommarboende i Brunskog och genom åren kom han att genomföra ett mycket stort antal kyrkorestaureringar i Värmland. Förutom Blomskogs kyrka har han också ritat bland annat kyrkorna i Dalby och Forshaga. Blomskogs kyrka har en historiserande blandstil med ett rektangulärt långhus med ett tresidigt avslutat, lägre korparti i öster, en vidbyggd sakristia i norr samt västtorn. Murarna är uppförda i tegel och försedda med strävpelare. Fasaderna är putsade, avfärgade i vitt och bryts upp av grönmålade rundbågade fönster. Ingång sker i väster via en rundbågad dubbel träport. Långhuset, koret och sakristian har sadeltak lagt med rektangulärt mörkt, småskiffer. Till taket hör en träinkladd takfot, profilerade vindskivor målade i brunt och ett regnavvattningsystem av koppar. Tornet har ett smalt, rektangulärt fönster åt vardera väster, söder och norr samt rundade tornluckor, en åt vardera väderstreck. Torntaket med huv och spira är klädda med koppar. Spiran kröns av ett kors med fyra kulor.

Kyrkorummet är rektangulärt och täcks av ett tak i klöverbladsform av slätpanel med en enkel gråmålad taklist. Väggarna är putsade och målade i grådvitt och försedda med en marmorerad bröstpanel. Golvet är lagt med rött tegel. Två väggfasta bänkkvarter står på ett upphöjt golv av trä. Bänkarna är öppna mot mittgången och har spegelförsedda gavlar vilka utvändigt är marmorerade. Läktaren i väster har ett femsidigt framskjutande mittparti och en spegelförsedd, marmorerad bröstning. På läktaren finns en rokokoinspirerad orgelfasad. Det smalare koret är förhöjt tre steg och är lägre än kyrkorummet. Taket utgörs av ett putsat stjärnvalv av tegel som är avfärgat i brunorange och även här är golvet lagt med rött tegel. I korets södra vägg finns en glasmålning från 1929 komponerad av professor Olle Hjortzberg. Altarskåpet är en triptyk med målningar, även de utförda av Hjortzberg. Den femsidigt brutna altarringen har sågade vågformiga spjälor, marmorerade i grått. Ingång till sakristian sker genom dörr på norra korbädd. Vid långhusets nordöstra gavel finns en predikstol med 5-kantig korg, försedd med mar-

moreerade speglar. Den nås via en trappa från sakristian och en tresidigt bruten dörröppning. Vid långhusets sydöstra gavel finns en 8-kantig dopfont av trä med lock som står på en 8-kantig låg förhöjning i golvet. Fönsternischen används som dopaltare och fönstret är försedd med en glasmålning. På sydöstra väggen finns en väggfast psalmnummertavla med en tredelad avslutning. På flera ställen i kyrkorummet och i koret finns muralmålningar med bibliska motiv.

Byggnadshistorik

Under flera år diskuterades placeringen av, och materialvalet till den nya kyrkan. Arkitekten Bror Almqvist, som hade anlåtats tidigare för att upprätta ett restaureringsprogram av den gamla kyrkan, fick ett nytt uppdrag och besökte platsen för att hjälpa till vid valet av kyrkans placering. Under tiden drogs järnvägen fram norr om den då befintliga begravningsplatsen. Detta underlättade materialtransporterna till kyrkobygget och bidrog säkert till att Blomskogs kyrka kom att byggas av tegel. Arbetet med den nya kyrkan påbörjades sommaren 1928. Den nya kyrkan invigdes den 24 november 1929 av biskopen J A Eklund. I samband med högtiden invigdes också en minnessten vid den gamla kyrkplatsen.

1954 omvandlades ett utrymme under sakristian till bårhus. På 1960-talet togs kalkputs bort på tornet och en cementputs lades på. En större invändig renovering skedde 1973 efter förslag från K-konsult, Karlstad, vilket bland annat innebar att innerväggarna målades om i en ljusare ton. Pilastrarna som var marmorerade målades in i väggfärgen. Trätaket, fönster och dörrar målades. Trägolvet i bänkkvarteren slipades och lackades. I vapenhuset ordnades toalett i utrymmet under trappan. Kyrkorummet och koret målades i en gul-vit-grå ton lika den befintliga, men i en ljusare nyans. En fönstermålning tillkom 1981 efter konstnären Eric Elf-wén, Västervik. År 1996 genomfördes en utvändigt renovering av långhus och torn. En ny textiltäckning med lådor placerades 2002 på orgelläktarens södra sida.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Platsen vid Blomskogstjärnet är sedan 1100-talet kontinuerligt nyttjad som kyrkplats och rester av en stavkyrka från platsen finns bevarade. Den nuvarande kyrkan är en välbevarad helhetsgestaltning av arkitekten Bror Almqvist. Kyrkans vita fasader med strävpelare, stora fönster och brant takfall uppvisar en välbevarad exteriör i historiserad blandstil. I den välbevarade interiören märks särskilt de äkta materialen i stomme och fast inredning samt dekorativa muralmålningar. Kyrkan har i allt väsentligt behållit det genomtänkta utförandet från 1920-talet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan och dess närmiljö utgör en samlad miljö med en tusenårig historia
- kyrkan är en av länets få kyrkor från 1900-talets första hälft och välbevarad såväl in- som utvändigt
- kyrkan är ritad av en av stiftets mest anlitade kyrkoarkitekter under 1900-talet; Bror Almqvist, och är en god representant för dennes nyproduktion i historiserade blandstil
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning och bemålning är omistliga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning
- kyrkogårdens olika karaktärer

HOLMEDALS KYRKA

Årjängs kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Holmedals socken är belägen i sydvästra delen av Värmland. Socknen består av smala dalgångar och strandbygder längs en vik av Stora Le med anslutande vattendrag, omgivna av kuperade skogsmarker. Socknen har medeltida anor och bygden omtalas första gången i Håkon Håkanssons saga i samband med den norska kungens krigshärjningar i trakten på 1220-talet. Kyrkan i Holmedal torde tidigt ha fått stor betydelse och benämns ibland "hela Nordmarkens moderkyrka".

Holmedals kyrka och kyrkby ligger i det närmaste mitt i socknen där den mer sammanhängande jordbruksbygden finns. I Holmedal har aldrig vuxit fram någon egentlig tätort, den största ansamlingen av bebyggelse ligger runt kyrkan. Kyrkan ligger högt i en sluttning ovanför Holmedalssjön, i anslutning till den gamla landsvägen. Den nuvarande stenkyrkan som uppfördes i nyklassicistisk stil 1854-57 har föregåtts av två äldre träkyrkor, vilka var belägna cirka 200 meter längre västerut.

Nära kyrkan ligger prästgården med en mangårdsbyggnad från 1806 i tidstypisk stilren byggnadsutformning. Här ligger också den säregna Karl XII-stugan, en käl-

larstuga med svalgång flyttad till nuvarande plats 1739. I den sistnämnda lär enligt traditionen Karl XII ha övernattat under 1718 års fälttåg mot Norge. I miljön runt kyrkan finns också klockaregården från 1825 påbyggd med en andra våning 1865. Sydost om kyrkan ligger Holmedals hembygdsgård med bland annat två byggnader från slutet av 1700-talet.

Holmedals kyrka, prästgård och sockenstuga har utgjort den lokala bygdens administrativa och religiösa centrum alltsedan tidig medeltid. I kyrkoanläggningen ingår kyrka, kyrkotomt och kyrkogård med stigport och gravkapell samt ekonomibyggnad/garage. När kyrkan byggdes gick landsvägen i öst-västlig riktning på norra sidan av muren kring kyrkotomten. I dag går vägen utanför kyrkan på västra sidan.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården i Holmedal består av tre delar från olika tider, som skiljs åt av vägar. På det östra området där nuvarande kyrka ligger på en höjd omgiven av stenmur sker inga begravingar. Väster om kyrkan ligger 1950 års utvidgning med svag västlig lutning och den sydöstra delen något förhöjd. Längst i väster, i sluttningen ned mot sjön, följer sedan den äldsta delen och 1981 års utvidgning. Begravningsplatsen omges av vägar och bebyggelse i norr och öster och av gården och skogs

mark i söder och väster.

Den äldsta delen omgärdas av en stenmur som i öster bryts upp av en stigioport i vitslammad sten med spåntak och årtalet 1681. Enligt källorna ska det tidigare ha funnits en stigioport även på den västra sidan av kyrkogården. På denna del av kyrkogården låg den första kyrkan från tidig medeltid, vilken revs och ersattes av en ny kyrka 1686. Den gamla kyrkogården fylldes ut och planerades om med nya grusgångar och häckar 1936. På dess nordvästra del ligger en tidigare allmänning som från 1950-talet nyttjats till familjegravar. Gravramar har fortlöpande tagits bort. Gångarna är alla grusbelagda och de nu kvarvarande grusgravarna ligger spridda på området. En av dem är hägnad med järnstaket. I nordöst står den äldsta gravvården med årtalet 1779 och intill muren i öster finns fem gravhällar. Den äldsta ligger över riksdagsmannen och häradsdomaren Nils Ericksson (1742-1826) och hans maka Anna Maria Wahlenberg (1751-1834). På den näst äldsta kyrkogården, som togs i bruk 1951, invigdes 1955 ett gravkapell ritat av arkitekt Gösta Fredblad, Halmstad. Platsen omgärdas av en stenmur och samtliga huvudgångar är även här grusbelagda. Plattgångar förekommer i kvarteren. Söder om kapellet finns ett urngravs-område.

Kyrkogårdens skilda delar har mycket olika karaktär. Den äldsta delen är lummig med påtaglig variation i gravvårdarnas storlek och utformning. Den är tätare belagd med gravar och flera kvarter har återanvänts. 1950 års utvidgning har en modernare prägel med större gräsytor, sparsammare vegetation och mer enhetligt utformade gravvårdar, som alla vetter mot öster och kyrkan. Den yngsta delen är helt modern med asfaltgångar och långa häckrader bakom små och likartade gravstenar.

Kyrkan i Holmedal uppfördes 1854-57 efter ritningar av arkitekt C G Blom-Carlsson. Den är av sten och tegel, och består av ett rektangulärt långhus med torn i väster. Fasaderna är vitputsade och genombryts av stora, rundbågiga fönsteröppningar samt artikuleras med slätputsade hörnpilastrar, listverk, bågfriser och klassicerande portalomfattningar. Långhuset täcks av ett sadeltak belagt med skiffer medan tornets öppna lanternin med spira är plåtklädd. Ingångarna är förlagda i väster via tornets bottenvåning samt mitt på långhusets nord- och sydsida.

Kyrkorummet har ett förhöjt korparti i öster som avdelats i ett smalare koravslut med flankerande biutrymmen, däribland sakristia. Över koravslutet är taket slaget i ett vitputsat valv. Rummet i övrigt täcks av ett vitmålat panelat tredingstak. Väggarna är vitputsade och golvet belagt med furutiljor. Efter taket löper en taklist dekorerad med tandsnitt i grått och guld. Långhusväggarna i

söder och norr genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med gråmålad mångspröjsade bågar och ytterligare rutindelning med blyspröjsning. Bakom altarpupsatsen i koret finns tre mindre bågformade fönster inramade av pilastrar och i mitten krönta av en strålande förgylld sol. Väggarna är här målade blå. Bänkarna är uppdelade i fyra kvarter så att det bildas en korsgång. De ej vägganslutna bänkarna är målade i blått, vitt och rött och har dörrar mot mittgången. Även efter ytterväggarna står fyra bänkar uppställda. I väster finns en läktare med orgel i senklassicistisk stil. Sex gulmarmorade kolonner bär upp läktarbarriären som i mitten har en väderlåda. Under läktaren finns samlingsrum/brudkammare, toalett, förråd och garderob.

Altarpupsatsen i barockstil är från 1728-54 med ursprung från den timrade korskyrkan. Den är snidad i trä, rikt skulpterad, polykromerad och förgylld. Den består av en övre målning förställande Kristi korsfästelse och en nedre målning föreställande Kristi dop. Den nedre delen flankeras av spiralvridda kolonner, flankerad av Ödmjukheten och Kärleken. Det övre partiet flankeras av Moses med lagens tavlor och Aron. Framför altarpupsatsen finns sedan 1995 ett fristående altare som inramas av en tresidig altarring med fyllningar dekorerade med förgyllda korsbildande sniderier. I korets södra del finns ett dopaltare med ett förgyllt kors med törnekrona framför en medeltida dopfont av täljsten. Korset var ursprungligen altarutsmückning i kyrkan. Predikstolen på den norra väggen är målad i vitt, blått och guld och har en sexkantig korg och baldakin, allt utfört i nyklassicistisk stil typisk för kyrkans byggnadstid.

Byggnadshistorik

Holmedals kyrka invigdes den 11 oktober 1857 av församlingens kyrkoherde, prosten Aron Albrektsson. Redan under vintrarna 1850 och 1851 hade man börjat köra fram sten på vinterföret och i juni 1854 kunde en av byggets ledande män, kyrkvården Olof Ersson i Bäckevarv sätta igång arbetet. Murningsarbetet leddes av en murare från Karlstad, men socknens invånare fick tjänstgöra som hantlangare. Sommaren 1856 kläddes tornet med plåt och den sista sommaren ägnades åt inredningen.

Redan under medeltiden fanns en kyrka i Holmedal. Den antas vara byggd omkring 1200, under ärkebiskop Stefanus tid och låg vid Myrvarv i Holmedalssjöns sydända. Därefter utsågs en mer central plats, vid Holmedalssjöns norra ända, nuvarande äldsta kyrkogården. En föregångare till den nuvarande kyrkan byggdes 1686, en minnessten på kyrkogården markerar dess plats. Den kyrkan var liten, korsformad med torn och utvändigt klädd med spån. Träkyrkan från 1686 såldes på auktion för 123 riksdaler efter invigningen av den nya kyrkan.

Kyrkan var fram till 1939 målad i vitt och altarprydningen utgjordes av ett törneklätt guldfärgat kors, ett uppståndelsekors. På ömse sidor om altaret låg inbyggnader, vilka avslutades horisontellt under taklisten med sakristia till vänster och förråd till höger. Ovan dessa utrymmen var läktare anordnade med trappor från sakristian och förrådet. Mellan dem löpte ett rakt knäfall. Bänkkvarteren var vägganslutna med dörrar mot mittgången. Taket var målat gulgrått. 1885 tillkom kyrkan orgel, byggd av orgelbyggare Zetterqvist från Örebro.

1928 besökte arkitekt Einar Lundberg, Stockholm, kyrkan och skissade sedan på ett ombyggnadsförslag i samarbete med dåvarande kyrkoherden Jacob Stake. Idéerna realiserades först under året 1936 och innebar en stor omgestaltning av kyrkorummet. Inbyggnadernas västra väggar påmurades och mellan dem slogs ett tunnvalv inramat med en triumfbåge i liv med västväggarna. Genom valvet fick man ett utrymme till en liten bönekammare ovanpå sakristian. Rummet i söder blev arkiv och sockenbibliotek. Altaret framflyttades och en äldre altaruppsats från 1600-talskyrkan uppsattes, sedan den restaurerats av Värmlands konserveringsanstalt. Koret förlängdes ca tre meter åt väster. Även andra föremål från den äldre kyrkan insattes i kyrkan, bland annat fyra evangelistskulpturer och en ängel. En ny altarring tillkom. Bänkarna byggdes om och minskades i antal. Syftet var att göra bänkarna bredare och förse dem med lutande ryggstöd. Samtidigt kortades de för att skapa sidogångar. Fönstren fick nya innerbågar av antikglas i blyspröjs. Under läktaren inreddes två rum. Nya dörrar tillkom och hela kyrkan ommålades. Äldre kaminer utbyttes till ny värmeledning med lågtrycksånga. Den stora entrétrappan ombyggdes, från att varit tudelad till att bli rak. Kyrkomuren öppnades upp i väster och entrén fick en mer monumental utformning.

Under 1950-talet renoverades skiffertaket och 1958 skedde en ombyggnad av orgeln av Olof Hammarberg. Då placerades ett ryggpositiv i läktarbarriären. År 1967 sker en renovering av tornet. En oljepanna installerades 1971 och under läktaren inreddes kapprum och sammanträdesrum efter ritningar av arkitekt Janne Feldt, Karlstad.

Nästa större renovering och ombyggnad ägde rum åren 1995-96. Fasaderna avfärgades då vita, trädetaljer ommålades, skiffertaket lades om och tornspiran renoverades och täcktes med ny kopparplåt. Dessutom tillkom fasadbelysning och vid den norra entrén byggdes en handikappsram. Golvet omlades, tak och väggar ommålades. Bänkarna renoverades och målades. Predikstol och orgel nymålades. Altaruppsatsen konserverades och flyttades bakåt. Änglarna placerades vid altaruppsatsen. Det ursprungliga altarkorsen konserverades och gavs en ny placering vid södra väggen i koret på ett nytillverkat podium. Ett nytt fristående altare tillverkades för att

kunna fira mässa versus populum. Dessutom installerades en ny värmeanläggning med strålvärme under bänkarna och elektrisk klockringning.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

HOLMEDALS KYRKA präglas såväl till det yttre som till det inre av det nyklassicistiska stilidealet. Exteriören är oförändrad och typisk för byggnadstiden, med vitputsade murar genombrutna av rundbågiga fönsteröppningar. Fasaden artikuleras med slätputsade hörnpilastrar, listverk, bågfriser och klassiserande portalomfattningar. Ett för byggnadsstilen typiskt rymligt och ljus färgsatt kyrkorum uppvisar efter renoveringar och ombyggnationer på 1930-talet och 1990-talet en mer färgstark och stilblandad inredning än den ursprungliga. Altaruppsatsen är ett äldre och i senare tid inflyttat träsnideriarbete i provinsial barockstil som visar på kyrkplatsens kontinuitet, medan en för kyrkobyggnaden samtida altarutsmäckning i form av ett naket kors numera fungerar som sidoaltare, dopaltare. Predikstol och orgel med klassiserande utförande är tidstypiska och hör ihop med kyrkans byggnadsstil.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kapell, stigport och kyrkogård utgör en samlad och betydelsefull miljö som ingår i ett kulturhistoriskt värdefullt sockencentrum
- kyrkans exteriör är i stort sett oförändrad sedan byggnadstiden och utgör en god representant för nyklassicismens sockenkyrkotyp
- kyrkorummet uppvisar, trots altaruppsats i barockstil och ny färgsättning, en samstämmig helhet med relativt sparsam inredning vilket överensstämmer med byggnadstidens nyklassicistiska ideal

KARLANDA KYRKA

Årjängs kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Socknen är belägen i västra Värmlands jordbruksbygder nordväst om Årjäng. I skriftliga källor framträder socknen första gången 1344. Då den gamla kyrkan vid Stommen i Karlanda vid mitten av 1700-talet blev för liten för den växande folkmängden, beslutade sockenstämman 1767 att en ny kyrka skulle uppföras på en ny kyrkplats. Ödekyrkogården är idag inhägnad av en järnkätting och platsen för kyrkan markeras med en minnessten från 1872.

Kyrkan och kyrkogården har utgjort Karlandas administrativa och religiösa centrum under drygt två sekler. Här finns förutom kyrka, begravningskapell, församlingshem och ekonomibyggnader också byggnader som tillhört det gamla sockencentrat i form av bland annat ålderdomshem och klockaregård. I väggkorsningen sydväst om kyrkan ligger också en f d affär inrymd i ett bostadshus.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården ligger på norra delen av en nordsydlig höjdstreckning och har sin äldsta del intill kyrkan. Utvidgningar har gjorts mot norr 1860 och längs hela kyrkogårdens östra sida 1943. Kyrkogården har rektangulär form med kyrkan i sydvästra delen. Anläggningen sluttar ned mot norr och öster men är plan i söder. 1943 års utvidgning ligger lägre än de gamla delarna. Dessa omges helt av stödmur och syrénhäck utom mot yngsta delen, där parkrosor har planterats. Omgivningen utgörs, förutom av åkrar, även av vägar i väster och norr och av bebyggelse i söder. Lönnar står runt de gamla delarna av kyrkogården och formar dessutom en allé från norra porten fram till kyrkan. Familjegravshäckar förekommer inte och det övervägande ytmaterialet är gräs. Alla huvudgångar är grusbelagda och raka. Plattgångar finns inom kvarteren i norr på äldsta delen och på 1860 års utvidgning. Kyrkogården har endast ett fåtal gravar kvar med grustäckning. Vid kyrkogårdsporten i väster ligger sex stora tunna stenhällar på muren. Det är tveksamt om alla är gravhällar men några bär rester av inskrifter och på en av dem kan årtalet 1818 tydas.

Kyrkan i natursten är uppförd 1776-78 och har rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti i öster, vidbyggd sakristia i norr och torn i väster. Ingång sker i väster genom tornets bottenvåning samt mitt på sydsidan. Sakristian har egen ingång, också från väster. Murarna är vitputsade och genombryts av rundbågiga, gråmålade fönsteröppningar med solbänkar av skifferhällar. Sadeltaget är valmat över sakristian och täckt av mönsterlagt skiffer. Takfoten är träinklädd och målad i grått. Västtornet har två tornluckor åt samtliga fyra väderstreck. Tornet är försett med två på varandra, avtrappande, fönsterprydda lanterniner och dess tak är lagt med skiffer. Det kröns av ett kors med fyra förgyllda kulor och en förgylld tupp.

Kyrkorummet täcks av ett trätunnvalv, målat i grågrönt och försett med en enkel grå taklist. Vitputsade väggar genombryts av rundbågiga fönster som är målade i grått och försedda med färgat glas. Horisontella solbänkar finns under fönstren. Det tresidigt avslutade koret har en stor altaruppsats i provinsial barock från 1770-talet bakom en halvcirkelformad altarring med balusterdockor. På korets norra sida finns en predikstol, även den i provinsial barock. Dopaltare och medeltida dopfont av täljsten med trälock finns på korets södra sida. Öppna bänkar från 1800-talets andra hälft är fördelade i fyra bänkkvarter, som mot korsgång, kor och väster har bänkskrank med marmorerade halva balusterdockor mot en roströd bakgrund. I väster är en rak läktare och läktarbarriär med marmorerade fyllningar. Golvet i korsgången är lagt med stora skifferhällar och sidogångarna är gjutna. Golven i bänkkvarteren är något förhöjda och lagda med lackat trä.

Byggnadshistorik

Sedan principbeslutet om en ny kyrka fattats 1767 kom det, på grund av tvister om var den nya kyrkan skulle placeras, att dröja till 1776 innan de första grundstenarna kunde läggas. Den nuvarande kyrkan uppfördes 1776-1778 på den sk Bjärnekullen, ca en kilometer söder om den gamla kyrkplatsen. Kyrkan uppfördes under ledning av "Kyrkobyggmästaren" Olof Håkansson från Ekshärad, efter ritningar av överintendent CG Adelcrantz. Några år senare uppfördes sakristian.

1821 genomgick tornet en ombyggnad och fick en ny, svartmålad tornöverbyggnad. Torntaket lades med skiffer. Långhusets ursprungliga täckning av spånor byttes 1835 mot skiffer. År 1864 genomfördes en omfattande invändig renovering då innertakets valv, liksom tornet reparerades och en ny stenfot murades under predikstolen. Nya dubbeldörrar sattes in i norra respektive södra väggen och det norra korfönstret togs upp. Nya fönsterkarmar och bågar med nytt glas sattes in, liksom fönster på läktaren. Kyrkan målades helt vit invändigt; liksom även altartavla, läktare, valv och ljuskronor.

En ny orgel invigdes 1951. Vid interiöra arbeten efter program av arkitekt Einar Lundberg 1960-61 återfick altaruppsats, nummertavlor, ljuskronor, korbänk sin ursprungliga färgsättning. Detta arbete utfördes av konservator Albert Eriksson, Sigtuna. Hela kyrkan målades också om invändigt för att bättre harmoniera med de äldre föremålen. Troligen ändrades också fönster, dörrar och bänkar mm.

År 1979 ersattes åtta stycken fönster i tornkammaren med tornluckor. Interiöra arbeten genomfördes 1982 efter förslag av arkitekt Jerk Alton. Bland annat flyttades läktarbarriären fram en meter för att ge plats åt kören och två "rum i rummet"; ett för kyrkvaktmästaren och ett för kören. En läktarunderbyggnad med handikapp-toalett, väntrum, andaktsrum och städutrymme tillkom. Nya marmoreringar gjordes i speglarna på läktarbarriären och på dörrar och pelare under läktaren. Handikappramper tillkom vid sydentrén. Rivning av pannrum vid sakristian, omläggning av skiffertak och ommålning av fasad skedde 1994.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KARLANDAS STENKYRKA från 1770-talet med tvåvåning lanternin på västtornet och skifferklätt sadeltak, utgör en vanlig sockenkyrkotyp i nyklassicistisk stil. Interiören karakteriseras av den fasta inredningen från 1700-talet liksom av 1960-talets restaurering vilken syftade till att anpassa kyrkorummet till inredning och inventarier från 1700-talet. Från omdaning under 1800-talets senare del märks fortfarande bänkar samt balusterdockor i altarring och bänkskrank. Av arbeten från 1900-talets senare del märks särskilt den tillbyggda läktaren med läktarunderbyggnader och bänkarnas färgsättning.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kyrkogård, gravkapell och intilliggande blandad bebyggelse från 1800- och 1900-talen, utgör en samlad miljö och är exempel på ett typiskt sockencentrum
- kyrkans föga förändrade exteriör är ett gott exempel på tidens sockenkyrkotyp
- det mönsterlagda skiffertaket och skifferhällarna under fönstren såväl exteriört som interiört visar på ett lokalt material
- kyrkorummet har fyra olika dominerade tids-skikt; det ursprungliga 1700-talet samt renoveringar på 1860-talet samt på 1960- och 1980-talen
- de öppna bänkarna med tillhörande skrank är en rest från restaureringsarbeten från 1800-talets andra hälft

SILBODALS KYRKA

Årjängs kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Silbodals kyrka ligger i samhället Årjäng i västra Värmland vid Silbodalsälven som rinner ut i sjön Västra Silen. Socknen är medeltida och nämns första gången 1396. Den nuvarande kyrkplatsen togs i anspråk vid 1800-talets mitt och ersatte då en kyrkplats av medeltida ursprung belägen cirka 200 meter bort i sydost. Den medeltida kyrkplatsen markeras med en minnessten. Utformningen av medeltidskyrkan är okänd och troligen revs den för att ge plats åt en kyrka som uppfördes i trä 1664. Denna byggnad revs i samband med att den nya kyrkan uppfördes. Om den äldsta kyrkan vittnar idag en dopfunt från 1200-talet.

Årjäng växte fram till en viktig marknadsplats för den omgivande landsbygden under 1800-talet. År 1907 blev Årjäng municipalsamhälle och 1941 köping. I tätorten märks idag en antydning till stadsmässighet i kvartersindelning och byggnadsutformning. Exempel på välbevarad sen 1800-tals eller tidig 1900-talsebyggelse finns på flera håll.

Kyrkan, som invigdes 1859, är belägen på en flack höjdrygg med nordsydlig sträckning. Den tillhör en handfull kyrkor i stiftet som helt otraditionellt anlagts

i nord-sydlig riktning med huvudentré i norr via tornets vapenhus och kor i söder. Bebyggelsen kring kyrkan har förtätats successivt. Kyrkogården omges i norr av järnväg, i öster av älven, i söder av parkeringsplats och församlingshem och i väster av en skola. Strax utanför kyrkogården i norr, ligger två ekonomibyggnader. Den västra är en servicebyggnad för vaktmästarna och den östra ett garage från 1981. Nordväst om kyrkobyggnaden finns sedan 1997 ett gravkapell. Silbodals ödekyrkogård ligger cirka 200 meter sydost om kyrkan, på åns östra sida, cirka 50 meter sydost om landsvägen. Kyrkogården har varit omgärdad av en stenmur. Av denna återstår nu västra och östra sidans terrassmur samt en några meter lång bit med ingång med järngrindar på norra sidan. Mitt på området står en rest sten med inskrift "Silbodals kyrka stod här 1664-1858". På kyrkogården kvarstår en gravsten av skiffer och en obelisk.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården ligger runt kyrkan i en något oregelbunden rektangulär form. Den är terrasserad med stödmurar av huggen sten i nordöst ned mot Silbodalsälven. Den omgärdas av stödmur i norr och söder. Portstolparna i södra muren är försedda med kopparhuv och lyktor, norra muren med huvformigt stenblock och klot. I öster bildar en slänt naturlig gräns. Den gamla muren finns delvis kvar mot de båda utvidgningarna som ligger

på lägre nivåer än den gamla delen. I norr har under 1990-talet begravningsområdet utvidgats med område för urnnedsättning och minneslund. På en från år 1932 utvidgad del står lindar utmed norra muren och kantar även huvudgången mot kyrkan. Runt kyrkan och på utvidgningen i väster är huvudgångarna asfalterade. På övriga områden är de grusbelagda. Ett tiotal grusgravar återstår spridda på den äldsta delen av kyrkogården, de flesta dock vid södra ingången. Åtta smidda järnkors från 1700- och 1800-talet har flyttats från gamla kyrkplatsen och står intill kyrkan i norr.

Kyrkan är av sten och har en välbevarad nyklassicistisk exteriör. Kyrkan är enskeppig och kan uppdelas i torn, långhus, kor och absid. Absiden har snett avskurna fasader. Tornet är firsidigt och byggt framför den norra gaveln. Ovanför långhusets tak övergår tornet till en mer artikulerad form och pryds av hörnlisener som avslutas med miniatyrorn, toureller, som kröns med spiror av skivtäckt kopparplåt. En smal och reslig trälanternin kröns av kopparklädd spira. Huvudentrén finns i tornet på den norra fasaden. På östra och västra fasaderna finns sidoingångar till långhuset. Sidoingångarna omges av portalomfattningar som bildar svagt utskjutande risaliter under sadeltak. Långhuset är täckt med ett sadeltak belagt med rektangulärt huggen glavaskiffer samt längs takfoten svartmålad plåt. Absiden har tälttak täckt av skiffer. Gesimsar och lister täcks av kopparplåt. Sockeln är svagt utskjutande av släthuggna granitkvadrar. Fasaderna är brädrivna, avfärgade ljusa gula och artikulerade med vita slätputsade formelement som t.ex. en gördelgesims ovan sockeln, en utskjutande takfot, hörnlisener och en kraftig konsolgesims. På absiden löper en rundbågsfris under en konsolgesims. Fönsteröppningarna är rundbågiga. Yttermurarna är av gråsten till fönsterbröstningen, där ovan av tegel. I tornet går gråstenen upp till tredje våningen.

Kyrkorummet består av ett rektangulärt kyrkorum med förhöjt kor i söder som avslutas med en tresidig absid. Kyrkorummets färgsättning är ljus gråvit med inslag av blått, rosa och brun träimitation. Golvet är av furuplank, väggarna är vitputsade och rummet täcks av ett vitmålat trätunnvalv med en profilerad taklist, marmorerad rosa med förgyllningar. Läktare med senklassicistisk orgel finns i norr. Kyrksalens bänkar är öppna och bildar fyra kvarter. Predikstolen och den tresidigt brutna altarringen är samtida med kyrkan och utförd i tidstypisk klassicistisk stil. Dopfunten är av täljsten och räknas som kyrkans äldsta inventarium, daterad till 1200-talet. Sedan 1950-talet finns en kororgel i sydvästra hörnet av långhuset. Vid en restaurering år 1941-41 utförde konstnären Gunnar Torhamn den kalkmålning som idag dominerar i koret samt altarets utsmyckning i form av en monumental skulptur av trä föreställande "den gode herden".

Byggnadshistorik

Silbodals nuvarande kyrka är troligtvis den tredje kyrkan i socknen. Denna kyrkoplats togs i anspråk vid 1800-talets mitt och ersatte då en äldre kyrkoplats med medeltida ursprung. Om den allra äldsta kyrkan finns inga säkra arkivuppgifter och dess utformning är sålunda okänd. Troligtvis revs den kyrkan år 1664 när en modernare kyrka uppfördes i trä med korsform. Den var byggd under spåntak och invändigt brädfodrad på väggar och valv. Enligt uppgift var den 35 ½ alnar lång från öster till väster samt 40 alnar från söder till norr. Koret var 13 ½ alnar brett och valvet invändigt 12 alnar högt. Bänkarna var 76 st jämte två i koret. Tretton fönster och fyra dörrar fanns. I valvets mitt fanns två målade bilder föreställande Luther och S:t Paulus och däromkring nitton andra bilder föreställande bland annat profeterna, evangelisterna och apostlarna samt Maria Magdalena. På den östra sidan bakom altaret fanns en sakristia. Ett torn fanns vid den västra gaveln, 24 alnar högt med en åttkantig huv 5 alnar hög. En altartavla fanns från 1729 och en predikstol från 1700-talet av okända bildhuggare. Denna kyrka revs efter att en ny kyrkoplats valts ut och bebyggts.

Dagens murade kyrka uppfördes 1855-59 efter ritningar av arkitekt Carl Gustaf Blom Carlsson. Byggmästare var P Pettersson från Åmål. År 1855 startade grundarbetena, inredningsarbetet avslutades under första halvåret 1959. Invigning skedde den 29 augusti 1959 av biskop J A Millén. År 1888 inskaffades två kaminer till kyrkorummet och omkring år 1890 renoverades tornspiran som ursprungligen var zinkbeklädd. Den täcktes då med kopparplåt. Dessutom insattes fyra dragstag i kyrkans skepp. År 1912 byggdes en piporgel med 13 stämmor. År 1929 vidtar arbeten, nu med exteriören. Putsen på fasaderna renoverades och kalkavfärgades. Stuprören ombyggdes och andra plåtarbeten utfördes. Dessutom justerades yttertrapporna och i koret, bakom altaret, igenmurades två fönster och en dörr med tegel. Omkring år 1933 inlades ett nytt golv i kyrkan.

Gällande interiören har kyrkorummet flera gånger under 1900-talet förändrats vid renoveringar, den mest genomgripande skedde 1941-42 under ledning av arkitekt Einar Lundberg. Kyrkorummet förminska-des genom läktarunderbyggnader och fick en ny färgsättning. Korets tresidiga fondvägg avrundades samt fick en konstnärlig utsmyckning i koret med al-secco målning och ny altaruppsats; en monumental skulptur av trä föreställande Kristus som "den gode herden" av konstnären Gunnar Torhamn, Stockholm. Under läktaren inreddes sakristia, sammanträdesrum, toalett och kapprum samt en ny trappa upp till läktaren. Sammanträdesrummet avskiljdes från kyrkorummet via en vikvägg. I sakristian anbringades väggfasta skåp för textilier. I vapenhuset inlades ett nytt skiffergolv och trapp till tornet monterades bort. Taket, tidigare blått,

målades gult. Predikstolen med tillhörande baldakin sänktes ned. I samtliga kyrkfönster insattes blyinfattade antikglas och innerväggarna omputsades och färgsattes. Ett nytt altare som bas till skulpturen byggdes. Det gamla altaret visade sig vid demonteringen vara byggt av gamla bemålade väggbrädor. Altarringen utvidgades. En modern värmeanläggning infördes med pannrum under koret, där även bärkällare och toalett anordnades. Återinvigning skedde den 14 november 1943 av biskop A Runestam. År 1948 kompletterades utsmyckningen med två träreliefer utförda av Gunnar Torhamn, "Dopet" och "Nattvarden". De insattes i de södra korfönsteröppningarna.

Fasaden renoverades år 1954, efter underlag av arkitekt Harald Thafvelin. Putsen på fasaderna renoverades och kalkades. Övriga målningsarbeten utfördes och en ny kalkstenssockellist tillkom vid entréerna. Ett nytt orgelverk invigdes 1955. År 1973 utfördes invändiga målningsarbeten. Väggarna målades med alkydoljefärg. Året efter tillverkade plåtslagare Lindgren, Bengtsfors, nya fialer till turellerna. Dessa utfördes då i kopparplåt, tidigare var de utförda i gjutjärn. 1978 förvärvades en kororgel från Nikolai kyrka i Örebro. Den placerades i långhusets sydvästra del. 1982 tillkom en ljusbärare ritad och utförd av Tor Falk, Årjäng. År 1983 byttes kyrkgolvet, nya bjälkar lades på gjutna plintar. I entrén inrättades en handikappsanpassad toalett. 1986 byggdes en vikvägg mellan samlingsrummet och kyrkorummet om till en permanent skivvägg och vid den östra entrén tillkom en murad handikappramp i granit med gången täckt av skiffer.

1990 renoverades fasadernas puts och avfärgades med kalkfärg, snickerier målades och skiffertaket omlades efter rengöring. Diverse plåtarbeten utfördes, bland annat tillkom nya stuprör och fotrännor. Fönster och dörrar fick ny färgsättning. Åren 1998-99 restaurerades kyrkorummet som var i behov av en rejäl uppfrysning. Man bytte rötskadade och mögelangripna björnstockar under koret. Nytt furugolv lades. Kyrkorummets trätak ommålades, liksom putsade väggar och bänkinredning. Färgsättningen baserades på ursprungliga baskulörer som antikvariskt skrapats fram. Nya inslag som rosa och blått tillkom. Altaruppsats, predikstol, orgelfasad, läktarbarriär åtgärdades av konservator. Renoveringen berörde även biutrymmen som sakristia, vapenhus och samlingsal. Vissa nya inredningsmöbler tillkom, bl a ett nytt altarbord, manöverbord för ljus- och ljud, bokvagnar samt ett förvaringsskåp för kyrkans textilier. En konstnärlig glasinstallation av konstnär Inga-Lena Klenell, Sunne placerades i förhallens tak.

År 2002 restaurerades kyrkans fasader och tak. Kyrkan avfärgades ljust gul med vita detaljer som framkommit vara den ursprungliga färgsättningen. Lanterninens träfasader renoverades och ommålades grönbruna med

grå listverk. Nya fönster insattes och gråmålades, även långhusfönstren gråmålades. Dörrar och portar fick en rödbrun färgsättning. Skiffertaket gavs en översyn, lagades och rengjordes.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SILBODALS STENKYRKA präglas av det nyklassicistiska stilidealet med stort ljust kyrkorum. Exteriören är välbevarad och ett tydligt exempel på den mer elaborerade nyklassicismen som präglade kyrkoarkitekturen strax efter 1800-talets mitt. Kyrkan ligger för landskapet relativt ovanligt placerad i nord-sydlig riktning. Interiören domineras, trots senare tillägg och förändringar, av sin för uppförandetiden tidstypiska rymd och ljushet. Koret har dock en speciell prägel efter en omgestaltning på 1940-talet med ny korutsmyckning, bl a i form av en monumental skulptur föreställande "den gode herden", skapad av konstnären Gunnar Torhamn, vilken i sitt uttryck förmedlar teologisk och liturgisk förnyelse. Dagens ljusa gråvita, rosa och blå färgsättning tillkom vid restaurering 1998-99.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkobyggnaden med sin välbevarade exteriör har betydelse som historisk symbol och tidsdokument i orten och är en god representant för den stilrena nyklassicistiska kyrkobyggnadstypen
- interiörens bevarade ursprungliga inredning i form av predikstol, läktare, bänkar och altarring
- 1940-talets konstnärliga tillägg i form av korets al secco-målning, altarskulptur och korreliefer utförda av Gunnar Torhamn är tydliga exponenter för den tidens stilsmaak

SILLERUDS KYRKA

Årjängs kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Silleruds socken ligger sydost om Årjängs samhälle. E18 mot Norge går genom socknen som saknar egen tätort. Området utgörs av ett dramatiskt landskap med kuperad terräng och många vattendrag. Den gamla kyrkplatsen i Sillerud låg vid Östra Silens nordspets. Ett intilliggande gravfält från järnåldern i söder och en medeltida dopfont av täljsten vittnar om att området koloniserats tidigt. En träkyrka av okänd ålder brann 1662 i samband med att elden kom lös när kyrkoherden Erik Bjureus lät svedja sin rovåker strax intill. En spånklädd korskyrka av trä började uppföras samma år. Kyrkorummet försågs med målningar på väggar och i tak 1768, eventuellt av kyrkomålaren Erik Jonaeus. Kyrkan revs 1891 sedan en ny kyrka uppförts ca fyra kilometer norr om den gamla kyrkplatsen. Prästgården från 1920-talet, är belägen vid den gamla kyrkplatsen och är sedan slutet av 1990-talet privatägd. På den gamla kyrkplatsen finns bl a ett 15-tal smidda järnkors och en klockstapel från 1970. Den nuvarande kyrkplatsen ligger på ett naturligt höjdparti intill Svensbysjön. På andra sidan sjön ligger bruksherrgården Karlsfors.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades samtidigt som kyrkan byggdes, alltså under 1880-talets senare del. Den äldsta delen ligger söder om kyrkan och innehåller bland annat två allmänningar varav den västra från 1930-talet är tämligen väl bevarad. År 1941 tillfördes ett område öster om kyrkan. Även på denna del finns en allmänning. Utvidgningar har sedan skett under 1950-, 60- och 90-talet. Kyrkan ligger på en bergsrygg med kyrkogården på sluttningen i söder och öster. Området närmast kyrkan begagnas inte för begravingar utan är anlagt som park. Kyrkogården har en oregelbunden form och utgör en del av en stjärnformig plan med kyrkan i centrum. Den omges av skog och dessutom av en mindre landsväg i sydöst och parkeringsplats i öster. Häckar av gran, måbär och hagtorn hägnar kyrkogården. I öster och sydöst löper även en stödmur. Hela kyrkogården är rikt bevuxen med olika trädslag och buskar. Förutom en träddunge i sydväst finns alléer vid de båda huvudgångarna upp till kyrkan. I den äldre ingår lönn, alm, och lind, medan den yngre består av lönn. Alla huvudgångar är grusbelagda, men inom kvarteren finns plattgångar. Gångsystemets utformning accentuerar stjärnplanen. Grusgravar har successivt såtts igen och gravhågnader tagits bort. Återstoden grusgravar utgör ca en femtedel av totala antalet gravar och ligger främst söder och sydöst om kyrkan. På kyrkogården finns ett

antal järnkors som är gjutna vid Åsebyns bruk i Sille-
rud kring sekelskiftet 1900. Nordöst om kyrkan upp-
fördes några år efter kyrkan en sockenstuga, och i syd-
väst finns en ekonomibyggnad från 1990-talets slut.

Kyrkobyggnaden av sten är till sin utformning en central-
kyrka med åttkantig byggnadskropp där varje hörn ut-
görs av ett entréparti med gavelverkan. Det plåtklädda
taket har ett centraltorn krönt av en kopparklädd spira.
Detta flankeras av fyra mindre torn med spiror i svart-
målad plåt. Den vitputsade exteriören har en blandstil
med framför allt nyromanska detaljer och är dekore-
rad med en bågfris under takfoten. Murarna är genom-
brutna av rundbågiga fönster av gjutjärn i två våningar,
samt av rosettfönster. Ingångar finns via inbyggt vapen-
hus i väster, i söder och till sakristian i norr.

Kyrkorummet är oktagonalt till formen och täcks av ett
trätak i form av kryssvalv. Takets mittparti är förhöjt
och omgivet av träkolonner. Innerväggarna av slätputs
är målade i en gråvit kulör och nertill försedda med
gråmålad bröstlist. Ovanför huvudingången finns en
stor orgelläktare med orgelfasad från 1901. Små läk-
tare finns i nord- och sydväst. Under dessa har i norr
ordnats en plats för bland annat gamla inventarier och
i söder en textilförvaring. I det rakt avslutade, något
förhöjda koret finns en klassicistisk altaruppsats med
en korsfästelsescen målad av Wilhelm Dahlbom från
1903 framför ett rosettfönster. Framför altaret finns en
rektangulär altarring med svarvade balusterdockor. En
fristående predikstol i nyklassicistisk stil finns nordväst
om koret och pryds av bågfriser och lövsågade orna-
ment. Öppna bänkar från byggnadstiden står så att en
mittgång bildas från väster till altaret, dessutom finns
bänkar under västläktaren samt väggfasta bänkar runt
hela kyrkan. Sakristian är belägen i nordöstra sidotor-
net och har separat ingång. Delar av äldre inventarier
från den gamla kyrkan finns i kyrkorummet. Bland
annat målningar på de mindre läktarbarriärerna och
äldre altaruppsats på sydöstra väggen uppges vara från
1768 och gjorda av kyrkomålaren Erik Jonaeus. Under
den nordvästra läktaren står en medeltida dopfont av
täljsten.

Byggnadshistorik

Ritningar till den nya kyrkan upprättades av arkitekt
Emil Viktor Langlet 1881. Invigning skedde den 4 no-
vember 1888. Langlets uppfattning var att endast i en
centralkyrka kunde man till fullo följa en gudstjänst.
Orgelfasaden ritades 1890, men orgel installerades
först 1901. Orgelläktaren fanns då till höger om koret.

År 1936 lämnade arkitekt Einar Lundberg ett förslag
till renovering av kyrkan, men arbetet kom att upp-
skjutas. Arkitekten Ragnar Hjorth, Stockholm, besökte
kyrkan 1950. Församlingen efterlyste då ett lugnare
kyrkorum och han arbetade fram förslag på ändring.
Mellan åren 1956-58 skedde en omgestaltning av kyr-
korummet vilket bland annat innebar att predikstolen
flyttades från väggen ovanför sakristian och placerades
lägre och fristående med en ny trappa. Orgeln flyttades
från läktaren intill koret till läktaren mitt bak. Läktar-
en avkortades och där orgeln stått togs läktaren bort
helt. Den tidigare svängda altarringen blev rektangulär.
Under före detta orgelläktaren gjordes textilförvaring.
Alla bänkar bortmonterades och dess placering änd-
rades. Äldre inventarier konserverades, nya dörrar till
huvudingångarna gjordes och elvärme installerades.
Trappan togs bort i sakristian och ett altare inrättades
där. Toalett installerades i ett förråd i vapenhuset och
orgeln byggdes om av orgelbyggare Magnusson.

Efter renoveringen på 1950-talet upplevde försam-
lingen att kyrkan var mer bred än lång. För att mot-
verka detta installerades dophörna och textilförvaring
på var sida i kyrkorummet, under de små läktarna. Fa-
sadrenovering skedde 1988 och takrenovering 1993.
Under vintern 2002-03 monterades en handikapphiss
vid huvudingången.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Den samtidigt med kyrkan nyanlagda begravningsplatsen har ett radiellt utgående gångsystem och en stor atrikedom. Med sin planform intar **SILLERUDS KYRKA** en särställning som Värmlands enda centralkyrka. Kyrkans exteriör som innehåller såväl nyromantik som nygotik, utgör tillsammans med begravningsplats ur konstnärlig, arkitekturhistorisk och estetisk synvinkel ett synnerligen märkligt byggnadsverk. Förutom igensatta ljusinsläpp och handikapphiss är exteriören mycket välbevarad sedan byggnadstiden. Inredningen är till stor del oförvanskad, även om interiören präglas av 1950-talets renovering då mycket av centralkyrkans grundidé gick förlorad genom flytt av predikstol, bänkar och borttagande av orgelläktaren.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan är länets enda centralkyrka, därtill en av ett fåtal i landet
- centralkyrkoplanens grundidé
- originalinredning som altaruppsats, predikstol, bänkar och snickerier på väggar och i tak är viktiga karaktärsdrag för kyrkorummet
- äldre inventarier som altaruppsats från den gamla kyrkan visar på områdets kontinuitet
- kyrkogårdens stjärnplan

TRANKILS KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Trankils kyrka ligger på en västhöjd ovanför sjön Lelången, i ett skogslandskap på gränsen mot Norge och Dalsland. Den befintliga träkyrkans äldsta delar härrör från 1600-talet men den föregicks av en äldre byggnad troligen av medeltida ursprung. Trankils socken är medeltida och omnämns första gången 1334. Socken kan indelas i två delar: i väster det halvöliknande Trankilsnåset mellan Stora Le och Lelången, i öster landet mellan Lelången och Blomskog. Kyrkan syns väl från socknens östra del på andra sidan sjön. Under tidigt 1900-tal trafikerades sjösystemet av en livlig ångbåtstrafik. Sockenens enda tätort är Lennartfors samhälle, idag känt som kanalstation vid Dalslands kanal, men under 1800-talet välkänt för sitt bruk med lancashiresmide. Järnsmidet lades ner 1877, men bruket levde vidare såsom träsliperi. Träindustrin avlöstes under andra världskriget av en mekanisk verkstad och kraftverk mm. Ortens historia speglas väl genom dess bebyggelse: den vitpanelade herrgården, verkstadsbyggnader i dekorativ tegelarkitektur och faluröda slussvaktarboställen, smedsbostäder, en f d folkskola och en brukshandel. Kyrkan och kyrkogården ligger några kilometer söder om Lennartfors och bildar tillsammans med den f d prästgården, arrendegården och en ca 200 meter vä-

terut liggande församlingsbyggnad socknens kyrkliga centrum.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården ligger söder om kyrkan och har oregelbunden form med två utlöpare, en mindre i sydöst och en större i sydväst. Platsen omges i öster av en stupande brant mot sjön, i söder av skog och gården och i väster av en parkeringsplats, väg och gården. Kyrkogården avgränsas mot omgivningarna av stödmur med häck och vid kyrkan i väster av stenmur. En ny del av kyrkogården, den södra, invigdes 1995. Här finns en minneslund samt en redskapsbod. Endast ett mindre antal gravar finns placerade här. Gångarna på kyrkogården asfalterades 1993. På den gamla delen förekommer plattgångar i kvarteren. På en karta från 1643 är kyrkogården mycket liten och ligger som nu söder om kyrkan. Den var omgiven av en balk, som under 1800-talets första hälft utbyttes mot stenmur. Huvudingången i väster har smidda järngrindar från 1824. Liknande grindar från senare år finns vid övriga ingångar. På 1870-talet nedtogs en stigport. Begravningsplatsen har utvidgats flera gånger bland annat de dokumenterade utvidgningarna 1919 och 1942, båda mot sydväst. Utanför kyrkogårdsmuren i väster byggdes 1955, delvis under jord, ett bårhus med torvtäckt tak och kallmurad fasad ritat av arkitekt Tor Andersson. Ett år senare renovera-

des kyrkogården varvid gravarnas stenramar avlägsnades och gruset ersattes med gräs. Begravningsplatsens äldsta daterade gravvård finns sydväst om kyrkan. Den har inskriptionen C Renström 1817 och är av täljsten. Ett antal järnkors och gravstenar från 1800-talet har placerats intill kyrkan i sydöst. Öster härom har rests ett minneskors över donatorn och välgöraren, pastor Sven Denis Mellqvist (1805-1877). Framför bårhuset står på ömse sidor om ingången två gravvårdar, så kallade ringkors, som var vanliga på 1600- och 1700-talet. Båda är av täljsten och det ena lär ha den numera oläsliga inskriften AAS 1757.

Kyrkan som härrör från 1600-talet är en spånklädd, rödmålad timmerkyrka under valmat sadeltak, belagt med enkupigt tegel. Spånorna i fasaden är rakhuggna, förutom tre mönsterrader som är uthuggna spetsiga. Byggnaden har korsformad plan med torn i väster och rakt avslutat kor samt en vidbyggd sakristia i öster. Tornet är avdelat i tre delar, takfall och pyramidhuv är täckta med kopparplåt. Kyrkans fönster är rektangulära, mångspröjsade och likt dörrblad och vindskivor målade mossgröna. Den västra korsarmen har i söder en fönstertakkupa. Entré till kyrkan sker i väster genom vapenhuset i tornets bottenplan, eller genom södra korsarmsgavelns inbyggda vapenhus.

Kyrkorummet täcks av två korsande trätunnvalv med profilerad och marmorerad taklist. Kor och kyrkorum ligger i plan och har såpskurade trä golv. Väggarna är klädda med beige gul panel. Läktare finns i söder, norr och väster med raka barriärer med marmorerade fyllningar. Orgeln på den västra läktaren tillkom 1957 och har en väderlåda i läktarbarriären. Bänkarna, som är öppna och målade röda och gröna, är från 1985. I södra korsarmen finns ett vapenhus, i den norra korsarmen ett inbyggt utrymme för textilförvaring. Utgång till sakristian sker bakom altaruppsatsen, vars altartavla är ett 1700-talsverk av okänd konstnär. Den är målad i olja på väv och föreställer Kristus i Getsemane. Predikstolen är ett delvis rekonstruerat 1600-talsarbete, tidstypiskt utförd i plattteknik i renässansstil. Här finns väggmålningar från 1700-talet, som framkom vid en renovering 1948-49. De har åter dolts bakom panel eftersom kompositionen blivit hoptryckt och timmerstockar utbytts. Två luckor i panelen, vid södra korsarmen, blottar målningen som har anknytning till altartavlans ortagård. Konstnären är okänd. Dock kan på södra korsarmsväggen läsas texten "Guds namn till ähre och Trankils kyrka till prydnad", en formulering som målarmästaren Hans Georg Schuffner, kallad "Guds målare i Dal och västra Värmland", ofta använde sig av.

Äldst bland inventarierna är dopfunten av täljsten från 1200-talet och en madonnabild, placerade i korets södra del. Dopfontens ursprungliga fot är numera ut-

bytt mot en annan. Funten, som klassificeras som norsk "Smaalenestyp", saknar avtappningshål och har flikornamentik överst på cuppan och repstav nederst. Som lock tjänar foten av en annan dopfont, utsmyckad med två rader veckade band. Madonnan är skuren av lindträ, 93 cm hög och dateras till 1200-talets mitt, troligen tillverkad av inhemska mästare. Maria är iförd fotsidklädnad och huvuddok, sitter frontalt med Jesusbarnet på väster arm. Jesusbarnet har lockigt hår och är också iförd fotsidklädsel.

Byggnadshistorik

Kyrkans byggnadshistoria är inte helt klarlagd. Att en kyrka med all sannolikhet fanns i socknen redan i tidig medeltid visar dopfunten och madonnaskulpturen, båda daterade till 1200-talet. Grunden till dagens kyrka härrör eventuellt från en medeltida föregångare, medan större delen av stommen sannolikt är från 1600-talet. En dendrokronologisk undersökning 1980, gav ingen datering tidigare än 1600-talets första hälft. Tornet kan vara samtida med kyrkan eller uppfört kort tid därefter. Enligt en uppgift från 1692 var kyrkan då gammal och försedd med torn.

Omkring 1730 ombyggdes den tidigare rektangulära kyrkan till korskyrka. Vid 1750-talets slut tillkom sakristian. En genomgripande reparation företogs 1824, då kyrkan skall ha nedtagits och upptimrats igen, varvid defekta delar utbyttes och södra väggen flyttades några alnar utåt. I en landshövdingeberättelse från slutet av 1600-talet omnämns att socknen har en gammal träkyrka med torn. Man kan anta att denna byggnad var medeltida. Första avbildningen av kyrkan finns i de geometriska hemmanskartorna från 1643. I prosten Erland Hofstens Värmlandsbeskrivning omkring 1716 heter det, att "Trankils kyrka med taktegel är täckt, vilken ingen annan kyrka haver i Wermeland".

Kyrkan har genomgått många renoveringar och förändringsarbeten. År 1769 uppges att panel inköptes till kyrkans ytterbeklädnad och 1754 fick kyrkan bänkar. År 1773 berättas att tornet är bristfälligt och några år senare renoveras kyrkans taktegel. 1824 flyttades väggen några alnar i söder och åtta fönster utbyttes. Byggmästare var A Djuskares. Cirka 1830 uppges att kyrkan panelades och rödfärgades samt att en skulptur av träsnidaren Olof Pehrsson från Östervallskog tillkom. År 1845 skaffades stenhällar till entréerna och på 1850-talet förfärdigades av Olof Bryngelsson i Holvik ett altare och läktarna tillkom. Kyrkan brädfodrades även invändigt. 1860 uppges att man målade det "nyss uppsatta" altaret och predikstol.

En mer omfattande renovering skedde därefter 1878 av byggmästare Hjelte, som innebar att stenfoten rätdades, defekta stockar och syllar utbyttes, ytterväggarna panelades med hyvlade brädor och vitmålades. Enligt

uppgift plockades även tegeltaket ned och ryggåsen rätades och takstolar kompletterades samt att tornkupolen borttogs, tornet försågs med pyramidhuv och gavs en delvis nygotisk inredning. Plåtslagning skedde med ny plåt i rännor, vinklar, taklist, dörr- och fönsterfoder. Tre nya kyrkdörrar tillverkades av ek och innerväggarna kläddes med fasspontad panel. Strax därefter insattes kamin. År 1907 tillkom nya bänkar, 1909 ommålades fasaderna och bänkdörrar och kyrkorummets golv byttes ut.

Åren 1948-49 utfördes en omfattande renovering då ytterväggarna spånkläddes och rödtjärades. Kyrkorummets väggpaneler demonterades, vilka sedan återuppsattes och kompletterades. Vid arbetet med innerväggarna påträffades målningar med bibliska motiv från 1700-talet, utförda direkt på rundvirket. De doldes dock på nytt med panel, endast två titluckor sparades. Man lade in nytt golv, byggde om bänkarna och en gammal kamin ersattes med elektrisk uppvärmning. Interiören målades om i en varmare ton. 1850-talets altarprydnad och predikstol utbyttes. Predikstolen från 1600-talet, som efter en auktion hamnat i ett sädesmagasin, restaurerades och uppsattes, liksom den gamla altartavlan, av konservator Sven Dahlén, Stockholm. Dahlén behandlade även den madonnabild som anses vara medeltida. Nytt altare och altarring tillverkades och en dörr i korets sydsida sattes igen. Tornet höjdes två meter och fick koppartak. De befintliga fönstren utbyttes och ett nytt fönster insattes i vapenhuset, samtliga med dubbla bågar. Renoveringsarbetet utfördes efter anvisningar upprättade 1947 av arkitekt Einar Lundberg.

Kyrkan fick sin första orgel 1957, en mekanisk med 10 stämmor byggd av orgelbyggare Wilhelm Hemmersam, Köpenhamn. 1964 rödfärgades kyrkan och 1970 ommålades bänkarna. År 1980 genomförde Riksantikvarieämbetet en dendrokronologisk undersökning vilken daterar tornet till 1643 och koret till 1626. 1985 utfördes en renovering efter program från arkitekt Jerk Alton. Då skedde en fullständig ommålning invändigt, översyn av el, nytt golv lades i sakristian, nytt skåp tillverkades för skrudar och man flyttade en innervägg i norra korsarmen för att få plats för textilier. Till orgelläktaren och tornet uppsattes en dörr. Konservatorsarbeten på altaruppsats, predikstol och dekormåleri utfördes av konservator Urban Ullenius. Sommaren 1998 utfördes takomläggningsarbeten, då långhusets enkupiga lertegel utbyttes mot nytt.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

TRÄKYRKAN I TRANKIL har en byggnadshistoria som inte är helt klarlagd, men dess äldsta delar synes kunna vara medeltida även om såväl exteriör som interiör i sin nuvarande skepnad är präglad av en genomgripande restaurering utförd under åren 1947-49, då kyrkans äldre utformning framhävdes på bekostnad av senare tillskott. Efter dessa arbeten har kyrkan traditionell faluröd spånklädsel och särpräglade grönmålade vindskivor, omfattningar och fönsterbågar. En speciell karaktär åt byggnaden ger dess enkupiga tegeltak. Detta nämns i handlingar redan under tidigt 1700-tal och är unikt för såväl trä- som stenkyrkorna i landskapet. Kyrkorummet är litet och intimt, dess färgsättning präglas idag av renoveringsarbeten utförda år 1985. Altaruppsatsen och predikstolen, delvis rekonstruerade och återinsatta i kyrkorummet under 1940-talet, förmedlar berättelsen om kyrkobyggnadens långa kontinuitet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan och kyrkogården utgör tillsammans med f d prästgården och arrendebostaden, en samlad miljö med medeltida förankring som fungerar som historisk symbol och tidsdokument i socknen
- kyrkans sedan renoveringen 1947-49 oförärrade exteriör är ett tydligt exempel på den tidens romantiskt historiserande och tillbakablickande stilsmaak
- delar av grunden och timmerväggarna kan ha medeltida ursprung och är om så genom sin ålder ett omistligt historiskt dokument
- timret under innerpanelen har bevarat figurativ bemålning från 1700-talet

TÖCKSMARKS KYRKA

Torsby kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Töcksmarks socken har hela sin västra gräns mot Norge och utgörs till övervägande del av skogsområden. Genom socknen går, från norr till söder, en vattenled med sjön Foxen i söder. Redan under medeltiden fanns en kyrka i socknen samt spridd agrar bebyggelse. Vid utloppet till Foxen har den enda tätorten i kommunen, Töcksfors, vuxit upp kring järn- och massaindustrin. Töcksfors järnbruk med knipp- och spikhamrar anlades 1797 och från 1830-talet bedrevs här också stångjärnssmide. År 1873 ersattes järnbruket av ett träsliperi och senare tillkom ångsågverk och vattenkraftstation. Öppnandet av Dalslands kanal 1868 betydde mycket för bygdens kommunikationer med Göteborg, både beträffande gods- och persontrafik. Från 1915 utbyggdes kanalen också norrut till Östervallskog. Under 1900-talet har bebyggelsen expanderat och successivt har servicenäringar etablerats. Orten utgör idag ett kommersiellt centrum i gränsbygden mot Norge, där E 18, som går strax söder om kyrkan, utgör en viktig länk.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården ligger på en sluttning ner mot sjön Töcken i väster. Den är kvadratisk till formen och sträcker sig främst väster och norr om kyrkan men också ett stycke

söderut. Uppgifter om kyrkogårdens ålder saknas men den kan ha medeltida anor. De äldsta delarna ligger söder och väster om kyrkan. Ännu under 1700-talet var kyrkogården hägnad med balk av timmer, men nu omgärdas den till största delen av en stödmur av natursten. Det finns sex kända utvidgningar av kyrkogården: 1809, 1848, 1871, 1916, 1934 och 1960. Den gamla muren finns kvar mot utvidgningarna längst i väster och norr och markerar på så sätt de äldre delarnas högre läge. Här finns många trädslag, bland annat lindar, björkar, lönn, ask, lind och kastanj. På den yngsta delen växer grupper av rönn, asp och björk, medan det på 1934 års del inte finns några träd. Kvartershäckar finns endast på 1960 års utvidgning och består av parkrosor. Gångarna är raka, grusbelagda och kompletterade med plattgångar på 1960 års utvidgning.

En knapp handfull spridda grusgravar ligger på kyrkogårdens äldre delar väster om kyrkan. Vid södra kyrkväggen står en gravsten med året 1785 och norr om kyrkan har sju likartade smidda järnkors från 1700- och 1800-talet placerats på rad. Norr om kyrkan finns ett fåtal gravvårdar gjorda i täljsten. De har en lös urna som kan hålla blommor. Vintertid vänds de upp och ner och får i det närmaste en klockad form. Ett gravkapell uppfördes 1949 sydost om kyrkan, varvid kyrkstallarna från 1859 flyttades ett stycke norrut. I omgivningen

finns gärde och prästgård med pastorexpedition i norr, väg, parkeringsplats och ekonomibyggnad i öster, landsväg i söder och sjö i väster.

Kyrkan från 1819 är en vitmålad och panelad korskyrka uppförd i liggttimmer. Den ersatte en äldre, troligen medeltida om- och tillbyggd kyrka på samma plats. Kyrkan har tresidigt avslutat kor i öster, västtorn och sakristia i vinkeln mellan östra och norra korsarmarna. Ingångar finns i väster via tornets bottenvåning samt på den södra korsarmsgavlen. Sadeltaken är klädda med skiffer. Tornet har en avtrappning i tre språng som i den mittersta delen är försedd med en urtavla.

Kyrkorummet är täckt av två korsande tunnvalv med en marmorerad, profilerad taklist. Det rymliga koret, som ligger i nivå med kyrkgolvet, har en tresidig avslutning. Altaruppsatsen i provinsiell barock är ursprungligen från 1730, men är senare påbyggd. På norrväggen sitter en predikstol från 1859 i nyklassicistisk stil, försedd med marmorerade fyllningar. På korets södra sida står en medeltida dopfont av täljsten. Bakom denna är ett litet dopaltare placerat samt en oljemålning av Paul Piltz från 1958. I korets norra del står en gammal orgel. De öppna bänkkvarteren ansluter mot ytterväggarna och är målade i en kraftig roströd färg. Läktare i väster, söder och norr är försedda med läktarbarriär med marmorerade fyllningar och en på mitten utspringande, rundad del dekorerad med balusterdockor. På västläktaren finns en orgel från 1947 med mässingspipor. På väggar och i tak finns olika dekorationsmålningar i form av till exempel växtornamentik, molnkyr, draperingar och basunbläsande änglar.

Byggnadshistorik

Den ökade folkmängden i slutet av 1700-talet resulterade i att en ny och större kyrka uppfördes 1819-21 som ersättning för den tidigare. Den timrades och utformades i traditionell 1700-talsstil med korsarmar och klocktorn. De timrade väggarna brädfodrades och målades röda. Bänkarna, totalt 86 stycken, flyttades med från den gamla kyrkan. Likaså överflyttades altaruppsatsen som i samband med detta också kompletterades med den undre delen, ett arbete som utfördes av Olof Persson. Hela altaruppsatsen målades 1825. År 1835 gjordes panelen om och i samband med detta målades den ljusgul. Det tidigare spånklädda taket lades på 1850-talet med skiffer från Glava. Under år 1859 målades exteriören vit och invändigt spändes papp i tak och på väggar. Nya rektangulära fönster med sex rutor och en ny predikstol med fyllningar tillkom samma år. Den gamla sakristian revs och en ny tillbyggdes under 1880-talet. En kyrkorgel inköptes 1895.

Efter program av arkitekt Bror Almquist genomfördes en restaurering som avslutades 1925. Den innebar bland annat att en dörr och två fönster i koret sattes

igen, att resterande fönster byttes mot rundbågiga med antikglas. Bänkarna gjordes mer bekväma. Pappen togs bort så dekorationsmålningarna åter blev synliga.

Mellan åren 1978-82 genomgick Töcksmarks kyrka omfattande renoveringsarbeten efter program av Jerk Alton, Kumla. Arbetena innebar bland annat att skiffertaket lades om, sakristian revs och en ny uppfördes på samma plats. Vatten och avlopp drogs till kyrkan och toalett installerades i den nyuppförda delen. I kyrkorummet togs gamla marmoreringar fram, koret utökades och kyrkorummet fick till stor del ny färgsättning.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

TÖCKSMARKS KYRKA ligger på en gammal kyrkplats, troligen med medeltida anor. Den timrade, vita korskyrkan vars nyklassicistiska exteriör i stort är oförändrad sedan 1800-talets mitt, är en av länets få timrade kyrkor med ljust målad panel. Kyrkorummets präglas av det stora koret med altarpopsats i provinsie-ll barock, dekorationsmålningar på väggar och i tak samt provinsie-llt tillverkade skulpturer från 1700- och 1800-talen. 1920-talets restaurering har avsatt spår i interiören bland annat genom nya fönster och framtagande av äldre måleri. Från 1980-talets renovering märks särskilt ny färgsättning av bänkkvarteren.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- exteriörens välbevarade nyklassicistiska prägel och västtornets urtavlor med urverk
- kyrkorummets enhetliga karaktär
- dekorationsmålningar från 1700- och 1800-talen
- den fyrkantiga medeltida dopfunten i täljsten är den enda av detta slag i Värmland
- altartavla från 1730-talet, kompletterad 1822 av Olof Persson, utgör tillsammans med övriga skulpturer exempel på lokalt tillverkad kyrko-konst från 1700- och 1800-talen
- äldre gravvårdar med lokala särdrag såsom tälj-stensvårdar

VÄSTRA FÅGELVIKS KYRKA

Årjängs kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Västra Fågelviks socken är belägen i sydvästra Värmland, vid gränsen mot Norge. Topografin består av smala strand- och dalbygder på båda sidor av sjön Foxen, omgivna av bruten skogsmark. Bygden saknar tätort men större bysamlingar finns. Liksom många andra kyrkor ligger Västra Fågelviks kyrka intill vattnet och utgör med sin höga tornspira en välkänd siluett för både land- och sjöfarare. Kyrkplatsen är naturskönt belägen på ett näs vid sundet mellan norra och södra delen av sjön Foxen. Den omgärdas av tall och björk samt nås via en lindallékantad grusväg. Stenkyrkan ligger placerad i nordsydlig riktning och är uppförd 1856-59. Den ersatte en träkyrka från 1600-talet, belägen cirka 300 meter västerut. Socken är medeltida och en tradition berättar att Västra Fågelviks första kyrka låg på Grånäsudden på hemmanet Tarms ägor. I de äldsta skriftliga handlingarna från 1300-talet benämns dock socknen Fågelvik efter den fastighet där kyrkan alltsedan dess varit belägen. 1600-talskyrkan revs när den nya stenkyrkan stod klar. Delar såldes på auktion. En minnessten är rest på den gamla kyrkplatsen, där kyrkogården fortfarande är i bruk. Någon begravningsplats anlades inte vid den nya kyrkan. Väster om kyrkan finns ett bårhus, uppfört 1972. Norr om kyrkan ligger

bebyggelse, bland annat en skola och församlingshem. Öster om kyrkan finns en allmän badplats.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården består av två delar, 300 respektive 200 meter väster om kyrkobyggnaden vid stranden. Västra kyrkogården, där förra kyrkan låg, är den äldsta och kan härledas från medeltiden. Östra kyrkogårdens anläggningsår är obekant men kan troligen hänföras till 1800-talet. En utvidgning gjordes 1878 österut på denna kyrkogård. Efter det har ingen utvidgning skett på någon av dem. Kyrkogårdarna skiljs åt av en liten trädbevuxen sänka. De avgränsas av stenmurar mot omgivningen som utgörs av gården i norr, skogsdunge i öster, landsväg mot sjön i söder och åker i väster. Västra kyrkogården är den mindre av de båda och sluttar något ned mot sänkan. Östra kyrkogården är i det närmaste rektangulär och sluttar något mot sjön. Gångarna är grusbelagda och raka. Marken på de båda kyrkogårdarna har återanvänts i relativt stor utsträckning och förekomsten av gamla gravvårdar är liten. En av de äldsta, troligen från 1800-talets början, är en gravsten på den Kylanderska familjegraven på västra kyrkogården. På östra kyrkogården finns ett flertal högresta gravvårdar av täljsten, ett stenmaterial som bröts i minst fyra olika brott i västra Värmland. Några smidda järnkors från de båda kyrkogårdarna förvaras inne i kyrkan. Det äldsta

korset bär årtalet 1623. Utanför västväggen står ett antal gjutna järnkors från slutet av 1800-talet, överförda från kyrkogårdarna.

Kyrkan av sten är uppförd 1856-59 efter ritningar av arkitekt Albert Törnqvist vid Överintendentsämbetet. Kyrkan är orienterad i nord-sydlig riktning och består av rektangulärt långhus, ett rektangulärt korutsprång i söder, vidbyggd sakristia i öster samt torn i norr. Kyrkan uppfördes i nyklassicistisk stil och är såväl till exteriör som till interiör välbevarad. Dess vitputsade murar kröns av profilerat listverk och genombryts av rundbågiga portal- och fönsteröppningar och svagt utskjutande portalrisaliter med eget takfall. Huvudentrén i norr flankeras av en tempelliknande portalutsmückning försedd med en svart tavla med text om kyrkobygget. Fönsterbågar och dörrblad är målade i en rödbrun kulör. Samtliga byggnadskroppar har skiffer- eller plåttäckta sadeltak. Ingångarna är förlagda i norr via tornets bottenvåning, mitt på långhusets västra sida samt via sakristian i öster. Tornet är firsidigt och byggt framför den norra gaveln, sammanbyggt med långhuset. Det har en vitmålad lanternin och tornhuv med tak och kors av koppar.

Kyrkorummet har ett förhöjt kor i söder och ett smalare utbyggt rektangulärt altarparti. Rummet täcks av ett tredingstak i trä och koret upplyses av tre höga och smala fönsteröppningar. Golvet är av trä, väggarna är putsade och kalkade vita med rosa bröstning. Fönsternischerna är drygt en halvmeter djupa och rundbågiga med mångspröjsade glas. Bänkarna är uppdelade i fyra kvarter. De är ursprungliga men ombyggda och målade bruna i ekimitation. Läktaren i norr har en rak barriär med långa liggande fyllningar i ramverk och bärs upp av fyra pelare, två runda och två fyrkantiga med enkla kapitäl och kragning. En piporgel med 6-stämmor tillkom 1959, målade gröna och beige. Sedan 1995 finns läktarunderbyggnader närmast fristående och klädda med panel.

Såväl altarprydnad som predikstol är samtida med kyrkobyggnaden och troligtvis ritade av kyrkoarkitekten. Altaruppsättningen som är placerad i korväggens nisch består av altare med svängda sidor och hörn i bred pärlspont och ett stort förgyllt tråkors med törnekrona. Altarringen är vitmålad och har liggande ramverk, svagt brutet i sidorna, med förgyllda blomsterdekorer i fyllningarna. Efter östra väggen finns predikstolen med baldakin i nyklassicistisk stil, målade tidstypiskt i vitt med förgyllningar, blå takhimmel och fondvägg. Bland motiven finns takkors, förgylld sol i takhimmeln, silverduva och allseende öga på fondväggen. Fondväggen inramas av två pilastrar och korgen är smyckad med förgyllda palmladskvistar, stentavlor, ankare och hjärta. I korets södra parti finns ett modernare dopaltare (1977) i svart blankslipad sten med text och dekor i

guld. En tung skiva bärs upp av tre pelare, symboliserande treenigheten. Över detta hänger delar av en renässansinspirerad altartavla från 1600-talskyrkan. Ovanför tavlan sitter en armlös Kristusfigur, en torso, vilken dateras till 1200-/1300-tal. Den är utförd i gotisk stil och hänger på ett kors tillverkat i senare tid. Nästan all bemålning är borta. Framför står en praktfull dopfont av täljsten av "Tunemästaren" med lock/tak utskuret ur en hel ekstam. Funten är i ett stycke med närmast cylindrisk cuppa. Ornamentiken är rik med palmetter, bandflätor, spiraler, sicksack-ornament, bladslingor vridna i åttor avslutade med ormhuvuden mm. Nedsänkta partier är pikhuggna. Både font och lock dateras till sent 1100-tal. På golvet står även en äldre predikstol, daterad 1668, placerad snett framför dopaltaret. Predikstolen hör stilmässigt ihop med den gamla altartavlan och är utförd i plattsjärningsteknik.

Byggnadshistorik

Kyrkans byggnadshistoria innefattar två större interiöra renoveringsarbeten vilka inneburit förändringar. Vad gäller exteriören har däremot enbart arbeten av underhållskaraktär utförts. År 1898 upprättades ett program till restaurering av kyrkan av arkitekt Bror Almquist, Stockholm. Detta program genomfördes dock aldrig och under åren 1942-1950 gjordes flera utredningar bland annat med syfte att bygga in rum under läktaren då kyrkan upplevdes som "onödigt stor". Först år 1958 startade egentliga renoverings- och ombyggnadsarbeten, nu efter ett program av stockholmsarkitekten Carl Hampus Bergman. Kyrkorummet genomgick en genomgripande upprustning och fick nytt golv. Bänkarna byggdes om, glesades ur och man genomförde passager utefter väggarna för bekvämare in- och utpassering i kyrkbänkarna. Under läktaren togs bänkar bort och även korbänkar bortplockades. Dopfunten och andra äldre inventarieföremål fick en ny placering. Hela kyrkorummet ommålades. Elektrisk belysning och uppvärmning inrättades och fasaderna putsades och avfärgades. 1959 tillkom orgeln på västläktaren. Under 1970-talet installerades en högtalaranläggning, ett nytt dopaltare i svart sten tillkom och man lade om skiffertaket. 1990 genomfördes en fasadrenovering då tornets putsytor avfärgades och torntakets kopparplåt lades om.

1994 skedde en ny renovering och restaurering efter program från K-Konsults Sverker Andersson i samarbete med länsmuseets antikvarier. Arbetena kan i korthet beskrivas som putslagning och avfärgning av väggar i kyrkorum, sakristia och vapenhus, läggning av nytt golv av trä i kyrkorum på grund av röta, läggning av skiffergolv i vapenhus och marmorgolv i de nya läktarunderbyggnaderna. Korgolvet försågs med ett trappsteg utmed hela korpartiet. I utrymmen under läktaren anordnades väntrum, toalett, förråd och textilrum. Man om- och nymålade alla invändiga väggy-

tor samt tak, dörrar och fönster. Taket var innan om målningen grönt. Konserveringsarbeten genomfördes på predikstol, altaruppsats och skulpturer. Utvändigt skedde putslagningar och avfärgning av alla ytterväggar samt översyn och lagning samt målning av fönster och portar. Vid den västra ingången uppfördes en handikappsramp och kyrkan försågs med brandlarm. 1995 placerades spotlights längs takfoten i koret samt på sidorna av orgeln på läktaren. Dessutom inköptes rosaröda mittgångsmattor och en psalmboksvagn.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

VÄSTRA FÅGELSVIKS KYRKA, placerad i en för landskapet relativt ovanlig nord-sydlig riktning, präglas av det nyklassicistiska stilidealet med stort ljus kyrkorum. Exteriören är oförändrad sedan byggtiden och mycket tidstypisk med antikiserande arkitekturdetaljer. Kyrkorummet har en tidstypisk stor rymd men får en egen speciell karaktär med ljusinsläpp genom höga och smala korfönster. Såväl altarprydnad som predikstol är tidstypiska klassicerande arbeten samtida med kyrkobyggnaden. Trots vissa förändringar, som inflyttandet av äldre kyrkoförmål och inrättande av läktarunderbyggnader, upplevs interiören som homogen och välbevarad. Flertalet bevarade äldre inredningsföremål och inventarier berättar om sockenkyrkans långa kontinuitet. Även kyrkogården uppvisar lång kontinuitet och här finns platsen för en medeltida kyrka. På kyrkogården finns ett antal extra intressanta gravvårdar i täljsten, vilka speglar områdets tradition av täljstenshantering.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans exteriör är oförändrad sedan uppförandet och ett gott exempel på den traditionella nyklassicistiska kyrkobyggnadstypen
- interiören uppvisar trots vissa ombyggnationer ett stiltypiskt klassicerande kyrkorum
- predikstol och altarprydnad är samtida med kyrkobyggnaden
- dopfunten av täljsten med rik ornamentik av "Tunemästaren" och med unikt medeltida lock/tak utskuret ur hel ekstam
- de för bygden lokalt präglade gravvårdarna i täljsten

ÖSTERVALLSKOGS KYRKA

Årjängs kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Östervallskogs socken ligger i Årjängs kommun och har i norr en drygt två mil lång gräns mot Norge. Terrängen utgörs till övervägande del av skogsområden med insprängda små sjöar i det småkuperade landskapet. I området finns också smala strandbygder längs övre delarna av Upperudsälvens vattensystem, omgivna av bruten skogsmark. Området omnämns första gången 1531 som Östanudsko vilket syftar på skogen kring sjön Östen. Den närmsta tätorten är Töcksmark, ca 15 kilometer sydväst om kyrkbyn.

Troligen fanns en kyrka i dessa trakter redan på 1300-talet. Var denna var belägen är dock inte klarlagt. På den gamla kyrkplatsen i Kyrkobyn, några kilometer söder om den nuvarande kyrkplatsen, finns rester av en 1600-talskyrka. Denna var uppförd av trä, troligen under 1630-talet. Kyrkan användes fram till 1868 då den övergavs för en nybyggd kyrka på den nuvarande kyrkplatsen.

Den nuvarande kyrkplatsen har använts sedan 1868 då en träkyrka uppfördes här. Den rektangulära kyrkan med västtorn hade två fönsterrader och mitt på var långsida fanns en frontespis och en port. Fasaden

var klädd med vit panel och på sadeltaket låg skiffer. Den skulpterade altartavlan föreställde bebådelsen och var tillverkad av Olof Persson i Kyrkobyn år 1735. Såväl altartavla som predikstol, dopfont från 1200-talet och ett krucifix från 1300-talet flyttades från 1600-talskyrkan. Denna kyrka brann ned till grunden den 24 oktober 1983. Alla inventarier, utom en nattvardskalk från 1733 och ett oblatjärn från 1746, förstördes i branden.

Den nuvarande kyrkan uppfördes 1985 på samma plats som den tidigare efter ritningar av arkitekt Janne Feldt, Karlstad. Intill kyrkan finns idag ett litet sockencentrum med skola, den gamla sockenstugan och affär/bensinmack. Här finns också prästgård och blandad bostadsbebyggelse. Till själva kyrkoanläggningen hör förutom kyrkan också ett vitputsat bårhus med skiffertak ritat av arkitekt Einar Lundberg (1953) och en ekonomibyggnad (1985). Ekonomibyggnaden har souterrängvåning, vit fasadpanel och tälttak med svart betongtegel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är samtida med kyrkan som uppfördes här 1868. Den första dokumenterade utvidgningen gjordes 1962 med ett mindre område norrut, den andra skedde 1973 och omfattade ett större område söderut.

ett urnlundsområde söder om den södra kyrkogårdsmuren. År 1935 lades delen söder om kyrkan om och försågs med grusgångar. Gravramar har tagits bort och ett stort antal grusgravar såddes igen före 1970. Kyrkogården har oregelbunden form med nordsydlig sträckning med den större delen söder om kyrkan. Marken är i huvudsak plan men den äldre delen, omgiven av stödmur, ligger på en högre nivå än de båda utvidgningarna. Begravningsplatsen hägnas i övrigt av stenmur och gränisar i norr till skog, i öster till slutning mot skog, i söder till gården och i väster till landsväg och bebyggelse. Markytan är övervägande täckt av gräs. Plattgångar finns inom kvarteren på 1962 års utvidgning. Gångarna är grusbelagda utom närmast kyrkan där de är asfalterade. Bara två grusgravar återstår och dessa ligger sydväst om kyrkan.

Kyrkan har formen av ett rektangulärt långhus med rakt koravslut i öster och västtorn. Kyrkans exteriör är i förhållande till kyrksalen mycket stor. I byggnaden finns förutom kyrksal också pastorsexpedition, församlingssal med kök och vaktmästarens kontor. Ingång sker genom tornet i väster eller på norra respektive södra långsidorna. Fasaderna är klädda med en vitmålad locklistpanel och vilar på en gråputsad grund. Den raka gaveln i öster saknar fönster eller andra detaljer. Fönstren har olika utföranden i byggnadens olika delar. Kyrksalens fönster är smala och rektangulära med en stor bredare övre del i form av ett halvrunnt fönster. I mittdelen återkommer det halvrunna stora fönstret, men med bågformen nedåt. Här finns även ett helglasat dörrparti på vardera långsida som släpper in mycket ljus. I byggnadens västra del, där kontor och kök är inrymda, är fönstren rektangulära och tätt placerade. Alla fönsterbågar är gråblå medan fodren är grå. Taket över "långhuset" har två olika höjder och utföranden. På taket ligger ett tvåkupigt svart betongtegel.

Tornet, som är inbyggt i långhusets västra del, är klätt med vitmålad stående locklistpanel. Entrén är markerad genom ett tjockt, utskjutande skärmtak, ett indraget entréparti och trädörr målad i blågrått med glasade sidopartier. Ett runt fönster finns ovanför huvudentrén. I tornets övre del finns en något smalare överbyggnad med gråmålad locklistpanel. På varje sida finns två rektangulära ljudluckor, försedda med horisontella ribbor och målade i gråblått. Tornet täcks av ett tälttak belagt med svart bandtäckning och kröns av ett förgyllt kors.

Kyrkorummet nås via vapenhus, kapprum och kyrktorg. Rummet är något bredare än det är långt. Koret med altartavla i en väggnisch finns rakt fram i öster, orgel i korets södra del och predikstol på den norra sidan. Golvet är lagt med röd klinker och har samma nivå i hela rummet. Öppna kyrkbänkar med fast, blå klädsel i sits och rygg samt lösa stolar av lackerad furu är placerade i två kvarter och bildar en mittgång och sidogång-

ar. Rummet täcks av ett vitmålat tak av slätpanel, vars mittdel är platt medan sidorna i söder och norr har en rundad form, likt en "modern" variant av treklöverform. Väggarna av slätpanel är målade med vit bottenfärg och ett aprikosfärgat svampat mönster. Fönstren med gråmålade bågar är fördelade med tre fönster mot söder och två mot norr. De har en rundad form upp till med en rektangulär, tvådelad ruta under. På norra väggen finns, istället för ett tredje fönster, en panelad reservutgång. I västväggen finns i mitten en glasad dubbelpport mot kyrktorget, en vitmålad trädörr mot sakristian i söder och en stor vit vikdörr mot församlingssalen i norr. Runt hela rummet löper en aprikosfärgad taklist. Siffror till psalmnummer hänger på spikar på östväggen, på var sida om altarpopsatsen. Över de två bänkkvarteren hänger på var sida tre ljuskronor av trä. De är målade i vitt, rött och blått och tillverkade av Jerry Eriksson, Falun (son till Mats Eriksson, Taserud). Snidade lampetter med växtornamentik, delvis laserade i blått och rött, hänger på rummets sidor.

Altartavla, altare med altarring, predikstol, dopfont och orgel är alla utförda i lackad furu. Altartavlan, tillverkad av Åke Persson 1986, är en skuren relief med treklöverformad överdel. Den hänger i en blåmarmorerad nisch med en treklöverformad överdel. Altarpopsatsens motiv utgörs av Jesus som den gode herden. Han har ett lamm stående på en stubbe bredvid sig och motivet omgärdas av bladslingor. Altaret, som står mot östväggen har ett spetsbågeformat, öppet benstativ. På altaret finns ett enkelt kors av glas. Framför står en delbar altarring med stoppat knäfall klätt med lila tyg och en överliggare av trä. Predikstolen står i korets norra del på en liten sockel. På samma sida finns också dopfonten. Orgeln på korets södra sida är tillverkad av Mårtenssons Orgelfabrik AB, Lund. Den har två manualer med 10 stämmor. Bredvid finns även ett piano. I koret står också två stora gröna växter placerade på golvet i stora åttkantiga krukor av lackerad furu.

Kyrktorget är ett rektangulärt rum mellan vapenhus och kyrksal. Mot norr utgörs väggen av vita vikdörrar in mot församlingssalen och mot väster finns öppningar dels mot ett lektrum, dels mot vapenhuset med glasad dörr och överljus. I öster leder en glasad dubbeldörr med överljus in till kyrkorummet. Golvet är av röd klinker, väggarna är klädda med målad väv och i taket finns ljudabsorbenter. Mot söder har taket en rundad form ner mot väggen. Vapenhuset nås via ett vindfång innanför västporten. Vapenhuset har formen av en korridor med dörröppning mot söder till vaktmästarens utrymmen, toaletter och kök samt mot söder dörröppning till pastorsexpedition mm. Golvet är lagt med röd klinker, väggarna är vitmålade och taket har ljudabsorbenter. Mot öster och väster finns glasade dörrpartier med överljus. Sakristian ligger mellan kyrksalens sydvästra hörn och det s.k. kyrktorget.

Byggnadshistorik

Efter branden av kyrkan den 24 oktober 1983, beslutade man att uppföra en ny kyrka på samma plats som tidigare. Ritningarna till nybygget gjordes av arkitekt Janne Feldt. Hela byggnaden har 430 kvm varav själva kyrkorummet är 130 kvm stort. Kyrkan stod färdig 1985 och invigningen skedde den 22 december 1985 av biskop Sven Ingebrand.

Renoveringsarbeten genomfördes under somrarna 1999 och 2000. Den översta delen av tornbyggnadens panel var rötskadad och byttes. Tornhuvens vattenavrinning åtgärdades och befintliga tornluckor demonterades och ersattes av nya. Hela kyrkan ommålades med linoljefärg efter färgskrapning.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÖSTERVALLSKOGS KYRKA från 1985 är belägen på en kyrkplats som brukats sedan 1800-talets mitt. Här finns också de för den tidens sockencentra typiska byggnaderna: sockenstuga, skola och lite längre bort, prästgård. Kyrkobyggnaden är exteriört en fri tolkning av den äldre 1800-talskyrkan. Interiören utgör en väl sammanhållen helhet med flera integrerade funktioner. I stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är gestaltade av arkitekten och är därför värdefulla komponenter i kyrkorummets helhetsgestaltning. Kyrkorummet, som utgör en liten del av byggnadens totala volym, är baserat på, och väl anpassat till modern liturgi.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkobyggnaden med inredning och inventarier utgör en helhet skapad av arkitekten i mitten av 1980-talet
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är komponenter i rummets helhetsgestaltning

DEGERFORS KYRKA

Degerfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Degerfors kommun ligger i det sydostligaste hörnet av Värmlands län och tillhör Örebro län. Socknen är till stor del skogbevuxen med betydande del lövskog. I socknens västra del finns också jordbruksområden. Bebyggelsen är främst koncentrerad till begränsade bygder kring Letälven och sjön Möckeln.

De första skriftliga dokumenten om fast bosättning i Degerfors är från 1581, då en odling vid Degernäset skattlades. Järnhanteringen har från 1600-talets mitt, liksom på många andra platser i Bergslagen, haft avgörande roll för samhällets utveckling. Under 1660-talet anlades här två smideshammare vid Bofors och Björkborn. De två bruken Övre och Nedre Degerfors bruk drevs till slutet av 1800-talet. Vid Nedre bruket bildades år 1871 Degerfors AB. En bidragande orsak till att Degerfors Jernverk kom att utvecklas till ett av landets största järnverk var att Nordvästra stambanan drogs förbi Degerfors 1866. År 1886 ombildades bolaget till Strömsnäs Jernverks AB och under 1900-talet har flera fusioner och ägarbyten skett. Sedan 2001 är företaget inriktat helt mot rostfritt stål. Valsning av stål sker fortfarande, men den sista smältan i stålverket gjordes i september 2003.

Området vid de "digra forsarna" hörde i kyrkligt hänseende till Karlskoga socken. Då Degerfors järnverk etablerades ökade befolkningen markant. En kapellförsamling bildades 1882, och en kyrka stod färdig 1892. Prästgården från 1899 bestod av bruket och utformades som en disponentbostad. Den ligger längre österut, intill Letälven. Församlingshemmet från 1919 är uppfört i nationalromantisk stil efter ritningar av arkitekt F A Neuendorff, Skövde. Byggnaden, som ligger nordost om kyrkogården, är uppförd i rött tegel. Degerfors blev municipalsamhälle 1912 och år 1925 bröt sig Degerfors ur Karlskoga socken och bildade en egen. År 1943 blev Degerfors köping, och år 1967 bildades Degerfors kommun.

Kyrkoanläggningen

Den äldsta delen av kyrkogården, söder om kyrkan, invigdes den 24 maj 1883. Kyrkogården har sedan utökats vid ett flertal tillfällen, bland annat 1935, 1943, 1971 och 1986. Dess form är idag näst intill rektangulär med en sträckning i nordväst-sydöstlig riktning. I nordväst och nordost avgränsas den av gator, i sydost av naturområde och i sydväst av järnväg. Kyrkan är belägen i områdets nordöstra del.

Vid 1935 års utvidgning inköptes mark i söder och sydost och en minneslund ritad av Theofild Leonards

tillkom. En ny mur mot Jannelundsvägen i norr uppfördes 1971 och två år senare skedde en utvidgning åt öster. Kyrkogården uppvisar idag en varierad terräng och erbjuder flera olika slag av gravskick. De flesta gångarna på kyrkogården är asfalterade, men grusade gångar förekommer också. Ett bårhus från 1918 ligger sydväst om kyrkan. Den putsade stenbyggnaden har såväl ut- som invändigt drag av jugend. Invändigt är den rikt dekorerad med målningar i jugendstil.

Kyrkobyggnaden är uppförd 1892 i nygotisk stil. Den har ett rektangulärt långhus med lägre och smalare, rakt avslutat kor i öster, vidbyggd sakristia i norr samt västtorn med spira. Fasaden är klädd med ljus målad liggande träpanel, och är försedd med grönmålade, spetsbågiga fönsteröppningar. Långhusets sadeltak, liksom tornspiran, är täckt med grön ärgad kopparplåt. Tornspiran kröns av en förgylld tupp. Ingång sker genom tornet i väster via en spetsbågeformad portal försedd med ekdörr. Ovanför porten finns ett stort, träfärgat kors.

Kyrkorummet är indelat i tre skepp där mittskeppet har ett högt sadelformat tak och sidoskeppen har lägre, plana tak. Taken är klädda med diagonalställda plywoodskivor. I mittskeppet är den synliga takstolskonstruktionen vitmålad. Väggarna är klädda med masonit och bryts upp av spetsbågiga fönster med stora rutor. Väggarna har sedan en renovering 1966 en särpräglad dekormålning med bruna färgfläckar mot en grå botten. Golvet är lagt med lackad stavparkett. De gråmålade öppna bänkarna från 1939 har rektangulära gavelstycken och är fördelade i två kvarter. Mot öster bildar en spetsbågig triumfbåge gräns mot det smalare förhöjda koret. På korets norra sida finns en rund predikstol och ljudtak i trä från 1939 med bibliska motiv i reliefmönster. Orgelläktaren i väster, som skjuter ut i kyrkorummet i en trekantig form, är smal och djup. Orgeln från 1955 har delad orgelfasad som delvis är sammanbyggd med läktarbarriären som är klädd med skivor och målad med "fläckar" i blått och brunrosa.

Koret har förlängts mot väster genom att golvet framför koret är uppbyggt i samma nivå. Mitt fram finns fyra trappsteg ner till kyrkorummets golvnivå och i sidoskeppen avskärmas korgolvet av en marmorerad, låg bröstning. På korets spetsbågiga östvägg finns en altarmålning av Thor Fagerkvist "Kristus i Getsemane". Centralmotivet utgörs av en knäböjande Kristus som omges av ett rosa ljusflöde i vilken den korsfärste Jesus svävar. Längs ljusflödet finns änglar och en röd ljustrimma uppifrån. I dova färgen syns också de sovande lärjungarna och några soldater. Dominerade färger är blått, grönt, rött och vitt. Ett gråmålat, fristående altare av trä står på ett tre steg högt podium. I korets södra vägg finns ett spetsbågigt fönster, spröjsat i tre vertikala delar. En delbar altarring finns att ta fram vid behov. En

dopfont tillverkad 1983 vid Degerfors Järnverk står i det förlängda korets södra del. Denna har en ställning med fyra träben som håller dopfatet. Under fatet svävar en glob av järn med en pil, symbolen för Bergslagen. Mot södra väggen finns en vävnad komponerad av textilkonstnärinnan Anna-Lisa Odelqvist-Kruse år 1968. Predikstolen är cylindrisk till formen och försedd med förgyllda figurer i halvhög relief, snidad av skulptören David Wretling. Motivet visar tre scener ur Jesu liv: "Födelsen i Betlehem", "Jesus i Jerusalems tempel" och "Jesus som undervisar vid Genesarets sjö". Den är försedd med en baldakin med en träskulptur föreställande S:t Göran och draken. Norr om koret finns en ingång till sakristian. Under orgelläktaren är bänkar borttagna. På södra sidan finns ett ljustråd, några stolar och ett altare. En skulpterad Mariabild från 1939 av David Wretling hänger på västra väggen.

Byggnadshistorik

Kyrkan stod färdig 1892. Kyrkobygget bekostades dels av frivilliga medel, dels genom att Strömsnäs Järnverks AB övertog de ekonomiska löften som Degerfors Aktiebolag lovat 1882. Ritningarna gjordes av arkitekt J Forsgren, Domnarvet. Kyrkan uppfördes i trä och fick en liggande panel. Invigning förrättades den 13 november 1892 av biskopen Claes Herman Rundgren. En kopia av den danske bildhuggaren Thorvaldsens Kristusfigur stod som altarprydnad. Torn och vapenhus saknades vid invigningen och klockan hängde i en klockstapel. Tornet uppfördes 1897 efter ritning av G H Larsson, Varola. Två av korets tre fönster försågs 1912-14 med glasmålningar föreställande Petrus och Paulus. Samma år installerades elektrisk belysning och ommålning skedde invändigt. Kyrktornet kläddes med kopparplåt år 1931.

En omfattande renovering av kyrkan genomfördes 1939 efter förslag av arkitekt Einar Lundberg, Stockholm. Korets östvägg revs och flyttades ca två meter åt öster. Under koret inreddes ett pannrum. De två målade korfönstren i östra väggen togs bort, ett av de mindre sidofönstren flyttades till vapenhuset, det andra flyttades till det nya andaktsrummet ovanför sakristian. Ett nytt tredelat fönster insattes i korets södra vägg. Fönstren på långhusets öst- och västväggar igensattes. Kristusfiguren togs ned och placerades vid dopplatsen på södra väggen. Konstnären Thor Fagerkvist utförde på korets östvägg målningen Kristus i Getsemane. Ett nytt altare av trä placerades på ett podium med trappsteg. Altarringen fick en ny utformning. Taket i långhusets sidoskepp gjordes horisontella och kläddes med masonit. Ny predikstol med motiv utförda av konstnären David Wretling uppsattes liksom nya bänkar. Värmeanläggning installerades. Öppningen mellan orgelläktare och tornkammaren vidgades. Sakristian byggdes till och ändrades bland annat så att en andra våning inrättades till bönekammare, toalett installerades och nya förva-

ringsskåp insattes. Skärmtaket vid porten i väster togs bort, öppningen breddades och ny port sattes in. Ett kors av ek monterades ovanför porten. Återinvigning skedde första advent 1939 av biskop Arvid Runestam.

En ny orgel tillverkad av firman Rudolph van Beck-erath, Hamburg, Tyskland insattes 1955. Orgelfasad och utförandet med ett ryggpositiv i barriären är ritade av arkitekt Otto Firlé samma år.

En reservutgång på södra långväggen insattes 1963 efter förslag av stadsarkitekt Nils E Larsson. En renovering genomfördes 1966 efter ritningar av arkitekt Harald Thafvelin, Stockholm. Det innebar bland annat att masoniten i taken, förutom i koret, togs bort och ersattes av furuplywood. Färgen förstärktes genom betsnings, lasering, fernissning och polering. På långhusets södra, norra och västra väggar samt i korets tak behölls masoniten från 1939. Fogarna mellan plattorna doldes bakom lister samtidigt som ett listverk sattes mitt på långväggarna mellan fönstren. Den främsta bänken i kvarteren närmast koret togs bort och bänkskranket flyttades mot väster. Orgelläktaren byggdes och ett par pelare tillkom. Kyrkorummet fick en ny dekormålning efter förslag av konstnären Åke Pallarp: kyrkorummets väggar, korets sidoväggar och tak målades med ljus- och mörkbruna fläckar mot en gråaktig botten. Läktarbarriären målades med blå och brunrosa fläckar på en blågråbotten. Långhusets östra vägg målades mörkbrun. Arbetet utfördes av konstnären Pär Andersson, med konstnären Åke Pallarp som medhjälpare. Syftet med färgsättningen var enligt konstnären att "dra ut korets färg i kyrkan och åstadkomma något av höstlövens guldskimmer på väggarna för att komma ifrån de tidigare vita flacka väggarna." Nya armaturer monterades längs väggarna i långhuset och på pelare. På korets södra sida ordnades en dopplats med en bänk längs södra väggen. Kristusstatyn flyttades ner i kyrkorummet, till strax nedanför korets södra del. Den första bänken på var sida togs bort och stolar placerades i dess ställe. Återinvigning skedde den 22 maj 1966 av biskopen Gert Borgenstierna.

1976 iordningställdes en handikappramp vid västporten. 1982 slipades och lackades golven. Röta upptäcktes bland annat vid vapenhuset och delar av golvet fick läggas om under 1983. En ny delbar altarrundel utfördes 1984. Nedre delen av koppertaket lades om 1989.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

DEGERFORS KYRKA är en exponent för brukets utveckling under 1800-talets andra hälft då Degerfors samhälle började ta form. Träkyrkan har, förutom några igensatta fönster, en välbevarad gotikinspirerad exteriör med vitmålad panel, spetsbågiga fönster och en reslig kopparklädd tornspira.

Kyrkans interiör karakteriseras idag främst av två renoveringar utförda 1939 och 1966 vilka helt förändrat kyrkorummets ursprungliga karaktär. De mest framträdande inslagen från 1936 års renovering är kormålningen av konstnären Thor Fagerkvist, innertaketets utformning, bänkar och predikstol. Från 1966 märks särskilt den påtagliga och originella dekormålningen med ljus- och mörkbruna fläckar på en gråaktig botten av konstnären Åke Pallarp. Kyrkorgeln från 1955 har en modernt utformad träfärgad fasad.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkogården, kyrkan och begravningskapellet utgör en samlad miljö där kyrkogården har ett mycket stort miljöskapande och estetiskt värde
- kyrkan är den enda träkyrkan uppförd i Örebro län under 1800-talet
- altärväggens målning har ett högt konstnärligt värde och är tillsammans med bland annat innertaketets utformning, predikstolen och armaturerna i taket, kvar från renoveringen 1939
- väggarnas dekormålning från 1966 utgör ett påtagligt tidsskikt utan motsvarighet i landet
- kopian av den danske bildhuggaren Thorvaldsens Kristusfigur samt de bevarade målade korfönstren, utgjorde de ursprungliga korprydnaderna
- bårhuset med väl genomförd jugend i såväl exteriör som interiör

NYSUNDS KYRKA

Degerfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Nysund socken består av dal- och strandbygder vid Letälven och Skagern och glesbebyggd skogsbygd. Nysunds socken bildades på 1630-talet av ett flertal byar utefter Letälven, belägen på ömse sidor om gränsen mellan Värmland och Närke. En liten kyrka, Skogsbo kapell, fanns på den till Riseberga kloster hörande egendomen Sunds ägor redan under medeltiden. Kapellet var sannolikt uppfört som ett andaktsställe för vägfarande på Letstigen. Nysunds sockens näringsliv har präglats av åker- och skogsbruk samt järnhantering vid bl a Håkanbol och Ölsboda bruk. Socknen har omväxlande räknats till Värmland och Närke. Från 1923 tillhör socknen Örebro län. Nysund kyrka började byggas 1638 och runt denna uppstod ett sockencentrum och samhället Åtorp. I kyrkans närhet anlades klockaregård, sockenstuga och gästgivaregård. Handlare och hantverkare bosatte sig här och invånarnas antal ökade. Omkring 40 år efter att kyrkan uppförts kommer bruksrörelsen i sockens norra del igång, och med den gör herrgårdskulturen sitt intåg. Håkanbols bruk anlades 1679 och Lidefors bruk 1691. Sedan 1817 leder en imponerade stenvalvsbro över Letälven. Flera av Åtorps välbevarade byggnader ger tillsammans en god bild av en äldre handelsplats med byggnader utefter en bygata.

Den i senare tid uppförda villabebyggelsen har skett i den nordvästra utkanten av samhället.

Kyrkoanläggningen består av kyrka och kyrkogård samt ett bårhus. Utanför kyrkomiljön, på andra sidan landsvägen ligger en servicebyggnad för fastighetens skötsel samt söder därom ett församlingshem, en f d prästgård.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är inhägnad av stenvmurar i väster och söder, åt öster angränsar den mot Letälven och åt norr finns en terrassmur som angränsar mot en skogsdunge. I västra kyrkogårdsmuren finns tre ingångar, mitt för kyrkan samt i norr och söder, samtliga med smidda järngrindar, två med årtal 1830. Den äldsta delen av kyrkogården låg söder om kyrkan. Kyrkogården har utvidgats vid olika tidpunkter, bland annat på 1760-talet. På 1860-talet började man för första gången utvidga kyrkogården åt norr, vilket man sedan fortsatt med under 1900-talet. Bland annat på 1950-talet, efter planritning av trädgårdsarkitekt Samuel Kaldén. Kyrkogården är numera indelad i ett antal kvarter, vilka uppdelas av grusade gångar. Under en ek norr om kyrkan finns en speciell meditationsplats. Kyrkogården visar på en stor variationsrikedom beträffande gravvårdstyper från 1700-talet fram till idag. Bland äldre gravvårdar på

kyrkogården märks den Camitzka familjegraven och ett antal brukspatroners gravar. Ett smitt kors av järn är placerat på en sockel av granit norr om kyrkan, i övrigt är endast ett fåtal enkla, raka kors bevarade i kvarteren norr om kyrkan.

Kyrkan av trä är resultatet av om- och tillbyggnader i flera etapper, vilka ägde rum under 1600- och 1700-talen. Kyrkan har en korsformad plan med tresidigt koravslut, utbyggd sakristia på korpartiets nordsida, vapenhus framför de båda korsarmsgavlarna i norr och söder samt västtorn. De timrade väggarna är spånklädda och tjärbestrukna, och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med vitmålade poster och spröjsverk. Fasaden har tidigare varit rödfärgad. Korskyrkan har spåntäckt, tjärat sadeltak som är valmat över gavlarna, där spånen är mönsterlagda. Västtornet höjer sig i två avsatser samt uppbär en smal spånklädd spira, krönt av ett kors med fem små kulor och en tupp. Tornluckor och takfot är tjärade. Byggnaden vilar på en stengrund. Huvudingången vid tornet är rundbågeformad med ett rektangulärt dörrpar, med brunmålade, fiskbensmönstrad panel. Ovan finns ett lunettfönster. Den vidbyggda sakristian norr om koret har ett valmat sadeltak och spånklädsel lika kyrkan. Ett rektangulärt fönster finns i norr. Till båda korsarmarna finns ingångar genom vidbyggda vapenhus likt farstukvistar. Vapenhusen har valmade tak i karnisform. De har öppna rundbågeformade portaler och är klädda med stående locklistpanel. Korsarmarnas dörrar, med rundbågig form, har smal stående panel och är liksom dörren vid huvudentrén brunmålade.

Kyrkorummet har korsformad plan med tresidigt, förhöjt koravslut. Interiören har efter restaureringar under 1900-talet återfått mycket av sin ursprungliga utformning. Golvet är bräddtäckt, i mittgången ligger fem gravhällar och i södra korsarmens gång ytterligare två. Väggarna är panelklädda upp till fönsterhöjd. Panelen består av den äldre bänkinredningens dörrar, numera målade i grönblikt. Ovan panelen är det bilade timret avfärgat med gulvit limfärg. Väggarna genombryts av rundbågiga fönsteröppningar. Kyrkorummets dörrar är alla rundbågeformade och grönmålade i en mörk nyans. Innertaket utgörs av tunnvalv av bräddor. Valvkappor finns i korsmitten, koret, över orgelläktaren och vardera korsarmsläktaren. Bänkarna är grönmålade och bildar åtta kvarter. De har raka gavlar, med korsdekor i plattskärning och dekorerade armstöd. Kyrkorummet i Nysund är ovanligt rikt dekorerat med takmåleri, utfört av karlstadsmästaren Petter Måård 1747. Takmålningens centrum utgörs av en i korsmitten fästad, snidad och förgylld sol med Jehovatecknet, troligen uppsatt 1840. Runt solen avbildas Kristus svävande på molnen samt sju änglar med kors och kalk, palmkvistar, basuner, språkband med mera. I alla fyra väderstrecken hänger snidade, basunblåsande keruber, tillverkade av

bildhuggaren Isac Schullström 1759. Valven är i övrigt målade som blå himmel med ulliga moln mot vilka avtecknar sig större och mindre änglar. Takmålningarnas färgskala är rokokons blonda och pastellartade.

Korets fönster är försedda med glasmålningar. Vid norra väggen finns utgången till sakristian. Mot östväggen står kyrkans altaruppsats i provinsiell barockstil. Den är målade i blått, rött, grönt silver och guld. Bakom altaruppsatsen finns på väggen ett målat draperi i tegelrött. Altaret av trä är rektangulärt liksom den omslutande altarringen med avfasade hörn i framkant. Panel och fyllningar är målade i mörkgrönt, sockeln är marmorerad i grönblikt. Överliggare och knäfall är klädda med sammet i guldfärg. Bakom altaruppsatsen finns ett antependieskåp. I korets södra del står en dopfont av trä från 1710. Den är målade mörkgrön och utförd av snickaren Erik Larsson. Isac Schullström tillverkade 1759 dopängeln, en Johannes döparegestalt, som från korets tak tidigare kunde sänkas ned mot dopvattnet. Denna återupphängdes 1998. Här finns också två brudbänkar i rokokostil härrörande från 1700-talets början, en klocka, sex stolar av barocktyp, ett piano, ambo och en stor kormatta vävd av Ethel Halvarsson med motiv av stiliserad växtlighet. Predikstolen i provinsiell barockstil, med rikt utsmyckat ljudtak är placerad vid norra korväggen och är tillverkad 1690 av Olof Ersson och "påbyggd" 1758-59 av Isac Schullström. Den är rikt målade i en dominerande, mörkgrön kulör och förgylld. Korgen har fyllningar med figurskulpturer i hög relief.

Kyrkorummet har läktare i söder, väster och norr. Orgelläktaren i väster utfördes 1696 med en barriär som är uppdelad av kolonetter och pilastrar samt har målade fyllningar och mörkgrönt ramverk med förgyllda listverk. Barriären avslutas med ett träsnideriarbete. Orgeln tillkom 1885 och är i klassiserande stil med rikt skulpterad fasad, förgylld och målade i mörkgrönt. Orgelverket är från 1960. Läktarna i söder och norr tillkom sannolikt 1740 och har framskjutande rektangulära mittpartier med enkla fyllningar, marmorerade i blått mot ljusblå botten, i mörkt grönmålade ramverk. Sakristian har limfärgsmålade vägg- och takdekoration, direkt anbragd på stockväggen som härrör från tiden före 1730. Takmålningen har i centrum en sol och där omkring stjärnor och en måne.

Byggnadshistorik

Den första sockenkyrkan i Nysund, belägen vid Letälvens västra strand i nuvarande Åtorps tätort, stod färdig 1639. Invigning skedde den 11 januari 1641 av superintendenten i Mariestad, Jonas Oriensulanus. Ursprungligen bestod byggnaden av långhus med troligtvis något smalare och rakt avslutat kor och västtorn. Förutom västtornet lär den därmed ha erinrat om de närbelägna medeltidskyrkorna i Tångeråsa och Södra

Råda. Om den ursprungliga inredningen är inget känt. År 1683 påbörjades en tillbyggnad av långhuset österut, varvid det gamla koret raserades och ett nytt tresidigt uppfördes. Sex år senare spånades kyrkan och trättunnvalvet färdigställdes. En västläktare uppfördes 1696.

På 1690-talet tillkom predikstolen, tillverkad av snickare Olof Ersson i Råda och stofferad av mästare Bengt Svensson, Kristinehamn samt altaruppsats, tillverkad av mästare Bengt Svensson, Kristinehamn. Ca år 1700 tillfogades sakristian i norr (på dörren står dock året 1658). Under åren 1735-40 försågs kyrkan med korsarmar och vapenhus och tornet byggdes om kraftigt. Det gamla långhuset ingår i kyrkans västparti och även tornet torde till sina nedre delar vara ursprungliga. Kyrkan rödfärgades. Byggmästare var Philip Eckel från Karlstad och snickarmästare Tobias Wilhelm. Interiört tillkom troligtvis samtidigt läktare i söder och norr (uppgifter finns även att de tillkommer 1800-1850) samt nya bänkar och altardisk. Några år senare, 1747, smyckades kyrkorummets med målningar av målarmästare Petter Mård, Karlstad.

Predikstol och altaruppsats kompletterades 1758 av bildhuggare Isak Schullström. Samma år byggdes sakristian om, då takresningen sänktes. Kyrkan fick sin första orgel 1765, placerad på västläktaren. Denna byttes ut 1875 mot en ny, byggd av E A Setterqvist & Son, Örebro. År 1840 skedde en renovering då tak och väggar liksom den fasta inredningen målades vit.

Vid en större restaurering 1913 avlägsnades den vita färgen och målningarna i valven togs åter fram. Vid samma tillfälle revs den gamla bänkinredningen ut till förmån för öppna bänkar. Äldre inventarier återuppsattes i kyrkorummets och orgelläktarens bröstning fick ett ändrat utseende. Väggarna målades i gulvit ton och snickerierna i blågrönt. Predikstolens ursprungliga färger återställdes genom övermålning. I tornets bottenvåning ordnades ett museirum, vartill ett nytt fönster togs upp på sydsidan. Kulörta fönster insattes i koret. Taket tjärstryktes och fasaderna avfärgades med rödtjära. Arbetet skedde under ledning av arkitekt Bror Almqvist. Byggmästare var August Lindström och konservator A W Fallqvist, Göteborg.

De senaste större åtgärderna skedde 1971, med återställande till äldre kulörer. Bl a återfick fönsteromfattningarna sina bruna och röda färger och draperingen bakom altaret togs fram. Bänkarna ommålades, toalett installerades och tvättrum samt väntrum för dop-, vigsel- och sorgfolk inrättades. Belysningen förbättrades, främst i koret samt på läktarna. Detta arbete skedde under ledning av arkitekt Ove Hidemark och konservator Bengtsson, Linköping. Under de senaste decennierna har arbeten skett av underhållskaraktär med bl a konserveringsarbeten på takmåleri, altaruppsats och

predikstol. Viss teknisk utrustning, som högtalaranläggningar har tillkommit och den västra entrén har handikappsanpassats.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

NYSUNDS TIMRADE TRÄKYRKA utgör avseende planform, interiör och exteriör en välbevarad representant för det värmländska träkyrkobyggandet i barockstil. Kyrkobyggnaden visar på hur en mindre 1600-talskyrka i olika etapper utvidgats till en korskyrka. Efter 1700-talets om- och tillbyggnader är exteriören tämligen oförändrad. Ett stort antal av väggspånen har daterats till 1700-talet. Interiören har efter restaureringar under 1900-talet återfått mycket av sin ursprungliga prägel. Av de timmerkyrkor som uppfördes i Bergslagsområdet under 1600- och 1700-talen är kyrkan i Nysund den som har de bäst bevarade takmålningarna. Målningarna, som är utförda av målarmästaren Petter Måard, präglas av barockens bildvärld. Tillsammans med fast inredning som altaruppsats och predikstol i rikt utformad provinsiell barockstil, bidrar målningarna till kyrkorummets homogena stilkaraktär. Med undantag av tidstypiska bänkar från 1913 är inredningen från 1600- och 1700-talen i stort sett intakt. Av särskilt värde är också de i kyrkogolvet bevarade gravhällarna.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har såväl i sin helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för Värmlands träkyrkobyggande i barockstil
- merparten av kyrkorummets inredning är omistliga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning

KARLBERGSKYRKAN

Karlskoga kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlskoga ligger i sydöstra delen av landskapet Värmland, i Örebro län. Europaväg 18 går i öst-västlig riktning genom kommunen som förbindelse mellan Stockholm och Oslo. Kommunen domineras av skogsbygd, med undantag av den öppna odlingsbygden kring sjön Möckeln där fyra vattendrag mynnar ut: Timsälven, Svartälven, Imälven och Valån.

Bygden har uppstått i historisk tid och omnämns första gången i skriftliga källor år 1268. Den rikliga skogstillgången och vattensystemet kring sjön Möckeln gjorde området till en viktig del av bruksexpansionen. Från 1640-talet och några decennier framåt anlades fjorton hyttor och åtta stångjärnshammare vilket gjorde att Karlskoga kring 1600-talets mitt betraktades som egen bergslag. Flera av bruken var ännu i drift in på 1860-talet. Kyrkbyn vid Möckelns norra strand blev municipalsamhälle 1897 och 1949 fick Karlskoga stadsprivilegier. Från att ha varit en liten kyrkby har staden, med hjälp av det intilliggande Bofors bruk, nu vuxit till den näst största i Örebro län. Nora - Karlskoga järnväg öppnade för trafik i början av 1870-talet, något som gynnat ortens tillväxt. Bofors har under de senaste hundra åren genomgått flera omstrukturering-

ar och produktionen har allt mer kommit att inriktas mot försvarsindustrin. Näringslivet domineras idag av försvarsindustrin genom Saab Bofors Dynamics AB och Bofors Defence AB.

Staden har ett oregelbundet gatunät som följer den starkt kuperade terrängen. Den gamla stadskärnan med torget, kyrkan och Ekmansbacken har delvis rivits och ersatts av ett modernt köpcenter. Norr och öster om centrum ligger områdena Bofors och Björkborn. Här finns spår från brukens tidigare verksamhet med arbetarbostäder, kanalen, järnvägen och enhetliga bostadsområden för arbetarna.

Stadsdelen Karlberg är belägen i nordvästra delen av Karlskoga. Karlbergskyrkan ligger i ett större bostadsområde med hyreshusbebyggelse från 1950-talet. Två kvarter norrut finns Karlbergskolan och på andra sidan Ferlinsvägen ligger ett flertal fristående villor från 1960-talet. Kyrkan är inredd i en f d Konsumbutik som ligger i anslutning till ett tidstypiskt hyreshus från 1950-talet, i hörnet av Tegnervägen.

För att göra kyrkolokalen synlig på avstånd har en fristående metallpelare som kröns av ett belyst kors placerats utanför entrén.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten är begränsad eftersom kyrkan är belägen i ett vanligt bostadskvarter. En större asfalterad yta finns utanför kyrkobyggnadens entré mot norr. Platsen utgör parkering för kyrkobesökare. Kring den låga byggnadskroppen som innehåller kyrkorummet finns planteringar i form av rabatter. Nordväst om kyrkan, vid infarten, står en fristående metallpelare som kröns av ett belyst kors placerad.

Kyrkan inryms i ett trevånings flerfamiljshus från 1950-talet. Byggnaden är, liksom de kringliggande bostadshusen, tilläggsisolerad med en grön korrugerad plåt och försedd med inglasade balkonger. Kyrkorummet har placerats i en lägre, delvis fristående byggnad. Byggnadens karaktäristiska form bl a med vågformigt tak är tidstypisk för 1950-talets butiks- och garagebyggnader i anslutning till bostadsbebyggelse. Taket är belagt med bandtäckt svart plåttak. De f d skyltfönstren mot Ferlinsvägen har ersatts med en vit plåt i den nedre delen och ett räfflat glas i den övre. Kyrkans port på bostadshusets gavel har ett skärmtak, en omfattning i kalkstensimiterande betong och en brun trädörr.

Kyrkorummet har en rektangulär form och altaret är placerat i mitten av rummet. Rummets ena långsida är försedd med speciellt utformade fönster i räfflat glas. Kyrkorummet är möblerat med lösa kopplade stolar från 1960-talet i ljust trä med blåmönstrade plyschsittar. Stolarna har placerats i fyra kvarter runt altarbordet. Under altaret i klarlackad fura ligger en färgglad kormatta i röllakan utformad av Agda Österberg 1970 och på kyrkorummets södra vägg finns en textil altartavla kallad "Korset" av Eva Renvall från 1967. Utmed den södra väggen finns det gamla altarpodiet bevarat.

Kyrkans golv är belagt med en plastmatta i träimitation. Väggarna i kyrkorummet är klädda med väv och har målats i gula, vita och blåa kulörer. Betongtaket där den bärande konstruktionen i form av betongbjälkar är synlig är vitmålat. Kyrkorummets innerdörrar har en speciell utformning. De tjocka dörrbladen är klädda med laminat av ek och har svarta vertikala skårer. Mot norr finns ett fönsterförsatt burspråk.

Kyrkans orgel är tillverkad av Walter Thür Orgelbyggeri AB i Torshälla 1989 och har ersatt en mindre orgel som kom till kyrkan 1972. Orgeln är helmekanisk, har en manual och pedal. Den grålaserade orgeln har en blomdekor ovanför piporna och är utformad av inredningsarkitekt Ingrid Stattin, Örebro.

Dopfunten är utförd i lackad furu med en cuppa av järn med en taggig skulptural form. Till kyrkans inventarier hör även en predikstol i lackad fura, en knäfallspall i fura placerad öster om altaret och en ljusbärare i smide. Kyrkorummets armaturer utgörs av blå vägglampetter

samt vita lampkupor med mässingshållare fästade på betongbjälkarna i taket.

Kyrkans församlingsdel är placerad i flerfamiljshusets byggnadskropp och innehåller, kontor, samlingsal, kök, toalett, kapprum i markplan, samt hobbyrum och ungdomslokaler i källaren. I övervåningen finns lokaler för barnverksamhet och kontor.

Byggnadshistorik

Karlbergskyrkan tillkom som ett led i urbaniseringen under efterkrigstiden, vilken innebar en inflyttning till städerna men även en utflyttning till nya bostadsområden i städernas utkanter. De nya stadsdelarna behövde kyrkobyggnader, småkyrkor, som kunde skapa en naturlig gemenskap mellan församlingsborna på ett sätt som stadsförsamlingarna ofta var för stora för att göra. Som en tillfällig lösning användes källarlokalerna på Saxlyckevägen, Kamratstigen och Skogsrundan i Karlskoga för kyrkans ändamål. I Karlbergskyrkans fall kom det inte att röra sig om byggandet av en ny småkyrka, som annars var vanligt, utan återanvändandet av en befintlig byggnad, som stått tom sedan en tid. 1967 inreddes den tidigare Konsumbutiken från 1950-talet till kyrka.

På 1960-talet hade hyreshuset med Konsumbutiken/kyrkan en putsad fasad. Konsumbutikens entré mot gatan sattes igen och entrén flyttades till husets gavel. Den delvis fristående och låga byggnaden var då liksom nu försedd med ett för 1950-talets byggande karaktäristiskt vågformat tak. Ola Inredningar AB byggde om och inredde kyrkorummet 1967. Konsumbutikens skyltfönster fick en ny gestaltning, golvet i kyrkorummet fick en heltäckande matta av kamelhårstyp, väggarna målades vita, mjuka rena naturfärger användes i den sparsamma inredningen och kyrkan fick ett altarbord av trä. Totalt kunde lokalen rymma 80 personer.

På 1960-talet var Karlberg ett barnfamiljsområde och behovet av församlingslokaler för barn- och ungdomsverksamhet i kyrkan var stort. Det löstes genom att intilliggande lokaler till kyrkorummet inreddes som salsal, grupprum, bordtennislokal samt kök och i källaren fanns hobbylokal för scouter och lekskola. På 1960-talet beskrevs de amerikanska kyrkorna som förebild för församlingslokalerna i Karlbergskyrkan, där bordtennis spelades under altaret – dvs fritidslokalerna fanns en trappa ned.

Byggnaderna i hela området tilläggsisolerades vid början av 1980-talet. Kyrkorummet möblerades om och renoverades 1999. Inredningsarkitekt Elisabeth Wahlberg Arkitektkontor AB, Örebro gav bl a kyrkorummets väggar en ny färgsättning och ny armatur. Altaret placerades mitt i lokalen från att tidigare ha varit placerat vid rummets södra vägg. Altarets ben kortades av något och knäfallsbänkarna togs bort.

Ommöbleringen av kyrkorummet och placeringen av altaret i rummets mitt hör samman med en önskan att skapa ett mer intimt kyrkorum, där gudstjänstbesökarna förvandlas från åskådare till aktiva deltagare. Genom att flytta altaret från korväggen till en mer framskjutet position i kyrkorummet kan avståndet mellan präst och församling minskas. Prästen kan förrätta mässan vänd mot församlingen - versus populum.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KARLBERGSKYRKAN inryms i en f d butikslokal i ett större bostadsområde från 1950-talet. Exteriört är byggnaden, liksom stora delar av den omgivande bebyggelsen, förändrad genom tilläggsisolering med korrugerad plåt, men kyrkolokalens vågformiga tak är fortfarande utmärkande. Kyrkorummet präglas av spåren från den ursprungliga inredningen från slutet av 1960-talet och den senaste renoveringen som genomfördes vid 1990-talets slut, då altaret placerades i rummets mitt.

Kyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- att kyrkan, med sin förändrade 1950-talsexteriör och 1960-talsinteriör, har betydelse som tidsdokument i stadsdelen

KARLSDALS KAPELL Karlskoga kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlsdals kapell ligger ca 1 mil nordost om Karlskoga. Området präglas av en skogrik, kuperad natur med flera vattendrag. Här har vattenkraft utvunnits sedan andra halvan av 1600-talet då ett privilegiebrev gavs till en stångjärnshammare i Kortfors. En hovrättskommisarie Carl Daniel Luthman ägde Kortfors i början av 1730-talet. Till sin svärfars ära lät han ändra namnet på bruket till Karlsdal. Förutom en herrgård i tidsenlig karolinerstil lät han också uppföra bland annat bostäder och stallar vid masugnen. 1736 gavs han tillstånd att anlägga en begravningsplats och att uppföra en kyrka i området. Kyrkogården anlades och den första dokumenterade gravsättningen skedde där i slutet av 1780-talet. Någon kyrka uppfördes dock inte under Luthmans tid, istället iordningställdes stora salen i herrgården till kyrksal. Den användes fram till 1842 då det nuvarande kapellet tillkom. Den mest betydelsefulla verksamheten i Karlsdal var gjuteriet som vid 1800-talets mitt var den största producenten av gjutgods i Örebro län. Masungarna blåstes ner 1932 och idag finns nästan bara ruiner kvar efter den betydande verksamheten. Området kring den gamla hyttan utgörs idag av riktintresse för kulturmiljövården och har oreglerad bruksbebyggelse bestående av bland an-

nat herrgård, arbetarbostäder, hyttruin, slagghvarp och kapellet. Hemmanen under Karlsdal avsköndrades 1753 från Karlskoga socken till Karlsdals kapellförsamling. Församlingen, som alltid varit kapellförsamling till Karlskoga, återinförlivades med Karlskoga. 1922.

Till anläggningen hör förutom kapellbyggnaden och begravningsplatsen även en fristående klockstapel (1942). Klockstapeln består av runda stockar med ett spånklätt tälttak. Två klockor hänger ovanför varandra. Den mindre från 1842 göts av smederna vid bruket, medan den större från 1858, tillverkades av Frans Mauritz klockgjuteri i Stockholm. Den skänktes av Maria Christina Lindberg, änka efter den förste brukspatronen Lindberg. På denna klocka finns texten "Sig samle vid mitt ljud till sensta efterti. Ett folk som tackar Gud för frihet, bröd och frid. Given till Carlsdahls kapellkyrka af Maria Lindberg f. Abrahamsson. Gjuten i Stockholm af F.M. Bergholz 1858". Stapeln renoverades 1960.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades redan under 1700-talets andra hälft och den första dokumenterade gravsättningen skedde här 1788 då torparen Erik Andersson gravsattes. Anläggningen angränsar i väster mot en grusad väg, i söder och öster mot tallhed och i norr mot ett område med några fristående bostadshus. En ca två meter hög gran-

häck omgärdar kyrkogården på alla sidor. Två ingångar mot väster där en grusad väg och parkeringsplats finns. På östra sidan finns en öppning i häcken som leder till ett förvarings skjul av plåt. Kyrkogården är uppdelad i två kvarter på södra respektive norra sidan av kapellet. Dessutom finns mot väster respektive öster ett kvarter. I det västra kvarteret, framför ingången till kapellet, finns en stor stenram och en bronskulptur i form av en sittande flicka. I det östra kvarteret finns fyra liggande gravstenar inom ett område omgärdat av järnkättingar hängande på stenpollare. Samtliga gångar är grusade på kyrkogården och alla gravstenar är vända mot öster. Några grusade gravar finns bevarade. På den norra sidan av kyrkogården finns en stor rest natursten, ca tre meter hög.

Kapellet utgörs av ett rektangulärt långhus med sadeltak och vidbyggd lägre och smalare sakristia i öster. Byggnaden vilar på en sockel av natursten och murarna av slaggsten är putsade med spritputs avfärgad i ljus grågult. Ingång sker i väster via en tredelad spetsbågeformad arkad som bärs upp av två gjutna knippepelare. Väggarna bryts upp av spetsbågeformade fönster försedda med brunmålade bågar med masverk av gjutjärn. Solbänkar är klädda med ljus målad plåt. Längs takfoten löper en slätputsad fris och till denna ansluter slätputsade hörnpilastrar. Takfoten är av trä och vitmålad. På det sadelformade taket ligger gråmålad falsad bandplåt. På gavelspetsen i väster finns ett vitmålat kors av gjutjärn. I entréarkadens tre delar sker ingång i mitten via en brunmålad pardörr med speglar, medan de två yttre delarna är försedda med brunmålade gjutjärnsräckan. I de västra och östra gavelspetsarna finns ett runt fönster med masverk av ljus målat gjutjärn. Kring arkaden och de runda fönstren i gavelspetsarna finns en vitmålad, slätputsad kant.

Kyrkorummet är rektangulärt, har vitputsade väggar som bryts upp av spetsbågeformade fönster och täcks av ett brunmålat trätunnvalv. I öster finns ett något förhöjt kor och bakom altartavlan en spetsbågeformad ingång till sakristian. Golvet i långhus och kor är lagda med breda, betsade golvplankor. Mot väster finns en läktare och under denna kapellets ingångsdörr. Öppna, brunlaserade bänkarna från 1950-talet är uppdelade i två kvarter med mittgång och ansluter i väster mot bakväggen. Väggarna är vitmålade och nertill försedda med en spegelindeldad bröstning av plywood som ansluter till bänkarnas bruna färg. Koret avgränsas mot långhuset av ett skrank på var sida om mittgången.

Altartavlan utgörs av en triptyk från 1954 av Ingrid Jövinger. Triptykens två yttre delar är vikbara. Motivet är en vitklädd Kristusgestalt omgiven av 10 manspersoner, varav en är knäböjande framför honom. Altartavlan kröns av ett förgyllt ornament. Altartavlan står på ett brunmålat altare av trä med speglar. Bakom altaret

finns en spetsbågeformad nisch som framifrån bildar inramning till altartavla. Bågen är illusionsmålad för att efterlikna murade kolonetter. Altarringen av trä är femsidig, genombruten och försedd med spetsbågeformade trepassöppningar och kolonetter mellan öppningarna. Altarringen är målad i två bruna nyanser och dess knäfall och överliggare är klädda med gult tyg. I korets norra del finns en sju-sidedigt bruten predikstol av trä. Den är målad i två bruna nyanser och under överliggaren löper i relief en rand med trepass, där emellan treklöver. Här står också en ljusglob och en gråmålad stol. I korets sydöstra hörn står en kopia av Thorvaldsens Kristusbild på en grönmålad piedestal av trä, försedd med trepass. I södra delen av koret finns också en klarlackad orgel i trä. I kyrkorummet hänger fyra takkronor i mässing från 1954 av Ingemar Holmström, Arvika. Orgelläktaren i väster har en hel barriär som är illusionsmålad med kolonner.

Byggnadshistorik

Kapellet byggdes i nygotisk stil 1842 och utgör en av de allra tidigaste exemplen på nygotik i Sverige. Byggnaden uppfördes efter ritningar av arkitekt Fredrik Wilhelm Scholander, som senare blev en av landets främste arkitekter med flera kända byggnadsverk. Vid tidpunkten för kapellets uppförande levde och arbetade han i Paris och i Italien. År 1872 renoverades kyrkorummet och en kopia av Thorvaldsens Kristusbild tillkom. Denna inköptes av brukspatron Carl Danielsson. Vid en renovering 1954 fick kyrkorummet sitt nuvarande utseende. Arbetet som genomfördes under ledning av arkitekt Karl Norberg, innebar bland annat att en del av den äldre inredningen togs bort. Till exempel ersattes bänkar och altartavla av de nuvarande. Predikstolen, som tidigare suttit ovanför altaret, flyttades till korets norra del.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KARLSDALS KAPELL, uppfördes 1842 på en äldre kyrkogård. Karlsdal är nära förknippad med den gamla bruksmiljön med flera bevarade byggnader och lämningar från 1700-talet och framåt vilket ger området dess speciella karaktär av bruksort. Det vita putsade kapellet med plåtklätt sadeltak är ritat av arkitekt Fredrik Wilhelm Scholander och har en stram rektangulär form. Exteriörens nygotiska drag framhävs av de spetsbågiga fönstren med masverk, och entrépartiets portik med knippepelare och låga staket, allt av gjutjärn. Kyrkorummets nygotiska karaktär framhävs i arkitekturen genom det höga taket och de stora masverksfönstren, liksom i den illusionsmålade valvbågen bakom altaret samt i predikstol och altarring med trepass. I övrigt präglas kyrkorummet av 1954 års renovering vad gäller material och färgsättning på altartavla, bänkar med rektangulära gavlar, väggpaneler och läktarbarriär.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kapellet utgör ett i exteriören välbevarat och för svenska förhållanden mycket tidigt exempel på nygotik
- exteriörens föga förändrade karaktär och dess gjutjärnsdetaljer
- interiörens enkla karaktär med ursprungliga inventarier
- illusionsmåleriet i valvbågen bakom altaret
- alla gravstenar är vända mot öster

KARLSKOGA KYRKA

Karlskoga kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlskoga ligger i sydöstra delen av landskapet Värmland, i Örebro län. Kommunen domineras av skogsbygd, med undantag av den öppna odlingsbygden kring sjön Möckeln. Bygden har uppstått i historisk tid. Första gången trakten kring nuvarande Karlskoga omnämns i skriftliga källor är i ett testamente från 1268 då "Mukrisbothor i Nerica" överläts till Riseberga kloster. Från 1300- och 1400-talen finns få uppgifter om det glest bebodda området. I början av 1400-talet gavs privilegier för järnhantering i Wermlandsberg. Enligt en skrivelse undertecknad av Hertig Karl 1586 avskildes då "Möckelns bodar" från Knista socken och den nya socknen kom att kallas för Karlskoga. Den rikliga skogstillgången och vattensystemet kring sjön Möckeln gjorde området till en viktig del av bruksexpansionen. Från 1640-talet och några decennier framåt anlades 14 hyttor och 8 stångjärnshammare vilket gjorde att Karlskoga kring 1600-talets mitt betraktades som egen bergsslag. Flera av bruken var i drift in på 1860-talet.

Kyrkbyn vid Möckelns norra strand blev municipalsamhälle 1897 och 1949 fick Karlskoga stadsprivilegier. Från att ha varit en liten kyrkby har staden, med hjälp av det intelligande Bofors bruk, nu vuxit till den

näst största i Örebro län. Staden har ett oregelbundet gatunät som följer den starkt kuperade terrängen. Den gamla stadskärnan med torget, kyrkan och Ekmansbacken har delvis sanerats och ersatts av ett modernt köpcenter. Öster om centrum ligger områdena Bofors och Björkborn. Här finns spår efter bruket med arbetarbostäder, kanalen, järnvägen och enhetliga bostadsområden för arbetarna. I Karlskoga församling finns förutom den gamla kyrkan i centrum också nyare kyrkor, bland annat Karlbergskyrkan, Österledskyrkan, Söderkyrkan och Lunedskyrkan. Dessutom finns Tavlans kapell, Granbergsdalskapell och Karlsdalskapell. Skogskyrkogården och Östra kyrkogården med tillhörande gravkapell utgör ytterligare kyrkomiljöer i Karlskoga. I anläggningen vid Karlskoga kyrka finns förutom kyrkobyggnaden också en ekonomibyggnad och ett begravningskapell.

Kyrkoanläggning

Kyrkogårdens äldsta del härstammar från 1500-talets slut och är samtida med den första kyrkan. På 1600-talet var kyrkogården rektangulär och så liten att nuvarande kyrka inte skulle rymmas däri. På denna kyrkogård betade djuren och de döda begravdes där det passade. Ett flertal utvidgningar har skett genom åren, den första år 1682. Genom järnvägens dragning på 1870-talet blev den södra gränsen för området bestämd. Mot norr

avgränsades området av Kungsvägen och östra gränsen drogs 1873. Kyrkogården har en rektangulär form och omgärdas av en kallmurad stenmur, med kyrkan i dess nordöstra hörn. Kyrkogården är indelad i kvarter som avgränsas av asfalterade gångar. Vegetationen består av lind, lönn, alm och björk. På ett stort antal gravvårdar, varav några är från 1700-talet och flera från 1800-talet, avspeglas bergshantering genom många olika yrkestitlar.

Kyrkobyggnaden är en timrad korskyrka, med tresidigt avslutat korparti, vidbyggd sakristia i öster samt västtorn. Kyrkan vilar på en stensockel och de spånklädda fasaderna är rödmålade under valmade, spåntäckta sadeltak. Spånorna på fasaden finns i elva olika utföranden och på taket är spånorna rundade förutom i takfoten där de har spetsform. I takfallen finns mot söder och norr takkupor för ljusinsläpp på läktarna. Fönster i fasaden är rundbågade, småspröjsade och brunmålade. Ingång sker genom tornets bottenvåning i väster och i korsarmsgavlarna mot söder och norr. I norr och söder finns små brunmålade vapenhus av trä med kupolformat, spånklätt tak. En brunmålade, rundad dörr med ristade rombmönster leder in i kyrkan. Tornet som är klätt med rundade spånor saknar fönster. Porten mot väster är rektangulär med fiskbensmönster, och försedd med ett överljus. Under takfoten finns åt respektive väderstreck två rundbågade, tjärade ljudluckor. Tornspiran är klädd med kopparplåt och kröns av ett klot, ett kors, en vindflöjel i form av en tupp och allra överst en stjärna. Mot väster finns en rund urtavla vars klockverk slår två gånger per timma.

Kyrkorummet har formen av ett grekiskt kors med ett tresidig, förhöjt kor i öster. Väggarna har en gråmålad bröstpanel och är däröver putsade i ockragult. Taken är täckta av tunnvalv som i koret har framtagna målningar från 1720-talet. I koret finns också en altarpupp i stram barock från 1686 med målningar föreställande Nattvarden, Korsfästelsen, Uppståndelsen och Himmelfärden. Målningarna omgärdas av skulpturer föreställande evangelisterna och apostlarna. På var sida om altartavlan finns ett målat korfönster med, i norr Karl IX och i söder Martin Luther. Framför altaret finns en rund altarring med vitmålade balusterdockor. En marmorerad dopfunt av trä från 1700-talet står placerad framför altarringen. Predikstolen är från 1774 och tillverkad i nyklassicistiskt utförande med trons symboler på korgen. Läktare finns i norr, söder och väster. Dessa har mot mitten utskjutande läktarbarriärer med vitmålade balusterdockor. Orgelfasaden i nyklassicistisk stil från 1850-talet har marmoreringar och förgyllda detaljer.

Rummet har öppna bänkar från 1850-talet som under 1970-talet fått en stark färgsättning i ockragult och rött. Mot koret är flera bänkrader borttagna och i dess

ställe står på norra sidan med lösa stolar och på den södra sidan en flygel. I den södra korsarmen finns en dopplats. Där finns förutom ett litet altare en dopfunt i trä från 1940-talet. Under västläktaren finns läktarunderbyggnader med brudkammare och WC. Mot västväggen under läktaren finns en öppen yta för ljusbärrare, klädavhängning mm.

Sakristian uppfördes ursprungligen som den s.k. Hertigkyrkan under 1500-talets sista år. Den är rikt dekorerad med målningar på både väggar och tak. Väggar- och takmålningar, troligen från 1500-talets slut, är gjorda med nederländska kopparstick som förlagor. Väggar- och takmålningarna är indelade i rektangulära fält med infogade arkadbågar. I bågar- och fälten finns scener föreställande Jesus lidande och död - passionshistorien. På den östra väggen ses korsfästelsen och runt om finns illustrationer av Korset, Petri svärd, penningpungen med de 30 silverpenningarna, Judas med snaran om halsen, Jesu begravning, Jesu uppståndelse och Himmelfärden. Norra och södra långväggarna är täckta med bilder av apostlarna. Den västra väggen är yngre och saknar målningar. Rummet har ett målat tredingstak med dekorativa ornament som imiterar ett s.k. kassetak med grekiska kors. Korset är placerade så att åttakantiga figurer bildas och är dekorerade med sexuddiga stjärnor och blad.

Byggnadshistorik

År 1586 utfärdade Karl IX en skrivelse för herr Olof att bli kyrkoherde i Karlskoga och han försåg den nybildade församlingen med virke från egen skog och uppmanade dem att bygga en kyrka. Hertigkyrkan som den nu kallas, stod färdig i början av 1600-talet. Det var en timrad, rektangulär kyrka med måtten 6,5 x 12 m. Den var täckt av ett sadeltak och hade en friliggande klockstapel. Kyrkan byggdes till åt väster några gånger under 1600-talet. Vid förlängningen 1682 gjordes den s.k. Hertigkyrkan om till sakristia. I det nya koret insattes 1686 den altartavla som fortfarande brukas. Detta år ersattes också den fristående klockstapeln med det nuvarande kyrktornet med spira.

I början av 1700-talet ansågs långhusväggarna så instabila att risk fanns att kyrkan skulle rasa samman. De södra och norra korsarmarna byggdes till 1705-06 och hela kyrkan spånkläddes. Detta utseende har kyrkan ännu idag. 1723 tillkom målningarna i kortaket. De utfördes troligen av Mäster Tobias Utterman, Kristinehamn och hans gesäller. Hela kyrkan målades vit invändigt 1774 och en ny predikstol i sengustaviansk stil skänktes samtidigt till kyrkan av ägaren till Övre och Nedre Bruket i Degerfors, Johan Camitz.

År 1845 kläddes sakristians insida med panel. Vid en renovering 1856-57 fick kyrkan ny stenfot och kyrktaket lagades. Två läktare tillkom, golv och bänkar lagades. Fyra träpilastrar som höll taket ersattes av ställinor.

Väggarna rappades invändigt. Den första orgeln, tillverkad av Zetterqvist & Åkerman, Örebro insattes 1858. Orgelfasaden är bevarad från denna tid. Vid 1800-talets mitt breddades läktarna och de fick sina nuvarande utsvängningar mot mitten.

1891-92 genomgick kyrkan en fullständig renovering efter program av arkitekt Carl-Fredrik Ekholm. Ett nytt altare tillkom och altarringens smidesgrindar byttes ut mot en ny altarring av svarvade balusterdockor. Korgolvet höjdes vilket gjorde att två gravstenar doldes och hela kyrkgolvet lades om. Väggarna kläddes med panel och den nuvarande öppna bänkinredningen insattes. Korfönstrens glasmålningar insattes 1906 och föreställer Karl IX och Martin Luther. En större invändig renovering skedde 1916 då man återfann målningarna i sakristian. De konserverades under ledning av antikvarie Martin Olsson, Stockholm. Ny skåpinredning monterades mot västväggen i sakristian. Kaminer togs bort i kyrkorummet, centralvärme tillkom och källaren under sakristian byggdes. Elbelysning installerades. Väggarna i kyrkorummet dekormålades och bänkarna målades om. Arkitekt var M Dahlander, Örebro.

1946 - 1947 restaurerades kyrkan efter program av arkitekt Einar Lundberg, Stockholm. De övermålade målningarna i kortaket togs delvis fram och konserverades av konservator Olle Hellström, Skara. Även vissa moderniseringar skedde, t ex elektrisk uppvärmning och vatten och avlopp. Under koret fann man tre murade gravar.

1972 - 1973 restaurerades kyrkan efter program av arkitekt Jerk Alton, Kumla. Då lades ett nytt korgolv av brädor. Bänkarna byggdes om, de glesades ut och fick ny färgsättning. Kyrkorummets alla tak rengjordes från färg och äldre dekorerade ytor togs fram. Bland annat på korväggen vid södra läktaren där bilden av två änglar med språkband framträdde. Äldre inredning konserverades. Väggarnas övre putsade del målades i guldockra och den nedre panelade delen målades i grått. Kyrkorummets belysning moderniserades med ny läsbelysning i förgylld koppar. På västläktaren togs alla bänkar bort. Läktarunderbyggnader med brudkammare och kapprum inrättades. Brandlarm och sprinklersystem installerades. Gravhällarna i koret sänktes och lades över med plankor.

En kororgel, ritad av Jerk Alton, insattes 1982. Orgeln på västläktaren byggdes till 1985. Ett arbete som utfördes av Walter Thür Orgelbyggeri AB. Sakristian renoverades 1985 under ledning av arkitekt Jerk Alton då målningarna konserverades och ny textiltävlings samt ny belysning insattes.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KARLSKOGA KYRKA är i sina äldsta delar från 1500-talets slut och är därmed stadens äldsta byggnad. Den avspeglar bruksetableringen och befolkningsökningen i området under 1600- och 1700-talen. Den korsformade kyrkan är efter tillbyggnader vid 1700-talets början exteriört välbevarad och utgör ett fint exempel på barockens träkyrkobyggnadskultur i regionen. Golvet i kyrkans västra del sluttar kraftigt mot väster. Kyrkorummet präglas av flera tidsskikt med altartavla från 1686 i stram barockstil och målningar i korets valv från 1723. Predikstolen från 1774 är utförd i sengustaviansk stil. Från 1800-talets mitt märks orgelfasad i nyklassicistisk stil samt läktarbarriärer och altarring med svarvade balusterdockor. De tidstypiska öppna bänkarna är från 1800-talets slut. Rummet präglas också av 1940-talets återrestaurering med framtagande av takmålningar i koret. Dagens kraftiga färgsättning på bänkar, liksom genomförd anpassning till ökade krav på ett mångsidigt användande av kyrkorummet, härrör från renoveringar från 1900-talets slut av arkitekt Jerk Alton, Kumla. Målningarna i den äldsta kyrkans kor, som sedan 1700-talets början används som sakristia, har ett konst- och kulturhistoriskt högt värde och avspeglar det svenska efterreformatoriska kyrkmåleriet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka och kyrkogård utgör en samlad miljö med 500-årig kontinuitet och fungerar som historisk symbol och tidsdokument i den moderna stadsmiljön
- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för barockträkyrkobyggnaden i Bergslagsområdet
- sakristian och dess målningar är ett nationellt omistligt kulturarv och så ömtåligt att endast varsamma underhålls- och konserveringsåtgärder är tänkbara
- kyrkorummets prägel av fyra tidsskikt; altarpuppens från 1686, dopfont, takmålningar i kor och predikstol från 1700-tal, orgelfasad, altarring, läktarbarriärer och bänkar från 1840-talet samt bänkarnas dominerande färgsättning från 1980-tal
- det välvda kortakets bevarade dekormåleri
- det västra vapenhusets ålderdomliga karaktär med gammalt stocklås, treadingstak och inbyggda skåp
- kyrkogården med sina häckomgärdade gravplatser hör till de bäst bevarade i Örebro län

LUNEDSKYRKAN

Karlskoga kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlskoga ligger i sydöstra delen av landskapet Värmland, i Örebro län. Europaväg 18 går i öst-västlig riktning genom kommunen med förbindelse mellan Stockholm och Oslo. Kommunen domineras av skogsbygd, med undantag av den öppna odlingsbygden kring sjön Möckeln där fyra vattendrag mynnar ut: Timsälven, Svartälven, Imälven och Valån.

Bygden har uppstått i historisk tid och omnämns första gången i skriftliga källor år 1268. Den rikliga skogstillgången och vattensystemet kring sjön Möckeln gjorde området till en viktig del av bruksexpansionen. Från 1640-talet och några decennier framåt anlades 14 hyttor och 8 stångjärnshammare vilket gjorde att Karlskoga kring 1600-talets mitt betraktades som egen bergsslag. Flera av bruken var ännu i drift in på 1860-talet. Kyrkbyn vid Möckelns norra strand blev municipalsamhälle 1897 och 1949 fick Karlskoga stadsprivilegier. Från att ha varit en liten kyrkby har staden, med hjälp av det intilliggande Bofors bruk, nu vuxit till den näst största i Örebro län. Nora - Karlskoga järnväg öppnade för trafik i början av 1870-talet, något som gynnat ortens tillväxt. Bofors har under de senaste hundra åren genomgått flera omstruktureringar och produktionen

har allt mer kommit att inriktas mot försvarsindustrin. Näringslivet domineras idag av försvarsindustrin genom Saab Bofors Dynamics AB och Bofors Defence AB. Lunedskyrkan ligger vid Lunedets friluftsområde, ca 1 mil nordväst om Karlskoga. Området är präglad av den järn- och bergshantering som bedrivits i trakten från 1600-talet och fram till 1900-talets början. Strax öster om kyrkan flyter vattnet i Bergslagskanalen förbi och vid Knappforsen finns flera äldre byggnader i slaggsten bl a en handelsbod och kvarn. Nordväst om kyrkan ligger en äldre bergsmansgård. Miljön har 1985 kompletterats med en modern kyrka och en fristående klockstapel. Den används sommartid och brukar därför kallas Karlskogas sommarkyrka.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten norr, öster och väster om kyrkan består av vidsträckt öppna gräsytor. Framför det glasade partiet vid koret mot söder, breder en betad hagmark ut sig, som under sommarhalvåret fylls med betande kor. Längre bort syns sjön Lonnen, som utgör en del av Bergslagskanalen. Framför kyrkans entré finns en asfalterad yta som ansluter till områdets asfalterade vägnät. Asfalten bryts upp av en rundel med ett prydnadsträd, hängkaragan. I anslutning till entrén finns en fristående klockstapel som omgärdas av en gräsmatta som möblerats med bänk och bord.

Kyrkan är uppbyggd av prefabricerade element i trä som vilar på en grund av gjutna betongplintar. Grunden har delvis klätts in med omålade brädor. Fasaderna är klädda med vitmålad, ohyvlad lockpanel. Kyrkorummets mitt markeras i exteriören med ett brant sadeltak. Runtom sadeltaket, utmed entréfasaden och långsidorna, breder en låg, närmast barackliknande, byggnad ut sig. Korväggen i söder består till sin nedre del av ett glasat parti. Även överdelen i den norra gaveln är glasad. Under takfoten på det branta sadeltaket löper smala, horisontella fönsterband. Partierna över och under fönstren på kyrkans långsidor har klätts med blåmålad plywood. På korväggens mitt finns kraftiga konsoler i metall som bär upp tre metallbjälkar. Gallerverket är förmodligen tänkt att ge en intressant skuggverkan i koret. Sadeltaket är belagt med svart shingel (papp) och på den lägre omkringliggande byggnadskroppen med flackt tak ligger vanlig papp. Sadeltakets nock är plåtklädd. Kyrkans regnvattensystem utgörs av fotrännor och svarta stuprör. Kyrkans utomhusbelysning består av väggfasta armaturer.

Kyrkorummet är orienterat i nord-sydlig riktning med en rakt avslutad korvägg i söder. Byggnadens takkonstruktion är öppen och det branta sadeltaket över kyrkans mitt ger volym åt kyrkorummet. På var sida om det rektangulära rummet ansluter två "sidoskepp" med betydligt lägre takhöjd. I varje hörn av kyrkobyggnaden finns kvadratiska förvaringsutrymmen. Ett glasat dörrparti mot kyrkans entré gör att ett vapenhus/förrum bildas. Kyrkorummets ytskikt på golv, väggar och tak är uppbyggda av olika typer av trämaterial. De stora glasade partierna i södra och norra gaveln samt de smala horisontella fönsterbanden under sadeltakets takfot ger ljus åt rummet, men även direktkontakt med landskapet utanför.

Kyrkan har ett lackat furugolv. I mittgången och in under altaret ligger en rosa nålfiltsmatta. Väggarna är klädda med stående, vitlaserad, spontad panel. I taket är den spontade panelen obehandlad. Över mittskeppet finns vita dragband i metall. Sidoskeppens ytterväggar är försedda med fönster, åtta stycken, fyra på var sida. Den glasade norrgaveln, korväggens glasade parti och de horisontella fönsterbanden under takfoten förser kyrkorummet med ljus från alla håll. Fönstren och det glasade dörrpartiet är utförda i trä. Korets placering mot söder har sannolikt sin förklaring i den vackra och vidsträckt utsikten åt det hållet, vilket 1985 ansågs viktigare än den traditionellt liturgiska öst-västliga riktningen, med kor och altare i öster. Altare, knäfallsbänkar och predikstol är enkelt utformade i ljust trä, björkfanér. Korväggen pryds av ett brunbetsat träkors. Vid sidan om koret finns psalmmummertavla i trä med siffror i tunn björkfanér. Altaret är placerat mitt framför den glasade korväggen och framför det står knäfallsbänkarna. Predikstolen står intill, förskjutet till

det sydöstra hörnet. Till kyrkan hör en dopfont i betsad bok med cuppa av tenn. Dopfonten flyttas in från sakristian till kyrkorummet vid behov. I varje hörn av kyrkobyggnaden finns kvadratiska förvaringsutrymmen, som används som sakristia, förråd, kapprum, pentry och toalett. Kapprum och toaletter ligger i anslutning till vestibulen. Det dörrförsedda och glasade partiet som delar av kyrkorummet från vestibulen har ett gulfärgat, knottrigt glas och vestibulens väggar är klädda med tapet.

Kyrkorummet är möblerat med lösa stolar som kopp-lats samman. Stolarna är utförda i ljust trä med tygsits och har placerats i två kvarter så att en mittgång fram till altaret bildas. Stolarna och predikstolen har förmodligen tillkommit i samband med flytten av kyrkan. Kyrkan har armaturer i trä, mässing och glas från 1960-talet. De är placerade utmed kyrkans långsidor, under fönsterbanden. I kyrkans nordöstra del är en digital orgel placerad. Denna är av märket Allen och har två manualer och pedal. Orgelns fasader är klädda med brun ekfanér. I kyrkan finns även ett piano.

Byggnadshistorik

Lunedskyrkan är en så kallad vandringskyrka från 1969, tillverkad av Oresjö Sektionshus AB, Smålands Anneberg. Kyrkan tillkom som ett led i den så kallade "småkyrkorörelsen" som startade under 1950-60-talen. Urbaniseringen under efterkrigstiden innebar en inflyttning till städerna men även en utflyttning till nya bostadsområden i städernas utkanter. I de nya stadsdelarna behövdes kyrkobyggnader och en enkel och snabb lösning var att uppföra vandringskyrkor som på sikt kunde ersättas av permanenta kyrkobyggnader och således vandra vidare. De första prefabricerade vandringskyrkorna uppfördes i Göteborg och fick sedan efterföljare på många håll i landet. Företaget Oresjö sektionshus AB startade 1956 och var till en början inriktat på förläggingsbyggnader, bodar och vagnar. Under 1960-talet kom företaget att tillverka allt fler skolor, förskolor och kontor. Bolaget byggde också vissa specialbyggnader, bl a tillverkades 32 sektionstillverkade kyrkor som relativt snabbt kunde uppföras i de nya bostadsområden som kom till under 1900-talets andra hälft. Ringtorpskyrkan i Helsingborg, Bodals kyrka på Lidingö och Länsmansgårdens kyrka, Biskopsgården i Göteborg, är några exempel som står kvar på sina ursprungliga platser, medan många andra har ersatts med mer permanenta kyrkor.

Kyrkobyggnaden uppfördes ursprungligen som Söderkyrkan i Karlskoga. När den nya Söderkyrkan uppfördes 1985 flyttades kyrkan till Lunedets friluftsområde. Ett område som inköptes av Karlskoga kommun redan på 1940-talet.

I samband med flytten av kyrkan 1985 skedde en omfattande renovering av byggnaden. Kyrkan fick en ny panel på ytterväggarna och ett nytt dörrparti i aluminium sattes in vid entrén. Fönsterpartiet vid koret minskades från att tidigare gått ända ut i hörnen. Partierna av gult, knotttrigt glas sattes igen och övrig fönsterbåge byttes ut.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

LUNEDSKYRKAN, från 1969, är ett kataloghus av trä i form av en vandringskyrka, som speglar 1960-talets tidsanda med flyttbar konstruktion och tidsenliga material. Kyrkorummets ljus och med stor glasöppning i söder, samspelar i högsta grad med det omgivande landskapet. Rummet har en medveten ljusgestaltning med glasat korparti, horisontella fönsterband utmed långsidorna och glasat gavel mot norr.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- byggnaden är ett exempel på en sk vandringskyrka och har betydelse som tidsdokument från 1960-talet
- den glasade korväggens betydelse för kyrkorummets helhet

SÖDERKYRKAN

Karlskoga kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlskoga ligger i sydöstra delen av landskapet Värmland, i Örebro län. Europaväg 18 går i öst-västlig riktning genom kommunen med förbindelse mellan Stockholm och Oslo. Kommunen domineras av skogsbygd, med undantag av den öppna odlingsbygden kring sjön Möckeln där fyra vattendrag mynnar ut: Timsälven, Svartälven, Imälven och Valån.

Bygden har uppstått i historisk tid och omnämns första gången i skriftliga källor år 1268. Den rikliga skogstillgången och vattensystemet kring sjön Möckeln gjorde området till en viktig del av bruksexpansionen. Från 1640-talet och några decennier framåt anlades 14 hyttor och 8 stångjärnshammare vilket gjorde att Karlskoga kring 1600-talets mitt betraktades som egen bergsslag. Flera av bruken var ännu i drift in på 1860-talet. Kyrkbyn vid Möckelns norra strand blev municipalsamhälle 1897 och 1949 fick Karlskoga stadsprivilegier. Från att ha varit en liten kyrkby har staden, med hjälp av det intilliggande Bofors bruk, nu vuxit till den näst största i Örebro län. Nora- Karlskoga järnväg öppnade för trafik i början av 1870-talet, något som gynnat ortens tillväxt. Bofors har under de senaste hundra åren genomgått flera omstruktureringar och produktionen

har allt mer kommit att inriktas mot försvarsindustrin. Näringslivet domineras idag av försvarsindustrin genom Saab Bofors Dynamics AB och Bofors Defence AB.

Staden har ett oregelbundet gatunät som följer den starkt kuperade terrängen. Den gamla stadskärnan med torget, kyrkan och Ekmansbacken har delvis rivits och ersatts av ett modernt köpcenter. Norr och öster om centrum ligger områdena Bofors och Björkborn. Här finns spår från brukens tidigare verksamhet med arbetarbostäder, kanalen, järnvägen och enhetliga bostadsområden för arbetarna. Söderkyrkan är belägen i stadsdelen Skrantahöjden, strax söder om Karlskogas mest centrala delar. Stadsdelen bebyggdes främst under efterkrigstiden och Söderkyrkan omges idag av tidstypisk bostadsbebyggelse uppförd främst under 1940- och 50-talen. Kyrkan är placerad vid en säckgata strax norr om Skranta torg. Kring torget ligger ett flertal affärer och ett servicehus placerat på ett för 1950- och 60-talen tidstypiskt manér. Anläggningen består förutom kyrkobyggnaden av en fristående klockstapel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten kan närmast beskrivas som en kultiverad skogsbacke. Norr, väster och söder om byggnaden breder mindre skogspartier ut sig. Mot öster finns öppna gräsytor och kyrkan ligger exponerad mot den livligt

trafikerade Skrantahöjdsvägen. Genom byggnadens utsträckta byggnadsform bildas en avskärmad kyrkbacke i västerläge. Platsen är ansluten till gångvägssystemet i området. Kyrkbacken är belagd med rektangulär betongsten och möbleringen består främst av parkbänkar, stenblock samt växtlighet i form av björkar, cypresser och rododendron. Öster om byggnadskomplexet breder öppna gräsytor ut sig mot Skrantahöjdsvägen. Genom området går ett asfalterat gångstråk och äldre träd och stenmurar ramar in miljön. I anslutning till den mindre parkeringen norr om kyrkan står den fristående klockstapel.

Kyrkokomplexet har en oregelbundet formad byggnadskropp som närmast kan liknas vid en V-form. Genom sin höga resning och de stora fönstren är det femsidiga kyrkorummets markerat i exteriören. Kyrkorummets utgör centrum i anläggningen, där församlingshem och övriga lokaler för den kyrkliga verksamheten inryms i snedställda, lägre byggnader. Den fristående klockstapeln och kyrkorummets med den höga korväggen markerar kyrkan i gatubilden. Ett återkommande tema i byggnadens exteriöra och interiöra formspråk är de avfasade hörnen. Byggnadskroppens hörn har skurits av för att på så vis mjukt smyga sig in i omgivningen, samtidigt håller denna form samman den utspridda byggnadskroppen i en enhet.

Byggnadskomplexet har grund av betong och större delen av byggnaden omgärdas av en betongstenskant. Anläggningens fasader är klädda med ett ljust brunrött fasadtegel lagt i 8-skifts munkförband med springande kopp. De massiva tegelfasaderna bryts upp genom att vissa fönster inramats med en ohyvlad panel målad i en aprikos kulör. Kyrkans tak är belagda med ljusgrå, bandtäckt, fabriksbehandlad plåt. Spelet mellan kyrkans olika takfall, ofta med avfasade hörn, bidrar till att skapa kyrkans speciella karaktär. Takfoten har klätts in med träpanel, även den i en aprikos kulör. Över kyrkorummets mitt har taket förhöjts likt en lanternin som avslutas i var ände med ett stort åttkantigt fönster. De flesta av byggnadskomplexets vita aluminiumfönster har en avfasad överkant. Kyrkan har sin huvudentré mot kyrktorget, men byggnaden kan också nås genom personalentrén i norr eller entrén till barn- och studielokalerna i söder. Entrépartierna är utförda i lackad metall med aprikos kulör.

Kyrkorummets femsidiga planlösning är utgångspunkten för hela byggnadskomplexets form. Koret är diagonalt placerat mot ytterväggen i öster. Korväggen är vinklad. Rummet har en hög och oregelbunden takform där mittaxeln markerats med ett förhöjt parti, en lanternin. Kyrkan har en originell planlösning, där kyrktorget strax innanför huvudentrén utgör byggnadens geometriska centrum. Här öppnar sig perspektiven åt tre håll: rakt fram, mot öster, kyrkorummets och kyrkans

kor, mot norr församlingssalarna och i söder barn- och studielokalerna. Även sakristian kan nås direkt från kyrktorget. Genom vikväggar kan de två församlingssalarna bli en del av kyrkorummets, utan att ögonkontakten med altaret och predikstolen bryts. Kyrktorget har liknats vid en välkomnande famn med två armar för församlingsändamål.

Kyrkorummets korvägg och väggen mot kyrktorget är uppbyggd av vitslammat tegel. I övrigt är kyrkorummets väggar klädda med fanerade, vitlaserade träskivor, som indelats i fält för att bryta upp de stora ytorna. Innertaket är panelklätt och målat i en ljusblå kulör. Golvet är belagt med kvadratiska, gula klinkerplattor. Kyrkans fönster har vita bågar utförda i trä och aluminium. Det mest påtagliga är de åttkantiga fönstren i var ände av taklanterninen som förmedlar kyrkorummets huvudsakliga dagsljus. Väggarna på var sida om koret har försetts med tre fönster med avfasade överkanter. Kyrkorummets nödutgångar har glasade dörrar med spröjs. Mot kyrktorget leder en laminerad dörr, omgärdad av ett större spröjsat glasparti. Laminatdörrar har använts genomgående i kyrkobyggnaden och entrépartier har utförts i lackad metall. Färgsättningen med pastellfärger, företrädesvis aprikos och ljusblått, är genomgående i hela kyrkans interiör. Vid valet av textilier mm medverkade kyrkoarkitektens fru, Kerstin Feldt.

Koret domineras av altarprydnaden, en triptyk med målade och snidade träreliefer föreställande Jesus i Getsemane, Uppenbarelsen och Missionsbefallningen. Altarprydnaden liksom de anslutande psalmnummertavlorna är utförda av Harry W Svensson i Fägre utanför Töreboda. Kyrkorummets inventarier, altarbord, predikstol, dopfunt, knäfall/altarring och psalmbokförvaring är ritade av arkitekt Janne Feldt. Ljus bok har använts som material, utformningen är enkel och sparsmakad och samtliga möbler är flyttbara. Dopfuntens cuppa är av mässing. Orgeln med sex stämmor är byggd 1990 av Walter Thür Orgelbyggeri AB i Torshälla och orgelfasaden är ritad av Janne Feldt. Orgeln har ett helmekaniskt system med 17 stämmor fördelade på två manualer och pedal. Orgeln är utförd i furu som laserats i vitt och aprikos. Partierna ovanför piporna pryds av vita liljor. I kyrkorummets finns också en cembalo och ett piano. Den femsidiga rumsformen är akustiskt fördelaktig. Kyrkorummets mässingsarmaturer, som dels hänger ner från innertaket, dels sitter fästade som väggglampetter vid fönstren har ritats av Janne Feldt. Kyrkorummets är möblerat med lösa, kopplade stolar utförda i ljus bokträ med tygklädd sits. Stolarna har placerats i två kvarter så att en mittgång bildas.

Byggnadshistorik

Redan 1969 skedde en decentralisering av församlingens verksamheten i Karlskoga genom att en s.k. vandrings-

kyrka uppfördes i den då nybebyggda stadsdelen Skranthöjden. Tidigare hade kyrklig verksamhet i området bedrivits i en källarlokal i hyreshusen vid Skogsrundan. Kyrkan kom att placeras i ett område avsett för parkändamål. Kyrkans sektioner fogades samman och placerades på träslipers liggande på en grusbädd. I anslutning till kyrkan fanns en klockstapel. Vid 1980-talets början hade kyrkan blivit alldeles för trång och var i ett akut behov av renovering.

År 1982 började en ny kyrka projekteras, Söderkyrkan, ritad av arkitekt Janne Feldt, Skanark arkitektbyrå, Karlstad. Han var redan känd i Karlskoga församling efter uppdraget med Österledskyrkan 1980-81. Inför uppförandet av en ny kyrka engagerades både tjänstemän och politiker i församlingen för att de nya lokalerna skulle bli så ändamålsenliga som möjligt. Ett tiotal andra kyrkobyggnader besöktes i studiesyfte. Frågor som om kyrkan skulle inredas med fasta bänkar eller lösa stolar eller exteriört kläs med tegel eller trä bestämdes av byggnadskommittén. Den nya Söderkyrkan på knappt 900 kvm började uppföras 1985 efter att den gamla kyrkan hade flyttats till Lunedets friluftsområde ca 1 mil nordväst om Karlskoga. Kyrkan tillkom som ett sent led i den så kallade "småkyrkorörelsen" som startade under 1950-60-talen. Urbaniseringen under efterkrigstiden innebar en inflyttning till städerna men även en utflyttning till nya bostadsområden i städernas utkanter. De nya stadsdelarna behövde kyrkobyggnader, småkyrkor, som kunde skapa en naturlig gemenskap mellan församlingsborna på ett sätt som stadsförsamlingarna ofta var för stora för att göra. I de kyrkor som uppfördes fanns förutom kyrkorummets därför också olika slag av församlingslokaler.

Efter uppförandet har kyrkan förändrats marginellt. En orgel tillkom 1990. Ett ljudmanöverbord införskaffades efter att det separata rum som arkitekten tillskapat i anslutning till kyrkorummets entré inte visade sig fungera på tillfredställande sätt.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SÖDERKYRKAN, uppförd 1985 efter ritning av arkitekt Janne Feldt från Karlstad, är belägen i ett bebyggelseområde från 1950-talet. Kyrkans arkitektur har en genomgående detalj- och materialbearbetning i såväl exteriör som interiör och ett utmärkande tema är de avfasade hörnen. Kyrkorummets har en originell femsidig planlösning med en medvetet arkitektonisk ljusgestaltning med ljusinsläpp genom en fönsterförsedd taklanternin. I huvudsak är samtliga inventarier skapade av arkitekten medan koret domineras av en snidad och målad trärelief, en triptyk, utförd av konstnären Harry W Svensson, från Fägre utanför Töreboda. Söderkyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan med integrerad församlingsdel är ett exempel på en för stiftet betydelsefull kyrkoarkitektsverk och kyrkobyggnad från tidigt 1980-tal
- kyrkorummets genomtänkta ljusförling genom lanternin och gavelfönster
- de samtida inventarierna, ritade av arkitekten Janne Feldt

TAVLANS KAPELL

Karlskoga kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Tavlans kapell är beläget cirka 10 km nordväst om Karlskoga samhälle. Trakten kännetecknas av ett öppet jordbrukslandskap med flera småjordbruk i en mjukt kuperad terräng. Kapellet ligger på en markerad åsrygg med en stupande ravin söder om bygganden.

I början av 1900-talet kände man i bygden behov av en gemensam samlingslokal för bland annat föreläsningar, gudstjänster, logearbete och annat föreningsarbete. Med gemensamma krafter samlades byggmaterial och pengar in och flera personer ställde upp med dagsverken. En tomt ställdes till förfogande av småbrukaren Karl Olson från Tavlan.

Anläggningen består förutom kyrkobyggnaden (uppförd 1912 och invigd som kyrkorum 1921) också av en fristående klockstapel (1968). Den står placerad öster om kapellet och har två ben av rundvirke, medan stapelns tredje stötta utgörs av ett utdraget hörn från det spånklädda taket. Stapeln innehåller en klocka.

Kyrkoanläggningen

Kapellet ligger på hemmanet Tavlan som består av ett 10-tal fastigheter varav några är äldre jordbruksfastigheter

med några ekonomibyggnader bevarade. Bebyggelsen i övrigt domineras av bostadsbebyggelse av varierande ålder. Kapellet ligger i den södra delen av gårdsansamlingen med klockstapeln som en tydlig markör. Kapelltomten som ligger alldeles intill den asfalterade vägen, avgränsas mot vägen av ett trästaket. Resten av tomten är öppen mot de angränsande gräs- och naturmarksytorerna. Marken kring kapellet består av gräsmatta med några enstaka stora träd. Vid södra gaveln finns ett antal buskar i en rabatt intill husväggen. Kapellet ligger med långsidan mot vägen med ingång via ett vindfång i direkt anslutning till öppningen i staketet. En plattlagd gång innanför staket, och parallellt med vägen, leder från kapellets vindfång till klockstapeln.

Kapellet är uppfört av timmer i en nyklassicistisk stil. Byggnadskroppen är rektangulär och klädd med liggande vitmålad panel. Kapellet vilar på en gråmålad, putsad sockel, delvis i souterräng och täcks av ett sadeltak. Byggnaden är orienterad i nord-sydlig riktning och kyrksalen markeras i den södra delen av rektangulära, höga fönster försedda med tvärpost, lösa spröjs och vita foder. Ett vindfång är vidbyggt på den nordvästra sidan. Den har väster och vägen en rektangulär, brunmålad dubbelpört av trä, försedd med rombmönster. Mot söder respektive norr finns ett fönster med en sexuddig stjärna. Sadeltaket är lagt med tvåkupigt tegel och

takfoten försedd med takfotstassar. Vindskivor är brunmålade medan övriga snickerier och vattenavrinning är målade likt fasaden. På gaveln mot söder finns ett brunmålat kors.

Kyrkorummet är rektangulärt med förhöjt, rakt avslutat korparti i söder. Mot norr finns en läktare med slät, lackad läktarbarriär. Väggarna är klädda med vävtapet och gulmålade. Det höga taket som är brutet med en plan mittdel och sluttande sidor, är klätt med skivor och vitmålat. Mot öster och väster finns tre stora rektangulära fönster försedda med vita genomsläppliga gardiner. Golvet är lagt med lackad furu och gråmålade, öppna träbänkar bildar två kvarter med en mittgång.

Koret, som nås via tre trappsteg, avgränsas på var sida av mittgången av släta, lackade skrank av trä. De är tillverkade av skivmaterial och har rundade hörn mot mittgången. I mitten står ett rektangulärt grått altare av trä. Ovanför detta hänger en skuren altartavla av trä föreställande tre män med mantlar stående i ett sädesfält. Altartavlan är tillverkad av konsthantverkare Hjalmar Bergsten. På vänster sida står en slät, brunmålad predikstol/ambo och på den högra sidan finns en orgel. Dopfunt av trä föreställande en ängel som på sitt huvud bär upp en dopskål av silver står undanställd i korets bakre del när den inte används. Kormatta från 1982 är skänkt av textilkonstnärinna Anne-Marie Frisk. Mattan av ull är tillverkad i flossateknik och dess dominerande färger är grönt, lila, gult och blått. I mittgången ligger en grågul matta av heltäckningstyp.

Under läktarens västra del finns en vitmålad pardörr till vindfånget. Här går en trappa upp till läktaren och här finns plats för klädavhängning. Mitt på läktarbarriären i norr går en vitmålad murstock mellan golvet och taket. En kamin har tidigare stått här, men platsen rymmer nu förvaring åt psalmböcker. Under läktarens östra del är en sakristia inrymd och i denna finns nedgång till en källarvåning.

Byggnadshistorik

Byggnaden uppfördes som Tavlans samlingshus 1912. Detta efter att fyra män gått samman för att få tillstånd att uppföra ett samlingslokal norr om Karlskoga. Byggmästare var Carl Eriksson, Stolphagen. 1915 skänktes byggnaden till Karlskoga församling och 1921 iordningställdes byggnaden med altare, predikstol och sakristia. I och med det ändrades också namnet till Tavlans kapell. 1952 ordnades kök och samlingshall i den då nygrävda källarvåningen. Samtidigt inrättades också en sakristia under den östra delen av läktaren. Klockstapeln invigdes den 15 december 1968. En mulltolett inrättades i vindfånget i början av 2000-talet. Från samma tid är panel och fönster. Fönstren är pivåhängda och har löstagbara spröjs i ytterbågarna.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

TAVLANS KAPELL, uppfört 1912 som samlingslokal av och för bygdens folk, skänktes några år efter sitt uppförande till Karlskoga församling. 1921 inreddes kapellet med altare och predikstol och gavs sitt nuvarande namn. Kappellets exteriör kännetecknas, trots ombyggnad, av en enkel nyklassicistisk stil med vitmålad liggande panel. Kyrkorummet har en enkel frikyrkokaraktär med mycket ljus från de stora fönstren och inslag från olika tider; lösa bänkar, möjligen från 1910-talet, lackade korskrank och altartavla troligen från 1950-talet. Pivåfönstren liksom väggarnas gulmålade vävtapet är påtagliga inslag från sent 1900-tal. En viktig sakral prägel åt kapellet och dess miljö ger sedan 1968 den fristående klockstapeln.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- exteriörens nyklassicistiska karaktär
- interiörens ljusa och enkla karaktär
- klockstapelns annorlunda utformning och dess betydelse för upplevelsen av kyrkomiljön

ÖSTERLEDSKYRKAN Karlskoga kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlskoga ligger i sydöstra delen av landskapet Värmland, i Örebro län. Europaväg 18 går i öst-västlig riktning genom kommunen, med förbindelse mellan Stockholm och Oslo. Kommunen domineras av skogsbygd, med undantag av den öppna odlingsbygden kring sjön Möckeln där fyra vattendrag mynnar ut: Timsälven, Svartälven, Imälven och Valån. Bygden har uppstått i historisk tid och omnämns första gången i skriftliga källor år 1268. Den rikliga skogstillgången och vattensystemet kring sjön Möckeln gjorde området till en viktig del av bruksexpansionen. Från 1640-talet och några decennier framåt anlades 14 hyttor och 8 stångjärnshammare vilket gjorde att Karlskoga kring 1600-talets mitt betraktades som egen bergsslag. Flera av bruken var ännu i drift in på 1860-talet. Kyrkbyn vid Möckelns norra strand blev municipalsamhälle 1897 och 1949 fick Karlskoga stadsprivilegier. Från att ha varit en liten kyrkby har staden med hjälp av det intelligande Bofors bruk nu vuxit till den näst största i Örebro län. Nora - Karlskoga järnväg öppnade för trafik i början av 1870-talet, något som gynnat ortens tillväxt. Bofors har under de senaste hundra åren genomgått flera omstruktureringar och produktionen har allt mer kommit att inriktas mot försvarsindustrin.

Näringslivet domineras idag av försvarsindustrin genom Saab Bofors Dynamics AB och Bofors Defence AB. Staden har ett oregelbundet gatunät som följer den starkt kuperade terrängen. Den gamla stadskärnan med torget, kyrkan och Ekmanbacken har delvis rivits och ersatts av ett modernt köpcenter. Norr och öster om centrum ligger områdena Bofors och Björkborn. Här finns spår från brukens tidigare verksamheter med arbetarbostäder, kanalen, järnvägen och enhetliga bostadsområden för arbetarna.

Österledskyrkan ligger i stadsdelen Sandviken, vid Österleden, en genomfartsled i östra delen av Karlskoga. På andra sidan av Österleden ligger stadsdelen Brickegården. Kyrkan är belägen i en sydsluttning i ett öppet grönområde vid den s.k. Maskullen. Den närmast anslutande bebyggelsen ligger längre söderut, mot E18, i form av en restaurangbyggnad och en bensinmack. I nordväst, på andra sidan kullen ligger Österledsskolan och Sandvikensskolan. Anläggningen består förutom kyrka av en klockstapel som delvis är sammanbyggd med kyrkan genom att de sammanbinds av huvudentréns skärmtak.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten kring Österledskyrkan är kuperad med mjuka terrängformer och vidsträckta gräsytor. På kul-

len ovanför finns en trädplantering. Kyrkan kan nås dels från huvudentrén i väster dels från ingången i souterrängvåningen mot söder. Vid huvudentrén mot parksidan bildas en från trafiken avskild kyrkbacke. Marken är belagd med betongplattor och har möblerats med bänkar, cykelställ och buskar. Den högresta korväggen markerar kyrkorummet mot Österleden. Söder om byggnaden löper ett livligt trafikerat gångstråk och på andra sidan ligger parkeringen.

Kyrkokomplexet består av en oregelbundet rektangulär souterrängbyggnad. Ena hörnpartiet upptas av kyrkorummet och fasaderna utgörs där av slutna murytor i tegel. Kyrkorummet är främst markerat i exteriören genom de bågformade plåttäckta takfallen i två nivåer med mellanliggande fönsterband, som ger ljus åt kyrkorummet. Koret har markerats med ett kors vid den östra gaveln. Kyrkan är sammanbyggd med samlingslokaler och andra utrymmen för den kyrkliga verksamheten, som delvis är förlagda till underliggande souterrängvåning. Klockstapeln är placerad i anslutning till kyrkans huvudentré. Kyrkan vilar på en betonggrund och väggarna är klädda med ljus brunrött tegel som arkitekten beskrivit som "läderfärgat med trädstrukna yta". Teglet är lagt i löpförband med en 1/2-stens förskjutning. Kyrkan har ett inklätt takutsprång med ohyvlad beigemålad panel, som ger takfoten en svängd form. Taket är belagt med bandtäckt plåt i en beigeorange kulör. Fönster och dörrar är utförda i trä och aluminium med mörkbrun kulör. Entrén i söder har dörrparti i grön kulör.

Kyrkorummet är rektangulärt och enhetligt utformat. Det är något bredare än djupt men kan enkelt utvidgas genom att en vikvägg mot anslutande samlingsal dras undan. Korväggen vetter mot öster och hela kyrkorummet har samma golvnivå. På kyrkorummets golv ligger ekparkett. Väggarna är klädda med samma brunröda tegel som byggnadens fasader. Upp till har väggarna en veckad form, vilket medför att små nischer bildas. Det panelklädda innertaket följer yttertakets bågform. Väggarnas gavelpartier har klätts med diagonalställd träpanel, vilket smälter samman med takets panel. Ett horisontellt fönsterband vidnocken ger överljus till kyrkorummet. Den öppna takkonstruktionen med synliga limträbalkar blir en del av den arkitektoniska gestaltningen. Vid limträbjälkarnas fästen syns kraftiga beslag, målade i en gul kulör. Vid entréerna till förhallen finns pardörrar i furu med stora mässinghandtag. Övriga dörrar mot kyrkorummet är klädda med furufaner och har mörkare vertikala och horisontella skåror. Vid orgeln i nordväst och rummets sydöstra hörn finns brunbetsade fönsterpartier i trä och aluminium. På var sida om korväggen finns två sidofönster som är fästade direkt i murverket, utan synlig karm eller båge, vilket ger intrycket av direktkontakt med grönyrtorna utanför.

Kyrkorummets gestaltning och materialval är tidstypiskt för 1980-talets småkyrkobyggande. Samtliga inventarier har gjorts flyttbara för att öka kyrkorummets flexibilitet.

Vid korväggen finns en textil altarprydnad i blå nyanser av konstnärinnan Anna-Lisa Odelqvist-Kruse. Textilen har sitt centrum i det enkelt utformade koret i mässing som är fastsatt i golvet framför. Altaret har under årens lopp flyttats runt i kyrkorummet. På planritningarna har arkitekten placerat det utmed den östra väggen bl a för att ljuset från fönstren skall falla in på bordsskivan. Det nuvarande altarbordet från 1991 har karaktäristiskt formade ben, som tar upp kyrkotakets bågform. I bordsskivan finns kors (konsekrationskors) inristade. Altaret pryds av ett altarkors i form av en ikon. Den flyttbara dopfunten har ett fundament i trä med samma svängda former som altarets ben och en cuppa i mässing. Dopfunten är placerad vid ett av fönstren som förser koret med dagsljus. Predikstol och altarring/knäfall i furu existerar men är inte utplacerade i kyrkorummet. Orgeln med 10 stämmor, två manualer och pedal är byggd av Walter Thür Orgelbyggeri AB, Torshälla och enkelt utformad i klarlackad furu.

Kyrkorummet har möblerats med lösa, kopplade stolar i lackad furu med blått tyg. Stolstypen kallas Faktor och extrastolar till anslutande församlingssal kallas Järven. Vid inventeringstillfället var stolarna placerade i två kvarter på var sida om en mittgång mot altaret, samt ett kvarter med stolar för kören i anslutning till orglarna och flygeln. Kyrkans arkitekt, Janne Feldt, har även ritat de mässingskronor som hänger ned från taket i kyrkorummet.

Byggnadshistorik

Sedan 1957 bedrev församlingen kyrklig verksamhet i olika lokaler i den östra delen av Karlskoga, bl a under namnet Sandvikskyrkan.

Vid slutet av 1970-talet beslutades att en ny kyrka i östra Karlskoga skulle byggas. Under byggprocessens början kallades kyrkan för Brickegårdskyrkan, efter den intilliggande stadsdelen. Senare valdes namnet Österledskyrkan. Kyrkan skulle infogas i ett parkområde och med tanke på det fick byggnaden inte uppta för stor markyta. Kyrkan uppfördes därför som en souterrängbyggnad i två plan. Janne Feldt vid Skanark arkitektbyrå, Karlstad, fick uppdraget att rita byggnaden och 1981 invigdes den. Karlskogaborna har med tiden givit kyrkan smeknamnet "Kassaapparaten" med åsyftning på dess speciella takform.

Kyrkan tillkom som ett sent led i den så kallade "småkyrkorörelsen" som startade under 1950-60-talen. Urbaniseringen under efterkrigstiden innebar en inflyttning till städerna men även en utflyttning till nya

bostadsområden i städernas utkanter. De nya stadsdelarna behövde kyrkobyggnader, småkyrkor, som kunde skapa en naturlig gemenskap mellan församlingarna på ett sätt som stadsförsamlingarna ofta var för stora för att göra. I de kyrkor som uppfördes fanns förutom kyrkorummet därför också olika slag av församlingslokaler. 1991 skedde förändringar av Österledskyrkans kyrkorum. I samband med att den nya textila altarprydnaden av konstnärinnan Anna-Lisa Odelqvist-Kruse kom på plats skapade arkitekten Janne Feldt ett nytt altarbord, dopfunt, predikstol och knäfall/altarring till kyrkan. De nya inventarierna utfördes i ljus trä för att bättre stämma överens med altartavlans blå nyanser än den tidigare purpurröda inredningen. Bland annat ersattes det tidigare åttkantiga altarbordet i purpur med guldlistor av ett rektangulärt altarbord i furu.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÖSTERLEDSKYRKAN från 1981 är uppförd efter ritningar av arkitekten Janne Feldt, Karlstad och har en enhetligt utformad exteriör med väggar av ett massivt murverk i tegel. De bågformade takfallen och den svagt svängda takfoten ger byggnaden ett särpräglat uttryck. Den arkitektoniska bearbetningen och det tidstypiska materialvalet är konsekvent genomförd i hela byggnaden. Kyrkorummet har en genomtänkt ljusgestaltning med ljusinfall främst från korets sidofönster och horisontellt fönsterband utmed taknocken. Tegelväggarna och det panelklädda taket ger rummet ett ombonat intryck. Kyrkoanläggningen är representativ för det tidiga 1980-talets småkyrkobyggande med sin flexibilitet i möbleringen av kyrkorummet och stora lokaler för övrig församlingsverksamhet. Österledskyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan med integrerad församlingsdel och klockstapel är ett exempel på en för stiftet betydelsefull kyrkoarkitekts verk och kyrkobyggande från tidigt 1980-tal
- kyrkorummets genomtänkta ljusföring genom korets sidofönster och det horisontella fönsterbandet vid taknocken

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

KARLSTAD

Värmlands Museums topografiska arkiv

STOCKHOLM

Antikvarisk-topografiska arkivet, ATA

Litteratur

- Andersson, N, Närhetens kyrka, Kils samhälle: kort historik, Kil 1978.
- Bebyggelseinventering i Lysviks socken, Värmlands Museum, 1994.
- Begravningsplatser i Värmlands län, 3 delar, Karlstad 1988.
- Björneborgs kyrka och dess inventarier: En liten vägledning, uå.
- Brandberg, SV, Kristinehamns konstnärer, Kristinehamn 1980.
- Branzell, E, Beskrivning över Norra et Södra Finnskoga nya kapell-församlingar uti Carlstads stift, Torsby 1961.
- Brinck, B, Gräsmarks kyrka: kort historik och beskrivning, Gräsmark 1989.
- Brodin, L, Bjurtjärn: Kyrkan-socknen 300 år, Kristinehamn 1943.
- Brodin, L, En bok om Boda, Högboda 1952.
- Brodin, L, En bok om Västra Emtervik: bidrag till socknens historia, Arvika 1948.
- Brodin, L, Visnums kyrka 1733-1933: anteckningar rörande kyrkans tillkomst och socknens historia, Kristinehamn 1933.
- Byggnadsminnen 1978-1988, Stockholm 1989.
- Bäckvall, L, Om övre Klarälvdalen i gångna tider, Dalby 1978.
- Börjesson, S-Å, Visnums-Kils kyrka: vägledning, Karlstad 1991.
- Densloe, U, Västra Ämterviks kyrka: vägledning, Karlstad 1973.
- Ditt Värmland, Kulturmiljöprogram för Värmland och värmlänningar: Värmländska kulturmiljöer, Karlstad 1989.
- Erixon, S & Ericson, O, Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Värmlands län, Uddevalla 1963.
- Ernvik, A, Socken vid Kilsviken: minnesskrift vid Visnums-Kils kyrkas 200-års jubileum 1956, Kristinehamn 1956.
- Grandien, B, Drömmen om medeltiden: Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare, Nordiska museets Handlingar 82, Stockholm 1974.
- Hallbäck, S A, Medeltida dopfuntar i Värmland, Karlstad 1965.
- Hasselstig, E, Boken om Lekvattnet, Karlstad 1995.
- Hedré, N, Min resa till Norra Finnskogarna i maj 1831, Karlstad 1924.
- Helger, N, Ransäter och Munkfors: sockenbeskrivning i historisk framställning, Munkfors 1944.
- IGNIS, tidskrift för eldbegängelsesposmål nr 7 juli 1956, Svenska eldbegängelseföreningen.
- Illerstad, L, Nya svenska kyrkor, Del 1 Svealand, Stockholm 1990.
- Johannesson, G, Karlanda kyrka: vägledning, Årjäng 1970.
- Johannesson, G, Töcksmarks kyrka: vägledning, 1999.
- Juhlin, A, "Ur Nyskogas sockenkrönika", Karlstads stifts julbok, Karlstad 1927.
- Järliden B, Rudskoga kyrka: vägledning, Karlstad 1972.
- Karlsson, L, Boda Kyrka: vägledning, Karlstad 1975.
- Karlstads stifts julbok, 1935 Karlstad.
- Karlstads stifts bok 1979-80, Karlstad.
- Kyrkan bygger vidare: en krönika i ord och bild, Stockholm 1974.
- Lagerlöf, E, Medeltida träkyrkor 2. Västergötland, Värmland, Närke, ingår i serien Sveriges kyrkor, Stockholm 1985.
- Landahl, K, Lysviks kyrka: vägledning, Karlstad 1982.
- Lind, V, "Lundsbergs kyrka", Karlstad stifts julbok, Karlstad 1931.
- Lindahl, G; Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i svensk arkitektur 1800-1950, Stockholm 1955.

Linder, M, Antikvarisk rapport över renovering- och ombyggnadsarbeten i Fryksände kyrka 1997-98, Värmlands Museum, Karlstad 2002.

Linder, M, En kyrka i tiden: 1997-1998 års renovering och ombyggnation av Fryksände kyrka, Värmlands Museum, Karlstad 2003.

Ljung, R, Övre Klarälvdalen: turer och sevärdheter, Stockholm 1965.

Mellander, M, Landskapet berättar: Kulturmiljöprogram för Storfors kommun, Karlstad, 1991.

Nedslag i Värmländsk arkitektur 1945-2001, Karlstad 2001.

Nisbeth, Å, Björneborgs kyrka: vägledning, Karlstad 1961.

Nisbeth, Å, Fryksände kyrka: vägledning, Karlstad 1971.

Nisbeth, Å, Långseruds kyrka: vägledning, Karlstad 1972.

Nisbeth, Å, Norra Ny kyrka: vägledning, Karlstad 1964.

Nisbeth, Å, Visnums kyrka: vägledning, Karlstad 1960.

Nisbeth, Å, Östmarks kyrka: vägledning, Karlstad 1960.

Ohlsson, K, Dalby kyrka: vägledning, Karlstad 1978.

Orremo R, Om Rudskoga kyrka och socken, Karlstad 1953.

Redelius G, Kristinehamns kyrka: vägledning, Karlstad 1975.

Schyman, I & Karlsson, K, Tvetå kyrka: en skrift till 300-års jubileet 1970, Tvetå 1970.

Sigurdson, M, Lungsunds kyrka: vägledning, Karlstad 1974.

Sigurdson, M, Storfors kyrka: vägledning, Karlstad 1976.

Silbodal: Bidrag till Silbodals sockens historia, Årjäng 1966.

Silfving, J L, Rudskoga sockens historia från äldsta tider intill nuvarande: ett stycke värmländsk kulturhistoria, Falköping 1913.

Steneholt, A, Kyrkorna i Norra Finnskoga, Höljes 1969.

Vandringar i Hembygden, Karlstad 1946.

Stora Kils kyrka: kyrkoberivning, 2004.

Tham, L, Vitsands kyrka: vägledning, Karlstad 1973.

Tidevarv komma, tidevarv försvinna: om det kyrkliga kulturarvet i Värmland och Dalsland, Karlstad 1997.

Toijer D, Kristinehamns och Varnums församlingars kyrkor: 1 Gamla kyrkan, Kristinehamn 1948.

Toremark, S & Löwenspets, S, Sunne kyrka genom tiderna, Sunne 1988.

Värmland förr och nu, Karlstad 1915.

Åman, A & Järnfeldt-Carlsson, M, Träkyrkor i Sverige, Stockholm 1999.

Östra Ämterviks kyrka uppförd 1795-1798, uå.

ÖREBRO LÄN

Degerfors och Karlskoga kommuner

Otryckta källor

ÖREBRO

Örebro länsmuseum topografiska arkiv

STOCKHOLM

Antivarisk-topografiska arkivet, ATA

Tryckta källor

Esbjörnson, E, Kyrkor i Örebro län: en vägledning till Svenska kyrkans kyrkobyggnader, Örebro 2000.

Esbjörnson, E, Värt att se i Örebro län: en vägvisare till natur och kultur i Tiveden, Närke och Bergslagen, Örebro 2003.

Karlskoga historia 1586-1936: minnesskrift, Karlstad 1936.

Kataloghuset: det egna hemmet i byggsats, Stockholm 2004.

Kyrka af träd: kyrkobyggande under 1600- och 1700-talen i Finland, Norge och Sverige, Stockholm 2000.

Kyrkan bygger vidare: en krönika i ord och bild, Stockholm 1974.

Nysunds kyrkogård: dokumentation kyrkogårdar nr 11, Örebro 1997.

Nysunds socken: minnesskrift utg. på uppdrag av kyrkostämman år 1938 med anledning av kyrkans 300-åriga tillvaro, Örebro 1938.

Palmqvist, A, Karlskoga socken 350 år, 1936.

Tham, L, Nysunds kyrka:Vägledning, Karlstad 1972.

Våra kyrkor, Västermik 1990.